

Наталія Урсу

**Мистецька спадщина
домініканського ордену
на території України
XVII-XIX ст.**

монографія

м. Кам'янець-Подільський
“Абетка”
2006

ББК 85.03(4укр)+85.113(4укр)
УДК 7(477)“16-18”:726.1
У 72

Автор: *Урсу Н.* Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII – XIX ст.

Рецензенти: *О. Федорук*, доктор мистецтвознавства, дійсний член АН України, професор,
Р. Захарчук-Чугай, доктор мистецтвознавства, професор,
О. Тарасенко, доктор мистецтвознавства, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кам'янець-Подільського державного університету
(Протокол № 5 від 27 квітня 2006 р.)*

Урсу Н.О.

У 72 Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII-XIX ст. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. – 368 с.
ISBN978-966-96776-7-9

У науковій монографії розглядаються умови, історія утворення та екзистенції домініканських осередків на території України, стисло згадуються дати виникнення дерев'яних та кам'яних храмів, висвітлюються імена фундаторів і добродійців, дається характеристика місцевим будівельним матеріалам, архітектонічним системам і типам побудови, стилюві та художньо-композиційні особливості зодчества мендикантів, аналізується інтеграційний зв'язок храмового зодчества та його сакрального наповнення, розглядається архітектонічна метафорика мистецького доробку домініканців, висвітлюються з темряви минулого імена вітчизняних та запрошених з інших країн митців: архітекторів, скульпторів, живописців, майстрів-прикладників тощо, представлено пам'яткоохоронне значення досліджень мистецької спадщини ордену проповідників на українських землях тощо. В Україні це перша спроба глибокого різнобічного аналізу мистецького доробку окремо взятого католицького ордену.

Наукове видання призначене для мистецтвознавців, спеціалістів в галузі архітектури і урбаністики, істориків, реставраторів, працівників музеїв та заповідників, широкого кола шанувальників сакрального мистецтва.

**ББК 85.03(4укр)+85.113(4укр)
УДК 7(477)“16-18”:726.1**

ISBN 978-966-96776-7-9

© Урсу Н.О.

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. Утворення та екзистенція осередків домініканського ордену на Україні.....	9
<i>I.1. Категоріальна база наукових досліджень мистецької спадщини ордену .....</i>	<i>9</i>
<i>I.2. Домініканський орден у світлі архівних, історико- мистецтвознавчих та літературних джерел .....</i>	<i>15</i>
<i>I.3. Історія фундацій монастирів й характер апостолату ченців на Україні .....</i>	<i>31</i>
РОЗДІЛ II. Меценати і творці домініканських споруд	57
<i>II.1. Бенефактори ордену на землях Правобережної України .....</i>	<i>57</i>
<i>II.2. Фундатори і добродійці домініканських осідків на Галичині .....</i>	<i>79</i>
<i>II.3. Митці – творці домініканських споруд на українських землях .....</i>	<i>91</i>
РОЗДІЛ III. Особливості архітектури ордену	128
<i>III.1. Характерні риси зодчества домініканців .....</i>	<i>128</i>
<i>III.2. Архітектура домініканців на Правобережній Україні.....</i>	<i>136</i>
<i>III.3. Архітектурні об'єкти братів-проповідників на Галичині .....</i>	<i>167</i>
РОЗДІЛ IV. Змістові та художньо-композиційні засади організації інтер'єру	191
<i>IV.1. Внутрішній сакральний простір домініканських костелів .....</i>	<i>191</i>
<i>IV.2. Інтер'єр храмів ордену Правобережної України .....</i>	<i>199</i>
<i>IV.3. Особливості інтер'єру забудов на галицьких землях.....</i>	<i>235</i>
РОЗДІЛ V. Стилiстика й метафоричні підвалини мистецької спадщини ордену	274
<i>V.1. Архітектонічна метафорика сакральних забудов.....</i>	<i>274</i>
<i>V.2. Стилiстичні інспірації мистецького доробку домініканців на землях України .....</i>	<i>292</i>
<i>V.3. Пам'ятко-охоронне значення досліджень мистецької спадщини українських осередків ордену .....</i>	<i>309</i>
ВИСНОВКИ	327
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	333
ДОДАТКИ	361

Скорочення

- AAŁw** – Архів Львівської архидієцезії в Кракові, архів архієпископа Є. Базяка (Archiwum Archidiecezji Łwowskiej w Krakowie, archiwum ABPA E. Baziaka).
- ADK** – Архів Польської провінції домініканців в Кракові (Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie).
- AGAD** – Головний архів давніх актів в Варшаві (Archiwum Główne Dawnych aktów w Warszawie).
- AlwKD** – Архів Львівського конвенту домініканців (Archiwum łwowskiego konwentu Dominikanów) // ADK w Krakowie.
- BDK** – Бібліотека студій отців-домініканців в Кракові (Biblioteka Studium Generalnego OO. Dominikanów w Krakowie).
- BDSK** – Дієцезіальна бібліотека ім. кс. Ст. Куйота в Торуні (Biblioteka Diecezjalna im. Ks. St. Kujota w Toruniu).
- BUMK** – Бібліотека університету Миколая Коперніка в Торуні (Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu).
- BUW** – Бібліотека Варшавського університету (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego).
- ДАЖО** – Державний історичний архів Житомирської області.
- КПМЗ** – Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник.
- КПДМА** – Кам'янець-Подільський державний міський архів.
- ЛАІУ** – Львівський архів інституту «Укрзахідпроектреставрація».
- ЛБС** – Львівська бібліотека ім. Стефаніка АН України.
- MNK** – Національний музей в Кракові (Muzeum Narodowe w Krakowie).
- МДІА** – Московський державний музей архітектури ім. Щусєва.
- НІАЗ** – Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець».
- РДІА** – Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.
- УМАВОДА** – Управління містобудування та архітектури Вінницької обласної державної адміністрації у Вінниці.
- ДІАХО** – Державний історичний архів Хмельницької області у Хмельницькому.
- ЦДІАУК** – Центральний державний історичний архів України у Києві.
- ЦДІАК** – Центральний державний історичний архів у Києві.
- ЦДІАЛ** – Центральний державний історичний архів у Львові.
- ZNO** – Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Вступ

Представлена на розсуд читача монографія, в якій зроблена спроба проаналізувати мистецький доробок домініканського ордену на території України, – результат десятирічних наукових розвідок автора. Накопичення і аналіз матеріалів з обраної теми здійснювалися впродовж кількох етапів:

- 1996-99 роки – добір і систематизація даних з бібліотек і архівів України;
- 1999-2004 роки – публікація опрацьованих матеріалів у фахових збірниках та інших наукових виданнях, участь в міжнародних конференціях з паралельною працею в бібліотеках і архівах України, Польщі і Росії;
- 2005 рік – отримання короткотермінового гранту в галузі гуманітарних наук від Американської Ради наукових товариств (Нью-Йорк) на реалізацію поставлених дослідницьких завдань;
- 2003-06 – праця над монографічним виданням, продовження публікацій та апробації наукових даних на міжнародних конференціях (Україна, Польща).

У процесі досліджень мистецтва домініканських храмів на території України насамперед використовувалися неопубліковані матеріали архівів Львівської архідієцезії в Кракові (архів архієпископа Є. Базяка), Польської провінції домініканців в Краківському монастирі при костелі св. Трійці, фондів Краківського національного музею, Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі, Московського державного музею архітектури ім. Щусєва, Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного історичного архіву в Києві, Центрального державного історичного архіву у Львові, Державного історичного архіву Житомирської області, Державного історичного архіву Хмельницької області, Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», архіву Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація», Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, Кам'янець-Подільського державного міського архіву, архіву Управління містобудування та архітектури Вінницької обласної державної адміністрації та ін.

Водночас опрацьовувалися друковані публікації за темою в бібліотеці університету Миколая Коперніка, в Дієцезіальній бібліотеці ім. кс. Ст. Куйота в Торуні (Польща), бібліотеці студій отців-домініканців в Кракові, бібліотеці інституту мистецтв Ягелонського університету, Львівській бібліотеці ім. В. Стефаніка, науковій бібліотеці Кам'янець-Подільського державного університету та ін.

на території України XVII-XIX ст.

В наукових фахових та інших виданнях України автором опубліковано понад сорок статей, що містять дослідження як окремих храмових ансамблів, так і узагальнюючі матеріали, пов'язані з мистецькою спадщиною домініканців на землях Волині, Поділля, Брацлавщини, Київщини, Галичини. Результати розвідок апробувалися на восьми Міжнародних конференціях з виданням доповідей в наукових збірниках.

У монографії розглядаються умови, історія утворення та екзистенції домініканських осередків на території України, стисло згадуються дати виникнення дерев'яних та кам'яних храмів, висвітлюються імена фундаторів і добродійців, дається характеристика місцевим будівельним матеріалам, архітектонічним системам і типам побудови, простежуються семантичні коріння, стильові та художньо-композиційні особливості зодчества мендикантів, аналізується інтеграційний зв'язок храмового зодчества та його сакрального наповнення, розглядається архітектонічна метафорика мистецького доробку домініканців, висвітлюються з темряви минулого (наскільки можливо) імена вітчизняних та запрошених з інших країн митців: архітекторів, скульпторів, живописців, майстрів-прикладників тощо. Робиться спроба представити пам'ятко-охоронне значення досліджень мистецької спадщини ордену проповідників на українських землях тощо.

У процесі роботи над монографією постійно дізнавала багато доброзичливості, вітальності й допомоги від осіб та інституцій.

Сердечну подяку складаю Американській Раді наукових товариств (Нью-Йорк) за надання у 2005 році короткотермінового гранту, який відкрив можливості поїздки для збору наукових даних до архівів Польщі, Росії та відповідних міст України.

Особливо вдячна за змістовні консультації доктору мистецтвознавства, професору Олександрову Федоруку (Київ), доктору мистецтвознавства, професору Володимирі Овсійчуку (Львів); за надання дослідженням позитивних рекомендацій доктору мистецтвознавства, професору Володимирі Іванову (Миколаїв), професору Майї Печенюк (Кам'янець-Подільський), а також доктору мистецтвознавства, професору Раїсі Захарчук-Чугай (Львів).

Проведення розвідок стало можливим завдяки патронату єпископа-ординарія Кам'янець-Подільської дієцезії, їх екселенції Леона Максиміліана Дубравського, єпископа-ординарія Києво-Житомирської дієцезії їх екселенції Йоана Пурвінського.

Особливо глибокі вирази вдячності за доброзичливість і відчутну допомогу, а також можливість перебування і плідної праці в архіві ордену належать спільноті Краківських домініканців, зокрема настоятелю Варшавських отців-домініканців отцю Яну Анджею Спежу

ОР, краківським отцям, директору архіву о. Томашу Галушці ОР, співробітнику архіву о. Мареку Мілавицькому ОР, брату Михайлу Романіву ОР, сестрі Дануті Шиманській з архіву Львівської архідієцезії в Кракові, професору Краківської Академії мистецтв ім. Яна Матейки Богуславу Красновольському, його дружині Вінцентині Красновольській.

Постійну підтримку, розуміння і неустанну різнобічну допомогу відчувала від настоятеля парафії св. Миколая (по-домініканського костелу) в Кам'янці-Подільському о. Алойза Коссобуцького OSPPE, о. Казимира Лесяка OSPPE, ксьондза Станіслава Свурки.

За можливість публікації знайдених матеріалів і підтримку піднятих розвідок щиро дякую ксьондзу, доктору Станіславу Роспонду, головному редактору журналу «*Nasza Przeszłość*».

Вдячність і теплі слова подяки скеровую на адресу працівниці бібліотеки Краківських отців-домініканців (BDK) Малгожати Хабуди, за самовіддану допомогу і терпеливу співпрацю в пошуках необхідних матеріалів для даної монографії, а також викладачу інституту мистецтв Ягелонського університету, доктору мистецтвознавства Анджею Бетлею.

За можливість багаторазового перебування в дослідницьких закордонних поїздках завдячую насамперед ректору Кам'янець-Подільського державного університету, професору Олександру Завальнюку, проректору з наукової роботи, професору Анатолію Філінюку, рідному факультету і колегам з кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Багато цінної інформації і матеріалів вдалося здобути завдяки зичливості керівництва і працівників історичного архіву в Санкт-Петербурзі, Національного музею в Кракові, Львівського архіву інституту «Укрзахідпроектреставрація», Державного архіву Житомирської області, Вінницького історичного музею, Центрального державного історичного архіву України у Києві, Управління містобудування Вінницької області, Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, Державного історичного архіву Хмельницької області тощо.

Особливі слова подяки хочеться висловити віце-директору з наукових справ Національного музею в Кракові, Мареку Швіце, за дозвіл публікації знайдених у фондах іконографічних матеріалів, а також головному інвентаризатору Краківського музею Томашу Заухе, який доброзичливо надавав необхідну допомогу у процесі пошуків та уточнень наукових даних.

Своїми знаннями і порадами спирали і допомагали наукові працівники Ганна Ківільша, Галина Осетрова, Людмила Станіславська, на території України XVII-XIX ст.

Лариса Кравчук, Валентина Стельмах (Кам'янець-Подільський), Василь Слободян, Валентина Галичановська (Львів) та ін.

Велика кількість людей безкорисно допомагала збирати наукові дані, серед яких із вдячністю згадую доктора Єжи Крочака (Вроцлав), Ольгу Ерн-Гагенмейстер (Львів), Тадеуша Душинського (Торунь), Ніну Харовську (Санкт-Петербург), Марту Вірашку (Варшава), Агнешку де Барбаро і Анну Баранову (Краків), Аллу Ліпську (Вінниця), Світлану Кабачинську (Кам'янець-Подільський), Люцину Ленартович (Краків), Целіну Зайонц (Волчин), Марію Згжебу (Ополе), Миколу Кушніра (Вінниця), Людмилу Безносову, Розу Березіну та Марину Пієнко (Кам'янець-Подільський).

Теплі слова вдячності хочеться спрямувати реставратору з Варшави Янушу Смазі за надання цінної фахової інформації про стан збереження та пам'ятко-охоронну цінність досліджуваних об'єктів.

Монографія поєднала доброзичливі зусилля представників різних міст трьох сусідніх країн, а також плідні робочі контакти між світськими особами і ченцями домініканського і паулінського орденів обох країн, і тому, плекаю надію на подальшу співпрацю в галузі дослідження й відродження спільної духовності, у сфері розвідок та вивчення сакральних пам'яток, що належать до видатних зразків світової культурної спадщини і входять у культурну та мистецьку скарбницю і українського, і польського народів.

УТВОРЕННЯ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЯ ОСЕРЕДКІВ ДОМІНІКАНСЬКОГО ОРДЕНУ НА УКРАЇНІ

1.1. Категоріальна база наукових досліджень мистецької спадщини ордену

Представлене дослідження мистецької спадщини домініканського ордену попри тісний зв'язок розглянутих аспектів з архітектурознавством, все ж носить чітко означений мистецтвознавчий характер. Це спричиняє виникнення своєрідного погляду на аналіз архітектурних ансамблів ченців та їх мистецького наповнення. Безперечно, запропонована у даній монографії мистецтвознавча точка зору має право на самостійне існування поряд зі специфічними історико-архітектурними розвідками й висновками.

Художня практика нашого часу висунула у ряд найбільш актуальних питань сучасної культури проблеми глибинного вивчення видів мистецтв, котрі потребують найпильнішої уваги і теоретичного переусвідомлення. Мистецтвознавство останнім часом звертається не тільки до окремих явищ культури, а й вивчає ці явища комплексно, у співставленні, розташовуючи їх в залежності одне від одного і від тих процесів, котрі відбувалися і відбуваються в житті суспільства.

Особливого звучання у наші часи набуває духовне та функціональне відродження духовно-мистецької, образотворчої культури, аналіз стилів, художніх течій та нуртів, місце в них людини, розуміння власного етосу, творчі прояви у різних видах візуальних мистецтв.

Сучасний етап розвитку вітчизняного мистецтвознавства позначений новим розумінням широкого кола явищ і проблем українського мистецтва, переосмисленням доробку попередників, особливо в царині ідейно-теоретичного підґрунтя мистецтва. Пропоноване дослідження покликане перенести акценти у вивченні поставленого питання, оскільки назріла необхідність нових наукових підходів до мало відомих явищ в історії українського сакрального мистецтва.

Духовно-мистецька спадщина стає однією з найбільш досліджуваних проблем у країнах пострадянського простору. Серед українських мистецтвознавців також спостерігається поживлення інтересу до мистецького доробку католицьких орденів, котрий до цієї пори не привертав уваги дослідників. Складалося враження, ніби не існувало цінних урбаністичних утворень, ансамблів забудов, а також архітектурних споруд, які й дотепер вражають досконаліми формами, гармонійними пропорціями, майстерним зовнішнім декором та пишним оздобленням інтер'єрів. У темряві минулого

залишилися імена вітчизняних та запрошених з інших країн митців – творців сакрального простору католицьких храмів. Така ситуація мала свої причини і передусім була пов'язана з політикою радянського уряду, котра призвела до знищення не тільки архівних матеріалів, які торкалися діяльності костелів, до повного руйнування цілої низки видатних зразків християнської архітектури, але й до стирання у свідомості людей вартості велетенського доробку в історії вітчизняного мистецтва. Змінилися часи – змінюється ставлення до римсько-католицьких сакральних об'єктів, виправляються політичні помилки, починає висвітлюватися недосліджена спадщина храмового зодчества та його наповнення. Все це спричинило звернення до комплексного вивчення мистецької спадщини домініканського ордену на теренах України.

Водночас, традиційний підхід до висвітлення сакрального зодчества вже не влаштовує науковців, усталений розгляд католицького храму як окремо взятого об'єкту, як цінного за формою та наповненістю мистецькими компонентами, з уособленням їх художньої цінності за межами його феноменології у всій повноті і глибині духовного змісту, – це розвідки вчорашнього дня, коли вивчається феномен форми, але не феномен Церкви в її невід'ємності від усього компендіуму храмового та літургійного дійства.

Було б неправильним шукати докорінні відмінності сакральних споруд домініканського ордену від зразків архітектури інших католицьких згромаджень, бо у зодчестві завжди існували певні для конкретних територій архітектурні традиції й типи забудов, характерні ознаки пануючого стилю, визначені прийоми й методи зведення споруд, а також талановиті спеціалісти, яких запрошували до участі у художній діяльності різні ордени. Проте, піддавати аналізу та класифікувати всі римсько-католицькі архітектурні споруди обраного періоду на території України не представляється можливим. Це буде лише поверховий, побіжний огляд, в кращому випадку коротка згадка окремого храму, що не може претендувати на наукову глибину і серйозність правдивого дослідження.

Переважає більшість архітектурних споруд ордену домініканців підлягає мистецтвознавчому аналізу, оскільки вони все ж таки мають певні відмінності від інших споріднених за призначенням будівель, а також збереглися до наших часів і використовувалися як парафіяльні костели. Відмінності полягають у своєрідних духовних засадах, відповідно яким здійснювалася діяльність та екзистенція орденських спільнот. Ченці домініканського чину відносяться до так званих мендикантів (*mendicus*, лат. – жебрак), тобто жебрацьких католицьких орденів, які мали особливу духовність – шлюбували Господеві убозтво, стриманість, аскетизм, відрікалися від володіння матеріальними цінностями тощо. Це безумовно позначилося на характері костельних і монастирських забудов, наповненні внутрішнього простору творами сакрального мистецтва.

Водночас, дослідження дозволяють розкрити характер епохи, її естетичні ідеали, зрозуміти причини виникнення тих чи інших форм, художніх проявів, рис, пануючих в архітектурі домініканців, мистецьких нуртів, їх особливостей у процесі створення споруд конкретного католицького згромадження.

Відпрацьована концептуальна ідея дозволила констатувати, що в дослідженнях українського сакрального мистецтва довгий час превалював історико-мистецтвознавчий підхід, який призводив до описання окремо існуючих видів мистецтв. Акцентувалися поодинокі мистецькі компоненти, особливості стилю, ті чи інші, які по черзі виводилися в ранг найбільш значимих. Такий розгляд, що вже перетворився на традиційний, не міг не вплинути на мистецтвознавчі дослідження, оскільки види мистецтв, які часто взаємодіяли між собою, досліджувалися поодиноці, у відокремленому від загальних процесів вигляді. В результаті аналіз часткового запанував над цілим, а таке гармонійне явище, як мистецька спадщина окремо взятого католицького згромадження у всій сукупності його проявів і компонентів, зокрема духовно-метафоричного підґрунтя, майже не розглядалася і залишалася поза увагою дослідників і науковців.

Проблема реалізації дослідження вимагає різностороннього висвітлення, вироблення аналітичного підходу до розгляду існуючих історично-мистецьких явищ, що виникали в артистичному середовищі і навколomистецьких колах. Зосередження дослідницької уваги на екзистенції окремих осередків та їх сакрального мистецького наповнення, як певних культурних цілісностей, зі специфічними для кожного з них мистецько-стильовими засадами, визнано одним із актуальних завдань сучасного мистецтвознавства у зв'язку із важливою культурологічною проблемою сьогодення – з'ясуванням природи формо- і стилеутворення в мистецтві. Водночас, розгляд окремих дослідницьких суб'єктів повинен бути включений в комплексний аналіз мистецької спадщини, як видатного артистичного явища, оскільки загальне складається з часткового.

В ситуації величезної прогалини у висвітленні мистецтва католицьких орденів на Україні виникла необхідність більш глибокого усвідомлення вже накопиченого і систематизованого матеріалу, наукового осмислення артистичного доробку домініканських отців-проповідників (*fratrum praedicatorum*), одного з найпоширеніших релігійних згромаджень на теренах Європи, зокрема й на українських землях XVII – XIX століть.

Архітектурні пам'ятки ордену демонструють обширний арсенал художньо-композиційних рішень, різноманітність культурних та історичних стилів. Актуальність та злободенність у питанні усвідомлення себе частиною великої Європи, інтеграції нашої національної культури до загальноєвропейської, виховання української еліти, національних мистецьких кадрів, зумовили вибір на території України XVII-XIX ст.

теми монографії: Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII – XIX ст.

Основним об'єктом дослідження є мистецький доробок домініканського ордену на українських землях XVII – XIX ст., а в якості предмета обрані художньо-композиційні особливості архітектурних забудов згромадження, процес стильових й мистецьких перетворень; інтеграція візуальних мистецтв та її роль в організації сакрума конкретного католицького ордену.

Метою і основними завданнями даної праці був комплексний розгляд мистецького доробку домініканців, фіксація для нащадків цінних з духовної, культурної та художньої точки зору зразків сакрального мистецтва ченців; доведення, що мистецький доробок домініканців на теренах України є невід'ємною складовою національної мистецької спадщини; створення прецеденту, який слугуватиме певним імпульсом у розширенні шляхів розробки механізму аналогічних досліджень християнських забудов та недослідженої мистецької спадщини на наших теренах згромаджень, як францисканців, кармелітів, тринітаріїв та ін.

Відповідно до мети дослідження було розв'язано наступні завдання:

- систематизовано наявну джерельну базу, виділено основні групи джерел: а) теоретичні історико-мистецтвознавчі матеріали, б) архівалії, в) візуальні зображення об'єктів, г) кресленики й плани споруд, д) іншу споріднену інформацію;
- з'ясовано важливі етапи історії фундацій монастирів й характер апостолату ченців на Україні;
- визначено по можливості імена фундаторів та добродійців домініканських осідків;
- розглянутий внесок митців, творців архітектурних ансамблів згромадження;
- окреслено особливості архітектури і характерні риси зодчества ордену, зокрема на землях Правобережної України та Галичини;
- висвітлено внутрішній сакральний простір костелів, наповнення творами мистецтва інтер'єрів;
- піддані аналізу стильові напрямки мистецького доробку домініканців;
- досліджено архітектонічну метафоріку споруд, змістові та художньо-композиційні основи організації сакруму костелів;
- з'ясовано пам'ятко-охоронне значення досліджень мистецької спадщини українських осередків ордену;
- зроблено висновки відповідно розглянутим підрозділам, а також комплексні, завершуючі працю.

Географічні межі розвідок визначені історичними українськими землями, які складаються з Правобережної України (Брацлавщина, Київщина, Волинь і Поділля) та Галичини, що, згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом відповідає територіям

Львівської, Івано-Франківської, західної частини Тернопільської областей. На інших українських землях домініканських осередків майже не існувало.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XVII–XIX століття і зумовлені історичними фактами фундацій, екзистенції та ліквідації домініканських монастирів, а також побіжно торкаються більш раннього періоду проповідницьких місій ченців на українських землях.

Особливо важливим є використання методологічного підходу до вивчення мистецької спадщини мендикантів, як явища складного, багатогранного, наповненого глибоким духовним змістом. Тому запропонована комплексна методологія опрацювання фактологічного матеріалу. Теоретичні методи включають мистецтвознавчий аналіз (діахронний і синхронний розгляд, контрастний та описовий методи) літературних джерел, архівних матеріалів, новацій у розвитку науки і культури, узагальнення й класифікацію отриманих даних; для встановлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей застосовувалися логічні методи (схожість, відмінність); методи дедуктивно-індуктивного і компонентного аналізів.

Практичні методи включають аналіз пам'ятко-охоронної цінності даних наукових розвідок з метою опрацювання подібних матеріалів у процесі досліджень мистецької спадщини інших католицьких орденів, що мали власні осередки на території України (францисканського, кармелітанського, тринітарського, etc.). До практичних методів відноситься впровадження матеріалів наукових розвідок, їх теоретичне обґрунтування і аналіз в процес реставрації конкретних по-домініканських костелів на українських землях.

Методологічними засадами дослідження стали: уявлення про художнє сприйняття та художню творчість, діалектичні положення про необхідність вивчення зв'язку всіх сторін кожного явища, про взаємодію та єдність духовного й матеріального, реального та ідеального, об'єктивного і суб'єктивного. Методика дослідження спирається на системно-комплексний аналіз творів мистецтва. У роботі застосовані наступні принципи:

- літературно-аналітичний,
- предметно-аналітичний,
- художнього та мистецтвознавчого аналізу,
- системно-аналітичний,
- емпіричний.

Наукова новизна і практичне значення полягають у теоретичному і практичному усвідомленні комплексу питань, пов'язаних з існуванням такого визначного явища, як мистецька спадщина домініканського ордену. Вперше здійснено різностороннє дослідження фундацій, екзистенції та ліквідацій осередків ченців на теренах України.

Вперше в історії українського мистецтвознавства було піддано комплексному аналізу весь арсенал художньо-композиційних засобів, стилістичних прийомів і метафоричних засад, використаних у на території України XVII-XIX ст.

процесі створення видатних пам'яток сакрального мистецтва домініканців. Вперше мистецтво домініканського ордену аналізується на тлі основних культурно-естетичних тенденцій свого часу.

Новітнім є дослідження української специфіки вищевказаних архітектурних об'єктів в усіх взаємозв'язках з іншими образно-пластичними складниками храмових комплексів, з ідейною концепцією споруд, з філософсько-світоглядними засадами суспільства того часу. Такий підхід допомагає уточнити генезу та семантику провідних рис домініканського зодчества, краще виявити і пояснити регіональну специфіку інтерпретації будівельних структур і форм, розширити розуміння місця і функцій творів мистецтва в інтер'єрі християнського храму.

Актуальність представлених розвідок підтверджується тим, що в Україні це перша спроба глибокого різнобічного аналізу мистецького доробку окремо взятого католицького ордену, яка на початковій фазі опублікувати знайдені матеріали, зіштовхнулася з опором не тільки з боку владних осіб, але й нерозумінням зі сторони спеціалістів. Надзвичайна розсередженість фактологічних і архівних матеріалів в різних інституціях, музейних фондах, містах, областях, а навіть країнах, зумовлена насамперед важкою долею українського народу, не сприяла швидкому добору та аналізу досліджених даних.

Велика кількість знайдених і вміщених в монографії архівних, історичних, літературних і візуальних матеріалів з відомостями про домініканські осередки, вперше впроваджується в науковий обіг і ще ніколи не опрацьовувалася з мистецтвознавчої точки зору. Об'єкт запропонованої наукової праці ще не висвітлювався навіть в окремих статтях українських вчених.

Практичною цінністю дослідження є можливість його використання у процесі реставрації видатних зразків архітектурної спадщини України. За матеріалами, знайденими автором в рамках представлених розвідок в архівах Санкт-Петербурга, Кракова, Києва, Хмельницького, Житомира, Вінниці, Луцька, вже відбувається реставрація визначної пам'ятки сакрального зодчества, по-домініканського костелу св. Миколая в Кам'янці-Подільському, здійснюється допомога у справі регенерації Летичевського і Смотрицького костелів, що є практичним втіленням теоретико-мистецтвознавчого дослідження в життя і вагомим внеском в процес відродження національної культури і мистецтва. Висновки дослідження можуть використовувати митці-практики у вирішенні питань ревіталізації костелів, зокрема, відбору відповідних художньо-композиційних рішень зовнішнього вигляду та інтер'єру новозбудованих чи відреставрованих храмів.

Результати, опубліковані в монографії і статтях, можуть використовуватися у наукових розвідках споріднених гуманітарних дисциплін (етнографія, історія, соціологія та ін.), на лекційних занят-

тях з історії образотворчого мистецтва для художніх спеціальностей вищих закладів освіти, у процесі викладання навчальних предметів освітніх напрямків, пов'язаних із сакральним мистецтвом, теологічного спрямування, а також можуть впроваджуватись у музейно-дослідницьку та екскурсійно-просвітницьку роботу національних мистецьких та історико-архітектурних заповідників, туристичну практику.

Практичне значення роботи також полягає в можливості застосування її положень для подальшого поглибленого дослідження широкого кола проблем, пов'язаних з формуванням української християнської культури. Ілюстративний ряд пропонованої праці містить деякі архівні візуальні матеріали, які ще ніколи не публікувалися. Монографія придатна для використання спеціалістами й читачами широкого кола та інтересів.

Системний комплексний підхід допоможе розвитку художньої практики аналогічних досліджень.

Для розгляду повної картини стану досліджень в галузі мистецької спадщини домініканського ордену на Україні виникла необхідність проаналізувати архівні, мистецтвознавчі, історичні та літературні джерела, чому й присвячується наступний підрозділ.

І.2. Домініканський орден у світлі архівних, історико-мистецтвознавчих та літературних джерел

Питання вивчення опублікованих і невиданих матеріалів входить у загальну проблему дослідження мистецької спадщини домініканського ордену на території України і має на меті висвітлення основних компонентів джерелознавчої бази означеної проблеми.

Спроба зробити аналіз літературних та історико-мистецтвознавчих джерел, що містять матеріали про різні аспекти існування домініканських осередків на теренах України, окреслила три основних групи видань, які відрізняються характером і спрямованістю інформації. До першої з них можна віднести розвідки в галузі архітектури, скульптури, живопису та декоративно-ужиткового мистецтва, що належали ордену домініканців. Друга – демонструє історичні відомості про події життя, особливості організації спільнот, місця розташування костелів і кляшторів братів-проповідників на українських землях. Третя – торкається загальних і окремих проблем католицької церкви, які в тій чи іншій мірі охоплюють більшість орденів та парафіяльних храмів на досліджуваних територіях.

У низці українських вчених майже неможливо знайти фахівців, яких можна було би віднести до першої групи, оскільки протягом ХІХ та ХХ століть означена тема з різних причин знаходилася під заборонаю. У ХІХ ст. російська імперська політика, а пізніше, у ХХ ст., радянський атеїзм радше сприяли знищенню католицьких, а особливо домініканських осередків. Про наукові дослідження в галузі мистецької спадщини ордену взагалі не згадувалося. Проте, можна назвати кілька польських науковців, які у власних розвідках на території України ХVІІ-ХІХ ст.

і публікаціях торкалися питань, пов'язаних з мистецьким доробком ордену на території України.

Першу спробу синтетичного охоплення з мистецтвознавчого погляду здійснив Владислав Лушчкевич¹, висуваючи питання відмінності архітектури орденів: цистерської, домініканської, францисканської в XIII ст., і, одночасно, намагаючись окреслити її істотні риси і значення. Масштабністю і глибиною вирізняються монографічні видання польського науковця В. Жили, присвячені аналізу архітектури і мистецького наповнення інтер'єру таких домініканських костелів, як Тернопільський (1917 р.)² та Львівський (1923 р.)³. Дослідження З. Голубевої охоплюють питання домініканської архітектури XIII ст.⁴

Серед сучасних зарубіжних авторів привертають увагу дослідницькі пошуки польського вченого, професора Єжи Ковальчика, котрий у серії наукових збірників "Мистецтво східного пограниччя" видав низку статей, присвячених пізньобароковим сакральним спорудам на Україні, серед яких зустрічалися домініканські костели і кляштори⁵. Професор Ян Островський⁶ розглядав мистецький доробок домініканського ордену в Польщі, а також у кількох мистецтвознавчих публікаціях торкався художньої спадщини ченців-домініканців на східних землях. У коло наукових інтересів вченого входить проблематика генези композиції в скульптурі (Й. Пінзель), пластики Львова XVIII ст. тощо.

Під патронатом Міжнародного центру культури в Кракові польські вчені поєднуються в дослідницькі групи і видають збірники наукових праць, присвячених сакральному мистецтву, які висвітлюють багато недоторканих раніше питань. Монографія, що презентує двадцять дві римсько-католицькі пам'ятки сакрального мистецтва Львова XIX і XX століть, містить окремі статті, написані за участю вчених Я. Пухлі, Я. Островського, П. Красного,

¹ Łuszczkiewicz W. Architekci zakonni XIII wieku w Polsce i pozostałe ich prace // Rocznik Zarządu Akad. Umiej. w Krakowie. – Kraków, 1889. – S. 103-130; Łuszczkiewicz W. Architektura najdawniejszych kościołów franciszkańskich w Polsce. Przyczynek do historii gotycyzmu // Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki. – № 4, 1891. – S. 139-181.

² BDK, Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Tarnopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – 83 s., il.

³ BDK, Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – 69 s., il.

⁴ BDK, Goltubiewowa Z. Architektura dominikańska XIII wieku w Polsce. Stan badań, zagadnienia i potrzeby. // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. Pod red. Ks. A. Schletza C.M. – Kraków, 1973. – S. 193–212; BDK, Goltubiewowa Z. Kościół Dominikański p.w. Św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stulieciu i jego dekoracja architektoniczna // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222 – 1972. Pod red. J. Kłoczowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. T. 2. S. 9–196. BDK.

⁵ Kowalczyk J. Kościoły późnobarokowe w diecezji Kamienieckiej // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1996. – Cz. 2. – S. 85 – 126; Kowalczyk J. Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3. – S. 19 – 43; Kowalczyk J. Z badań nad dziełami architektury sakralnej Jana de Witte // Sztuka pogranicznej Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – s. 327-351; Kowalczyk J. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 7 – 16.

⁶ Ostrowski J. K. Inwentarz kościoła i klasztoru Dominikanów w Jaworowie z r. 1708 // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 1995. – T. 3. – S. 91 – 95; Ostrowski J. K. Rohatyn. Wiadomości na temat miasta i jego zabytków // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa

А. Бетлея. Зібраний матеріал дозволив зробити однозначні висновки щодо розвитку мистецтва і архітектури Львова, проєктувальників і будівничих тощо. Широкий погляд і оцінка праці різних артистичних аспектів опрацьованих пам'яток підтверджується виключно багатим ілюстративним матеріалом, який налічує вісімсот чотири репродукції⁷.

Особливо слід зупинитися на дослідницьких розвідках польського вченого Петра Красного⁸, яким притаманні глибокий розгляд отриманих пошукових даних й детальний фаховий архітектурно-мистецтвознавчий аналіз. Це стосується досліджених по-домініканських храмів св. Катерини Олександрійської в Мостиськах⁹ і Успіня Пресвятої Діви Марії та Підвищення Святого хреста в Підкамені¹⁰.

Мартін Шима опублікував результати кількарічної наукової праці над раннім зодчеством домініканців, а саме висвітлив архітектуру монастирського ансамблю ченців до 20-х років XIV ст. у Кракові. Розвідки вченого стосуються фаз побудови, аналізу архітектонічного типу та стилістичних нуртів зодчества мендикантів, містять іконографію домініканських забудов тощо¹¹.

Монументальністю, науковою новизною та розмахом вирізняються публікації Єжи Петруса, присвячені домініканським костелам Галичини, а саме в Самборі та Жовкві (ченців та черниць).¹² Анджей Барановський в статтях розглядав географію стилю бароко і архітектурні особливості споруд на кордонах Речі Посполитої, побіжно торкаючись зодчества домініканців¹³.

Ruskiego. – Kraków, 2002. – Т. 10. – S. 279 – 284; Ostrowski J. K. Kościół p.w. św. Jacka i klasztor O.O. Dominikanów w Rohatynie. // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – Т. 10. – S. 313 – 317 z il.; Ostrowski J. Z problematyki warsztatowej i atrzbucyjnej rzeźby lwowskiej w. XVIII // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 79 – 87; Ostrowski J. K. “Samson z lwem” Jana Jerzego Pilsa – geneza kompozycji // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – s. 267-276; Ostrowski J. K. Kresy bliskie i dalekie. – Kraków, 1998. – 203 s.; Ostrowski J. K. Wstęp. Sztuka kościoła rzymskokatolickiego we wschodniej części Ziemi Przemyskiej // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – Т. 7. – S. 7 – 21.

⁷ Kościoły i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX // Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej na Ziemiach Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej. – Pod red. Jana K. Ostrowskiego. – Kraków, 2004. – Т. 12. – 820 s. z il.

⁸ Krasny P. Kilka uwag na marginesie książki Zbigniewa Hornunga o Janie de Witten // BAROK. Historia-Literatura-Sztuka. – Warszawa: Neriton, 1996. – № 1(5). – s. 244-255; Krasny Piotr. O problemach atrybucji architektury nowożytnej. Kościoły w Kołomyji, Busku, Brzozdowcach i Łopatynie a twórczość Bernarda Meretyna // Folia Historiae Artium. – R. 30, 1994. – S. 125-127.

⁹ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – Т. 7. – S. 193 – 226.

¹⁰ Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2005. – Т. 13. – S. 123-192.

¹¹ Szyna M. Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klaszornego do lat dwudziestych XIV wieku. – Kraków, 2004. – 284 s.

¹² Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Katarzyny i klasztor OO. Dominikanów w Samborze // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1997. – Т. 5. – S. 215 – 223; Petrus Jerzy T. Kościoły i klasztory Żółkwi. – Kraków, 1994. – Т. 2. – 199 s. z il.

¹³ Baranowski A. J. Geografia baroku na “kresach” Rzeczypospolitej // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – s. 45-73.

Дослідник творчої спадщини архітектора Павла Гіжицького SJ, Анджей Бетлей, професійно, різнобічно і глибоко проаналізував проєктні і реалізовані в матеріалі споруди зодчого, виконані переважно для ордену єзуїтів, але, як виняток, і для домініканців також¹⁴.

Заслужують на увагу наукові розвідки Збігнева Хорнунга, що висвітлюють творчу діяльність Яна де Вітте, архітектора домініканського костелу Пресвятої Євхаристії у Львові, керівника архітектурно-реставраційних робіт і автора барокової дзвіниці (середина XVIII ст.) у Кам'янці-Подільському¹⁵. Як справедливо відмічає О. Пламєницька, архітектура бароко Західної України як мистецьке явище на цьому обширному терені зі складною долею, попри значний інтерес фахівців, на жаль, досі не стала предметом ґрунтовного опрацювання українських істориків архітектури. Не менш занедбаною є проблема розвитку стилю в аспекті дослідження творчості архітекторів і, зокрема, визначення їх місця в шерезі визначних майстрів європейського бароко. Саме тому блискуча праця одного з найвідоміших польських дослідників проф. Збігнева Хорнунга присвячена архітектурній діяльності Яна де Вітте, публікація і наукова редакція якої через 14 років після смерті автора були здійснені професором Єжи Ковальчиком, значною мірою заповнює цю прогалину.

Глибокий професійний архітектурно-мистецтвознавчий аналіз притаманний науковим розвідкам Томаша Заухи, присвяченим різнобічним аспектам історії та екзистенції Перемишлянського подмініканського костелу ченців-обсервантів¹⁶. Заслужують на увагу мистецтвознавчі дослідження окремих забудов ордену, а саме архітектурного ансамблю домініканців в Любарі на тлі вибраних осьових монастирських структур епохи бароко Кароля Гутмейєра.¹⁷

З погляду на більш детальний розгляд архітектурних особливостей зодчества домініканців привертає увагу нарис “Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów” Юліуша Галковського OP¹⁸.

Надзвичайно важливий іконографічний матеріал, створений у другій половині XIX ст. білоруським художником польського походження Наполеоном Ордою, містить вигляд деяких домініканських костелів Правобережної України. Історичний, мистецтвознавчий та пам'ятко-охоронний аспекти розкриваються у краєвидах митця, який подорожував Україною та фіксував побачене у начерках,

¹⁴ Betlej A. Działalność budowlana jezuitów oraz Pawła Giżyckiego // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – s. 318-319; Betlej A. Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. – Kraków, 2003. – 400 s.

¹⁵ Hornung Z. Jan de Witte architect kościoła Dominikanów we Lwowie. – Warszawa, 1995. – 303 s.

¹⁶ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów w Przemyslanach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2003. – T. 11. – S. 211 – 233, il.

¹⁷ Guttmejer K. Zespół Dominikanów w Lubarze na tle wybranych osiowych założeń klasztornych epoki baroku // Artyści włoscy w Polsce. XV-XVIII wiek. – Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2004. – S. 444 – 484.

¹⁸ Gałkowski J OP. Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów – rys historyczny // Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i Europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska. – Gdańsk-Pelplin, 2003. – S. 279-286.

етюдах, а пізніше – літографіях. У Волинській губернії художник працював з 1862 по 1876 роки та створив 177 пейзажів; в Київській губернії (1870-1874) – 106; в Подільській (1871-1873) – 129; у Галичині (1878-1880) – 100. Більш ніж 1000 малюнків Н. Орда доніс до широкого кола шанувальників старовини. У фондах Національного історичного архітектурного заповідника “Кам’янець” зберігається 123 літографії Н. Орди. Наполеон Орда видає 8 випусків гравюр загальною кількістю 260 штук. Перша серія нараховує 50 літографій, всі інші – по 30. Подільська губернія представлена в різних серіях. Наприклад, Вінниця – в першій; Зіньків, Кам’янець-Подільський, Меджибіж, Жванець, Чернокозинці, Михайлівка – в другій; Панівці, Бар – в третій і т. д.¹⁹ Колекція цих літографій знаходиться у Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі²⁰. Оригінали малюнків зберігаються у Національному музеї у Кракові (971, дар Констанції Скірмунтової).

У фондах Російського державного історичного архіву (РДІА) у Санкт-Петербурзі знаходяться важливі світлини та кресленики домініканських костелів Правобережної України, що віддзеркалюють долю храмів і монастирів після касації, ілюструють проекти їх перебудови на церкви інших релігійних конфесій, на військові казарми, лазарет та ін.²¹ Не менш цікаві з наукового погляду іконографічні матеріали, систематизовані відповідно до кожного осередка ченців на Україні, знаходяться у збірці Краківського архіву отців-домініканців²².

Вчена О. Горбик видала низку статей та захистила дисертацію, що висвітлюють стильові риси архітектури провінційного католи-

¹⁹ Березіна І. Ведута у творчості Н. Орди (За матеріалами НІАЗу “Кам’янець”). // Наукові записки. Серія: мистецтвознавство. Вип. 2. – Тернопіль, 2001. – С. 102-105; Березіна І. Сакральні споруди в архітектурному пейзажі Кам’янець-Подільського // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар.конф.- Львів, 2004.- Т. 2.- С. 418 – 424 з іл.; Березіна І. Зображення храмів у творчості Н. Орди в архівних, музейних та приватних збірках // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар.конф.- Львів, 2005.- Т. 2.- С. 831 – 838 з іл.; Березіна І. Мистецька спадщина Наполеона Орди у пам’яткоохоронній та реставраційній справі // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С. 186-193.

²⁰ РДІА. – Ф. 835. – Опис 4, спр. № 188. – Види старинних городів, замків и монастирей в Западном крае. Літографіи Наполеона Орды – 1722-1915.

²¹ РДІА (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі). Ф. 821. – Опис 150, спр. № 737. – Скасований домініканський монастир у Любарі, 1864; РДІА. – Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 119. – Перебудова костелу в православний собор в Старокосятиніві, 1871; РДІА. – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 680. – Містечко Чарторійськ. План, фасад і розріз домініканського костелу, перетвореного в православну церкву, 1839; РДІА. – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 644. – Костел домініканський, перетворений в православну церкву в м. Козин, 1839; РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 557. – Летичівський монастир. План і фасад. – 1857; РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 543. – Тивровський монастир. Фасади і плани. – 1834; РДІА (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі). Ф. 821. – Опис 150, спр. № 542. – Домініканський монастир в Тарговицях. – 1833; РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 552. – Шаровецький домініканський монастир. – 1857; РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 554. – Вінницький по-домініканський монастир. Фасад і план. – 1828-1917; РДІА. – Ф. 1488. – Опис 3, спр. № 553. – Проект „вежі” в Кам’янець-Подільському. – без року; РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 727. – Візити по-домініканських костелів Тербовлянського і Язловецького деканатів. – 1811-1812; РДІА. – Ф. 822. – Опис 12, спр. № 2924. – Візити по-домініканських монастирів. – 1797.

²² ADK (Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie) Kronika klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie (Napisał o. Robert Świętochowski OP). – Cz 20.–16 s.; Akt fundacji i uposażenia klasztoru w Kamieniu Kaszyskim.. Kk. 1.;

цького барокового храму на Київщині і Волині²³. Її дослідження вирізняються глибокими розвідками, фаховим розглядом і новизною піднятої теми. Особливий інтерес представляє видання про римокатолицькі костели Києва і Київщини, де досконало простежується історія виникнення, екзистенції та архітектури згаданих храмів²⁴. Костелам Волині присвячена публікація О. Годованюк²⁵.

Лауреат Шевченківської премії, відомий український мистецтвознавець і музейний діяч, директор Львівської галереї мистецтв Борис Возницький у монографічному виданні про бенефактора Миколу Потоцького старосту Канівського та його митців – архітектора Бернарда Меретина і сницаря Іоана Георгія Пінзеля торкається деяких мистецьких аспектів діяльності домініканців. Автор висвітлює діяльність напівлегендарної, описаної в спогадах, літературних творах, народних піснях та усних переказах історичної особи XVIII ст., графа, мецената, покровителя багатьох галицьких митців, добродійця численних католицьких згромаджень, зокрема домініканців²⁶.

Автор даної монографії за останні шість років видала близько сорока публікацій у фахових збірниках та інших виданнях в Україні й за кордоном, що демонструють з різних аспектів мистецьку спадщину домініканського ордену на Поділлі, Волині, Київщині, Брацлавщині, Галичині. Матеріали містять розгляд архітектурного і скульптурного доробку ченців, архітектонічні типи споруд, організацію інтер'єрного простору храмів, метафоріку та семантичне трактування забудов, пам'ятко-охоронне значення піднятих досліджень тощо²⁷.

Opisanie kościoła w Lubarze. – Lu. 1.; Opis konwentu w Lachowcach. – Lch. 2.; Złoty Potok, 1935 r. – Pp 420.; Żółkiew. Inwentarz z 1797 r. – Ż 37. – S. 7.; Protokoły przekazania kościoła w Tyśmienicy klerowi świeckiemu.; Tarnopol. – Kronika klasztoru. – Tr 3.; Dokument fundacji kościoła w Belzie, 1784. – Bl.; Włodzimierz. Przywilej Zygmunta Augusta – 1531 r. – W1 2. etc.

²³ Горбик О. Архітектура у літургійному контексті. Католицький бароковий канон // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоневича Логвина. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С. 92–97; Горбик О. Становлення католицького барокового провінційного храму: принципи дієзасильної та орденської специфіки // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 7. – К., 2000; Горбик О. Київський домініканський костел XVII ст.: пошук аутентичності // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – Вип. 6. – К., 1993. – С. 29; Горбик О.О. Стильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костелів Київщини і Волині). Автореф... канд. архітектури. К., 2003. С.10-11, 20; Горбик О. Становлення барокового католицького храмубудування у XVII ст. на Київщині і Волині // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – К., 2004. – С. 190-199;

²⁴ Горбик О. Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римокатолицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 62-80.

²⁵ Годованюк О. Костели Волині // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоневича Логвина. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С. 80-91.

²⁶ Возницький Б. Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоан Георгій Пінзель. – Львів: «Центр Європи», 2005. – 160 с., 220 іл.

²⁷ Урсу Н.О. Каплиця Матері Божої Розарія домініканського костелу у Кам'янці-Подільському / Традиції та новації у вищій архітектурно – художній освіті. – Харків, 1999 – 2000. – № 6-1. – С. 106 – 110 з іл.; Урсу Н.О. Архітектурний ансамбль домініканського ордену у Кам'янці-Подільському у світлі історичних джерел // Наукові записки. – Серія: мистецтвознавство. – Тернопіль, 2000.- № 2 (5).- С. 116 – 122 з іл.; Урсу Н.О. Домініканський костел у Смотричі на

Проте, мистецтво католицьких орденів саме на Україні, в тому числі й домініканського, не розглядалося в повноті і цілісності, у сукупності проявів, особливості побудов, організації інтер'єрів, стилів та нуртів.

Серед науковців більш наповненої другої групи, які у тій чи іншій мірі торкалися історичних аспектів існування домініканців на теренах України, можна назвати історика ордену Шимона Окольського, котрий написав книгу "Russia Florida rosis et liliis," що побачила світ у Львові у 1646 році²⁸. Отець Шимон, який з 1641 року був пріором і похований у крипті Кам'янець-Подільського домініканського костелу, коротко згадує історію виникнення кожного, сучасного йому, або раніше зведеного домініканського осередку. Його справу продовжують два історіографи кам'янецьких домініканців – Вікентій Лопатський та Отець Цеханович, що вели хроніку до 1757 року.

Ф. Мадура вивчає витоки та перші кроки зародження Руської провінції ченців-домініканців (1596 – 1602 роки) і видає у Львові на цю тему невелику за обсягом брошуру. Гавронський Фр. Равіта у 1912 році публікує у Києві історичні нариси про київський домініканський осередок²⁹.

Польські дослідники Садок Баронч³⁰ та Волиняк (Я.М. Гіжицький) наприкінці ХІХ і початку ХХ століть досліджують історичні коріння існування монахів-домініканців на територіях Руської провінції. С. Баронч в інших виданнях розглядає окремі домініканські осередки, як, наприклад, історію кляштору у Підкамені. Ян Марек Гіжицький у Кракові у 1923 році публікує капітальну працю, присвячену опису домініканських кляшторів Руської провінції, де перераховує в алфавітному порядку і висвітлює історію та діяльність кожного із зазначених осередків³¹.

Католицькі монастирі, як добре організовані багатофункціональні інституції, залишили цілий пласт різнопланової, створеної на різних

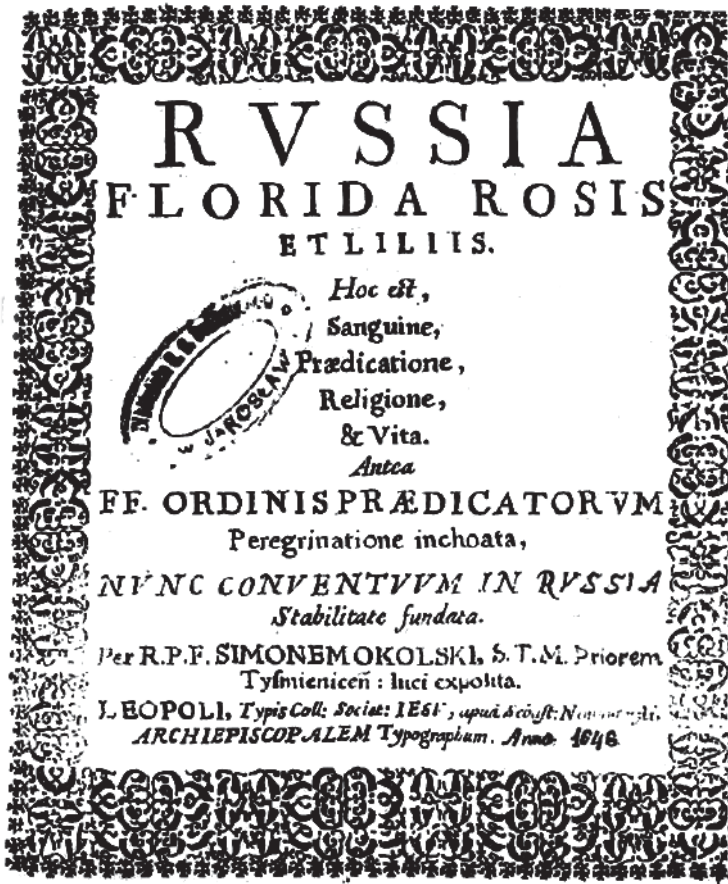
Поділлі // *Культура народів Причорномор'я*. – Сімферополь, 2002. – № 30. – С. 93 – 98 з іл.; Урсу Н.О. Залові храми домініканського ордену на території Подільського воєводства ХVІІ – ХVІІІ ст. // *Наукові записки*. – Серія : мистецтвознавство. – Тернопіль, 2002. – № 2 (9). – С. 94 – 100; Урсу Н.О. Архітектура та інтер'єр Барського подомініканського костелу. // *Народознавчі зошити*. – Львів, 2002. – № 1-2. – С. 60 – 63 з іл.; Урсу Н.О. Семантика архітектурних забудов домініканського ордену на Поділлі у ХVІІ-ХVІІІ ст. Праці ХІІІ-ї Міжнар. наук. конф. "Історія Релігій в Україні" – Львів, 2004. – Т. 2. – С. 551-558 з іл.; Урсу Н.О. Архітектура домініканського ордену на землях Подільського воєводства ХVІІ – ХVІІІ ст. // *Polacy na Podolu. Pamiętnik Kujowski*. – К., 2004. – Т. 7. – С. 300-316 з іл.; Урсу Н.О. Архітектурна спадщина домініканського ордену на землях Брацлавського воєводства // *Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка*. – Луганськ, 2004. – № 2. – С.110 – 122 з іл.; Ursu Natalia. Trzynawowe świątynie dominikańskie na ziemiach prawobrzeżnej ukraiны w wiekach ХVІІ – ХІХ // *Nasza Przeszmoż. Studia z dziejw Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. – Kraków, 2005. – № 104. – S. 267-286, etc.

²⁸ Okolski S. *Russia Florida Rosis et Liliis*. - Leopoli, 1646. – 172 s.

²⁹ Gawroński Fr. *Rawita. Zakon Dominikanów w Kijowie, szkic historyczny*. – Kijów, 1912.

³⁰ Barącz S. *Dzieje klasztoru W.W. OO. Dominikanów w Podkaminie*. – Tamopol, 1870. – 34 s.; Barącz S. *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*. – 2 Т. – Lwów, 1861.; Barącz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. – Lwów: Ossolineum, 1862. – 230 s.

³¹ Wołyniak (M. J. Giżycki). *Wykaz klasztorów Dominikańskich prowincji Ruskiej*. – Kraków, 1923. Т. 2. – 278 s.

R V S S I A
F L O R I D A R O S I S
E T L I L I I S .

Hoc est,
 Sanguine,
 Prædicatione,
 Religione,
 & Vita.
Antea

FF. ORDINIS PRÆDICATORVM
 Peregrinatione inchoata,
NUNC CONVENTVVM IN RVSSIA
 Stabilitate fundata.

Per R.P.F. SIMONEM OKOLSKI, S. T. M. Priorem
 Tyshnienicem : luci exposita.

L. BOPOLI, Typis Coll: Sociat: IEST, apud A. conf: N. in m. g. di.
ARCHIEPISCOPALEM Typographiam. Anno 1848.

*Vis tam concordi iunxit duo stemmata nexu.
 Bina quis litera iunxit amore cruce.
 An quis perugilis monstrant insignia cura
 Certatim, sacra Religione nitent.
 Fors, quia calcari cupiunt, humilesq; sacre
 A Domino morem, quem didicerò suo.
 O celebres humilesq; nimis, magis inter honores
 Dummitare latent, cum letare nitent.*

ADMODVM REVERENDOPATRI,
F. HIERONYMO
 à Grabow
GROGHOLSKI,
 SAC. TH. BACC. PRIORI PROVINCIALI
 Prouincie Ruffie Ordinis Prædicatorum.

Omniem iauerentiam & subiectionem religiosam.

Quod Præfati atq; Vigilantissimo Magi-
 strati non alius est propositus scopus, quam
 publica utilitas & salus. Nam licet alijs in-
 seruendo plurimi consumantur, totumque
 esse suum & posse effundant, nullum tamen
 infigne nomen religiositatis & laudis deferre valent, præ-
 terquam ex ipsa publica omnium utilitate & salute. Hanc
 talemque præponderationem super bonum priuatum
 communis boni, inspicere cuiq; in Paternitate V. Ad-
 modum Reuer: licebit. Non enim debilis val- udo, nec
 fessi spiritus, nec distantia locorum, nec difficultates via-
 rum, nec iniuria temporum distrahere, quando à propo-
 sito Sancto visitationis Prouincie & Conuentuum A. R.
 P. V. potuit; sed plantanda humandæq; Religionis Sa-
 cræ Dominicane, inter medicos rebellizantes S. Rom:
 Ecclesie & fines Regni, ardor celestis magis ac magis
 inflammavit, efflagitauitque. Sint Deo altissimo gratias
 & laudes

Книга з описом домініканських осередків.

рівнях документації. За метою створення її можна поділити на кілька типів: актові (нормативно-правові, привілейні та фундаційні, договірні, судово-процесуальні), ревізійно-звітні, діловодні (що стосуються особового складу монастиря, його матеріальної власності, духовно-місійної діяльності монахів) документи. Іншу категорію складають так звані нарративні джерела, монастирські хроніки, котрі є одним з найчастіше вживаних видів джерел, що, як правило, можуть дати несподівано точну інформацію з досліджуваного питання.

Слід назвати ще одну групу джерел. Це літературні пам'ятки, куди входять скриптура (біблійні книги); літургійна література; віроповчальна (катехізиси, теологічні трактати, полеміка); проповідницька; медитативна та контемпляційна; твори, присвячені чудотворним іконам та реліквіям; агіографія (схожими на неї за жанровою тематикою є некрологи померлих членів конвенту та панеїрики на честь їх покровителів).

Дослідження фольклорних згадок діяльності католицького чернецтва можуть дати унікальну інформацію щодо її народного сприйняття, вони є відповіддю на місійну, господарську та інші види діяльності монахів. Однак, при дослідженні цього виду джерел не варто забувати про загальні проблеми використання фольклорних матеріалів, зокрема неможливість їх точного датування та встановлення авторства.

Під ономастичними джерелами історії католицького чернецтва, розуміються прізвиська законників, які проливають світло на національний склад монастирської братії, зокрема наявність в її середовищі вихідців з місцевого руського населення³².

Особливу цінність у процесі вивчення мистецтва ордену представляють «Візитні описання костелів», «Візитації», або так звані «Інвентарні описи», «Інвентарії», а також кресленики, які ще можна знайти в державних і приватних архівах країни та за кордоном. Генеральні Візити домініканських костелів, написані візитаторами у різні роки під час перевірок, дають майже вичерпну відповідь на більшість запитань сучасних вчених щодо історії виникнення, місця розташування й підпорядкування осередків, орієнтації та особливостей побудови костелів, дзвіниць і кляшторів, організації внутрішнього простору, кількості і змісту вітварних композицій, якості органних інструментів etc.³³

³² Сінкевич Н.О. Католицькі монастирі Волині: потенційні можливості джерел (попередні нотатки) // *Медієвістика: Історія Церкви, науки і культури*. Випуск 5. К., Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Історичний факультет, 2003. С. 116.

³³ AALw (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie). – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Złoty, 1938; ADK. Akt fundacji i uposażenia klasztoru w Kamieniu Kaszyskim.. Kk. 1.; ADK. Tuśmienica, Inwentarz Kościoła. – 1935, Pp 421; Архів інституту «Укрзахідпроєктреставрація». Жовква. Монастирь і костел домініканців XVII ст. ЛО-57-5, 6, 7.; ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 6, спр. № 306, Візити Овруцького домініканського костелу за 1819 рік; КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік; РЦА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 727. – Візити по-домініканських костелів Тереховлянського і Язловецького деканатів. – 1811-1812; Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДАЛ). Єзупіль. – Ф.146, оп. 84, спр. 2997. etc.

Перелічені праці можна назвати джерелознавчими, оскільки достовірність розвідок неодноразово підтверджувалася іншими авторами. Сучасні вчені часто спираються на них і використовують у своїх працях саме ці архівні та видані на їх основі джерела.

Глибина розвідок та аналітичний характер притаманні дослідженням Є. Ключовського, котрий висвітлює діяльність польських домініканців, а також Руської контрати Польської домініканської провінції у XIV-XVI століттях³⁴.

Маловідоме відгалуження ордену – обсервантів, що склали окрему провінцію св. Людвіка Бертранда, вивчає польський науковець Януш Крупський. Автор розглядає історію осередків незалежно від кордонів держав, на теренах яких знаходилася мережа обсервантських монастирів³⁵. В шерезі осідків згадуються розташовані на теренах України монастирі обсервантів (Чарторийський, Сидорівський, Тарговицький, Львівський, Перемишлянський).

Особливої уваги заслуговують вчені-домініканці, тепер серед яких глибиною, науковою цінністю та достовірністю вирізняються дослідження колишнього керівника архіву ченців у Кракові, настоятеля монастиря Варшавських домініканців, Яна Анджея Спежа ОР³⁶. Поряд з іншими публікаціями, в одній із статей ювілейної книги, присвяченої ординарію Кам'янецької дієцезії, єпископу Яну Ольшанському, автор аналізує історію виникнення та особливі умови існування домініканського осередку братів і сестер ордену в Кам'янці-Подільському.

Наукові розвідки Роберта Свентоховського ОР торкаються висвітлення початку існування Руської домініканської провінції св. Яцка, а також вчений написав хроніку монастиря отців-домініканців в Чорткові, яка залишилась неопублікованою³⁷. В. Капеч ОР проводить і видає дуже докладну інформацію про музичні інструменти, зокрема органи домініканських костелів і розглядає імена і творчий доробок органістів³⁸.

Часто науковці зупиняються на аналізі історії певного домініканського осередку, досліджуючи і публікуючи матеріали, що торкаються виключно конкретного монастиря ченців³⁹.

³⁴ Kłoczowski Jerzy. Kontrata Ruska w Polskiej Prowincji Dominikańskiej XIV-XVI wieku // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998. – С. 301-307; Kłoczowski J. Reforma polskiej prowincji dominikańskiej w XV-XVI wieku // Roczniki Humanistyczne. T. 4. 1957. S. 69-78; Kłoczowski J. Zakon braci kaznodziejów w Polsce 1222-1972. Zarys dziejów // Studia nad historią dominikanów w Polsce. Warszawa, 1975. T.1. S. 19-141.

³⁵ Krupski J. Kongregacja Dominikanów obserwantów św. Ludwika Bertranda w Polsce w XVII i XVIII wieku // SUMMARIUM. Sprawozdania towarzystwa naukowego KUL № 5 (25) za rok 1976. – S. 151-154.

³⁶ Spież I. A. OP. Dominikanie w Kamieniu Podolskim // Pasterz i twierdza. – Kraków – Kamieniec Podolski, 2001. – S. 249 – 273; Spież I. A. OP. Dominikanie w Polsce. – Kraków – 51 s.

³⁷ Świętochowski R. OP. Początki Dominikańskiej Prowincji Ruskiej (1596-1602) // Prawo kanoniczne. – 23, 1980. – nr 1 – 2. – S. 51-86; Świętochowski R. OP. Kronika Klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie. – Rękopis. – ADK. – Cz. 20.

³⁸ Капеч В. OP. Organy i organiści w polskich klasztorach dominikańskich od XIII do XX w. – Lublin, 1998. – 198 s.

³⁹ Bolesław z Ukrainy. Kościół Latyczowski // "Tygodnik Ilustrowany". – Warszawa, 1860. – T. 1. – S. 255; Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – 166 s.; Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890.; Dominikanie za Dnieprem. Szkic historyczny przez Mariana Gorzkowskiego. – Kraków, 1876. – 32 s. il.; Knapieński W., ks. Sprawa o Kościół w Ostrogu na Wołyniu. – Lwów, 1892. – 37 s.; Krasny Piotr.

У 2000 році опублікована монографія українського дослідника А. Лисого, котрий розглядає питання заснування домініканського костелу в Мурафі, а також аспекти взаємовідносин українського і польського народів в контексті історії формування та існування католицизму на Поділлі⁴⁰.

У низці сучасних досліджень привертають увагу наукові пошуки А. Мащакевич про історію виникнення руської провінції святого Яцка, опубліковані у матеріалах міжнародної конференції „Історія релігій в Україні”⁴¹. Побачило світ історіографічне дослідження історії домініканців в державах Центральної і Східної Європи М. Чорного⁴²; наукова стаття О. Козубської містить історіографічні аспекти домініканських місій на Русі XIII ст.⁴³

Неабияку увагу привертають ґрунтовні розвідки, місткі та аналітичні статті історичного характеру дослідниці історії ордену Н.О. Сінкевич, що висвітлюють долю католицьких монастирів на Волині, їх фундації в кінці XVI – першій половині XVII ст. тощо. Матеріали підкріплені спиранням на автентичні джерела, достовірними висновками, й дали змогу розкрити майже повну картину утворення монастирів на згаданій території.⁴⁴

Як вже можна було переконатися, друга група містить фундаментальні дослідження з історії ордену, але переважна більшість була написана впродовж попередніх століть. З аналізу джерел видно, що сучасні вчені цю проблему майже не розглядали, або висвітлювали певні конкретні її аспекти.

Третя група науковців, досліджуючи споріднені проблеми, по-біжно торкалася в тій чи іншій мірі розмаїтих питань щодо домініканського ордену. Різні боки історичного вивчення історії міст і містечок України, що включали короткі відомості про домініканські осередки, можна знайти у дослідженнях Є. Сецінського⁴⁵, А. Прусевича⁴⁶, А. Ролле⁴⁷ та ін. Римське католицтво та його

Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – Т. 7. – С. 193 – 226; Ogarek Zygmunt Z.K. Podkamicia k. Brodów. Krótki szkic historii kościoła i klasztoru dominikańskiego. – Lwów, 1939. – 48 s.; Szumił H. Sanktuarium Matki Bożej Latyczowskiej. – Sandomierz, 1994. – 85 s.

⁴⁰ Лисий А. Нариси історії Мурафського костелу. – Вінниця, 2000. – 144 с.

⁴¹ Мащакевич А. Руська провінція святого Яцка // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 1. – С. 335-339.

⁴² Чорний М. Дослідження історії домініканського ордену в державах Центральної та Східної Європи // Вісник Львівського університету. – Серія історична, 2000. – Вип. 35-36. – С. 124-133; Чорний М. Львівський домініканський монастир Божого Тіла в XIII-I пол. XV ст. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. Матеріали наукової конференції 16-18 березня 2000р. Чернівці. Золоті литаври. 2000. С. 91-95.

⁴³ Козубська О. Джерела та історіографія руських місій домініканського ордену XIII ст. // Київська Старовина. – 2003. – №3. – С. 122-135.

⁴⁴ Сінкевич Н.О. Католицькі монастирі Волині: потенційні можливості джерел (попередні нотатки) // Медієвістика: Історія Церкви, науки і культури. Випуск 5. К., Київський Національний університет ім. Т. Шевченка. Історичний факультет, 2003. С. 116–146.; Сінкевич Н.О. Фундації домініканських монастирів на Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Український історичний збірник 2003. Випуск 6. К., Інститут історії НАН України, 2004. С. 47–70.

⁴⁵ Сецінський Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. К., 1895. – 247 с. с пл.

⁴⁶ Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. – Wilno, 1915. – 106 s.

⁴⁷ Rolle (Dr. Antoni. J.) Gawędy historyczne. Tom II. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1966. – 660 с.; Rolle (Dr. Antoni J.) Zameczki podolskie na kresach multińskich. – Warszawa, 1880. – 3 Т.

ієрархію на Поділлі розглядає М. Симашкевич⁴⁸, у виданій в 1872 році у Кам'янці-Подільському книзі, займаючи при цьому відверто ворожу антикатолицьку позицію. А. Пжездецький у середині XIX ст. опубліковує у Вільно фундаментальну працю, присвячену Поділлю, Волині і Україні, де торкається існування домініканців на згаданих теренах⁴⁹. Перелік католицьких орденських згромаджень та їх доля у XIX столітті міститься у дослідженнях польського науковця П. Гаха, що побачили світ у Римі та Любліні також у середині і наприкінці XX ст.⁵⁰

Серед сучасних польських науковців привертають увагу надзвичайно глибокі розвідки Тадеуша Трайдоса, який вивчає історію існування католицької церкви на землях Русі, Польщі, Литви за панування Владислава II Ягелло (1386-1434), а також на Поділлі та Галичині⁵¹.

Загальні принципи символізму традиційного мистецтва, характерні методи й особливості сакрального художнього доробку аналізують у своїх працях англійський дослідник історії і філософії культури Титус Буркхардт⁵² та французький вчений Рене Гуенон⁵³. Дослідження символіки таких компонентів, як іконографія та іконостас, що входили складовою частиною у формування інтер'єрного простору церков, здійснює представник діаспори, доктор богослов'я Яків Креховецький⁵⁴. Українські науковці М. Яців⁵⁵ і Ю. Криворучко⁵⁶ досліджують відповідно відображення богословської сутності світла в архітектурі української церкви та тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури в Україні. Надзвичайно цікаві дослідження семантичного трактування сакрального простору храмових споруд домініканців у світлі впровадження ідей Нової Церкви можна знайти у працях Щенного Скібінського⁵⁷

⁴⁸ Симашкевич М. Римское католичество и его ієрархія в Подоліи. – Каменец-Подольский, 1872. – 469 с.

⁴⁹ Przewdziecki A. Podole, Wołyń i Ukraina. – Wilno, 1841. – Т. 1. – 254 с.

⁵⁰ Gach P.P. Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku. – Rzym, 1979. – 54 s.; Gach P.P. Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914. – Lublin, 1999. – 514 s.

⁵¹ Traidos T. Kościół katolicki na Podolu (1340-1434) // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Pod red. Feliksa Kuryka. – Kraków, 2000. – С. 129 – 157; Traidos T. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434). – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Polska Akademia Nauk, 1983. – Т. 1.; Trajdos T. Kościół dominikanów lwowskich w średniowieczu jako ośrodek kultowy // Nasza Przeszłość. №87: 1997. S. 39-72.

⁵² Буркхардт Т. Сакральное искусство Востока и Запада. Принципы и методы. – М.: «Алетейа», 1999. – 215 с.

⁵³ René Guénon. Le dome et la roué // Etudes Traditionnelles. – Paris, November 1938; René Guénon. L'Esoterisme de Dante. – Paris: Les Editions Traditionnelles, 1936; René Guénon. Le Symbolisme de la Croix. – Paris: Véga. – 1957; René Guénon. La Synonymie du dome // Etudes Traditionnelles. – Paris, October 1938.

⁵⁴ Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони. – Львів: "Свічадо", 2000. – 152 с.

⁵⁵ Яців М. Відображення богословської сутності світла в архітектурі української церкви // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 2. – с. 609 – 615.

⁵⁶ Криворучко Ю. Богословська парадигма у мисленні творця святині // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 2. – с. 329 – 339; Криворучко Ю. Тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури України // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2001. – Т. 2. – с. 286 – 302.

⁵⁷ Skibiński Sz. Architektura zakonów zebrzących jako urzeczywistnienie idei Nowego Kościoła. // Nasi Dominikanie. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 20–29.

Прикладом монументальної систематизованої науково-популярної праці може вважатися книга „Святині Волині” польського вченого Леона Попека, який висвітлює не тільки територіальну організацію Луцької дієцезії на початку ХХ століття, але й подає історичні дані про католицькі храми, деканати, парафіяльну сіть, структуру, місця паломництва віруючих etc. Серед інших матеріалів вчений подає фотографії і відомості про домініканські костели на Волині: Луцький, Невірківський, Чарторийський, Камінь-Каширський, Козінський, Тарговицький та ін.⁵⁸

З художнього погляду цікавим, але радше популярним, видається фотоальбом Є. Волчанського зі спорідненою з попередньою публікацією назвою „Святині на Волині”, де серед світлин із зображеннями римсько-католицьких сакральних забудов можна побачити кілька домініканських⁵⁹.

Цікаве з професійного погляду багатотомне видання польського дослідника Романа Афтаназія, що представляє двори і резиденції на старих кордонах Речі Посполитої, де окремі томи присвячені Поділлю, Волині, Київщині, Галичині etc. Автор, аналізуючи історію маєтків, не забуває про храмову архітектуру, в тому числі й домініканського ордену, яка майже завжди розташовувалася поблизу або на території шляхетської садиби. Книга ілюстрована наочними матеріалами, фотографіями, акварелями та літографіями таких художників, як Н. Орда, Ф. Мюнтц, О. Ланге та ін.⁶⁰

Професійними з точки зору аналізу архітектури, але нажаль короткими є нотатки про деякі домініканські костели у путівниках “По Брацлавщині” та “По Східному Поділлю” Дмитра Малакова, котрий пропонує стислий історичний і мистецтвознавчий аналіз сакральної та палацової архітектури⁶¹.

Великий арсенал матеріалів, зібраний істориками архітектури і мистецтвознавцями в царині збереження відомостей про видатні пам’ятки архітектури в Україні міститься в Ілюстрованому довіднику пам’яток містобудування і архітектури Української РСР, що знаходяться під охороною держави. Ці фахові видання цінні тим, що вміщують фотографії, плани, професійно грамотні й різнобічні описи сакральних споруд та їх творців⁶².

Кілька дослідників зупиняють свою увагу на Чудесних образах Божої Матері, серед яких є й лики чудотворні, короновані Богородиці з домініканських храмів, котрі були вивезені за кордон під час воєнних подій і радянських репресій⁶³.

⁵⁸ Popek Leon. Świątynie Wołynia. – Lublin, 1997. – Т. 1. – 372 z il.

⁵⁹ Wołczański J., Walczewski J. Świątynie na Wołyniu. Rzymskokatolickie objekty sakralne w diecezji Łuckiej. – Kraków, 2000. – 207 s.

⁶⁰ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Województwo Podolskie. – Wrocław, 1996. – 447 s.; Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. Т. 5а: Dawne Województwo Wołyńskie. Warszawa: Ossolineum, 1988. 769 s. etc.

⁶¹ Малаков Д.В. По Восточному Подолью. – М: Искусство, 1988. – 168 с.

⁶² Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1983-1986 гг. Т. 1 – 4. (1 том – 160 с. (1983), ил.; 2 том – 336 с. (1985), ил.; 3 том – 337 с. (1985), ил.; 4 – 375 с. (1986).

Вітчизняні вчені звертаються до питань дослідження католицьких забудов у різних аспектах. Наприклад, відомий науковець, архітектор С. Юрченко аналізує хрестоподібні та однонавові храмові споруди України, між якими знаходяться і домініканські. Автор дає порівняльний аналіз автентичних хрестоподібних забудов та храмів з псевдохрестоподібною структурою, наводить приклади планів, ілюструє теоретичний матеріал цінними і рідкісними фотографіями⁶⁴.

О. Пламеницька розглядає архітектуру і церкви різних конфесій, у тому числі і домініканського ордену, у системі міської забудови Кам'янця-Подільського⁶⁵. В монографії про сакральну архітектуру Кам'янця на Поділлі⁶⁶ О. Пламеницька вперше представила архітектурно-містобудівну концепцію еволюції сакрального будівництва Кам'янця-Подільського впродовж його багатовікової історії. Серед понад шестидесяти сакральних споруд і комплексів історичної столиці Поділля знайшли своє достойне місце монастирські комплекси домініканських ченців і черниць, споруди яких збереглися в складі десяти архітектурних об'єктів, що уціліли.

Ю. Білоусов представляє історичний нарис Київсько-Житомирської римсько-католицької єпархії. Автор робить спробу на підставі, головним чином, архівних матеріалів відновити хронологію життя єпархії. Це нарис існування та діяльності римсько-католицьких громад на Поліссі й Київщині у XVII – XX століттях, серед яких зустрічаються спільноти ченців-домініканців тощо⁶⁷.

В статті А. Задорожняка⁶⁸ розповідається про архітекторів, які творили на території Подільської губернії у XIX ст. Особливий інтерес представляють документальні дані, почерпнуті автором з архівів Санкт-Петербурга, а також аналіз ювілейного збірника відомостей про діяльність колишніх вихованців інституту громадянських інженерів (Будівельного Училища) 1842-1892 рр. Г.В. Барановського⁶⁹.

⁶⁴ Kukiz T. Kresowe obrazy Matki Boskiej w świątyniach Warszawy // Rocznik Lwowski. – Warszawa, 1994; Kukiz T. Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski. Suplement. – Warszawa: "Wspólnota Polska", 2002. – 269 s.; Kukiz T. Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w archidiecezji wrocławskiej i diecezji legnickiej. – Wrocław, 2003. – 280 s.; Fridrich Alojzy T.I. Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. – T. IV. – Kraków, 1911. – 500 s.; Жолтовський П. Декорація Львова на урочистостях коронації образу Домініканської Богородиці у 1751 році // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVII. – С. 382-386.

⁶⁴ Jurcenko S. Krzyżowe kościoły Ukrainy w pierwszej połowie XVII w. // Biuletyn historii sztuki. – Warszawa, 1995. – s. 283 – 294; Jurcenko S. Jednonawowe kościoły na Podolu z końca XVI i 1. połowy XVII w. // Sztuka kresów wschodnich. - Kraków, 1998. - Cz. 3. - S. 107 – 130.

⁶⁵ Пламеницька Є.М. Кам'янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис. – К., 1968. – 120 с.; Пламеницька О.А. Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – К.: Техніка, 2001. – 301 с. з іл.

⁶⁶ Пламеницька О.А. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. – Кам.-Поділ.: АБЕТКА, 2005. – 388 с., іл.

⁶⁷ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с. з іл.

⁶⁸ Задорожняк А. Б. Подільські архітектори XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. – Т. 4. – С. 264-270.

В галузі проблем дослідження архітектурної спадщини України цікавим і цінним для наших розвідок представляється аналіз джерелознавчої бази з цього питання М. Дьоміна⁷⁰, який розглядає виникнення інтересу до відродження національної архітектурної спадщини і, у зв'язку з цим, появу публікацій на зламі XIX-XX століть.

В останні часи велику роль почали відігравати дослідження, в яких аналізується пам'ятко-охоронне значення національної мистецької спадщини і піднімаються проблеми збереження цінних архітектурних об'єктів, котрі ще можна врятувати. Безцінний професійний внесок у вирішення питань реставрації артистичного доробку вітчизняної духовно-мистецької скарбниці зробив власними дослідженнями, кандидатською дисертацією й публікаціями відомий науковець Віктор Вечерський⁷¹.

Глибиною і науковою обґрунтованістю вирізняються публікації, присвячені пам'ятко-охоронній справі, проректора з науки Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, професора Л. Прибеги⁷².

Безперечно, не можна було обминути дослідження науковців, пов'язані з проблемами існування історичних пам'яток у сучасному місті. Питання екзистенції архітектурного середовища, у тому числі й історичні аспекти, аналізували О. Беккер⁷³, О. Маслов⁷⁴, Є. Водзинський⁷⁵, Є. Михайловський⁷⁶, А. Іконников⁷⁷, К. Лінч⁷⁸,

⁶⁹ Барановський Г.В. Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников института гражданских инженеров (Строительного Училища) 1842-1892 гг.

⁷⁰ Дьомін М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 5-10.

⁷¹ Вечерський В. Повоєнна відбудова історичних міст України: пам'яткоохоронний аспект // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С. 193-201; Вечерський В.В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДПІАМ, 2003. – 560 с.; Вечерський В. До питання про національний стиль в архітектурі України XVII-XVIII ст. // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 103-113; Вечерський В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДПІАМ, 2003. – 560 с.; Вечерський В. Тетраконхи України в контексті світової архітектури // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 89-98.

⁷² Прибега Л. Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – Київ, 2004. – С. 177-186; Прибега Л.В. Автентичність як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтва. – Вип. 6. – 1999. – С. 9-3.

⁷³ Беккер А.Ю., Щенков А.С. Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1990. – 204 с.

⁷⁴ Маслов А.В. Новая архитектура в исторической среде. – М.: Стройиздат, 1990. – 192 с.

⁷⁵ Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України // Архітектурна спадщина України. – Вип. 2. – К.: Українознавство, 1995. – С. 242-253; Водзинський Є. Питання охорони містобудівної спадщини // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 231-238.

⁷⁶ Михайловський Є.В. Историческая городская среда и ее преобразование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М.: Стройиздат, 1978. – С. 71-88.

⁷⁷ Іконников А. В. Система предметно-пространственной среды и эстетическая ценность объекта // Эстетические ценности предметно-пространственной среды. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 240-252.

⁷⁸ Лінч К. Образ города. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.

О. Щенков⁷⁹, Т. Устенко⁸⁰ та інші. Водночас, визнання пріоритету реконструкцій історично сформованих містобудівних утворень над збереженням їх як комплексних пам'яток відповідним чином позначилося на дослідженнях феномену історичного середовища та його тлумачення.

Підводячи підсумки можна констатувати, що останнім часом спостерігається зростання інтересу до пам'яток католицької сакральної архітектури: поживалося відвідання храмів туристами, з'являються статті науково-дослідного характеру, актуальними стають до цих пір заборонені теми.

Як видно з переліку джерел, проблема дослідження мистецького доробку домініканського ордену є актуальною тому, що до сьогоднішнього часу знаходиться майже поза увагою сучасних українських мистецтвознавців. Більшість авторів торкалася загальних історичних проблем, оминаючи питання мистецького спрямування.

Слід відверто зазначити, що переважна більшість наукових розвідок і публікацій, які висвітлювали досліджуваний аспект з мистецького погляду, належить польським вченим, котрим треба віддати належну шану. Вони врятували з темряви минулого достатньо велику кількість пам'яток католицької архітектури, розташованої на українських землях, серед якої трапляються і костели з монастирями домініканського ордену. Завдяки знайденим ними архівним, фактологічним, іконографічним матеріалам і власним науковим розвідкам автора даної монографії, вдалося відтворити майже повну картину, за деяким винятком, мистецького доробку домініканців на території Правобережної України й Галичини.

Водночас, перша спроба стислого аналізу джерелознавчої бази продемонструвала, що практично немає вітчизняних істориків мистецтва, які б аналізували творчу спадщину колись потужного на теренах України ордену, котрий для зведення споруд запрошував видатних архітекторів або користувався послугами славетних співвітчизників. Це виводило українське сакральне зодчество у ранг світового. Відсутність уваги науковців України до піднятого питання з поважних і не дуже поважних причин призвело до утворення величезної прогалини у сучасному вітчизняному мистецтвознавстві.

Безперечно, таке становище зумовлює необхідність продовження дослідницьких пошуків з метою більш повного висвітлення піднятої проблеми.

Тому, наступний підрозділ присвячується історичним умовам утворення, існування монастирів та характеру апостолату ченців на теренах України, що дозволить в майбутньому більш ґрунтовно проаналізувати характерні риси їх мистецького доробку. Без вивчення історичних закономірностей, в рамках яких виникали та існували осередки ченців, неможливо розглянути мистецьку спадщину домініканців.

⁷⁹ Щенков А.С. Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1990. – 204 с.

⁸⁰ Устенко Т. В., Кондратенко Е. С., Водзинский Е. Е. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. – К.: Будівельник, 1989. – 120 с.

І.3. Історія фундацій монастирів й характер апостолату ченців на Україні

Аналіз різноманітних, але водночас вузькоаспектно розглянутих питань існування ордену в рамках конкретних невеликих територіальних утворень, характеризує більшість вищенаведених наукових розвідок. Водночас, дотепер не було здійснено спроби системно дослідити причини, умови та особливості такого масштабного явища, як утворення й екзистенція домініканського ордену на теренах всієї України. Без усвідомлення цих питань неможливо уявити характер та своєрідність художньої спадщини ченців, їх роль у процесі створення духовного, культурно-мистецького урбаністичного середовища старовинних вітчизняних міст і містечок.

В рамках даної монографії робиться стисла спроба простежити період формування архітектури домініканського чину від XIII до середини XIX століття. Розгляд такого великого і розlegлого в часі періоду зумовлений вузькістю тематики та необхідністю розглянути початки й послідовність утворення монастирів, існування та діяльність ченців на теренах України. Нижня хронологічна межа базується на фактах первісного етапу перебування домініканців на Русі, починаючи від першої половини XIII ст. Верхнє хронологічне обмеження залежить від об'єктивних подій, пов'язаних з майже повною ліквідацією російською та австрійською владами домініканських осередків в Україні.

Нав'язування перших контактів з Римською церквою належить ще до часів запровадження християнства: Никонівський літопис називає 988 р. Папські посольства були в Києві і в 994, 1000 та 1001 рр. Київські князі та місцеве духовенство досить лояльно ставилися до Апостольської Столиці та часто контактували з нею.

Однією з причин появи домініканців на теренах Русі можна назвати бажання організувати лігу християнських народів Європи проти монголо-татарської навали. В той період зі всіх боків доносилися заклики поєднатися проти загального ворога. Особливу, прогресивну на той момент, роль у справі консолідації народів відігравала християнська церква. Водночас утворення могутньої татарської Золотої Орди інтенсифікувало дипломатичну та місіонерську активність Риму, який за допомогою нового воєнно-політичного чинника намагався зміцнити свої позиції у Східній Європі, на Балканах та Близькому Сході⁸¹.

Передусім, слід відмітити характерні риси орденського апостолату домініканців на теренах Русі. В рамках єдиного ордену проповідників, підкореного одному генералу, існували чоловічі спільноти (ченці), жіночі (черниці клаузурові) і світські.

З XIV століття виділяється гілка домініканців-пілігримів (паломників), яка була незабаром ліквідована у 1456 році, оскільки

⁸¹ Головащенко С. Історія християнства. – К.: "Либідь", 1999. – с. 236-253.

отримала значні привілеї, почала ставати надто незалежною і самостійною і, як наслідок, почала віддалятися від ордену.

Частина монастирів ченців була піддана більш стислій обсервації. Спроба створення таких осередків розпочинається вже на початку XVII ст., після генеральної візитації Даміана Фонсекі. Обсерванти (лат. *observare* – дотримуватися) правильно, але буквально інтерпретували статут, піддавали себе аскезі й праці, були байдужими до головування і займання певних посад в чині; вони зовсім не вживали м'яса. У спільнотах обсервантів настоятелі монастирів називалися вікаріями, а провінції – вікаріатами.

Існував ще Третій орден Святого Домініка – домініканці-терціарії. Його було засновано у 1220 році св. Домініком у Ломбардії для боротьби з еретиками. До цього згромадження входили світські особи, шляхта й лицарі, які зі зброєю в руках боронили віру. Їх загони отримали назву *Militia Jesu Christi*, а після розгрому еретиків продовжили своє існування під назвою Третього ордену Святого Домініка⁸².

Суперечливими є відомості про склад ченців у домініканських монастирях на теренах України. В українського письменника Валерія Шевчука читаємо: «Очевидно, не зайве буде нагадати, що в середовищі домінікан, які проводили місіонерську діяльність на нашій землі, було немало українців, а може, були там переважно українці – вихованці західноєвропейських університетів. Їхня діяльність на певному етапі не була ворожа українському народові, вони виявляли навіть патріотизм до своєї землі і засновували мережу своїх шкіл. І хоч загальна кількість «братів-мандрівників» була невелика, вони заперечували проти своєї залежності від домінікан польських, добивалися відділення від них, а в кінці XVI ст. таки добилися свого відділення в окрему «руську провінцію святого Яцка». Самого святого Яцка вони представляли так: «Святий Яцек перш за все руський, а не польський апостол; з усіх місіонерських подвигів його найбільш славні вважаються ті, які мали місце на Русі, а не в Польщі»⁸³.

В цілий потік нормативних актів вилився процес поділу кінця XVI – початку XVII століть польської і руської провінції домініканців, де одним з основних предметів суперечки були два волинських монастирі: луцький та володимирський. Одним з основних доводів залишення в межах польської провінції цих конвентів стало те, що в них перебувають «*patres Poloni*»⁸⁴. Це дає змогу говорити про переважання на початку XVII ст. саме вихідців з Польщі в волинських осідках, тоді як в інших, зокрема львівському, який є «ровесником» луцького, превалюючим був, очевидно, «руський» елемент⁸⁵.

⁸² Мащакевич А. Руська провінція святого Яцка // *Історія релігій в Україні.* – Праці XIII-ї Міжнар.наук.конф. – Львів, 2003. – Т. 1. – С. 335-336.

⁸³ Шевчук В.О. *Дорога в тисячу років.* – Київ: Радянський письменник, 1990. – 411 с. – С. 87

⁸⁴ Bańcz S. *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce.* – Lwów, 1887. – Т. 1. – S. 271-272.

⁸⁵ Сінкевич Н.О. *Католицькі монастирі Волині: потенційні можливості джерел (попередні нотатки) // Медієвістика: Історія Церкви, науки і культури.* – Випуск 5. – К.: Київський Національний університет ім. Т. Шевченка. Історичний факультет, 2003. – С. 117.

У ті часи на вулицях міст можна було побачити *fratrum praedicatorum* (братів-проповідників) у білій рясі з каптуром і чорній мантиї. Ці кольори звучали як символ поєднання чистих помислів, Божого духу, небесного світла з покірністю, аскетизмом і зреченням від матеріальних земних благ. Проте ченці, які належали до руської за адміністративним поділом провінції відзначалися від сусідніх (польської та литовської) тим, що носили червоногарячий пояс замість чорного, як пам'ять про мучеництво багатьох монахів, які належали до цього згромадження⁸⁶.

Водночас, оцінюючи значення домініканського ордену на території Русі, не можна не погодитись з думкою Є. Ключовського, який наголошує на важливості вивчення домініканської історії в рамках поліконфесійної суспільно-релігійної та культурної історії руських обширів у XIII-XX ст. Адже домініканці, надзвичайно тісно пов'язані зі світом західної культури, століттями становили потужну міжнародну структуру. Тому, вважає дослідник, в посталій на сьогодні проблематиці місця Русі-України в Європі варто піддати об'єктивнішому аналізу ту роль, яку відіграли домініканці в суспільних процесах в цьому регіоні⁸⁷. Та й загалом, тема домініканської історії є надзвичайно актуальною як для вивчення внутрішньо-орденських процесів, так і соціальної, етноконфесійної, культурно-просвітницької ситуації в руському суспільстві середньовічної та модерної доби⁸⁸.

Насамперед необхідно висвітлити факти з історії виникнення домініканських осередків на землях України, які пов'язані з місійною діяльністю св. Яцка Одровонжа, котрий з 1228 року деякий час проповідував й заснував тут кілька монастирів ордену. Брати-проповідники на чолі зі св. Ячком, якого приймав до ордену і благословив на місійні послуги сам Святий Домінік, прибули сюди з метою місіонерської діяльності. Домініканці – перший католицький орден, що почав проповідницьку й душпастирську працю на території Русі. Ченці вирізнялися виключним динамізмом щодо охоплення нових територій. З 1228 року вони

св. Гіацинт (Яцко). Мідьорит М. Сурмацького, Краків, 1750 р. Представлення св. Яцка, архів отців-домініканців в Кракові.

⁸⁶ BDK. Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce. – 1 T. – Lwów, 1861. – S. 368.

⁸⁷ Ключовський Я. Контрата руска в польській провінції домініканської XIV-XVI віку // Україна: культурна спадщина, національна свідомість. ПРОСФОНА. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-літтю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998. – S. 301.;

⁸⁸ Сінкевич Н.О. Фундації домініканських монастирів на Волині в кінці XVI - першій половині XVII ст. / Український історичний збірник 2003. Випуск 6. – К.: Інститут історії НАН України, 2004. – С. 49.

створювали католицькі садиби в Перемишлі, Галичі, на Поділлі та у Києві. Проте, першим осередком ченців вважається костел св. Катерини з кляштором, що були зведені у Чернігові. Домініканці отримали дозвільну грамоту і два селища (Короп'є і Моровськ) від Київського князя Володимира Рюриковича. Залишивши братів Флоріана і Бенедикта у Чернігові, св. Яцко розпочав проповідницьку діяльність у Києві, де йому вдалося отримати дозвіл на побудову монастиря і храму, присвяченого Пресвятій Діві Марії, на Оболоні. Це були перші на території України домініканські монастирі і костели, які невдовзі було зруйновано⁸⁹. В грудні 1240 року, коли на Україну насувалася татаро-монгольська орда, домініканці змушені були залишити Київ, що танув у вогні пожеж. св. Яцко помандрував на східні землі, де за короткий період заснував декілька домініканських осередків, в тому числі й на теренах Поділля.

Образ св. Домініка пензля домініканця Фра Беато Анжеліко.

Спалення монголами Києва у 1240 р. на кілька десятиріч перервало дану католицьку місію⁹⁰. Домініканці впродовж цього періоду не з'являлися на територіях Київщини.

Відповідно папській буллі 1378 року було засновано окреме руське домініканське намісництво, а ченці ордену заснували константні католицькі осередки на Поділлі та Волині. У XIV столітті Велике Князівство Литовське захопило значну частину українських територій, котрі опинилися у межах єдиної Польсько-Литовської держави.

Позиція домініканського ордену на цих землях зміцнювалася тим, що до середини XV ст. київськими єпископами були тільки домініканці, які також підтримували й Київське єпископство і сприяли активному розповсюдженню орденських осередків на підлеглих землях.

У 1594 році св. Яцка було канонізовано. У 1606-1610 роках у Києві, на Подолі, домініканцями на Житньому торзі було збудовано кам'яний тринавовий храм св. Миколая. В середині містилися три вівтарі, головний з них гранчастої конструкції; західний фасад включав три округлих вікна, а бокові стіни мали по три високих, вузьких, стрілчастих готичних вікна. За стилем споруда може бути віднесена до пізньої готики. Існує версія, що біля цього костелу тоді ж земський суддя Стефан Аксак побудував й монастир для отців-проповідників⁹¹. Осередок мав трагічну долю і зараз вже не існує. Старий дерев'яний костел було перенесено за Дніпро, до садиби

⁸⁹ Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz... S. 88

⁹⁰ Головащенко С. Історія... – С. 238.

⁹¹ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Істор. нарис. – Житомир, 2000. – С. 16.

благодійника Федора Криницького, підстольника Чернігівського. В люстрації 1552 року цей костел зазначений з посвятою Св.Трійці, заснування якого А. Стороженко датує 1473 роком, К. Іваницький – кінцем XIV ст. За каталогом митрополитів М. Закревський оповідає про заснування костелу 1433 року. Також історик, очевидно за П. Розвидовським, зазначає, що домініканці спорудили храм над Дніпром, згодом переселились під замок, напроти Флорвіського монастиря, де з першої половини XVII ст. знаходився новий кам'яний домініканських храм св. Миколая⁹².

Сліди перебування братів-проповідників можна помітити в Чернігові, де вони з'являються у 1628 році, а у 1648, після трагічної загибелі майже всіх ченців, назавжди залишають місто. В Чернігові місія чину вже не відтворювалася. Аналогічна доля спіткала осередок ордену у Черкасах. Після побудови нового костелу і кляштору, в цьому ж 1648 році його було знищено, а діяльність братів не поновлювалася. Життя монастиря домініканців у містечку Липовець почалося у 1647 році. Осередок було зруйновано спочатку козаками у 1648, пізніше татарами у 1672 роках, після чого місія вже не відновлювалася. Подібно до попередніх у 1648 році було припинено місії ченців, підтриманих коштами короля Сигізмунда III у Новгороді-Сіверському та Ніжині⁹³.

Майже до кінця XVI ст. всі монастирі домініканців підпорядковувалися Польській провінції, з 30 грудня 1595 року генерал ордену встановлює самостійний руський вікаріат, який після численного розгляду і внесення змін рішенням капітули у Римі у 1612 році перетворюється на Руську Провінцію. Через рік вона була поділена на контрати⁹⁴. Нова Руська Провінція під іменем св. Гіацинта (Яцка) спочатку складалася з трьох контрат: Львівської, Подільської та Покутської⁹⁵.

У 1700 році Руська провінція обіймала вже шість контрат: Львівську, Єзупольську, Шкловську, Пінську, Мінську та Кам'янецьку. У 1762 році монастирі у Львові та Підкамені призначені були на склад архівів цілої провінції⁹⁶.

Перший період розбудови католицьких храмів на Київщині і Волині обмежений 1569-1648 рр. – від приєднання досліджуваних територій до Польщі (Люблінська унія 1569 року) до воєнних дій повстанських і козацьких армій, що завершилися виходом частини територій з-під влади Польщі (визвольна війна українського народу 1648 року). Оскільки до 1599 року храмовбудування з

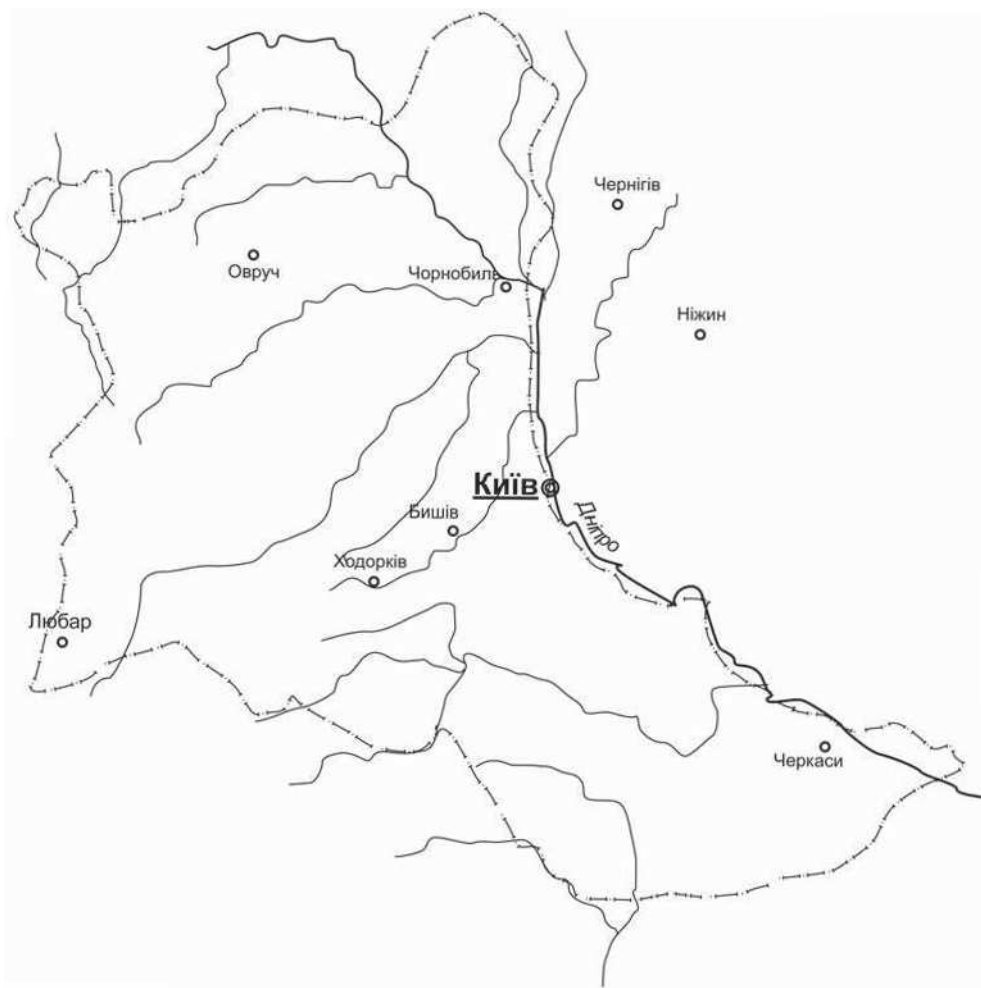
⁹² Горбик О. Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римо-католицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 66-68.

⁹³ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. ...С. 31.

⁹⁴ Spież I. A. OP. Dominikanie w Kamieńcu Podolskim // Pasterz i twierdza.- Kraków – Kamieniec Podolski, 2001.- S. 249.

⁹⁵ Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej.- Kraków, 1923.- Cz. 2.- S.1.

⁹⁶ Мащакевич А. Руська провінція... – С. 337.

Мапа розташування домініканських осередків на території Київської дієцезії

об'єктивних причин не велось, можна вважати даний період визначеним 1599-1648 роками, тобто від часу першої побудови. Перша половина 90-х років XVI ст. – час широкомасштабних повстань православних українських підданих Польщі на Правобережжі і Лівобережжі, які змінюють на початку XVII ст. походи через територію України польсько-шведських військ на Москву. Початок XVII століття є для Польщі «золотими десятиріччями», коли східні кордони були відсунуті далеко на Лівобережжя Дніпра. Київські католицькі єпископи отримали тоді додатковий титул – єпископів Чернігівських. Польсько-українські, польсько-російські, шведсько-російські війни та повстання українського народу вимагали побудови на досліджуваних територіях замків і фортець. На землях України з'являються європейські наймані військові інженери, разом географи, геодезисти, які проводять картографування територій, створюють дослідження-описи, мемуари про місцевість. Все це сприяло включенню території в «освоєний», відомий Європі світ і дозволяло католицькій верхівці мати реальніше уявлення про межі своїх володінь. Формування католицьких дієцезій та орденських провінцій мало починатись із визначення їхніх меж, складу, картографування території⁹⁷.

Домініканці не задовольняються створенням тимчасових осередків, вони прагнуть осісти на території Русі легально, отримуючи привілеї, засновуючи тут власні садиби і закріплюючи за ними земельні надання.

На деяких територіях Русі, зокрема на Волині, домініканський орден залишається превалюючою спільнотою майже до середини XVI ст. Реформація, а пізніше і контрреформація значно послабляють його вплив на духовну і політичну ситуацію на цих землях. Саме кінець XVI ст. стане для ченців періодом ревіталізації, відновлення своїх позицій, акцептації умов існування після Тридентського собору, росту нових численних фундацій.

Наступний період розгортання католицького храмобудування на Київщині і Волині обіймає 1667–1702 рр. По Хмельниччині реанімація католицького храмобудування почалась від 1667 року, чим і пояснюється «цензура» 1648–1667 років у встановленій періодизації. Загалом в цей період споруджено небагато храмів. Київська дієцезія розпадається: одна її частина переходить до православної Росії (вся Лівобережна частина та Київ), інша частина окупована в 1672–1699 рр. мусульманською Турцією (дієцезіальна територія Брацлавщини) і ці землі на даний період є втраченими для католицької будівельної діяльності⁹⁸.

⁹⁷ Горбик О. Становлення барокового католицького храмобудування у XVII ст. на Київщині і Волині // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – К., 2004. – С. 191.

⁹⁸ Горбик О. Становлення барокового католицького храмобудування...С. 196.

Після знищення костелів в Києві дієцезія залишилась без стаціонарного кафедрального храму, у Бишеві 1687 року відбудовується домініканський костел (1644), перебудований у першій половині XVIII ст. У Луцькій дієцезії будівництво теж мало загальмований характер, домініканці споруджують костел тільки в Яловичах.

У XVIII столітті у Київській дієцезії, яка майже співпадала з домініканським діленням на контрати, налічувалося вже 5 домініканських конвентів: Бишів і Ходорків (Фастівський деканат), Овруч і Чорнобиль (Овруцький деканат), Любар (Житомирський деканат)⁹⁹.

Досить активне створення нових осередків спостерігається саме у XVIII ст. Порівняльний аналіз фундацій домініканських монастирів за Л. Венц свідчить, що 55% його приросту припадає на Коронну Русь і лише 5 – на власне польські землі¹⁰⁰.

Новоутворена Руська провінція на чолі з провінціалом Норбертом Чайковським проіснувала з 1782 до 1813 року, коли з'єдналася з Литовською. До неї належали контрати: Волинська (12 монастирів), Пінська (4), Подільська (13), Білоруська (8), Київська (5)¹⁰¹.

Саме ченці-домініканці ініціювали побудову у Києві нового великого храму св. Олександра та власного монастиря. Зведення цих забудов почалося у 1817 році. Можливо майбутній костел і кляштор являли собою єдиний будівельний комплекс. Але у 1832 році монастир було скасовано¹⁰².

Дослідник історії існування домініканців на території Волині Н. Сінкевич для наукового аналізу об'єднує монастирі, що розташовані на теренах Великої Волині і приблизно співвідносяться з кордонами Волинської губернії середини XIX століття¹⁰³.

Час виникнення більшості домініканських осередків на Волині припадає на початок і середину XVII ст. Це монастирі в Луцьку (до 1390), Острозі (1389), Володимирі (до 1497), Топорові (1610), Староконстантинові (1612), Ляхівцях (1612), Овручі (1628), Любарі (1630), Камені-Каширському (1638), Чарторийську (до 1611), Соколові (біля 1643), Яловичах (1669), Тарговицях (1675), Невіркові (1698), Козині (1738), Кульчинах (до 1763)¹⁰⁴.

Часи утворень монастирів, що вказані в дужках та базуються на архівних документах й достовірних джерелах, не завжди співпадають з автентичною датою заснування осередку. Наприклад,

⁹⁹ Kowalczyk J. Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego. // Sztuka kresów wschodnich. - Kraków, 1998. - Cz. 3. - S. 21.

¹⁰⁰ Wenc L. Fundacje i fundatorzy klasztorów dominikańskich i bernardyńskich w Polsce w Latach 1580-1648. // Studia nad historią dominikanów w Polsce. - Warszawa, 1975. - T.1. - S. 594.

¹⁰¹ Мацакевич А. Руська провінція... - С. 337.

¹⁰² Вілоусов Ю. Київсько-Житомирська... С. 29.

¹⁰³ Сінкевич Н.О. Фундації... - С. 49.

¹⁰⁴ Fontana. Constitutiones, declarationes et ordinationes capitulorum generalium Ordini praedicatorum. P. 31; Okolski S. Russia Florida Rosis et Lillias. - Leopoli, 1646. - 172 s.; Popek Leon. Świątynie Wołynia. - Lublin, 1997. - T. 1. - 372 z il.; Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. - Kraków, 1923. - Cz. 2. - 400 s.; Козубська О. Джерела та історіографія руських місій домініканського ордену XIII ст. // Київська Старовина. - 2003. - №3. - С. 122-135. ; ДАЖО. - Ф. 178. - Оп. 6, спр. № 306, Візити Овруцького домін. костелу за 1819 рік; ДАЖО. - Ф. 178. - Оп. 51, спр. № 70, Візити Любарського домін. костелу за 1836 рік; ДАЖО. - Ф. 178. - Оп. 1, спр. № 329, Візити Камінь-

чарторійський та старокостянтинівський домініканські монастирі в актах генеральних капітул згадуються вже в 1611 р., тоді як традиційне датування має відповідно інші дати постановня. Конвентуальні капітули, які практикувалися в деяких орденах (лише в пріоратах), провадили власні акти¹⁰⁵.

Серед домініканських костелів і монастирів на Україні храми Волині мають найтрагічнішу долю. Руйнівні зусилля російської імперської, а пізніше й радянської влади, призвели до майже повного знищення видатних зразків вітчизняної архітектури й духовно-мистецького їх наповнення. Русифікація, що у ХІХ ст. брутально насаджувалася царським режимом, спричинила знищення понад 50% стану мурованої архітектури католицьких храмів. У рамках репресій, після повстань, були закриті всі існуючі монастирі. Тоді ж було розібрано Луцький домініканський костел¹⁰⁶.

Проте, деяким по-домініканським архітектурним комплексам вдалося вижити. Серед них можна назвати Ляховецький (діючий), Невірківський (в руїнах, потребує ремонту), Чарторійський (в руїнах), Острозький (повністю перебудований), Камінь-Каширський (відданий під пекарню). Від колись величного Луцького ансамблю забудов залишилися лише приміщення монастиря, аналогічна доля спіткала осередок у Володимирі-Волинському; від комплексу споруд у Старокостянтиніві залишилися руїни величної оборонної дзвіниці; Козинський храм в руйнівному стані; вже немає храмів у Яловичах, Тарговицях, Кульчинах... Для науки та історичної пам'яті деякі з вже неіснуючих храмів збереглися у працях художників і старих фотографіях.

Центром Подільської контрати протягом багатьох століть був домініканський осередок у Кам'янці-Подільському.

*Ляховецький по-домініканський костеол.
Н. Орда (олівець, підмальований аквареллю).
Краківський Національний музей. ІІІ-р.а., 4184
(Тека Волинь).*

Каширського домін. костелу за 1818 рік; ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 495, Візити Козинського домін. костелу за 1822 рік; ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1009, Візити Луцького домін. костелу за 1832 рік; ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 304, Візити Ляховецького домін. костелу за 1817 рік; ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 256, Візити Чарторійського домін. костелу за 1807 рік; ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 290, Візити Невірківського домін. костелу за 1816 рік; РДЦА (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі). Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 119. – Перебудова костелу в православний собор в Старокостянтиніві, 1871; РДЦА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 542. – Домініканський монастир в Тарговицях. – 1833.

¹⁰⁵ Сінкевич Н.О. Католицькі монастирі... – С. 118.

¹⁰⁶ Kowalczyk J. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 8.

Домініканські осідки на Волині.

Подільська контрата майже цілком відповідала територіальному діленню і, знаходячись у межах Подільського воеводства, поєднувала розташовані на цих землях чоловічі домініканські монастирі: в Кам'янці-Подільському, Смотричі, Летичеві, Барі, Шарівці, Червонограді, Чорткові та Язлівці¹⁰⁷. Червоноградський виник близько 1331 року, Кам'янець-Подільський – перед 1370, Смотрицький – перед 1375 роком, Летичевський – близько 1595, Шарівський – 1607, Чортківський – 1610, Барський – 1598-1607 роках, Язловецький – 1544 року. У 1615 році до контрати приєднується монастир сестер-домініканок у Кам'янці-Подільському; у 60-х роках XVII ст. постають монастирі у Солобківцях (1650) і Соکیلці (1636) а на початку XVIII ст., 1726 року, у Сидорові оселяються домініканці-обсерванти.

“Візитації” Кам'янецького домініканського костелу за 1850 рік, які базуються на попередніх аналогічних документах, інформують про те, що коли і ким був побудований комплекс сакральних споруд невідомо. Після нашествия і заволодіння містом турками з 1672 по 1699 рік майже всі документи, з яких можна було здобути відомості про час зведення костелу, втрачені. Тільки з деяких фактів, що залишилися в архіві костелу довідуємося, що біля 1370 року в Кам'янці вже існував костел домініканського ордену з невеличкою будівлею монастиря, які було споруджено із дерева¹⁰⁸. Крім того, “В об’яві Святішого Отця за датою 28 січня 1378 року в ряду домініканських монастирів, зведених на Русі, є згадка про кам'янецький, як про один з найдавніших”¹⁰⁹. Ці записи дозволяють зробити припущення, що домініканська садиба збудована дещо раніше, ніж фіксує Шимон Окольський. На початку XV ст. (1401р.) князь Свидригайло виділив на підтримання монастиря село Зубрівку (біля Кам'янця) і видав про це грамоту, котра неодноразово підтверджувалася наступними коронованими особами¹¹⁰.

Завдяки ерекційному акту 26 вересня 1544 року відомо коли утворився Язловецький осідок. 1590 року в Язлівці був вибудований кам'яний храм Успіня Божої Матері, який належав отцям-домініканцям¹¹¹.

Вмурована в стіну Червоноградського кам'яного костелу пам'ятна таблиця свідчить, що даний храм було закінчено будувати у 1618 році¹¹², хоча відомості про перебування в цьому осідку ченців-домініканців сягають більш ранніх часів, вірогідно 1331 року. Те, що храм у 1741 році було консекровано кам'янецьким єпископом Вацлавом Ієронімом Сераковським, свідчить про приналежність осередку до Кам'янецької дієцезії. Брак документів не дозволяє

¹⁰⁷ Spicz I. A. OP. Dominikanie w Kamieńcu... - S. 249.

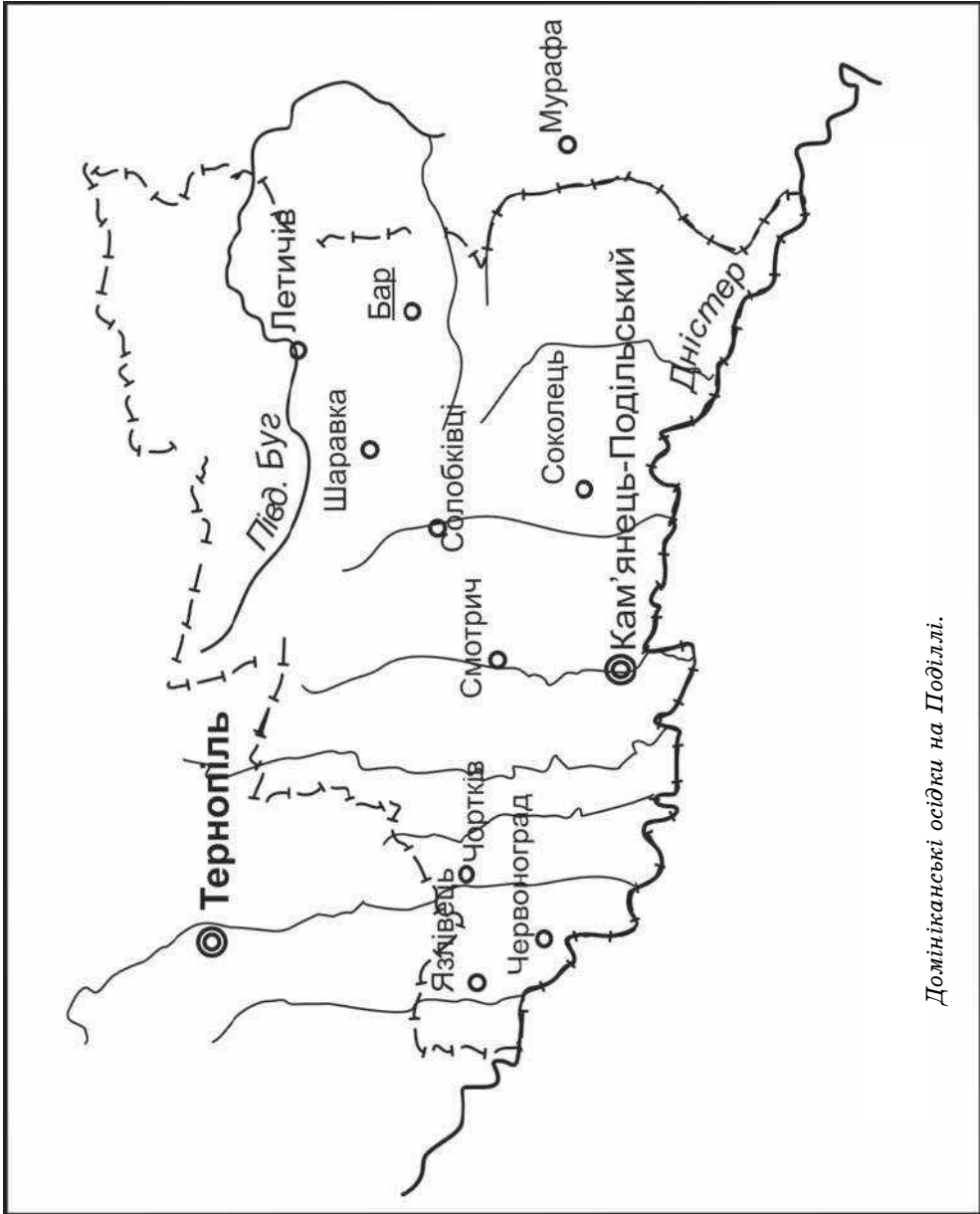
¹⁰⁸ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С 16.

¹⁰⁹ Rolle J. (Dr. Antoni J.) Zameczki podolskie na kresach multaińskich. – Warszawa, 1880. – 3 T. S. 255.

¹¹⁰ Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К., 1895. – 164.

¹¹¹ AALw. – sygn. 118. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. Jazłowcu, 1932. S. 5.

¹¹² AALw. – sygn. 66. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Czerwonogrodzie, 1923. S. 1.

Домініканські осідки на Поділлі.

визначити точну дату касації монастиря, проте в інвентарному опису за 1923 рік костел називається парафіяльним, це дозволяє зробити припущення, що на той момент домініканців там вже не було¹¹³.

Дата фундації осідку в Тернополі вказана в Хроніках за 1749-1903 роки.¹¹⁴ Це 1749 рік, що підтверджено документально¹¹⁵. Вищевказані хроніки свідчать, що оздоблення костелу фресками було закінчено в 1777 році, а в 1778 костел був повністю готовий.¹¹⁶

Виникають спільноти ордену на Брацлавщині у Тиврові (1569), Тульчині (до 1631), Мурафі (1627), Вінниці (1624) та на Київщині у містах Чорнобиль (1625), Бишів (1644), Липовець (до 1647), Ходорків (1742)¹¹⁷.

На теренах Львівської архідієцезії найбільша кількість чернечих католицьких осередків припадала на ордени мендикантів, серед яких першість тримали саме домініканці. Протягом XV-XVIII століть на цих теренах існувало близько 30 конвентів ченців. До XV ст. постали 4 конвенти – Львів, Коломия, Тереховля, Підкамінь. Більшість осідків було утворено в XVII ст., коли свіжо відокремлена Руська провінція була на підйомі і переживала період бурного розквіту. З XVIII ст. походить тільки один – Тернопільський.

В Тереховлі конвент був знищений на зламі XVI-XVII ст. і ніколи не відбудовувався. Натомість осередок в Підкамені змінив свою дієцезіальну приналежність і долучився в XVII ст. до Луцької дієцезії.¹¹⁸ Вищезазначені монастирі входили до складу трьох контрат. До Львівської належали конвенти у Львові, Яворові, Жовкві, Буську і Рогатині; до Покутської – в Єзуполі, Коломиї, Бучачі, Золотому Потоці, Снятині, Чернелиці, Галичі, Тисмениці, Богородчанах і Тернополі. Конвент в Чорткові належав до Кам'янецької (подільської) контрати¹¹⁹.

Викликає інтерес історія виникнення монастиря в Чорткові, котрий відносився до Кам'янецької дієцезії. В архіві домініканців

¹¹³ Ibidem... S. 1.

¹¹⁴ ADK. Tamopol. – Kronika klasztoru 1749-1903. – Тр 3.

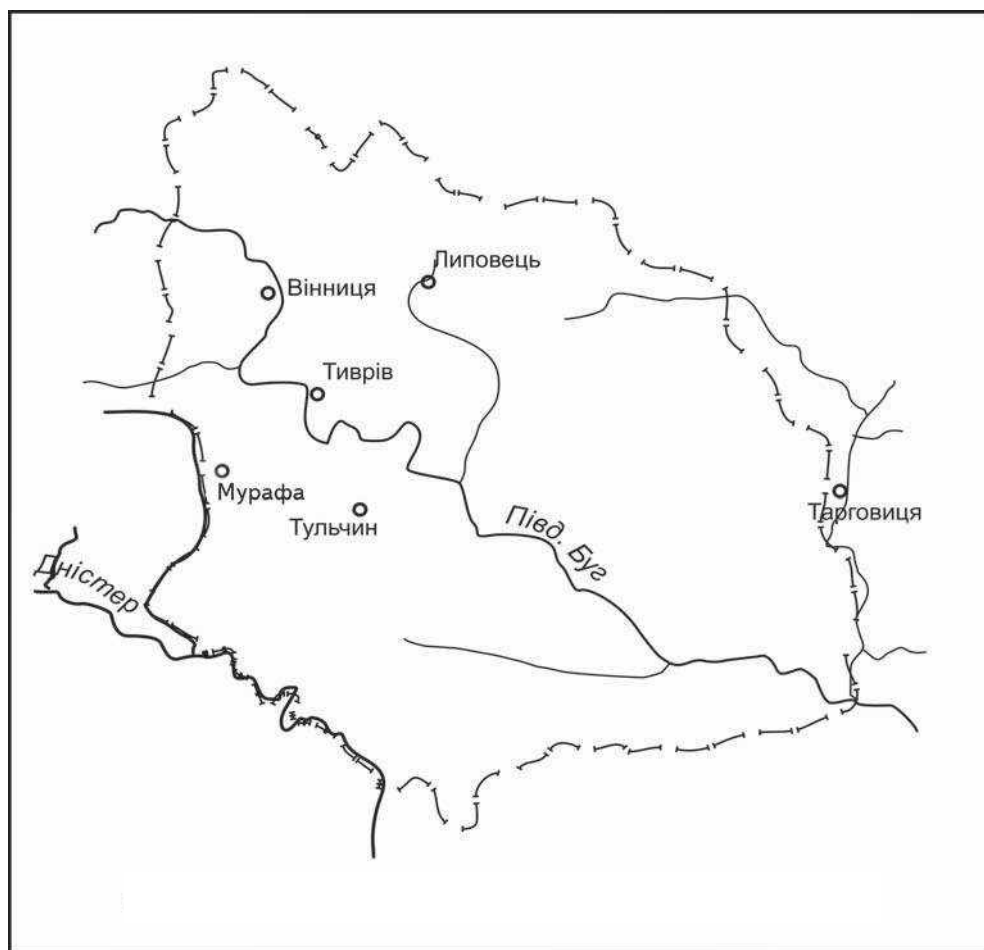
¹¹⁵ Akt fundacyjny w archiwum Dominikanów w Tamopolu. (Annexa s. 67) // BSGDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Tamopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – s. 2.

¹¹⁶ ЛАІУ. Тернопіль 1749-1779. Акт технічного стану комплексу домініканського костелу. – Т-9-2. – С. 2.; BSGDK. Zyla W. Ks. Kościół ... s. 2.

¹¹⁷ Горбик О. Київський домініканський костел XVII ст.: пошук автентичності // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – Вип.6. – К., 1993. – С. 29; Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с. з іл.; Годованюк О. Костели Волині // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. – К.: НДТІАМ, 1998. – С. 80–91; Горбик О.О. Стильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костелів Київщини і Волині). Автореф... канд. архітектури. К., 2003. С.10-11, 20.; ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 467а, Візити Овруцького домініканського костелу за 1821 рік; КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік; РДІА. Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 120. – Кресленки кам'яної церкви в Чорторийську Волинської губернії, 1878; РДІА. Ф. 821. – Опис 150, спр. № 543. – Тивровський монастир. Фасади і плани. – 1834.

¹¹⁸ Pirawski s. 111-112 / Krętosz J., ks. Organizacja Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. – Lublin, 1986. – s. 304.

¹¹⁹ Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce. – 2 Т. – Lwów, 1861. S. 315; Krętosz J., ks. Organizacja Archidiecezji ... s. 304.

Домініканські осідки на Брацлавщині.

в Кракові зберігається рукопис-хроніка отця Роберта Свентоховського OP, присвячений історичним подіям в житті цього осередку. Спираючись на автентичні документи, отець пише про дату постановня конвенту – 22 лютого 1610 року.¹²⁰

Серед визначних домініканських осередків на галицьких землях можна назвати Львів (1270), Самбір (1406), Коломию (1412-13), Підкамінь (1245?, 1464), Єзупіль (1597-1600), Чернелицю (1661), Золотий Потік (1608), Рогатин (1614), Тисменицю (між 1630 і 1646), Жовкву (ченці – 1653), Перемишляни (1645), Богородчани (1632?, 1691)¹²¹ та ін.

Традиція пов'язує заснування осередку ченців у Підкамені з місією св. Яцка Одровонжа на Русі, під час якої кілька братів мало осісти серед лісів, на вершині гори, що колись служила паганським культам. Близько 1245 року татари знищили місійний осередок і вбили отця Урбана та його 12 товаришів¹²². Ця легенда видається проблематичною, оскільки не було знайдено решток забитих ченців, а також перші осередки домініканці, як правило, розміщували у відносно великих, в основному міських населених пунктах. Натомість монастир в Підкамені розташований в досить безлюдному місці.

Львівський костел св. Іоанна Хрестителя постав ще до 1270 року. Крип'якевич пише, що храм засновано у 1260 році для дружини князя Лева Даниловича Констанції і дочки угорського короля Бели IV, після чого Констанція віддала його місіонерам.¹²³ Автор монографічної розвідки і кількох статей, присвячених пам'ятці К. Відман говорить про дозвіл, даний домініканцям Данилою Романовичем оселитися у Львові після 1233 року. Автор посилається на історика ордену І. Ходикевича, який, спираючись на архівні джерела домініканського монастиря, писав, що 1233 року був у місті Яцко Одровонж і наказав братам будувати костел св. Іоанна Хрестителя, а сам подався до Галича.¹²⁴ Інших підтверджень такої думки не знайдено. Костел Марії Магдалени постав у близько 1600 року на

*Головний фасад
Чортківського домініканського костелу. Сучасний
вигляд. Фото автора.*

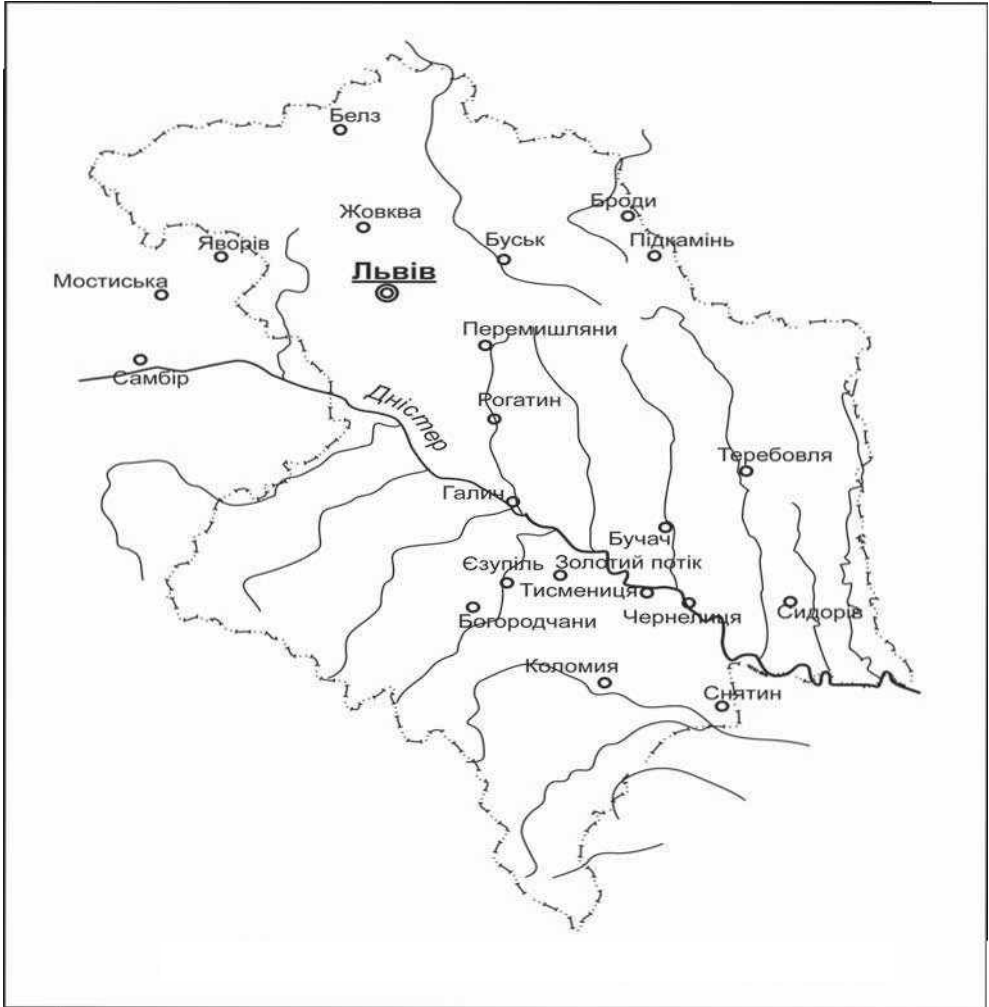
¹²⁰ Świętochowski R. OP. Kronika Klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie. – Rękopis. – ADK. – Cz, 20. S. 1.; Okolski S. Russia Florida ...S. 89-90.

¹²¹ AALw (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie). – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Złoty, 1938; AALw. – sygn. 3784 / 38. – Parafia Tyśmienica, 1938; AALw. – sygn. 64. – Akta parafialne. Czernelica, 1923; ADK. Cz 20. Kronika klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie (Napisał o. Robert Świętochowski OP). – 16 s.; Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Tarnopol, 1870. – 34 s.; Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890.

¹²² Barącz S. Wiadomość o klasztorze w Podkamieniu. – Lwów, 1858. – 36 s. – BDK.

¹²³ ЛІАУ. Львів. Іоанна Хрестителя. – ЛІ-105-2. – 4.

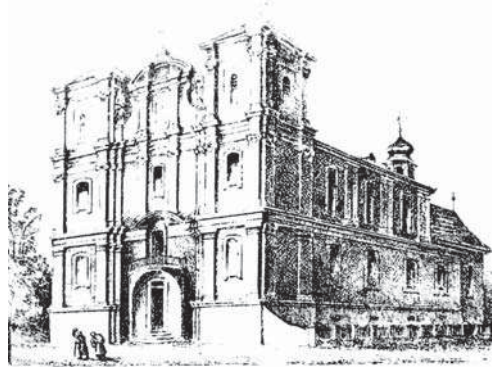
¹²⁴ Widman K. Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie. – Lwów, 1869. – s. 36.

Монастирі ченців на галицьких землях.

Загальний вигляд домініканського костелу св. Іоанна Хрестителя у Львові перед перебудовою Ю. Захарієвича. Гравюра XIX ст. Краківський Національний музей. III тис. 29368.

Костел св. Марії Магдалени у Львові. Літографія Піллера близько 1865 року. Архів інституту «Укрзахідпроектреставрація». Ф.1, оп.1, од. зб. 506.

землі у передмісті Львова, де знаходилася маленька капличка, подарована домініканцям.¹²⁵

Домініканський монастир в Єзуполі був центром Покутської контрати, котрий постав на думку Окольського близько 1598 року¹²⁶. Чоловський же пише, що 1597 року було зведено дерев'яний костел Успіння Богородиці, а в 1600 – монастир. 1651 року побудовано кам'яний монастир і храм¹²⁷, а 1840 року поряд зі старим зведено новий мурований костел. Пріор цього осередку мав титул вікарія Покутської контрати (vicarius contratae rocutiensis)¹²⁸ і підпорядковував собі монастирі в Коломиї, Снятині, Тисмениці, Чернелиці¹²⁹.

1614 року Микола Висоцький з Кужан фундував в Рогатині монастир для домініканців¹³⁰, а близько середини XVII ст. постає мурований костел.

Обмаль відомостей знаходимо про Коломийський осередок, який близько 1413 року було створено Владиславом Ягелло. Проте дослідник Р. Бриковський називає більш ранню дату постановня садиби – 1412 рік¹³¹.

Головний фасад Єзупольського домініканського костелу. Архів отців-домініканців в Кракові.

¹²⁵ ЛАГУ. Львів. М. Магдалени. – ЛІ-22-19. С. 1.

¹²⁶ Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis. – Leopoli, 1646. – S. 84; Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – S. 57.

¹²⁷ Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – S. 79.

¹²⁸ Barącz S. Rys dziejów zakonu... – 1 ó. – S. 315.

¹²⁹ Czołowski A. Z przeszłości Jezupola... – S. 87.

¹³⁰ Ostrowski J. K. Rohatyn. Wiadomości na temat miasta i jego zabytków // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 313.

¹³¹ Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S. 67.

Костел домініканського монастиря в Рогатині. Фото 1920-х років. Архів інституту «Укрзахідпроектрестраерація», спр. 1-124-4.

Чернелиця. Південний фасад по-домініканського костелу. Сучасний вигляд. Фото о. М. Мілавицького ОР.

1661 року будується кам'яний костел в Чернелиці, котрий без істотних змін зберігся до нашого часу¹³². Інша дата постановня костелу вимінюється в документах Архіву Львівської дієцезії в Кракові – 1601 рік, але вона видається сумнівною або помилковою. Проте у Візитаціях, датованих 11 вересня 1906 року, говориться про зведення храму у 1663 році¹³³.

Вдова Якова Потоцького, Ядвіга з Тарновських переїхала до Тисмениці (близько 1613 р.), яку оточила особливою опікою, і розпочала будівництво замку і храму з монастирем¹³⁴.

Домініканський монастир в Мостиськах був створений в 1404 році¹³⁵. Отець Ян Войновський пише, що мурований храм постав у 1432 році, проте не подає джерела цієї інформації.¹³⁶ Перша згадка про цю будівлю, що датована 1603 роком, свідчить, що споруда була мурованою і вже вважалася старою.¹³⁷

Про фундацію храму в Золотому Потоці свідчить тільки один документ, написаний на дерев'яній таблиці. На плиті зафіксована дата приїзду отців до міста – 1608 рік. Перший камінь було

Боковий фасад по-домініканського костелу в Тисмениці. Архів отців-домініканців в Кракові. Т. 9.

¹³² ЛАІУ. Чернелиця. – І-24-5. – С. 1.

¹³³ AALw (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie). – sygn. 64. – Akta parafialne. Czernelica, 1923. – S. 1.

¹³⁴ Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – S. 65.

¹³⁵ Barącz 1861, s. 462 / Krasny Piotr. Kościoły p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – T. 7. – S. 193.

¹³⁶ Wojnowski, 1960, s. 39 / Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej... s. 194.

¹³⁷ APPD, Mś-4, s.28 / Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej... s. 194.

закладено у 1631 році, закінчено будівництво у 1634 році, консекровано – 1665 року¹³⁸.

До Яворова ченці-домініканці прибули у 1605 році. 1615 року для них було побудовано дерев'яні костел св. Миколая й монастир. Сучасний мурований храм почали зводити в 1645 році. Посвячення нового мурованого храму св. Апостолів Петра і Павла відбулося 1682 року. Монастир залишався дерев'яним до розібрання на початку ХІХ ст¹³⁹.

Мостиська. Костел домініканців. Північно-західний фасад за С. Юрченко.

Золотий Потік. Загальний вигляд з півдня, 1848 рік. Рисунок з натури і літографія М.Б. Стенчинського. Краківський Національний музей. Ew 13572, N.I. 127683.

подарувала домініканцям під будову монастиря і костелу великі площі між вулицями Перемиською (Шевченка) і Зеленою (Січових Стрільців), посілисть Шаде-Яблінь та призначила їм десятину з українських сіл Озими́на, Лука, Купновичі, П'яновичі, Стрільбичі та Ступниця. За це ченці зобов'язалися відправляти в костелі святу літургію за фундаторку, її чоловіка і родичів, а також раз на місяць одну літургію у дворі в Озими́нах. Привілеї домініканців підтвердив король Зигмунд I в Кракові 9 вересня 1542 року, а також Зигмунд II Август привілеєм від 25 січня 1561 року.

Яворів. Західний фасад по-домініканського костелу. Архів інституту «Укрзахідпроектреставрація». ЛО-156-4.

¹³⁸ AALw. – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Zloty, 1938. – S. 3-4.

¹³⁹ ЛАІУ. Яворів. – ЛО-156-1. – С. 2.

¹⁴⁰ Brzowski 1606, s. 8 / Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Katarzyny... 219.

У 1406 році домініканці приступили до будови мурованого монастиря і костелу під титулом св. Катерини. Проте під час нападу татар у 1498 році костел було зруйновано. В середині XVI століття монастир відбудується.

Джерельні дослідження існування храму і монастиря в Підкамені поділені на три історичні етапи: 1 – туманний, оповитий легендами усного переказування, хронік і відсутністю документів; 2 – починається від 1464 (зведення костелу) року і триває до 1519; 3 – від 1612 до наших днів. Місіонери-домініканці з'являються тут перед 1245 роком¹⁴¹.

Костел і дерев'яний монастир отців-домініканців в Жовкві постали 1653 року. В передмісті цього ж містечка, Глинську, знаходився один з осередків на українських землях сестер-домініканок. Дерев'яна першобудова храму св. Трійці у передмісті виникла у 1543 році і спочатку виконувала роль парафіяльного костелу¹⁴². На початку XVII ст. костел вже має іншу титулатуру –

Підкамінь. Вид на домініканський кляштор. Краківський Національний музей. N.I. 134302.

св. Андрія, а в 1682 році там осідають домініканки. Володіння храмом черницями підтвердив у 1687 році Львівський архієпископ Костянтин Самуель Ліпський. Монастир домініканок належав до Руської провінції св. Яцка. Можна припустити, що на початку XVIII ст. замість дерев'яних забудов зведено муровані.¹⁴³

З 1782 року галицькі монастирі мали комісара, пріора львівського, призначеного урядом. Він перебував під зверхництвом дієцезіальних єпископів. У 1785 році усі конвенти у Галичині були об'єднані в єдину провінцію, для котрої що шість років обирали провінціала. Для допомоги і кращого нагляду над монахами мав він комісарів (по одному на кожну дієцезію), якими були пріори львівський, перемиський, чортківський (для дієцезії Кам'янецької),

Самбір. Вид від півдня. Рисунок з натури і літографія М.Б. Стенчинського. 1846 рік. Краківський Національний музей. III гус. 261-16.

¹⁴¹ ЛАГУ. Підкамінь. – ЛО-65-1-1-24.

¹⁴² Barącz S. Pamiątki miasta Zółkwi. – Wyd. II. – Lwów, 1877. S. 5; Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Andrzeja i były klasztor pp. Dominikanek (MOP). – Kraków, 1994. – Т. 2. – S. 169.

*Жовква. Загальний вид міста з півдня.
Рисунок з натури і літографія М.Б.
Стенчинського. 1847 рік. Краківський
Національний музей. III тис. 261-60.*

дзіковський (для Тарнавської)¹⁴⁴.

На галицьких землях розташовувалася більшість з українських осередків обсервантської гілки: з п'яти існуючих – три. Конгрегація домініканців-обсервантів існувала незалежно від територіальних ділень, країн, навіть розподілу на домініканські провінції. Вона мала свою мережа і носила ім'я

висвяченого за кілька місяців перед заснуванням першого осідку домініканця св. Людвіга Бертранда. Обсервантські ідеї, своєрідна духовність і ментальність ще не зустрічалися на наших теренах. Їх розвиток відбувся завдяки Амброзю Скоповському ОР (1631-1701), викладачу теології і проповідництву у львівському монастирі св. Марії Магдалени.¹⁴⁵ Саме на українських землях, в Перемишлянах відбулася 1645 року перша обсервантська фундація. Пізніше на теренах Галичини додалися ще два осередки – у Львові (св. Урсули) 1678 року, Сидорові (Пресвятої Діви Марії) 1726 року та дві на Волині – Чарторийську (Піднесення Святого Хреста) до 1611 року і в Тарговицях (Божої Матері Розарію) 1675 року¹⁴⁶. Осередок ченців у містечку Сидорів виник дещо пізніше, 1726 року завдяки Подільському воєводі Мартину Калиновському, спадкоємцю в Сидорові¹⁴⁷.

1772 рік ознаменувався першим, 1793 – другим, а 1795 третім і останнім розподілом Польщі. Українські землі було розшматовано Російською і Австрійською імперіями.

Після останнього поділу Польщі Австрія отримала Краків, Сандомир, Люблін і

*Перемишляни. Головний
фасад костелу. Вигляд
2002 року.
За Т. Заухюю.*

*Сидорів. Костел домініканців-обсервантів.
Фото М. Жарких. 569-33а.*

¹⁴³ Ibidem... S. 170.

¹⁴⁴ Мащакевич А. Руська провінція... – С. 337-338.

¹⁴⁵ BDK. Krupski J. Kongregacja Dominikanów obserwantów św. Ludwika Bertranda w Polsce w XVII i XVIII wieku / SUMMARIUM. Sprawozdania towarzystwa naukowego KUL № 5 (25) za rok 1976. – S. 151.

¹⁴⁶ Ibidem ... S. 152.

¹⁴⁷ AALw. – sygn. 285. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Sidorowie, 1937. S. 1.

Мазовше. Цю частину Польщі було названо Новою Галичиною, а всі монастирі віддані під підпорядкування і нагляд галицького провінціала.

29 квітня 1802 року вийшов урядовий декрет, який містив установи для галицьких монастирів. У цьому ж році провінціалом цих двох частин Галичини було обрано Матея Козловського. Він поділив провінцію на дві контрати: Польську і Подільську, першу доглядав сам, другу – передав вікарію.

Стан цей тривав лише до 14 жовтня 1809 року, коли на основі укладеного у Відні миру усі монастирі, розташовані в Новій Галичині, повернулись до Польщі, а Росія взяла Тернопільський і Заліщицький райони. У Галичині залишилося лише 12 монастирів, до яких у 1815 році додалися тернопільський і чортківський¹⁴⁸.

Саме в цей час домініканські спільноти, як і вся католицька церква, зазнають найбільш потужних утисків. Наприкінці XVIII ст. австрійський уряд знищує переважну більшість домініканських осередків.

Російська влада, намагаючись розчавити католицьку церкву східного обряду і підпорядкувати собі римсько-католицькі громади, удавалася до різних хитрощів, репресій, навіть кривавих розправ. Саме тому перша половина і середина XIX ст. стає трагічною для більшості домініканських монастирів на території, підвладній Росії, які було піддано касації, а майно і все, чим вони володіли, передано іншим інституціям.

Слідом за передачею у державний фонд маєтностей духовенства так званої Малоросії (1786 рік) уряд приступив до аналогічної акції на Правобережжі¹⁴⁹. Водночас будь-які спроби католицької церкви вийти за межі допустимої свободи й економічної могутності зустрічали жорстку протидію з боку урядових структур. І, як наслідок, католицьке духівництво стає однією з рупійних сил польського повстання 1830-31 років. Першим кроком уряду після повстання стало закриття у Західному краї 191 римсько-католицького монастиря і масова їх передача Православній церкві або іншим інституціям. Погіршило ситуацію нове польське повстання у січні 1863 року, яке призвело до розриву дипломатичних стосунків між Росією і Апостольською Столицею¹⁵⁰. Одночасно страждали численні віруючі, серед яких превалююча більшість належала до етнічних українців.

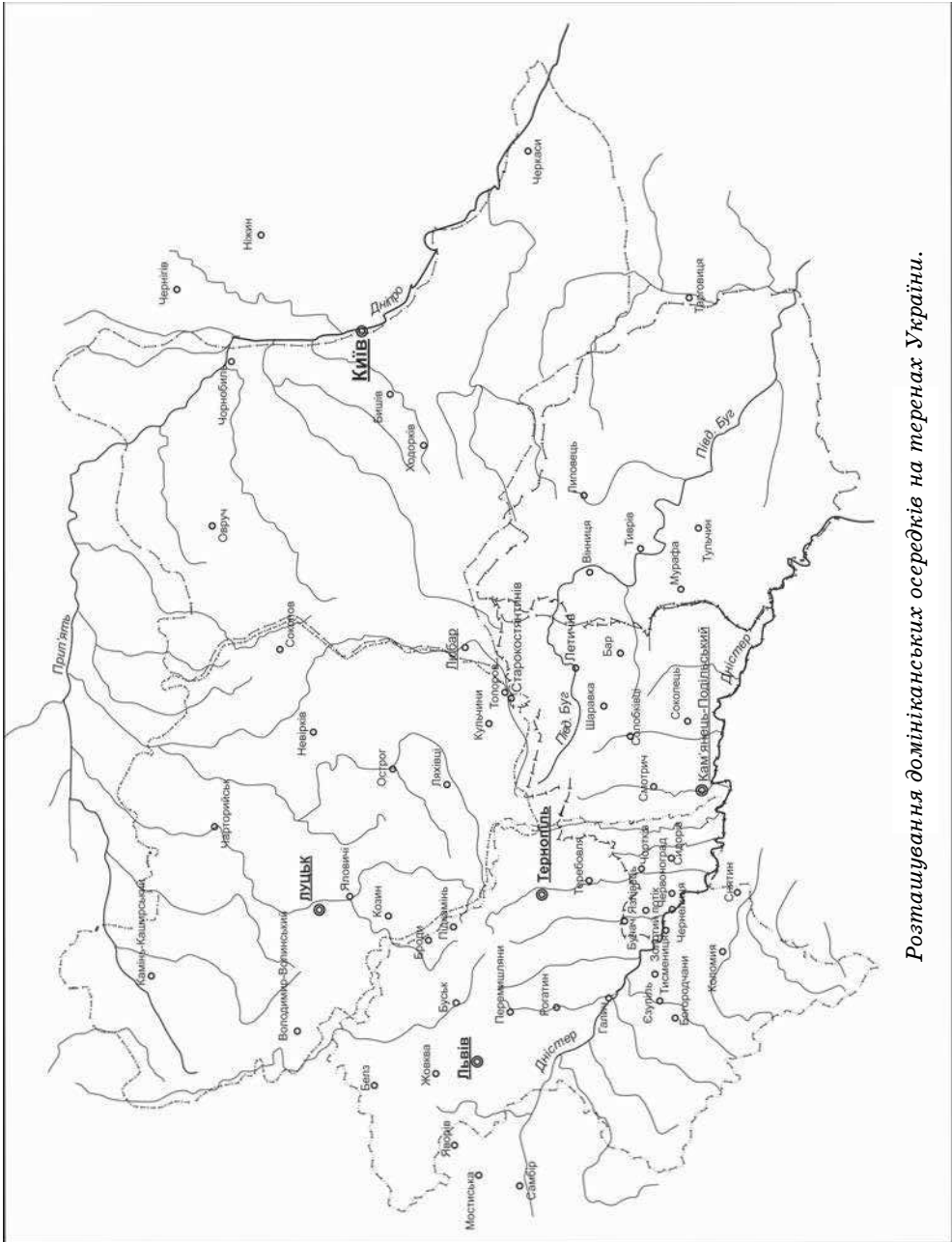
У 1864 році в Україні було припинено функціонування всіх нештатних католицьких монастирів, а решті заборонено тримати позаштатних ченців. Таким чином, стає зрозумілою причина масової секуляризації, перетворення католицьких храмів і віддання їх різним інституціям, в тому числі й нерелігійним.

Протягом століть домініканські осередки входили до складу різних державних та релігійних формоутворень, опинялися в межах губерній, воєводств, провінцій, їх кількість постійно коливалася.

¹⁴⁸ Мащакевич А. Руська провінція... – С. 338.

¹⁴⁹ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. – Т. 4. Католицизм // За ред. П. Яроцького. – К., 2001. – 95 с.

¹⁵⁰ Ibidem... S. 106.

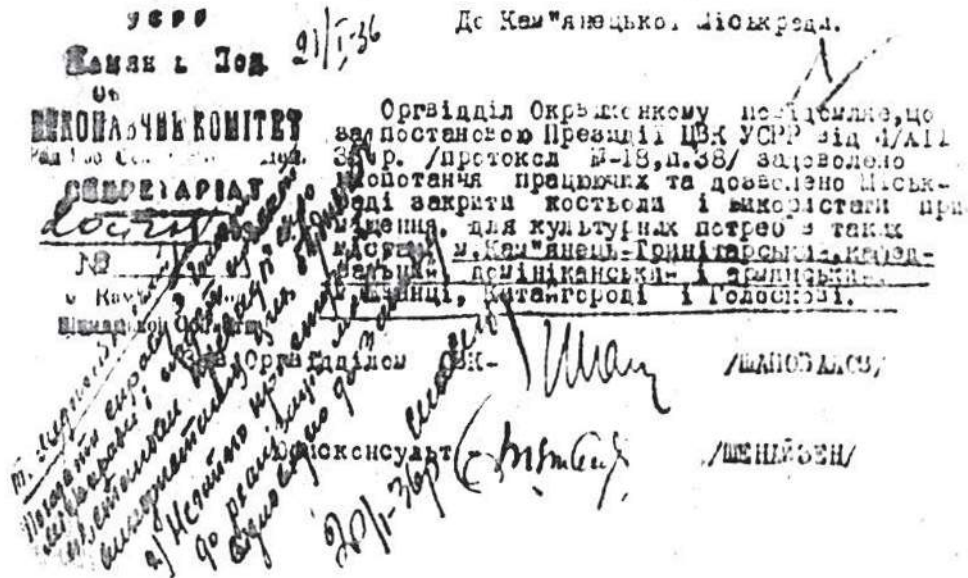

Розташування домініканських осередків на теренах України.

Це спричинило труднощі у процесі спроби поєднати їх територіально з більшою точністю. Загалом до Руської провінції Святого Яцка належали 72 конвенти: 69 чоловічих і три жіночих¹⁵¹.

Підводячи підсумки, слід констатувати, що існування проповідницького ордену на українських теренах можна умовно поділити на п'ять періодів. Перший з них – це виникнення перших осередків та їх вкорінення у загальну християнську ієрархію, яка на той час формувалася на цих територіях. Другий – період розквіту, розбудови і створення Руської провінції св. Яцка, котрий припадає на часи панування Речі Посполитої на цих землях. Третій період починається з моменту третього розподілу Польщі (1795 рік) і продовжується до жовтневого перевороту 1917 року. Четвертий період триває до отримання Україною суверенітету. Він вирізняється найбільш руйнівним характером, спричиненим негативним ставленням та знищуваними діями радянської влади, що здійснювалися не тільки по відношенню до домініканських забудов, але й до всієї християнської (православної, католицької та ін.) церкви в Україні. На даний момент триває п'ятий період, коли український народ, усвідомлюючи цінність та багатогранність архітектурної і духовно-культурної спадщини, створеної предками на власних теренах, розпочав краєзнавчу й пам'ятко-охоронну діяльність в галузі збереження її для нащадків.

Водночас, слід зазначити, що неабияку роль відігравав вплив фундаторів та добродійців на характер побудови домініканських храмів, на образ, оздоблення та наповнення інтер'єрного простору творами сакрального мистецтва. Наступна частина монографії присвячується висвітленню саме цього питання.

Закриття по-домініканського костелу.

¹⁵¹ Машакевич А. Руська провінція... – С. 338.

**Фундація і ліквідація домініканських осередків
на землях Правобережної України**

№ п/п	Назва місцевості (інституція ордену)	Рік фундації	Присвячення костелу	Рік касації монастиря, влада
1	Бар	1598,1607	св. Анни, Покрова Богоматері	1832, російська
2	Бишів	1644	Божої Матері Розарію	1832, російська
3	Вінниця	1624	Благов. Пресвятої Діви Марії	1832, російська
4	Володимир-Волинський	до 1468	св. Трійці	1850, російська
5	Кам'янець-Подільський (ченці)	перед 1370	св. Миколая, єпископа Міри	1842-43, російська
6	Кам'янець-Подільський (черниці)	1615	1- Непорочного зачаття 2- св. Михайла Архангела	1862-1866, російська
7	Камінь-Каширський	1637	св. Михайла Арх. і всіх Ангелів	1832, російська
8	Київ	після 1228 1 пол. XV ст близько 1606	Пресвятої Діви Марії (1) св. Трійці (2) св. Миколая (знищений 1934)	1832, російська
9	Козин	1738	св. Івана Хрест., св. Станіслава	1832, російська
10	Кульчини	до 1763	не встановлено	1832, російська
11	Летичів	бл. 1595	Успіння Богородиці	1832, російська
12	Липовець	до 1647	до 1672 зруйнований татарами і не відновлювався	–
13	Луцьк (паломники)	до 1390	Успіння Богородиці	1850, російська
14	Любар	1630	св. Михайла Архангела, св. Івана Непомука	1864, російська
15	Ляхівці	1612	св. Трійці, св. св. ап. Петра і Павла, Успіння Богородиці	1859, російська
16	Мурафа	1627	Неп. зачаття Пресв. Д. Марії	1850, російська
17	Невірків	1698	Пресвятої Трійці	1832, російська
18	Овруч	1628	Усп. Богородиці, св. Яцка	1831, російська
19	Острог (паломники)	1389-1393	Пресвятої Діви Марії	–
20	Смотрич	до 1375, 1579	св. Миколая, св. Себастьяна	1832, російська
21	Сокоlecь	до 1636	св. Роха	1832, російська
22	Соколов	близько 1643	не встановлено	–
23	Солобківці	1650	св. Йосипа, Улюбленця Пресвятої Діви Марії	1832, російська
24	Старокостянтинів	1612	Матері Божої Громничої	1832, російська
25	Тарговиця (обсерванти)	1675	Матері Божої Розарію	1832, російська
26	Тернопіль	1749	св. Вікентія Феррарія	1820, австрійська
27	Тиврів	1569 ?	св. Михайла Архангела	1832, російська
28	Топоров біля Старокостян.	1610	не встановлено	не встановлено
29	Тульчин	до 1631	св. Станіслава, єпископа	1832, російська
30	Ходорків	1742	св. Станіслава, єпископа	1832, російська
31	Чарторийськ (обсерванти)	до 1611	Підвищення св. Хреста	1832, російська
32	Червоноград	близько 1331	Успіння Пресв. Богородиці	не встановлено
33	Чорнобиль	1625	Успіння Богородиці	1832, російська
34	Чортків	1610	св. Станіслава, єпископа	дотепер домініканський
35	Шарівка	до 1607	Благовіщення Діви Марії	1832, російська
36	Язлівець	1544	Успіння Богородиці	1788, австрійська
37	Яловичи	1669	Офірування Пресв. Діви Марії	1851, російська

**Фундації і ліквідація домініканських осередків
на теренах Галичини**

<i>№ п/п</i>	<i>Назва місцевості (інституція ордену)</i>	<i>Рік фундації</i>	<i>Присвячення костелу</i>	<i>Рік касації монастиря, влада</i>
1.	Белз (ченці)	1394	св. Миколая	1788, австрійська
2.	Белз (черниці)	1635	Неп. зачаття Пр. Богородиці	1784, австрійська
3.	Богородчани	1631?, 1691	Відвідини св. Єлизавети	не встановлено
4.	Броди	не встановлено	св. Станіслава, єпископа	1784, австрійська
5.	Буськ	1619	Успіння Богородиці, св. Юра	1786, австрійська
6.	Бучач	1652	Преображення Господнього	1789, австрійська
7.	Галич	До 1659	св. Анни	1788, австрійська
8.	Єзупіль	1597-1600	Успіння Богородиці	не встановлено
9.	Жовква (ченці)	1653	Успіння Богородиці	1946, радянська
10.	Жовква (черниці)	1682	св. Андрія	1782, австрійська
11.	Золотий Потік	1608	Нар. Д. Марії, св. Стефана	1935, польська
12.	Коломия	1412-13	Пресвятої Євхаристії	1788, австрійська
13.	Львів (Івана Хрестителя)	до 1270	св. Івана Хрестителя	не встановлено
14.	Львів (нині Св. Духа)	1722-1729	св. Катерини з Сієни	1773, австрійська
15.	Львів (Пресвятої Євхаристії)	1270 (?)	Пресвятої Євхаристії	1946, радянська
16.	Львів Св. Урсули (обсерванти)	1678	св. Урсули	1781, австрійська
17.	Львів (Марії Магдалини)	1600	св. Марії Магдалини	1784, австрійська
18.	Мостиська	1404	св. Катерини Олександр.	1788, австрійська
19.	Перемишляни (обсерванти)	близько 1645	св. св. Петра і Павла, апост.	1792, австрійська
20.	Підкамінь	перед 1245 ?, 1464	Успіння Богородиці і підвищення св. Хреста	1774, австрійська
21.	Рогатин	1614	св. Яцка	1784, австрійська
22.	Самбір	1406	св. Катерини, мучениці	1788, австрійська
23.	Сидорів	1726	Пресвятої Діви Марії	1787, австрійська
24.	Снятин	2 пол. XVII	Успіння Богородиці	1788, австрійська
25.	Тисмениця	1613-1630	св. Миколая	1936, польська
26.	Теребовля	1432	не встановлено	–
27.	Чернелиця	між 1661 і 1663	св. Антонія Падуанського	1789, австрійська
28.	Яворів	1605	св. св. Петра і Павла, апостолів і Яцка	1786, австрійська

МЕЦЕНАТИ І ТВОРЦІ ДОМІНІКАНСЬКИХ СПОРУД

II.1. Бенефактори ордену на землях Правобережної України

У сучасних мистецтвознавчих дослідженнях роль бенефакторів як правило штучно занижується. В кращому випадку побіжно згадується ім'я того чи іншого жертвувача. Часто вони взагалі залишаються в тіні, хоча традиційно шляхетські родини виділяли великі кошти на реставрацію, а деколи спорудження монастирських ансамблів і костелів. Мета даного підрозділу монографії – висвітлити діяльність добродіїв, що кардинально змінювали вигляд, підвищували рівень духовно-мистецької вартості споруди, стимулювали розвиток архітектурної композиції, скульптурного наповнення, прикрашали інтер'єр рельєфними та живописними творами мистецтва. Дякуючи внескам на перебудову, храми зазнавали значних змін. Отже, можна говорити про співучасть бенефакторів у процесі відбудови і створенні художньо-композиційного образу сакральних споруд.

Одним із значних завоювань домініканців стала місійна та апостольська діяльність братів-проповідників на Поділлі, яка не змогла би відбутися без підтримки меценатів. В якості прикладу впливу добродійців на вигляд, мистецьке наповнення, образ костелу в цілому можна висвітлити їх діяльність у процесі створення та відбудов однієї з найславетніших подільських святинь, центру подільської контрати, костелу св. Миколая в Кам'янці-Подільському.

Серед людей, які протягом століть намагалися грошовими та коштовними пожертвами підтримати осередок ченців у Кам'янці, можна назвати князів Коріатовичів¹⁵², князя Свидригайла¹⁵³, старосту Кам'янецького, генерала земель Подільських Федора Бучацького Язловецького, Миколая з Нового Двору¹⁵⁴.

На початку XV ст. (1401 рік) князь Свидригайло виділив на підтримання монастиря села Зубрівки (біля Кам'янця) і видав про це грамоту, котра неодноразово підтверджувалася наступними коронованими особами¹⁵⁵.

Станіслав Подчаський, наприклад, поховав в костелі єдиного сина і переписав усе майно домініканцям; Петро Оржеховський подарував домініканцям у 1620 році половину села Залуччя¹⁵⁶; пан Пехоцький

¹⁵² Okolski S. Russia...S. 102.

¹⁵³ Сецинский Е. Город Каменец-Подольский... С. 164.

¹⁵⁴ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 76.

¹⁵⁵ Сецинский Е. Город Каменец-Подольский... С. 164.

¹⁵⁶ Сецинский Е. Город Каменец-Подольский... С. 164-165.

прикрасив вітвар св. Яцка, для якого отримав у Кракові часточку мощів святого¹⁵⁷. Шляхетські родини і віруючі середнього достатку надавали монастирю права володіння селами, дарували великі кошти на прожиття, залишали у спадщину своє майно.

З історичних джерел відомо, що з 1596 року особливими покровителями кам'янецьких домініканців стають деякі представники родини Потоцьких (герб Пилява), у сім'ї яких зберігалася легенда: скільки існуватиме орден домініканців, суттєво підтриманий Потоцькими, стільки часу ця родина перебуватиме в добробуті і злагоді. Меценати Потоцькі допомогли відмурувати монастир і добудувати у 1596 році до правої від входу нави костелу невелику купольну капличку Божої Матері Розарію, де помістили відому чудесами ікону Діви Марії.

У 1618 році на кошти каштеляна Галицького (1613 рік), пізніше каштеляна Кам'янецького Войцеха Гумецького (герб Юноша) споруджується купольна каплиця, присвячена Христу Спасителю. Взагалі родина Гумецьких походить з Гумечина Цеханівського повіту. Згодом родовим гніздом Гумецьких стає село Рихти (Новосілки) над річкою Жванчик, за 12 км від Кам'янця, яке на початку XVI ст. Войцех Гумецький купив у Єлизавети Лянцькоронської. Перед 1507 роком родиною Гумецьких в Рихтах було збудовано оборонний замок, на руїнах якого пізніше зведено житловий будинок¹⁵⁸. Наступні покоління родини Гумецьких, хоча володіли великими маєтками в Польщі, віддавали перевагу Рихтам, де перебували найчастіше, відновлюючи замок, зміцнюючи мури, реставруючи башти. На початку XIX ст. маєток був проданий родині Тшечеських, пізніше Головинських¹⁵⁹.

Складається враження, що відбувалося своєрідне змагання між добродійцями з родин Потоцьких і Гумецьких у наданні допомоги храму св. Миколая – центру подільської домініканської контрати.

Каплиця Христа Спасителя символічно розчленована на горизонтальні яруси, верхній з яких – це тріумф Сина Людського, Агнця Божого, барельєфне зображення якого знаходиться у центрі склепіння латерни в оточенні картушів та рельєфних елементів, вирізьблених з пісковика. І це не випадково: зображення Агнця (ягня) знаходимо на гербі Юноша, що належав родині Гумецьких.

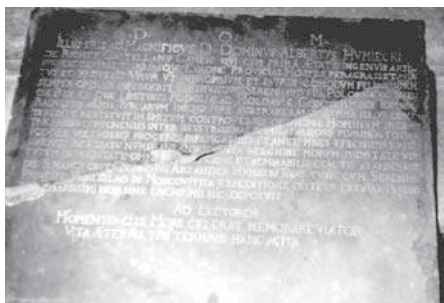
Невдовзі з'являється третій член змагання між бенефакторами – Павел Дамецький (герб Прус), який дає кошти на прибудову каплиці на честь св. Домініка, яку влаштовано у 1628 році, про що свідчить дошка з написом. На дошці читаємо, що Павел Дамецький походив з Цеханівського повіту, вирізнявся великими заслугами і діяльними справами на Московських землях з метою

¹⁵⁷ Okolski S. Russia...S. 103.

¹⁵⁸ Афаназы R. Dzieje rezydencji...Województwo podolskie...С. 307.

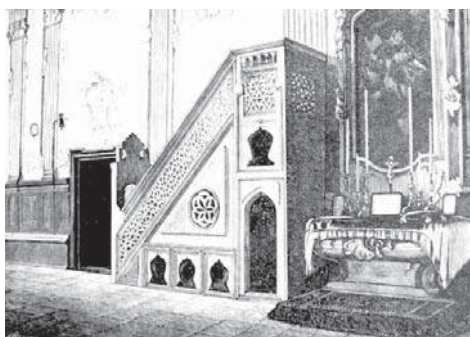
¹⁵⁹ Сіцінський Ю. Оборонні замки західного Поділля XIV-XVII ст. – Київ, 1928. – 96 с.

миру і цілісності Речі Посполитої та Польського королівства. Каплицю він збудував та оздобив для слави свого народу і присвятив її Єдиному у Пресвятій Трійці Богу, великому апостолові св. Павлові і Св. Домінікові – своїм співпатронам. Ця ж таблиця засвідчує смерть і поховання в каплиці славетного добродія 22 листопада 1629 року.

*Пам'ятна плита мецената
В. Гумецького
в Кам'янець-Подільському
домініканському костелі.
НІАЗ «Кам'янець».*

на казарми, а потім на мечеть, де молилися яничари. Для створення характерної атмосфери мусульманського богослужіння в інтер'єрі костелу було споруджено мінбар – амвон зі сходами для читання Корана і проповідей. Він був складений з кількох кам'яних брил з характерним профільованим різбленим орнаментом-арабескою. Представники радянської влади, створюючи в Кам'янецькому кафедральному костелі музей, перенесли мусульманську казальницю і встановили в інтер'єрі катедри. В наші часи мінбар було розібрано і перенесено на історичне місце. Під час демонтування було з'ясовано, що він складається не з двох чи трьох, як вказували попередні досить серйозні історичні джерела, а з кіль-

кох невеликих брил, дві з яких були надгробками польської шляхти (чітко прочитуються літери поховальних стел).

За час панування турків, який тривав 27 років, домініканський костел було перетворено спочатку

*Надпис на плиті в
каплиці св. Домініка в
Кам'янець-Подільському
костелі з гербом роду
Дамецьких. Київський
історичний музей.*

*Турецький амвон в Кам'янець-
Подільському домініканському костелі.
Краківський Національний музей. Еш
III 35164.*

У 1699 році, коли турки залишили Кам'янець, домініканський костел переосвятили, очистили від перебування в ньому невірних. Ця подія відбулася 25 вересня¹⁶⁰. У 1737 році костел почали реставрувати, але, коли через три роки для цього забракло грошей, на допомогу знову прийшов представник родини Потоцьких, Тереховлянський староста – Міхал Франц, на кошти якого й було закінчено реставрацію¹⁶¹.

М. Ф. Потоцький, господар у Савинцях, Яруді та інших селах, був сином Юзефа Станіслава, Київського каштеляна і Елеонори Рейувни. Славетний бенефактор взяв шлюб з Маріанною Контською, Краківською каштелянкою, з якою мав тільки двох дочок¹⁶².

Архівні документи фіксують, що цей добродій вкладав великі кошти не тільки у реставрацію чи побудову окремих частин костелу, як спостерігаємо у попередніх прикладах, але прийняв на себе обов'язок опікуватися відродженням всього костелу, не оминаючи дрібних деталей. Він фінансував реставраційні роботи, які проводилися під керівництвом тоді ще молодого, а згодом відомого архітектора, військового інженера, коменданта Кам'янець-Подільської фортеці, Яна де Вітте.

Відреставрований костел був наповнений символікою свого бенефактора: тимпан фронтона кляштору містив ліпне рельєфне зображення героїзованого гербу родини Потоцьких (Пилява); центральною фігурою акротерія, зафіксованою ще до 1860 року, була постать Михайла Архангела, покровителя Міхала Потоцького, обабіч якої стояли два велетенських вазони¹⁶³.

Вхід до кляштору кам'янецьких домініканців.

З лівого боку, на розі вулиці Домініканської, прибудовується двоповерховий коляторський (фундаторський) будинок з трисхилим дахом для М. Потоцького, в якому цей добродій прожив кілька останніх років і помер близько 1760 року (був похований в крипті каплиці Св. Домініка)¹⁶⁴.

Як головний храм Подільської домініканської контрати, кам'янецький костел мав найбільшу у порівнянні з іншими храмами кількість віктарів – тринадцять. Це свідчить про багатство костелу, яке приростало за рахунок доброчинців тощо. Ні з чим незрівняна

¹⁶⁰ Rolle J. (Dr. Antoni J.) Zameczki podolskie... S. 264.

¹⁶¹ Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski... S. 35.

¹⁶² Wołyniak (M.I. Giżycki). Wykaz klasztorów... S. 80.

¹⁶³ Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski... S. 37.

¹⁶⁴ Ibidem... S. 37.

роль Міхала Франца Потоцького була зафіксована оздобленням всіх тринадцяти вівтарів гербом родини Потоцьких, різьблені варіації якого розміщені також на фасадах костелу і монастиря.

М.Ф. Потоцький не обмежувався реставрацією костельних і монастирських приміщень. Він був домініканським терціарієм, у 1737 році пріором (разом з дружиною Маріанною) Архібратства Святого Розарію, котре почало існування в домініканському храмі ще перед 1605 роком і мало обов'язки щоденної молитви на вервиці, допомоги в костелі у святкові дні, перенесенні свічок, хоругв та інших атрибутів під час процесій, опіки над каплицею Матері Божої Розарію¹⁶⁵. Його щедрість для монастиря в Кам'янці була настільки надзвичайною, що її пояснювали не тільки симпатією до ордену і побожністю, але й тим, що сам св. Домінік, коли Потоцький певного разу відвідав костел, попросив його про підтримку і термінову відбудову храму і монастиря¹⁶⁶. Баронч пише, що тільки на зведення будинку монастиря, крім матеріалів, він видав 14000 польських злотих і справив три келиха, лампу і ампулки зі срібла, літургічні шати з найдорожчих перських і турецьких тканин; орган, на який витратив 5000 злотих. З метою придбання книжок для монастирської бібліотеки він подорожував до Риму¹⁶⁷.

За великий внесок у справу ревіталізації домініканського осередку в Кам'янці 1743 року Папа Римський Бенедикт XIV подарував Міхалу Францу Потоцькому ювелірно оздоблений релікварій, де знаходилися мощі св. Олександра, мученика. М. Потоцький пожертвував його домініканському храму. Для мощів була зроблена дерев'яна вирізьблена тумба зі срібними прикрасами, зсередини оббита розшитим оксамитом із золотими галунами. У тумбі лежала дерев'яна фігура прекрасної роботи, вбрана у військові шати, у раменах якої знаходилася рака з мощами святого Олександра¹⁶⁸.

Архівні матеріали, так звані костельні Візитації, котрі спираються на старі монастирські документи, свідчать про побудову в Кам'янці для сестер-домініканок у 1615 році на плацу, біля Руської брами, на пожертви новонаверненої прихожанки Єлизавети Цепловської, невеликого дерев'яного костелу з монастирем, присвяченого Непорочному Зачаттю Пресвятої Діви Марії¹⁶⁹. Це був єдиний жіночий монастир проповідницького ордену на території Поділля. Дільницю з невеликим будинком Є. Цепловська викупила у Подільського воєводи Станіслава Лянцькоронського¹⁷⁰. Ще до турецького нашестя 1672 року зусиллями пріориси Марії Вікторії

¹⁶⁵ КШМЗ (Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник). – Книга Архібратства Св. Розарію з 1605 по 1910 р. Рукопис. – КВ 75510. – КСП № 185. – С.217.

¹⁶⁶ Spież I. A. OP. Dominikanie w Kamieńcu...S. 264.

¹⁶⁷ Barącz S. Rys dziejów...S. 432.

¹⁶⁸ КПДМА (Кам'янець-Подільський державний міський архів).– Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. С.34.

¹⁶⁹ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 412.

¹⁷⁰ КПДМА. – Ф. 685. – Римско-католицька... – Оп. 2, справа № 133, 1862. – С. 82.

Головний фасад костелу
сестер-домініканок
в Кам'янці-Подільському.
Фото автора.

Потоцької на новому місці, біля Вітряної брами, на площі, подарованій Марією Могілянкою (у першому шлюбі Потоцькою), матінкою пріориси Марії Вікторії, було вибудовано кам'яний храм, в котрий сестри ордену не встигли вселитися. За часів турецької окупації його було зруйновано, а черниці роз'їхалися до інших домініканських осередків. Новий кам'яний костел було закладено у 1713 році пріорисою Варварою Корчевською на території купленої садиби, що знаходилася над скелею, біля архіерейської церкви і колишнього цейхгаузу, а існуючу на дільниці кам'яницю перереставровано на монастир. У 1720 році костел було вимуровано, консекровано і надано ім'я св. Михайла Архангела¹⁷¹. Про причини пізнішого присвячення храму черниць Святому Михайлу Архангелу в опрацьованих документах і матеріалах не згаду-

ється, але безумовно вони існували. Можна зробити припущення, що зміна присвячення храму була пов'язана з допомогою, котру надав черницям у скрутну хвилину староста Тереховлянський Міхал Франц Потоцький, патроном якого був Святий Михайло Архангел¹⁷².

Однією з найстарших храмових споруд ордену вважається Смотрицький костел. Точна дата заснування осередку ченців до цього часу дослідниками не з'ясована, але першу згадку про сакральну забудову з дерева знаходимо в документах «...на пергаменті писаних, восковою печаткою скріплених і датованих 17 березня 1375 року». Це привілей, грамота подільського князя Олександра Коріатовича Смотрицькому домініканському монастирю на млин з околною землею, яка підтверджує факт більш раннього дару цього млина храму Вознесіння Діви Марії у Смотричі братом Олександра, Юрієм¹⁷³.

Перший костел згорів у 1427 році, 1487 почали будувати наступний – дерев'яний, у вигляді хреста, який після довготривалого будівництва було закінчено стараннями генерала земель Подільських, Смотрицького старости Миколая Бржеського у 1579 році¹⁷⁴. У XV-XVII століттях домініканці перебували у Смотричі з невеликими перервами, пов'язаними з нападом ворогів, а з середини XVIII ст. діяльність ченців значно пошавлюється. В документах з архіву Смотрицького монастиря знаходимо відомості про

¹⁷¹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 412.

¹⁷² КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 133, 1862. – С. 83.

¹⁷³ Симашкевич М.В. Римское католичество... – С. 453.

¹⁷⁴ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 206.

делегування у 1784 році (23 серпня) кафедрального кам'янецького каноніка Петра Мальчевського для закладення кам'яного костелу. Після посвячення кутового каменя, зверху на нього було покладено цинкову "кадку" з опечатаними мощами Святих мучеників Северіна, Ділекта, Конкордія і Боніфація.

У 1786 році пріор домініканського монастиря Емерік Шадбей частково на кошти ордену, частково на пожертвування родини Потоцьких і приватних осіб, розпочав будівництво кам'яного костелу, доручивши нагляд за ходом робіт пану Краснопольському¹⁷⁵. Одночасно з храмом, що будувався, функціонував старий дерев'яний костел, котрий похилився і, незважаючи на постійні ремонти і підмурування, був у небезпечному стані. Ще до початку спорудження храмової побудови з монастирем спільнота Смотрицьких ченців отримала Реліквії дерева Найсвятішого Хреста Господнього з аутентіком від Майсенського єпископа (1758 року), підтвердженням у Римі Святішим Отцем у 1777 р., а також кістки дванадцяти апостолів¹⁷⁶. Роботи над новим костелом було закінчено тільки у 1821 році.

Літографія з рис. Наполеона Орди.

У наші часи важко окреслити точну дату зведення у Летичеві першого, тоді ще світського, костелу, але параграф VI парафіяльного Акту свідчить, що у 1545 році Плебан світського костелу з правом фондів мав село Кудинку¹⁷⁷. Наприкінці XVI століття, приблизно біля 1595 року, для проповідницької діяльності на Поділлі до Летичева прибуло з Риму двоє ченців-домініканців, і через декілька років на цих теренах був затверджений константний осередок ордену, котрий трохи пізніше приєднався до новоствореної у 1612 році Руської Провінції під іменем св. Гіацинта (Яцка).

З місцевих костельних записів відомо, що польський вельможа, Летичевський староста Ян Потоцький під час оборони від татар відчув чудодійну силу ікони Пресвятої Богородиці, отриманої в дар від Папи Климентія VIII і привезеної до Летичева отцями-домініканцями у XVI столітті, унаслідок чого залишив лютеранську

¹⁷⁵ КШМЗ. – Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп – С. 11.

¹⁷⁶ КШМЗ. Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп. – С. 9.

¹⁷⁷ КЦДА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. С. 106.

і прийняв римсько-католицьку віру. Подарована ікона була копією образу Божої Матері (званої Сніжною) з Римської Базиліки Santa Maria Maggiore¹⁷⁸. Ян Потоцький разом з дружиною Єлизаветою й побудував існуючий нині костел при підтримці інших бенефакторів, котрі давали гроші на його зведення¹⁷⁹. В якості добродіїв також виступала родина Потоцьких з Кам'янця, про що свідчить надпис на стіні, котрий ледве можна прочитати.

Одним з фундаторів Шарівського домініканського костелу та кляштору був Подільський воєвода, Тереховляньський староста Яків Претвич, котрий отримав Шарівку у спадщину від батька, Бернарда Претвича. У 1607 році (час закінчення зведення) він побудував та повністю обладнав кам'яний храм, присвячений Благовіщенню Пресвятої Діви Марії, й передав його у володіння ченцям¹⁸⁰. Цей факт підтверджується більш ранніми документами – Візитами за 1823 рік¹⁸¹, а також сучасною публікацією С. Юрченка, котрий аналізує хрестоподібні костели України першої половини XVII століття¹⁸².

Проте, ілюстрований довідник пам'яток архітектури, виданий у 1986 році, подає зовсім іншу, не чітко означену дату зведення – XIV-XV століття, що викликає логічні запитання щодо джерел такої інформації. У Візитаціях за 1823 рік в якості добродійця згадується граф Дульський, який мав намір реставрувати костельну вежу¹⁸³.

Головний фасад костелу в Летичеві. Рисунок Костишевського. Краківський Національний музей. N.I. 134161.

Шарівський костел. Старе фото XIX ст.

¹⁷⁸ Szumił H. Sanktuarium Matki Bożej... S. 36.

¹⁷⁹ Орловский М.Я. Историческое описание уездного г.Летичева Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости, 1864. – № 14. – С. 504-505.

¹⁸⁰ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów... S. 243.

¹⁸¹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 282.

¹⁸² Jurczenko S. Krzyżowe kościoły Ukrainy w pierwszej połowie XVII w. // Biuletyn historii sztuki. – Warszawa, 1995. – s. 285.

¹⁸³ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 282.

Наприкінці XVI століття в Барі зафіксовано існування костелу св. Анни, консекрованою у 1604 році, котрий стараннями Станіслава Гольського, руського воєводи і Барського старости, був переданий ченцям-домініканцям. В листопаді 1607 року біля костелу була влаштована садиба, де і розмістився дерев'яний кляштор. До середини XVII століття храм залишався дерев'яним, пізніше було закладено фундамент під майбутню муровану споруду, але стару будівлю розібрали тільки після зведення у 1807 році нової¹⁸⁴. Під керівництвом пріора Емеріка Шадбея було побудовано новий однопростірний мурований храм (без каплиць).

Щодо утворення осідку в Солобківцях, Візитації 1823 року фіксують, що в монастирських архівах знайдено слід про побудову першого костелу Солобківським спадкоємцем Яцком Шембером (Шембергом ?), який віддав його домініканцям біля 1650 року. Першобудову було спалено в результаті турецьких і татарських нападів, а у 1729 році воєвода Подільський Стефан Гумецький, отримавши Солобківці у спадок, повністю відтворив храм і монастир зовні і всередині. Портрети бенефакторів Стефана і Катерини Гумецьких, розташовані в костелі, свідчать про досить вагому добродійну допомогу¹⁸⁵. Родина Гумецьких й надалі підтримувала ченців. Так, син воєводи, коронний стольник Ігнатій Гумецький побудував шпиталь при костелі і призначив фундуш на його утримання¹⁸⁶.

Мурований з каміння храм для ченців у містечку Соколець було зведено до 1636 року на кошти воєводи Подільського Ревери Потоцького, який обладнав його і надав необхідний фундуш для достойного утримання отців¹⁸⁷. Документи свідчать про те, що домініканці важко приживалися на цьому місці, але після виходу турок з Поділля, вищезгаданий воєвода Подільський Стефан Гумецький у 1723 році наново реставрував храм, монастир і повністю їх обладнав, про що свідчать намальовані олійними фарбами два портрети фундаторів, розміщені в костелі¹⁸⁸.

На території Брацлавщини існували чотири осередки отців-домініканців. Історія заснування домініканського костелу говорить про запрошення до Мурафи отців-домініканців Ядвігою з Язловецьких Бельзецькою, після чого у 1627 році виникає монастир ордену.

Роль першого сакрального приміщення відіграла дерев'яна каплиця, котра пізніше, після побудови нового костелу, була розібрана¹⁸⁹. Великий внесок у побудову нового кам'яного храму зробив

¹⁸⁴ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 7-9.

¹⁸⁵ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 237а, 242.

¹⁸⁶ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 228.

¹⁸⁷ Ibidem...S.218.

¹⁸⁸ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 263, 268.

¹⁸⁹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 500.

один з представників родини Потоцьких, Йоахим Кароль, а також експровінціал, пріор, ксьондз Казимир Велямовський¹⁹⁰.

На знак вдячності за добротинства у замках архівольтів головної нави, в круглих медальйонах, вміщено герби родин бенефакторів храму – Потоцьких та Грохольських. У візитних описаннях костелу згадуються також намальовані олією на полотні портретні зображення у позолочених різьблених рамах: фундаторів – Ядвіги Бельзецької та Йоахима Кароля Потоцького, маршалка Йосипа Дзеконського тощо¹⁹¹, а також два посмертних пам'ятника: Йоахиму Каролу Потоцькому – дерев'яний, чорного кольору, з випуклими позолоченими літерами (праворуч, в аркаді органного хору); 2-й, з чорного мармуру – маршалку Й. Дзеконському (коридор південної вежі)¹⁹².

Мурафський подомініканський костюл з палацом Йоахима Кароля Потоцького (зліва). Друга пол. XIX ст. Рис. Наполеона Орди. НІАЗ "Кам'янець".

Вінниця. Загальна панорама з видом на подомініканський костел. Акварель Н. Орди. Краківський Національний музей. III-р.а. 3050

Вінницького домініканці покинули свій монастир і повернулися сюди лише наприкінці XVII ст. Перед 1700 роком від татар, був спалений і відтворений: перший раз відбудований Стефаном Черленковським; другий – реставрований Міхалом Калетинським. Зрештою він нахилився і, як наслідок, був розібраний. На цьому ж місці, на старому плацу, дещо вище, у 1750 році затратами подружжя брацлавського земського судді Міхала і Анни Грохольських був вимуруваний новий костел з монастирем, двома вежами, боковими

У місті Вінниця перші домініканські монахи з'явилися близько 1624 року і, не дивлячись на перешкоди, які чинили єзуїти, що прибули сюди раніше, спочатку побудували дерев'яний костел з монастирем, котрий двічі постраждав – у 1648 році від козаків. Під час війни під проводом Богдана Хмель-

¹⁹⁰ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 141.

¹⁹¹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 507.

¹⁹² КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька... – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 142а.

каплицями, захристією і скарбницею. Водночас, у 1750 році графи М. і А. Грохольські профінансували зведення мурованого, двоповерхового, з трьома верхніми і нижніми коридорами, фронтом на південь монастиря для ченців. У 1758 році храм був повністю обладнаний та консекрований у 1761 році¹⁹³. Волиняк називає інші дати: рік побудови – 1758, рік повного обладнання – 1768¹⁹⁴. Крипта костелу стала родовою усипальницею графів Грохольських. На початку ХІХ століття в монастирі налічувалось лише п'ять ченців.

1855 року православний настоятель собору протоієрей Порфірій Вознесенський звернув увагу на те, що багато парафіян майже не відвідують церкву взимку. Причиною був холод, від якого потерпали також і священнослужителі. Тому було прийняте рішення про побудову теплої церкви, яку за порадою архітектора Кулаковського влаштували у нижній частині собору, де була крипта (родовий склеп) роду Грохольських. Перед реконструкцією підвалу було дотримано ряд формальностей. Кам'янецький римсько-католицький єпископ направив до Вінниці свого представника, який разом з настоятелем 18 травня 1855 р. склали акт: Всі цілі домовини перенесли в приміщення біля входу по праву сторону і замурували; зруйновані, (числом дві) опустили в могилу, викопану в південній стороні підвалу і засипали. Все це зроблено без будь-якого розголосу і церемоній. Після чого приміщення побілили, постелили дерев'яну підлогу і поставили іконостас. 1 листопада 1855 року нижня церква була освячена в ім'я святих Косьми і Даміана, в пам'ять про попередній соборний храм. Слід зазначити, що в Подільській губернії подібного храму тоді не існувало. Собор у різні часи відвідували поважні особи, імена яких вписані в історію. Були серед них і російські царі. Першим з них собор у 1847 році відвідав Микола I з синами Олександром та Миколою. Через рік Микола I власноручно підписав проект реконструкції Преображенського собору, яку за браком коштів було розпочато лише у 1860 році. 8 травня 1916 р Преображенський собор відвідував й Микола II – останній Російський імператор.

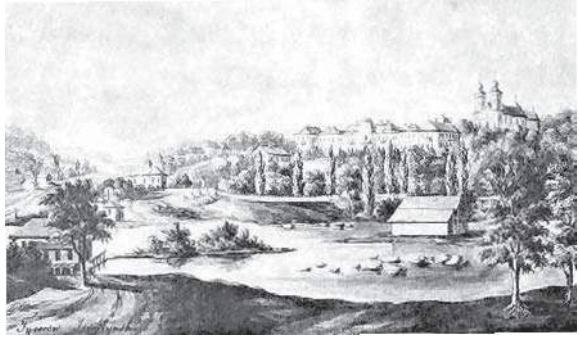
Тиврівський храм спочатку був дерев'яний, побудований для домініканців ще у 1569 році. У 1590 році Маріанна Ярошинська вийшла заміж за Себастьяна Калетинського і отримала у придане Тиврів, який таким чином перейшов до дому Калетинських. Коли згасла пряма лінія нащадків, на містечко і землі стали претендувати як представники побічної лінії Калетинських, так і рід Ярошинських. “Сімейний конфлікт” було розв'язано силою зброї. Захарія Ярошинський з добре озброєною дружиною напав і виграв кровопролитну бійку, у якій з обох сторін застосовувалася навіть артилерія. Його син побудував проти монастиря великий палац,

¹⁹³ Ibidem... С. 383-384.

¹⁹⁴ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 269.

¹⁹⁵ Малаков Д.В. По Восточному Подолью. – М: Искусство, 1988. – С. 66.

розкинув парк, і обидва архітектурних комплекси надовго визначили силует і обличчя Тиврова¹⁹⁵. У Візитах зафіксовано, що у 1752 році почато будівництво кам'яної споруди, після зведення якої, дерев'яний храм було розібрано. У 1760 році костел з монастирем вимурувані у вигляді 4-кутника, частково коштом фундатора, каштеляна, хорунжого Брацлавського, Яна Міхала Калетинського, частково на пожертви інших бенефакторів, імена яких залишилися невідомими.

Тиврівський костел з палацом Ярошинських.
Рис. Наполеона Орди. Друга пол. XIX ст.
НІАЗ "Кам'янець".

Коли подружжя Калетинських було у 1739 році на паломництві у Ченстохові, купило копію чудотворного образу Матінки Божої, яка була привезена до Тиврова і розміщена в замку. Образ огорнуло ясне сяйво, і його перенесли до замкової каплиці, де почали здійснюватися різноманітні чудеса, що спричинило розгляд цієї справи духовною комісією у 1742 році. Єпископ Луцький оголосив образ чудотворним. Було постановлено збудувати спеціально для нього костел. Ян Міхал Калетинський споро взявся за справу, але не дочекався її закінчення. Він оголосив, що хоче побудувати для домініканців костел і садибу. У 1742 році приїхало 4 монахи, котрі осіли поки що при замковій каплиці¹⁹⁶. За невтомну допомогу у справі відбудови і оснащення костелу в наві було влаштовано пам'ятник, де вміщено намальований олійними фарбами портрет фундатора, високопрофесійно вирізьблену з дерева скульптуру Божої Матері Скорботної, що тримає зняте з Хреста Тіло Сина. Нижче неї розташована урна з серцем славетного добродія. Калетинський вибудував для монахів новий монастир замість старого, основаного ще у 1569 році і вірогідно зруйнованого повстанцями.

На честь родини Ярошинських у наві ліворуч було вмонтовано мармурову таблицю з надписом золотими літерами й гербом Маріанни і Захарії Ярошинських, над якою висів портрет останнього¹⁹⁷.

Симон Окольський стверджує, що про фундацію Тульчинського домініканського костелу замислювався ще Валентин Олександр Калиновський, володар колосальних маєтків, між іншими господар Тульчина, генерал Подільських земель. Його син, Адам, староста брацлавський, вінницький та ін., здійснив намір батька і запросив туди монахів, збудувавши для них садибу і храм, в якому й був похований у 1637 році¹⁹⁸. 1726 року Тульчин належав польським

¹⁹⁶ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 259.

¹⁹⁷ КПДМА. – Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 389.

¹⁹⁸ Okolski S. Russia Florida... S. 99-100.

графам Потоцьким, володіння яких називали “Королівством Тульчинським”, який згодом стає їх резиденцією. Містечко спочатку належало Станіславу, а потім племінникові його, Франциску Салезію Потоцькому – “малому королю Русі”, власникові величезних володінь на Поділлі. 1775 року володарем стає син останнього, генерал-аншеф граф Станіслав Щенсний Потоцький, який переносить свою резиденцію з Христинополя до Тульчина. Костел на честь святого Станіслава Потоцький будував з 1784 року як родинний храм-усипальницю графів Потоцьких. За задумом Потоцького костел повинен бути монументальнішим від палацу і становити мініатюрну копію храму Святого Петра в Римі¹⁹⁹.

Монастир був мурований з 1787 року, а після пожежі 1811 року уцілів. Інша дата закладення костелу міститься у візитаційних документах, які свідчать, що сучасний костел на новому місці, напроти палацу спадкоємця, було закладено у 1786 році²⁰⁰.

У Візитаціях за 1824 рік зазначено, що на даний момент осередок знаходиться під покровительством графа Мечислава Потоцького. Тут же фіксується наявність великого портрету в рамках бенефактора, каштеляна Потоцького, але не визначено, яку особу з родини він зображує²⁰¹.

В межах території Правобережної України домініканські осередки розташовувалися також на Волині та Київщині.

Можна зробити припущення, що ченці ордену з’явилися в Луцьку ще у XIII столітті. Проте наявні документи про Луцький конвент вказують на конкретну дату – 15 червня 1390 року. Цього року польський король Владислав Ягайло надає домініканцям привілей на земельні угіддя в Луцькому повіті, так звану «Городицю на Судовиці» з лісами й пасовиськами, що переходять за наданим привілеєм у власність ченців. У документі згадується костел Успіння Діви Марії, заснований тим же Владиславом Ягайлом (*nostrae fundationis*)²⁰². Відомий другий привілей від 6 лютого 1393 року, за яким Вітольд, Литовський князь, пан на Троках та Луцьку, надає луцьким домініканцям у вічне користування млин зі ставом, так званий Новостав, розташований у Луцькому повіті²⁰³.

С. Баронч вимінює Луцьких бенефакторів і повідомляє, що перед спорудженням костелу домініканці користувалися дерев’яною Миколаївською каплицею єпископа на вулиці Татарській²⁰⁴. В якості Луцького мецената виступав Микола Потоцький, Канівський староста, який 26 червня 1774 року виділив їм солідну суму в 10 тисяч злотих²⁰⁵. В архівних документах згадується ім’я ще одного

¹⁹⁹ Шамраєва А., Борисова Л. Палацовий ансамбль у Тульчині // Архітектурна спадщина України. – Ч. 2. – К.: Українознавство, 1996. – С. 139.

²⁰⁰ КПДМА. – Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 454а.

²⁰¹ КПДМА. – Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 462а.

²⁰² Stecki G-F. Łuck starożytny i dzisiejszy. – Kraków, 1876. – S. 197.

²⁰³ Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów. – T. V. – Warszawa, 1884. – С. 788.

²⁰⁴ Barącz S. Rys dziejów zakonu...S. 315.

²⁰⁵ Возницький Б. Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницяр Іоан Георгій Пінзель. – Львів: «Центр Європи», 2005. – С. 52.

доброчинця – Белзького підкоморного Вавжинця Радецького, коштом якого у 1783-1817 роках зроблено нове завершення куполу²⁰⁶. Тоді ж зведено муровані костел і монастир на гроші самих домініканців²⁰⁷.

Серед донаторів в Острозі згадується ім'я Федора Даниловича Острозького, як першого фундатора храму. Підставою для такого висновку служить пізніша копія грамоти князя Василя Федоровича Острозького-Красного, яка була зроблена з підписом і печаткою короля Сигізмунда I від 29 вересня 1544 року в Бресті. В документі говориться, що князь Василь Федорович віддає збудовану його батьком церкву Богородиці і село Лючин (під Острогом) ченцям-домініканцям. Батькова грамота такого ж змісту загинула під час воєн з татарами і тому виникла необхідність її поновлення.²⁰⁸ Родина Острозьких і далі спирала допомогою монахів. Як стверджує С. Кардашевич, князь Костянтин-Василь Костянтинович Острозький (1527-1608) підняв її з руїн, перетворив на парафіяльний костел, якому знов пожертвував с. Лючин і 2 тисячі злотих на утримання шпиталю. Януш Острозький разом з гетьманом Ходкевичем, його дружиною Анною-Алойзою і магнатом Заславським на початку XVII ст. щедро обдарували храм численними грошовими і майновими пожертвуваннями, завдяки чому почалося активне будівництво. Як доброчинець храму в середині XVIII ст. згадується тогочасний власник Острога Станіслав Яблоновський.²⁰⁹ Слід зазначити, що домініканці перебували у цьому осередку дуже короткий термін.

Володимирський монастир (до 1468 року) був одним із останніх конвентів, що постали під час першої хвилі фундацій. Після неї впродовж майже ста років (до 1590 р.) на руській, як і польській, землях не з'явилося жодного домініканського осідку. Володимирська фундація згідно з усталеною в історіографії версією була здійснена Великим Литовським князем Александром. Володимирські домініканці отримали значно менший, порівняно з луцькими, фондус, Віленським братам взагалі були передані доходи парафії, що не свідчить про особливу щедрість фундатора по відношенню до ордену. Отож, на користь володимирського конвенту були передані право на побір десяти мір зерна від кожного помолу, півкопи широких грошів щоквартально²¹⁰.

Проте, як і в випадку з луцьким осідком, можна датувати появу володимирського конвенту набагато ранішим часом – в акті провінціальної капітули домініканців можна віднайти згадку про його існування вже в 1468 р.²¹¹ Очевидно, Александр просто збільшив

²⁰⁶ Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 140.

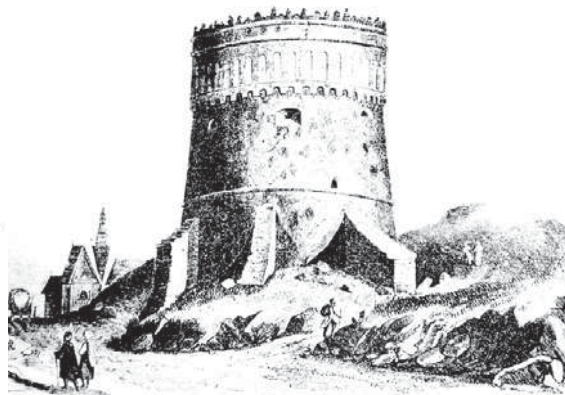
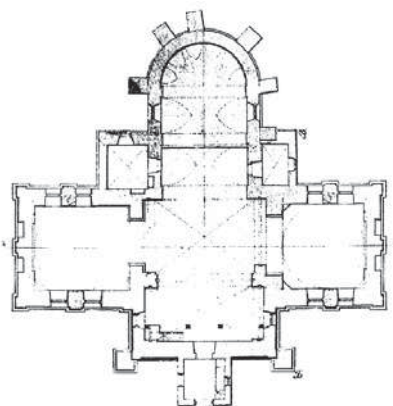
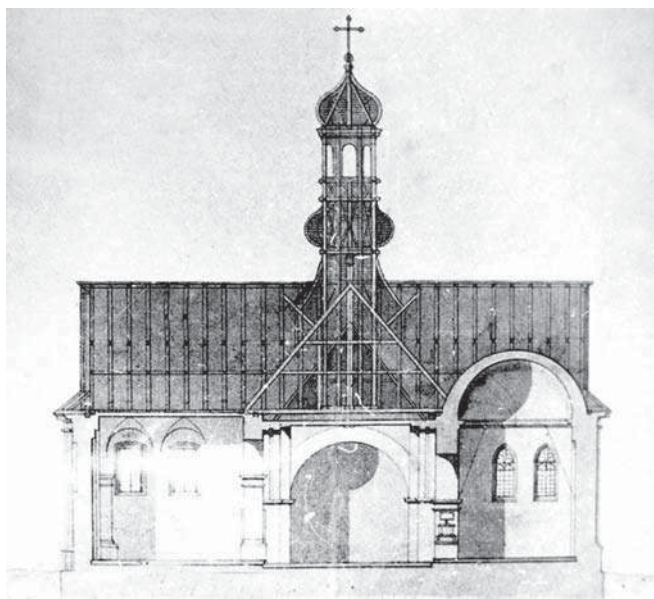
²⁰⁷ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп.1, спр. № 1009. Візити Луцького домініканського костелу 1832 р. – С. 1.

²⁰⁸ ЛАГУ. Острог. – Р-16-11. С. 3.

²⁰⁹ Ibidem...S. 4.

²¹⁰ ЦДАУК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 63. – Володимир Волинський, Арк. 1.

²¹¹ Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum. – V.1. – Roma. 1972. – P. 93.

Кресленики і літографія старого костелу в Острозі.
До 1787 р. Архів "Укрзахідпроектреставрація". Р-16-11.

матеріальне обладнання вже існуючого осідку. Про те, що у Володимирі існував домініканський монастир вже в кінці XIV ст. непрямо свідчить і загальна стратегія ордену, який розпочинав своє розповсюдження в конкретному регіоні з кафедрального міста²¹². Тим більш ця тенденція мала б стосуватися руських земель. Адже новоутворене католицьке єпископство, яке обсаджували, передусім, домініканці, містилося на той час саме у Володимирі. Ще одним свідченням на користь існування володимирського осідку в цей час є наявність в його костелі портрета Вітовта, який, здавалося б не мав ніякого зв'язку із конвентом, однак міститься поруч з повторним фундатором конвенту Й. Чешковським. В цьому ж документі візитації, де знаходиться опис портретів, під першими фундаторами монастиря зазначаються династія Ягелонів загалом, а не конкретна постать, Александр²¹³. Звідси цілком вірогідним видається фундація Вітовтом не тільки домініканського осідку в Луцьку, а й у Володимирі²¹⁴.

Небагато відомостей маємо про утворення домініканського осередку у містечку Козин Волинської губернії, який було засновано біля 1738 року і вимуровано у 1776 році на честь св. Іоанна Хрестителя і св. Станіслава завдяки бенефакторству родини Тарновських²¹⁵. Візити 1822 року свідчать про надання ченцям графом Каєтаном Тарновським 18 червня 1738 року ґрунтів і грошових сум, що храм знаходився на той час на землях, якими володів спадкоємець Мартін Тарновський²¹⁶ [Фото 1].

Невірківський костел св. Трійці постановом дерев'яної першобудови у 1698 році завдячує троцькому підчашому Миколаю Рокшицькому. Цей костел отримав назву «Рокшицька воля». Мурований храм було збудовано у 1807 році стараннями коронного хорунжого Яна Стецького і Барбари Олізар з дому Раєвських. Костел було відновлено у 1927 році на пожертви парафіян настоятелем ксьондзом Станіславом Ядчаком²¹⁷.

Причину постанови монастирів в Тарговицях та Чарторийську Волиняк²¹⁸ пов'язує з особою Анни Корецької, яка володіла першим маєтком, а з чоловіком проживала у другому. Та й те, що в обох монастирях постали домініканські осідки обсервантської гілки, виглядає досить промовистим свідченням на користь однієї й тієї ж особи фундатора. Леон Попек вимінює інші відомості про храм Божої Матері Розарію в Тарговицях (1676-1832), від якого зараз не залишилося слідів. Мурований з цегли костел було зведено у 1675 році Чернігівським воеводою Станіславом Казимиром Беневським, який також фундував зведення монастиря²¹⁹.

²¹² Усков Н. Ф. Монастири в городе // Город в средневековой цивилизации. – Т. 1: Феномен средневекового урбанизма. – С. 300.

²¹³ ЦДАУК. – Ф. 2227. – Оп. 1. – Спр. 649. – Візити Володимир Волинського костелу, Арк. 44.

²¹⁴ Сінкевич Н.О. Фундації...С. 58.

²¹⁵ Wołyniak (M.J. Giżycki). Wykaz klasztorów...S. 101.

²¹⁶ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 495, Візити Козинського домініканського костелу 1822 р. – С. 1, 3-4.

²¹⁷ Popiek Leon. Świątynie Wołynia. – Lublin, 1997. – Т. 1. – С. 86.

²¹⁸ Wołyniak (J.M. Giżycki) Wykaz klasztorów... S. 38.

²¹⁹ Popiek Leon. Świątynie...S. 54.

Чарторийськ переходив від родини Черторийських до Мінського воєводи Іоанна Паца, від нього – до заможного роду Лещинських. Згадку про акцептацію чарторийської фундації можна знайти в акті провінціальної капітули 1603 року, де говориться, що конвент засновується за бажанням і на пожертви Іоанна Паца. Про історію цієї фундації вдалося знайти небагато. Акти повідомляють про наміри провінціала продовжити клопотання про отримання остаточного дозволу на фундацію конвенту у провінціала, оскільки все необхідне для цього вже здійснено²²⁰. Другу згадку про чарторийську фундацію знаходимо в акті розмежування кордонів між Польською та Руською провінціями 1611 року²²¹. Вочевидь, монастир на той час мав бути уже діючим. Надалі осідок, очевидно, був підтриманий протестантом, воєводою дорпацьким Андрієм Лещинським, який поховав в даному храмі свою дружину-католичку. У 1639 році постав костел за сприяння Андрія Лещинського, який зробив добродійний внесок на побудову кам'яної храмової споруди. Фундатор, до речі, мав після смерті дружини серйозні конфлікти з чарторийськими домініканцями, дійшло до того, що домініканський пріор був втоплений в річці²²². Цілком можливо, що домініканці на деякий час покинули Чарторийськ і повернулись лише за Самуеля Лещинського, який і здійснив на їх користь надання (2 млини, фільварок, 15000 капіталу)²²³. У 1741 році на кошти Уршулі з Вишньовецьких Радзивілової було вимуровано нову тринавову хрестоподібну базиліку Підвищення Св. Хреста у стилі пізнього бароко.

Дерев'яний храм Об'явлення Пресвятої Діви Марії в Яловичах було вибудовано коштом Самуеля Долмата Ісайковського (Декрет Луцького суду від 25 травня 1669 р.). Новий мурований постав у 1716 році на складчину і пожертви вірних, а також старанням володимирського старости Владислава Кшишковського²²⁴.

Старокостянтинівський домініканський костел Волинської губернії на честь Пресвятої Діви Марії Громничої, котрий в теперішні часи вже не існує, був вимуруваний над річкою Случ у 1612 році, після чого князь Ян Острозький повністю його обладнав і запросив туди домініканців. В 1613 році приступили до мурування монастиря. Фундатор визначив для домініканців Іршики і Пріорівку, а також десятину з інших фільварків²²⁵. Він був традиційним донатором католицьких монастирів Волині. Згідно з домініканською легендою, Ян, збудувавши на пам'ять про своє навернення в Констянтиніві костел, довго не знав, кому його віддати. Поруч проходило два домініканця, побачивши яких Ян вирішив

²²⁰ Acta capitulorum provinciae Poloniae (1603-1700). V.2. P.12. (Машинопис в краківській бібліотеці домініканців).

²²¹ Fontana. Op. cit. P. 31.

²²² Wołuniak (Giżycki J.M.) Op. cit. S. 38.

²²³ Bażecz S. Op. cit. – T. 2. – S. 515; Сінкевич Н.О. Фундації...С. 59.

²²⁴ Popiek Leon. Świątynie Wołunia. – Lublin, 1997. – T. 1. – S. 137.

²²⁵ Wołuniak (Giżycki J.M.) Op. cit. – S. 229.

віддати фундацію саме домініканцям. Звичайно, ця версія не може претендувати на щось більше окрім легенди, однак цікаво те, що домініканці надають перевагу випадковості під час аргументації мотивів фундації, а не традиційно віддають перевагу особливій прихильності фундатора до ордену²²⁶.

Костел св. Михайла Архангела в містечку Камінь-Каширський мурований у 1637 році на кошти князя Адама Александра Сангушкі, відреставрований на пожертви парафіян в 1830-1838 роках²²⁷. Серед колаторів другої хвилі можна назвати родину Красицьких, портрети представників якої, княжни Катерини та графині Вікторії Красицьких було розміщено на стінах костела і пресбітерія²²⁸.

Фундація в Ляхівцях була здійснена Павлом Криштофом Сенютою близько 1612 року. Значним додатком до попереднього фондушу ляховецького монастиря стала пожертва 1627 року Олександра Заславського в сумі 7200 злотих, локованих на його маєтках²²⁹. Будівництво монастиря було закінчено аж 1660 року завдяки племінниці тодішньої володарки Ляхівців Катерини з Сенют Лещинської – Анни з Сенют Опалінської. В якості бенефакторів виступали родини Лещинських, Яблоновських і Сапег, про що свідчить наявність в підземеллі храму їхніх родинних склепів.²³⁰ Мурований костел постав на кошти самих домініканців²³¹.

Що ж стосується фундації монастиря в Соколові (близько 1643 року), то вона, за твердженням самого фундатора Станіслава Тишкевича зумовлена його бажанням удоступнити собі виконання треб²³². Чому для цього було обрано саме домініканський орден – до кінця не з'ясовано, версією є родинна прив'язаність Тишкевича до ордену²³³. Так, фундатором домініканців був двоюрідний дядько Станіслава Київський воевода Януш Тишкевич та його двоюрідна тітка – княжна Головчинська²³⁴. Ця фундація протрималася недовго й перестала існувати вірогідно в середині XVII століття. Осередок, про який залишилося обмаль інформації, – Топоров (містечко біля Староконстантинова). Волиняк про нього взагалі не згадує. Водночас його існування, навіть утворення, завдяки Віслицькому каштеляну Андрію Точинському зафіксовано в актах провінційної капітули і датовано 1610 роком²³⁵. У відомій праці Окольського 1646 р. Топоровський конвент згадується в складі галицьких домініканських осередків²³⁶.

Утворення перших на наших теренах домініканських храмів можна зафіксувати на Київщині. Їх фундації були пов'язані з

²²⁶ Сінкевич Н.О. Фундації...С. 60.

²²⁷ Popek Leon. Świętynie Wołynia. – Lublin, 1997. – Т. 1. – С. 71.

²²⁸ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 538 Візити Камінь-Каширського домінік. костелу 1823 р. – С. 1.

²²⁹ ЦДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 25зв.-28.

²³⁰ Afianazy. Op. cit. S. 230.

²³¹ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 860, Візити Ляховецького домініканського костелу за 1829 р. – С. 860.

²³² Okolski S. Op. cit. – P. 126.

²³³ Сінкевич Н.О. Фундації...С. 58.

²³⁴ Niesiecki K. Herbarz Polski. – Т.9. – Lipsk, 1872. – S. 176-178.

²³⁵ Acta capitulorum provinciae Poloniae ... V.2. – P.165.

²³⁶ Okolski S. Op. cit. – S. 26-28.

початком проповідницького життя Св. Яцка Одровонжа, котрий з 1228 року деякий час проголошував Боже Слово й заснував тут кілька монастирів ордену. За дозволом князя Володимира Рюриковича він будує в Чернігові (Св. Катерини) та на Оболоні (Пресвятої Диви Марії) перші на території України домініканські костели і монастирі, які в короткий термін часу було зруйновано. У 1608-1610 роках у Києві, на Подолі, ченцями було збудовано кам'яний тринавовий храм Св. Миколая. Монастир для отців-проповідників, що розташовувався біля даного костелу фундував й будував земський суддя Стефан Аксак²³⁷.

Любарський конвент фундований воеводою Руським Станіславом Любомирським, який отримав в посідання Любар після шлюбу з Софією Острозькою. Цілком вірогідно, що фундація була запланована ще до вступу Любомирського у володіння Любаром. Оскільки під час візитації генерального вікарія руської конгрегації Кипріана (близько 1610 року) згадується його переїзд з Києва до Любара, де, вочевидь, мала існувати якщо не домініканська фундація, то принаймні плани щодо її спорядження. Але архівні матеріали, зокрема Візитації Любарського костелу, свідчать про 1630 рік заснування осередку й здійснення фундатором дерев'яних забудов²³⁸.

Найвірогідніше, що ініціатором фундації була саме Софія, адже досить промовистим є зв'язок Софії Острозької з домініканцями – її сповідником був саме домініканець Адам Пекарський, який 1623 року видав присвячений їй панегірик. Отож, дана фундація, очевидно, теж постала внаслідок персональних контактів домініканців з фундаторами²³⁹. Частина осередку ченців в Любарі знаходилася

Рисунок Любарського домініканського костелу з монастирем. Вид зі сторони р. Случ. Наполеон Орда, II пол. XVIII ст. Олівець підмальований аквареллю. Краківський Національний музей, III, 4186.

у Волинському воеводстві, друга – монастир, праворуч річки Случ, на Київщині. Любарський домініканський костел було зведено з каменю у 1752 році за допомогою бенефактора князя Франца-Фердинанда Любомирського і консекровано у 1765 році²⁴⁰.

Автентичних матеріалів, що стосуються утворення Овруцького осередку, обмаль. Проте Візитації за 1819 рік, які зберігаються у Державному архіві Житомирської області, свідчать, що фундація монастиря сталася у 1628 році, водночас ім'я фундатора не називається.

²³⁷ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Істор. нарис. – Житомир, 2000. – С 16.

²³⁸ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 32, Візити Любарського домінікан. костелу 1820 р. – С. 1.

²³⁹ Сінкевич Н.О. Фундації...С. 58.

²⁴⁰ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 70, Візити Любарського домінікан. костелу 1836 р. – С. 1.

Загальна панорама Овруча. Рисунок Є. Гораздовського. Краківський Національний музей. Ек III 27806.

вається²⁴¹. Окольський і Баронч вважають, що костел був заснований самим Св. Ячком Одровонжем, хоча документально це не доведено²⁴².

Неіснуючий на даний момент Ходорківський осередок заснував у 1742 році й фундував підвоявода Київський Франц Ксаверій Нітославський, призначивши для ченців село Соболовку і забез-

печивши грошовою сумою 25 000 злотих. Костел і монастир відбудовано у 1779 році, а в 1832 – скасовано²⁴³.

Липовецький костел існував до 1647 року. Того ж року зведено монастир для ченців бенефактором Адамом Вільгою²⁴⁴. Нова садиба ордену була затверджена генеральним капітулом у Валенсії в 1647 році, в документах якої було зазначено, що її покликав до життя саме Адам Вільга²⁴⁵. До 1672 року осередок був зруйнований татарами і більше не відновлювався²⁴⁶.

В документах згадується ще Чорнобильська садиба, котра була утворена у 1625 році Лукасом Сапегою, що отримав містечко в якості посагу під час одруження з Софією з родини Кмітів Чорнобильських. Софія, навернена отцем-домініканцем Самуелем до віри, перед смертю наказала чоловікові запросити до Чорнобиля домініканців, що він і зробив, збудувавши для них костел і призначивши достойне грошове утримання. Його спадкоємець Казимир Лев Сапега, відповідно пораді домініканського провінціала отця Стефана Хмеллера, у 1640-1644 рр. переніс садибу ордену на нове місце, а села, що забезпечували її існування, подарував конвенту²⁴⁷. Про інших донаторів осідку документів дотепер не знайдено.

Юрій з родини Харленських на початку XVII ст. побудував і обладнав костел у Бишові. Його мати, Катерина з князів Збараських, відреставрувала цей храм і у 1644 році запросила до нього домініканців, записавши для них два села.

²⁴¹ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 6, спр. № 306 Візити Овруцького домінікан. костелу 1819 р. – С. 1.

²⁴² Wołyniak [Giżycki J. M.] Op. cit. – S. 203.

²⁴³ Wołyniak [Giżycki J. M.] Op. cit. – S. 25-28.

²⁴⁴ Barącz S. Rys dziejów...S. 441.

²⁴⁵ Monumenta Ordinis. – Т. XII. – Roma, 1902. – S. 268.

²⁴⁶ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Істор. нарис. – Житомир, 2000. – С 31; Wołyniak [Giżycki J. M.] Op. cit. – S. 123.

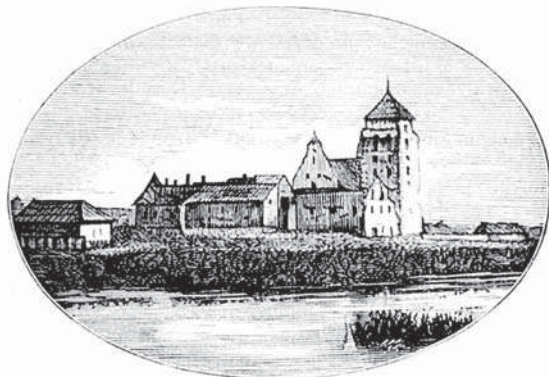
²⁴⁷ Wołyniak [Giżycki J. M.] Op. cit. – S. 32-36.

**Фундатори й меценати домініканських осередків
на землях правобережної України**

№ п/п	Назва місцевості	Рік зведення костелу		Фундатори й бенефактори	
		дерев'ян.	мурован	дерев'яного	мурованого
1	Бар	1598, 1607	1807, переб у 1911	Станіслав Гольський	домініканці, пріор Емерік Шадбей ОР
2	Вінниця	1624	1750	Стефан Черленковський, Міхал Калетинський	Міхал і Анна Грохольські
3	Кам'янець- Подільський (ченці)	перед 1370	1596 – вже кам'яний	князі Коріатовичи, князь Свідригайло	родина Потоцьких, В. Гумецький, П.Дамецький
4	Кам'янець- Подільський (черниці)	1615	1720	Єлизавета Цепловська	Марія Могилянка, пріореса Марія Вікторія Потоцька
5	Летичів	біля 1595	1606	не встановлено	Ян Потоцький, родина Потоцьких з Кам'янця
6	Мурафа	1627	1789	Ядвіга з Язловецьких Бельзецька	Йоахим К. Потоцький, пріор К. Велямовський ОР, родина Грохольських
7	Смотрич	1375,1579	1821	Князі Коріатовичи, Микола Бржеський	пріор Емерік Шадбей ОР, родина Потоцьких
8	Сокоlecь	не встановлено	після 1636, 1723 -рестав	?, Ревера Потоцький	Стефан Гумецький
9	Солобківці	1650	1729	Яцко Шембер (Шемберг ?)	Стефан Гумецький, Ігнатій Гумецький
10	Тиврів	1569 ?	1760	родина Ярошинських	Ян Міхал Калетинський
11	Тульчин	до 1631	до 1817	Адам Калиновський	родина Потоцьких
12	Шарівка	не встановлено	1607	не встановлено	Яків Претвич, граф Дульський
13	Бишів	1644	1739, 1787	Юрій Харленський, Катерина Збаразька	Франц Харленський, о. Мусялкевич, о. А. Піонтковський
14	Володимир- Волинський	до 1468	?	Великий Лит. князь Александр, Вітовт	Й.Чешковський
15	Камінь-Каширський	1638-44	1829	Александр Адам і Катерина Сангушко	Родина Красицьких, пожертви парафіян
16	Київ: Пр. Діви Марії (1), св. Трійці (2), св. Миколая (3)	після 1228; I пол. XV ст	1606(3)	князь Володимир Рюрикович Ф. Криницький	Стефан Аксак
17	Козин	1738	1776	Каєтан Амор Тарновський	Ян Тарновський(син)
18	Кульчини	–	до 1763	–	А.Любомирський
19	Липовець	до 1647	до 1672 зруйн. татарами	Адам Вільга	–
20	Луцьк	до 1390	1817	Олександр Вітовт Вел., Владислав Ягелло	Микола Потоцький, В. Радецький
21	Любар	1630	1752	Станіслав Любомирський	Франц-Фердинанд Любомирський
22	Ляхівці	1612	1829	Павел К. Сенюта, Олександр Заславський, Катерина Лещинська	ченці-домініканці
23	Невірків	1698	1807	М. Рокшицький, Самуїл, Анастасія Рокшицькі	Ян Стецький, Варвара Олізар
24	Овруч	1628	1795	?	о. М. Мікулинський, пожертви парафіян
25	Острог	1389	1540	Федір Острозький (?)	Януш Острозький, Анна-Алоїза і гетьман Ходкевичи
26	Соколов	бл.1643	–	Станіслав Тишкевич	–

Старий костел було зруйновано вщент, новий постав у 1739 році при підтримці спадкоємця Бишова, ловчого Київського Франца Харленського, а також стараннями вікарія отця Мусялкевича ОР. Монастир відтворено у 1787 році завдяки діяльності отця Ансельма Піонтковського ОР²⁴⁸.

Підводячи підсумки та аналізуючи склад доброчинців, що вклали гроші і допомагали становленню та існуванню домініканських осередків на Поділлі, насамперед слід відзначити сім'ї Потоцьких. Вони могли належати до різних родинних гілок і мати відмінні герби, на означених теренах це були переважно представники золотої і срібної Піляви, котрі володіли великими земельними наділами, мали європейську освіту, були впливовими і заможними, а й водночас глибоко віруючими в Бога, займали високі посади і, як наслідок, могли продемонструвати власну шляхетність, підтримуючи жебрацькі ордени. Серед подільських доброчинців слід відзначити великий внесок у справу підтримки ордену мєндикантів родин Гумецьких та Грохольських. На Волині найбільш жертвними по відношенню до домініканців виступає сім'я Любомирських та королівська родина.

*Вид на Староконстантинівський осередок ченців у XIX ст.
Краківський Національний музей. Еш III 38439.*

*Літографія луцького домініканського костелу
з монастирем. Краківський Національний музей. N.I. 44217.*

²⁴⁸ Wołyniak (Giżycki J. M.) Op. cit. – S. 21-25.

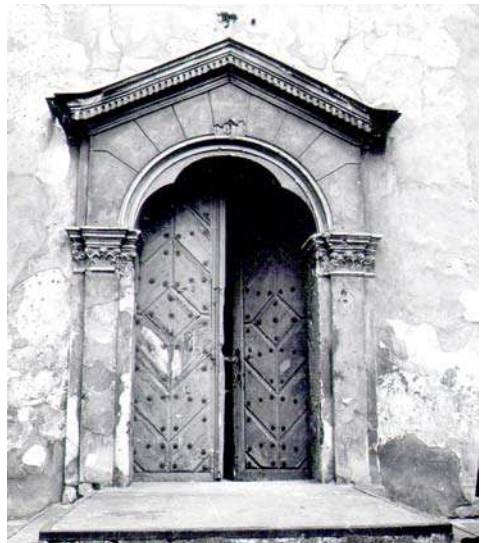
II.2. Фундатори і добротинці домініканських осідків на Галичині

Найбільшою білою плямою залишаються домініканські осередки на території Галичини, хоча серед них є й винятки. Наприклад, з понад тридцяти домініканських костелів і монастирів галицької землі кілька докладно обстежені і описані в монографічних виданнях та наукових статтях. Так, існують праці початку ХХ століття про Львівський костел Пресвятої Євхаристії, Тернопільський храм св. Вікентія Феррарія, Підкаменецький – Божої Матері Розарію та ін.; також сучасні статті про Мостиський по-домініканський костел св. Катерини, Перемишлянський – св. св. Петра і Павла, апостолів, Яворівський – св. св. Петра і Павла, апостолів, Рогатинський – св. Яцка, Жовківський – Успіня Богородиці та ін. Проте більшість домініканських осередків на цих землях ще чекає своїх дослідників. Дана розвідка не ставить за мету висвітлити всіх бенефакторів кожного монастиря ченців, це представляється неможливим з погляду на розмаїту величину, вартість і характер добротинних внесків, а також на втрату за радянських часів архівної документації з цього питання. Проте, можна акцентувати увагу на фундаторах і найбільш визначних меценатах, що брали участь в побудові храмів та монастирських споруд, їх внутрішньому обладнанні.

Більшість домініканських монастирів на Галичині фундувала магнатерія. Королівського донаторства удостоїлися чотири найстарших конвенти: Львів (Пресвятої Євхаристії), Коломия,

*По-домініканський костел в Жовкві.
Фото з архіву інституту
“Укрзахідпроектреставрація”.
Ф. 2, оп. 4, од. зб. 5375;*

*Головний портал Жовківського
костелу. Фото з архіву інституту
“Укрзахідпроектреставрація”.
Ф. 2, оп. 4, од. зб. 5378.*

Мостиська, Жовква й Терехівля. Інші костели фундували представники магнатерії, а також шляхта. Нерідко в якості доброчинців виступали самі брати-домініканці, але ці внески, як правило, були додатковими до основних грошових вливань бенефакторів.

Невідомо хто виступав фундатором першого домініканського костелу св. Іоанна Хрестителя у Львові, котрий виник в першій половині XIII ст. та в трансформованому вигляді існує дотепер. В історичних матеріалах та літературних джерелах переказується версія, яка говорить, що князь руський Лев віддав домініканцям близько 1270 року на прохання своєї матері Констанції, сестри св. Кунегунди і дочки Бели IV, дерев'яну каплицю Іоанна Хрестителя, що стояла на тому ж місці, де сучасний костел²⁴⁹. Крип'якевич же пише, що храм засновано у 1260 році для дружини князя Лева Даниловича Констанції і дочки угорського короля Бели IV, після чого Констанція віддала його місіонерам²⁵⁰. Кам'яний храм було зведено у 1371 році; тоді ж руський староста Ян з Тарнова наділив храм подільським селом Годовицею²⁵¹.

Львівський домініканський костел Пресвятої Євхаристії. Архів отців-домініканців в Кракові.

Найкраще був обладнаний Львівський домініканський костел (Пресвятої Євхаристії) і монастир. В 1377 році він отримав від князя Владислава Опольчика села Кротошин, Костев і Зашків²⁵². Король Владислав Ягелло надав ченцям мито і корчму над річкою Малою Липою у 1392 році, а також село Устковиці, а 1411 року вони отримали й село Зарудці. 1408 року фундаторами нового кам'яного костелу виступили Микола Бенко та його дружина Анна з Жабокруків, портрети яких висіли на стінах готичного кружганку. Каплицю Божої Матері фундував у 1604 році Ян Свощовський. В цей же період було встановлено п'ять пам'ятників фундаторам і доброчинцям костелу. Коли виникла

загроза для готичного храму, на допомогу прийшов давній приятель домініканців Йосиф Потоцький, завдяки підтримці, донаторській допомозі та грошам якого, виник костел в Тернополі; пізніше своїм коштом збудував каплицю Божої Матері Розарію відомий магнат, доброчинець, Канівський староста Микола Потоцький, котрий одночасно брав участь в будівництві кількох сакральних споруд²⁵³ [Фото 2].

²⁴⁹ BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – s. 1.

²⁵⁰ ЛАІУ. Львів. Іоанна Хрестителя. – Л-105-2. – 4.

²⁵¹ ЛАІУ. Львів. Іоанна Хрестителя. – Л-105-2. – 6.

²⁵² Kępcosz J., ks. Organizacja Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. – Lublin, 1986. – s. 304.

²⁵³ BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – s. 1-4.

Серед багатьох храмів, які підтримував меценатством Микола Потоцький, було кілька домініканських. 19 січня 1756 року він надає отцям-проповідникам у Львові 36 тисяч злотих на закінчення костелу, зокрема каплиці Божої Матінки Яцкової, а 1761 року – 200 тисяч злотих, з яких половину використано на виготовлення скульптури²⁵⁴.

Майбутній костел Марії Магдалени виріс на базі маленької каплички на терені за межами міста, званому «сикстовським», яку у 1600 році побудувала парафіянка Анна з Петроконських Хотимирська і подарувала домініканцям, а 1612 – закінчено мурований костел²⁵⁵. Фундаторка записала заповітом весь свій маєток на побудову монастиря²⁵⁶.

Конвент в містечку Буськ було фондовано близько 1619 року Юрієм з Вишневецьких, котрий матеріально забезпечив монастир і подарував село Дежів²⁵⁷.

До старих фундацій домініканців слід віднести осідок в Белзі, куди вперше ченців запросив князь Земовит IV 1401 року. Король Сигізмунд Август 1554 року привілеєм поповнив юридичні права монастиря та розширив його маєтки, дозволивши тим самим збудувати новий мурований костел²⁵⁸. Інший автор називає більш ранню дату заснування осередку домініканців. Він висловлює припущення, що монастир було засновано 1377 року Владиславом Опольчиком, який тоді ж надав йому село Махнів і пише, що від 1386 року відомий в Белзі кляштор домініканців (розташовувався на передмісті, поза лінією міських укріплень), якому були надані села Костяшин, Ліски і Боженка²⁵⁹. Але найвірогідніше виглядає дата постановня осередку за сприяння Мазовецького князя Земовита – 1394 рік, яку називає домініканець Міхал Сейковський OP у книзі, присвяченій фундаціям монастирів ченців і виданій у 1743 році в Кракові²⁶⁰. 1388 року король Владислав Ягелло передав Белзьке князівство Земовиту Земовитовичу, який був його суперником в боротьбі за руку Ядвіги та королівський трон. Князь Земовит намагався сприяти розвитку своїх нових володінь. Міста стали отримувати магдебурзьке право та інші привілеї. Одночасно проводилася політика надань мазовецькій шляхті, протегування у

²⁵⁴ Возницький Б. Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоанн Георгій Пінзель. – Львів: «Центр Європи», 2005. – С. 51.

²⁵⁵ ЛІАУ. Львів. М. Магдалени. – Л-22-19. С. 1.

²⁵⁶ Pirawski T. Relatio status Almae Archidieocesis Leopoliensis. – Lwów, 1893. – S. 112, 120; Hornung Z. Jan de Witte architect kościoła Dominikanów we Lwowie. – Warszawa, 1995. – S. 51-51.

²⁵⁷ Krętosz J., ks. Organizacja ... 304-305.

²⁵⁸ Белз. Фотоальбом / Упорядники Оксана Бойко, Василь Петрик, Василь Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – с. 46.

²⁵⁹ Книш Я. Основні періоди історії Белза // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Вип. I. – Державний історико-культурний заповідник в місті Белзі. – Белз, 2004. – С. 68; Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo belzkie od schyłku XIV w. do początku XVII w. – Warszawa, 1993. – S. 39.

²⁶⁰ BDK. Sejkowski Michał OP. Dni roczne Świętych, Błogosławionych, Wielebnych y Pobożnych Sług Boskich, Zakonu Kaznodziejskiego, S. Oycza Dominika... – Kraków: Drukarnia Akademicka, 1743 (без нумерації сторінок).

містах німецьким та польським колоністам і широке будівництво католицьких храмів, яким надавалися землі. Документ від 1395 року засвідчує, що на той час Земовит Земовитович володів Белзом, Любачевом, Буськом, Грабовцем, Городлом, Всеволожем та Лопатином з волостями до них належними²⁶¹. При розподілі спадщини Земовита Земовитовича Белзьке князівство отримав його середній син – князь Казимир Земовитович, який не мав інших володінь і тримав свій двір у Белзі²⁶².

Фундаторкою жіночого домініканського осередку в Белзі 1635 року виступила Віленська каштелянова Софія Ходкевич²⁶³, вірогідно вона ж давала кошти для зведення 1653 року мурованого храму. Іншу дату – 1633 рік, не посилаючись на джерело, називає в статті, присвяченій основним періодам історії Белза, її автор Ярослав Книш²⁶⁴.

По-домініканський костел з монастирем в Белзі. Архів Львівського історичного музею.

Костел і монастир домініканців в Самборі було створено 1406 року²⁶⁵ на кошти Єлизавети, вдови по Краківському воєводі Спитку з Мельштина, фундатора Самбора, і надано землю під назвою Шаде-Яблонь. Фундаторка Самбірського монастиря Єлизавета Спиткова (померла після 1454), належала до політичної і культурної еліти Польщі на зламі XIV і XV століть. Вона була

долучена до близького оточення королеви Ядвіги, пізніше підтримувала тісні зв'язки з двором Владислава Ягелли. Самбірська фундація постала в інтенції спасіння душі померлого першого чоловіка фундаторки, а також у зв'язку зі стараннями про утримання в руках родини маєтку, який охоплював між іншим і Самборщину. Невиключно, що домініканському осередку відводилася особлива роль у зміцненні зв'язків руських земель з Польським Королівством, в реалізації в цьому сенсі політики польського двору і протипаги православної церкви²⁶⁶. 1498 року місто згоріло у великій пожежі

²⁶¹ AGAD (Головний архів давніх актів у Варшаві). – Perg. 2239; Войнович Л. Князі белзькі // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Вип. I. – Державний історико-культурний заповідник в місті Белзі. – Белз, 2004. – С. 76

²⁶² Войнович Л. Князі белзькі... С. 76

²⁶³ Белз. Фотоальбом ... с. 60.

²⁶⁴ Книш Я. Основні періоди історії Белза... С. 69.

²⁶⁵ BDK. Sejkowski Michał OP. Dni roczne Świętych, Błogosławionych, Wielebnych y Pobożnych Śług Boskich, Zakonu Kaznodziejskiego, S. Oycza Dominika...–Kraków: Drukarnia Akademicka, 1743.

²⁶⁶ Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Katarzyny i klasztor OO. Dominikanów w Samborze // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1997. – Т. 5. – С. 218-219.

під час турецької, татарської й волоської навали. В якості добродієвця осідку виступав у 1578 році король Стефан Баторій. Грамотою від 24 вересня 1578 року король подарував домініканцям дуже велику площу у передмісті, звану “Болоня”. Монастир так збагатився, що інвентарі від років 1568, 1630, 1712 і 1760 начисляли за ним 23 доми, великий фільварок і рибний став біля Бісківського шляху. При монастирі домініканці відкрили шпиталь св. Миколая. Прибутки домініканців походили головним чином з капіталів, записаних самбірськими міщанами і околичною шляхтою, з земельних маєтків, а також з податків. Спеціальні внески даровано на честь прославленого образу Матері Божої Розарію з головного вітваря. До речі при костелі діяло Розарійне Братство, якому Якуб і Ядвіга Бжещикоу у 1663 році записали город, званий “Толомбковським”.

Документи за 1606 рік пов’язують відбудову монастиря після чергових знищень з особою сандомирського воєводи Юрія Мнішека²⁶⁷. В ієрархії старшинства Самборський костел був одинадцятю домініканською фундацією на руських землях²⁶⁸.

Як центр Покутської контрати, домініканський осередок в Єзуполі постав близько 1598 року²⁶⁹, завдяки клятві, проголошеній одним з представників родини Потоцьких, Яковом, білокамінським старостою, під час віддання себе під опіку Діви Марії перед обличчям чудесного образу Богородиці львівських домініканців. Це сталося, коли татари штурмували містечко, яке на той час мало назву Чесибеси. Потоцькому і соратникам вдалося врятуватися. Сам Потоцький, прибувши до Львова, визнав у храмі домініканців, що його спасіння було чудом і підтвердив взяті на себе обов’язки. 1597 року містечко було перейменовано в Єзупіль (місто Ісуса)²⁷⁰. Тоді ж було зведено дерев’яний костел Успіння Богородиці, а в 1600 – монастир. 1651 року побудовано кам’яний монастир і храм²⁷¹, а 1840 року поряд зі старим зведено новий мурований костел за допомогою графа Каєтана Дедушицького і стараннями ченців ордену. Підземелля храму містило три обширних склепи, призначені для фундаторів і добродієвців.

Перший фундатор осередку домініканців в Єзуполі, Яків Потоцький, в 1598 році долучив до свого майна Тисменицю з прилеглими селами, відтоді господар підписувався «пан Єзуполя і Тисмениці»²⁷². Хоча не знайдено документального підтвердження про фундацію монастиря ченців саме цим добродієвцем, можна припустити, що володар містечок принаймні замислювався над створенням ще одного осідку

²⁶⁷ Ibidem... – S. 215-217.

²⁶⁸ Brzozowski 1606, s. 8 / Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Katarzyny... 219.

²⁶⁹ Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis.- Leopoli, 1646. – S. 84; Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – S. 57.

²⁷⁰ Листи Якова Потоцького, датовані з Єзуполя 1597-1600pp. (архів отців-домініканців в Єзуполі) / Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – S. 54-55.

²⁷¹ Ibidem... S. 79.

²⁷² Czolowski A. Z przeszłości Jezupola...S. 56.

домініканців. Після смерті славетного бенефактора, його дружина Ядвіга з Тарновських переїхала до Тисмениці (близько 1613 року), яку оточила особливою опікою і розпочала будівництво замку і храму з монастирем. Мабуть йдеться про домініканську садибу²⁷³. Син Якова, Микола, запросив у 1646 році відомого історика домініканця Шимона Окольського ОР бути пріором в новофундованому костелі в Тисмениці²⁷⁴. Отже можна впевнено ствердити, що Тисменицький монастир постав за сприяння дружини та нащадків Якова Потоцького на землях, отриманих від нього в спадок.

Дуже мало відомостей знаходимо про Коломийський осередок, який було фондовано королем Владиславом Ягелло близько 1413 року. Окольський вимінює інших добродійців, таких як Вільям Садзавка та Іоанн Яблоновський²⁷⁵. Водночас дослідник Р. Бриковський називає іншу дату постановня садиби – 1412 рік²⁷⁶.

В писемних джерелах Чернелиця вперше згадується у 1459 році, а у XVII ст. вона стає власністю литовсько-білоруського роду князів Чарторийських. 1661 року коштом Михайла Чарторийського будується кам'яний костел, котрий без істотних змін зберігся до нашого часу²⁷⁷. Інша дата постановня костелу звучить в документах Архіву Львівської дієцезії в Кракові – 1601 рік. При чому називається той самий фундатор. Проте у Візитаціях, датованих 11 вересня 1906 року, говориться про зведення храму Св. Антонія Падуанського у 1663 році²⁷⁸. Найвірогіднішим представляється час між 1661 і 1663 роком.

1614 року Микола Висоцький з Кужан фундував в Рогатині монастир для домініканців, переказуючи ордену кам'яницю. Осередок згідно з архівними документами входив до складу Покутської контрати Руської домініканської провінції Добродійцем осередку став дещо пізніше (близько 1632) Кюшиштоф Кужанський (Висоцький)²⁷⁹.

Домініканський монастир в Мостиськах був створений в 1404 році королем Владиславом Ягелло²⁸⁰. Знаходився у межах руської (Львівської) контрати. Серед добродійців осідку знаходимо Зигмунта Августа, Стефана Баторія²⁸¹, старосту мостиського Яна Щенсного Гербурта, референта коронного Максиміліана Пшерембського, Беату

²⁷³ Ibidem...S. 65.

²⁷⁴ Barącz S. Pamiętnik dziejów polskich. – Lwów, 1855. – S. 229.

²⁷⁵ Okolski S. Russia Florida ...S. 80-81.

²⁷⁶ Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S. 67.

²⁷⁷ ЛАІУ. Чернелиця. – І-24-5. – С. 1.

²⁷⁸ AALw (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie). – sygn. 64. – Akta parafialne. Czernelica, 1923. – S. 1.

²⁷⁹ Ostrowski J. K. Rohatyn. Wiadomości na temat miasta i jego zabytków // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 313.

²⁸⁰ Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejkiego w Polsce. – 2 T. – Lwów, 1861. (BSGDK) s. 462; Krasny Piotr. Kościoł p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – T. 7. – S. 193.

²⁸¹ Okolski S. Russia Florida ...S. 101; Barącz 1861, s. 462.

*Язловець. Вид на руїни замку і костел.
1929 рік.*

Успіня Божої Матері, який спочатку належав отцям-домініканцям. Під час реформи Йосифа II костел перетворено на парафіяльний²⁸⁴.

Про фундатора храму в Золотому Потоці свідчить тільки один документ, написаний на дерев'яній таблиці, що знаходиться на кружганку костелу. Вона підтверджує бенефакторство Брацлавського воєводи, старости Кам'янецького, генерала земель подільських Стефана Потоцького, а також дружини, княжни волоської Марії Могилянки. На плиті зафіксована дата приїзду отців до міста – 1608 рік. Перший камінь було закладено у 1631 році, за панування короля польського Зигмунта III, закінчено будівництво у 1634 році,

*Домініканський костел у Золотому Потоці на
зламі XIX і XX століть.*

консекровано – 1665 року²⁸⁵. Невипадково серед фрескових зображень XVIII ст. можна побачити портрети Стефана Потоцького та його сина Миколая з оселедцями на голові і файками. Син, Миколай, наслідуючи батька, теж виступав меценатом храму в Золотому Потоці.

Архівні документи говорять, що ченці-домініканці прибули до Яворова у 1605 році і осіли спочатку в приватному домі. 1615 року львівський канонік Петро Мілевський побудував для них на свої кошти дерев'яні костел св. Миколая й монастир. Сучасний мурований храм почали зводити в 1645 році на кошти тодішнього дідича Яворова Філіпа Риковського. Фундаційний акт, яким Риковський записав на костел 11 000

Стадницьку²⁸². Отець Ян Войновський ОР пише, що мурований костел постав у 1432 році, проте не подає джерела цієї інформації²⁸³.

Ерекційним актом 26 вересня 1544 року спадкоємець Язловецький Теодорік Бучацький подарував Язловецькому костелу ціле село Нежброди (Жніброди). В 1590 році був вибудований кам'яний храм

консекровано – 1665 року²⁸⁵. Невипадково серед фрескових зображень XVIII ст. можна побачити портрети Стефана Потоцького та його сина Миколая з оселедцями на голові і файками. Син, Миколай, наслідуючи батька, теж виступав меценатом храму в Золотому Потоці.

²⁸² Niesiecki S.J. Herbarz Polski Kaspra, powiększony dodatkami późniejszych autorów i wydany przez Jana Bobrowicza. – Tom 4. – Lipsk, 1839. s.553; Barącz S. Rys... 1861, s. 462. / Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej... 1999. s. 193.

²⁸³ Wojnowski 1960, s. 39 / Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej... s. 194.

²⁸⁴ AALw. – sygn. 118. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. lat. Jazłowcu, 1932. S. 5.

²⁸⁵ AALw. – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Złoty, 1938. – S. 3-4.

злотих, датований 1639 роком. Посвячення нового мурованого храму Святих Апостолів Петра і Павла відбулося 1682 року. На відміну від костелу, монастир залишався дерев'яним до його розібрання на початку XIX ст.²⁸⁶.

Мурований костел і дерев'яний монастир домініканців в Жовкві постали завдяки фундації Краківської каштелянової Теофілії з Даниловичів Собеській, внучки гетьмана Станіслава Жовківського, матері короля Яна III, на пам'ять про смерть свого сина Марка. Фундаційним актом 1653 року Собеська передала ченцям стару цвинтарну каплицю з площею зі сторони Львівського передмістя²⁸⁷. Бенефакторка також зобов'язалася побудувати на власні кошти костел і монастир, що віддзеркалилося в написаному власноруч листі, який зберігається в архіві домініканців в Кракові²⁸⁸. Особливою опікою оточував фундацію король Ян III. Доброчинцями отців виступали у різні роки: королевич Якуб Людвіг Собеський, його донька Марія Кароліна де Бульйон, воєвода Віленський і великий гетьман Литовський Міхал Казимир Радзівіл та ін.²⁸⁹

В Жовкві знаходився один з осередків сестер-домініканок. Дерев'яний храм Св. Трійці, розташований в передмісті, був фундований у 1543 році дідичем Андрієм Висоцьким²⁹⁰. На початку XVII ст. костел вже має іншу титулатуру – Св. Андрія, а в 1682 році там з'являються домініканки, припроваджені королем Яном III²⁹¹. Черниці разом з пріорисою Марією Конарською походили з Кам'янецького монастиря, який змушені були залишити у 1672 році у зв'язку з із захопленням міста турками²⁹². 1687 року король офірував конвенту ґрунти і побудував дерев'яний монастир, а також переказав квоту 20 100 польських злотих. Можна припустити, що на початку XVIII ст. замість дерев'яних забудов зведено муровані. Серед добродійців цього осідку бачимо королевичів Костянтина і Якуба Людвіга Собеських²⁹³.

В підземеллях костелу в Підкамені, куди домініканські місіонери за переказами з'являються перед 1245 роком, знаходяться гроби визначних добродійців осередку – родин Цетнерів, Потоцьких, Ледуховських, Русианів та ін.²⁹⁴ Час від часу долучалися інші донаторі, серед яких винятково коштовними меценатськими дарами вирізнялася родина Собеських (король Ян III), Петро Цебровський (дідич Підкаменя, володар Жабокрук), Мартин Кам'янецький,

²⁸⁶ ЛАІУ. Яворів. – ЛО-156-1. – С. 2.

²⁸⁷ Petrus Jerzy T. Kościoły i klasztory Żółkwi. – Kraków, 1994. – Т. 2. – с. 87.

²⁸⁸ ADK. Żółkiew. Fundacja Teofilii Sobieskiej, 1660. – { 32.

²⁸⁹ Petrus Jerzy T. Kościoły...s. 87-88.

²⁹⁰ Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi. – Wyd.II. – Lwów, 1877. S. 5; Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Andrzeja i były klasztor pp. Dominikanek (MOP). – Kraków, 1994. – Т. 2. – S. 169.

²⁹¹ Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Andrzeja... – S. 169.

²⁹² Barącz S. Rys dziejów...s. 517-518.

²⁹³ Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Andrzeja... – S. 170.

²⁹⁴ BDK. Ogarek Zygmunt Z.K. Podkamień k. Brodów. Krótki szkic historii kościoła i klasztoru dominikańskiego. – Lwów, 1939. – 48 s.

Балтазар та Олександр Цетнери (нові володарі Підкаменя), Михайло, Йосиф та Микола Потоцькі²⁹⁵ та ін. Особливою щедрістю відмічена допомога Канівського старости Миколи Потоцького, який 31 січня 1761 року офірує домініканцям в Підкамені на руки Генріка Русиана 200 тис. злотих на закінчення розпочатих фортифікаційних робіт та 100 тис. – на потреби костелу²⁹⁶.

Руїни західного фасаду Червоноградського костелу. Сучасний вигляд.

Фото о. М. Мілавицького ОР.

Щодо фундаторів Червоноградського осередку ченців, архівні документи свідчать про вмуровану в стіну кам'яного костелу пам'ятну таблицю, котра містить відомості, що даний храм було закінчено у 1618 році старанням і коштами старости Червоноградського Костянтина Ричинського. Адам Бельський і Рафаїл Куфльов 1748 року збільшили скарби первинної фундації. В якості добродійця в

обладнанні вівтаря Св. Іуди Тадея називається Червоноградський староста Антоній Хржановський²⁹⁷.

Історія донаторства монастиря в Чорткові міститься в рукопису о. Роберта Свентоховського ОР, який, спираючись на розвідки Ш. Окольського і С. Баронча, пише про дату постановня конвенту – 22 лютого 1610 року завдяки воеводі Руському, префекту Барському, дідичу на Підгайцях Станіславу Гольському. Цей заможний магнат разом з дружиною, Анною з Потоку Потоцькою, дочкою Кам'янецького каштеляна Андрія Потоцького, офірував ордену проповідників кам'яний костел з будинком для органіста і садом, село Шманьківці тощо (Акти земські в Кам'янці і міські в Летичеві). В храмі знаходився портрет – погруддя фундатора, котрий був людиною справи, як на війні та і в миру, а також розташовані гроби родини²⁹⁸. Новий костел постав перед Першою світовою війною, у 1908-1910 роках. В інвентарному опису Чортківського осередку за 1909 рік згадується, що новий костел вже побудований на одну третину²⁹⁹.

Обсервантська гілка ордену, конгрегація Св. Людвіка Бертранда мала своїх покровителів і бенефакторів, котрі відігравали істотну

²⁹⁵ ЛАГУ. Підкамінь. – ЛО-65-1-1-24.

²⁹⁶ Возницький Б. Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоан Георгій Пінзель. – Львів: «Центр Європи», 2005. – С. 51.

²⁹⁷ AALw (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie). – sygn. 66. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. lat. w Czerwonogrodzie, 1923. S. 1-2.

²⁹⁸ Świętochowski R. OP. Kronika Klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie. – Rękopis. – ADK. – Cz, 20. S. 1.; Okolski S. Russia Florida ... S. 89-90; Barącz S. Rys dziejów... S. 413-418.

²⁹⁹ ADK. Inwentarz kościoła I klasztoru w Czortkowie. – Cz 7. – S. 3.

роль у справі розвитку їх духовності. Насамперед слід висвітлити протекцію з боку польського короля Яна III Собеського. Хоча він й не виступав в якості фундатора осідків, але спирав конгрегацію обсервантів солідною милостинею, і це мало поважні причини, бо один з отців-домініканців – Амброзій Скоповський ОР, засновник обсервантської гілки, був сповідником Собеського, а пізніше соборував його перед смертю³⁰⁰.

Монастир обсервантів у Перемишлянах було засновано близько 1645 року Єлизаветою Вікторією з Потоцьких, яка дарувала домініканцям поле і обшар лісу³⁰¹. Серед донаторів можна назвати представників родини Сенявських, Лосів та ін. Доброчинцем і фундатором львівських обсервантів виступав воєвода Руський Станіслав Яблоновський³⁰². Осередок ченців у містечку Сидорів виник завдяки Подільському воєводі Мартину Каліновському, спадкоємцю в Сидорові³⁰³, який видав чималі кошти і слідкував за побудовою мурованого костелу, що в плані був подібний до гербу родини Каліновських.

Наймолодшим осередком, що постав на українських землях, можна назвати костел і садибу проповідників у Тернополі. Хроніка монастиря, яка зберігається в архіві домініканців в Кракові, свідчить, що костел було фундовано завдяки гетьману великому коронному Йосифу Потоцькому, який записав на ченців село Стехниківці³⁰⁴. В костелі домініканцями встановлена пам'ятна таблиця в стилі рококо на честь фундатора, так звана епітафія. Далі всі відбудови і реставрації, за деяким винятком, ченці провадили переважно на власні кошти.

Підводячи підсумки можна зауважити, що серед галицьких монастирів знаходимо кілька королівських фундацій. Вагомий внесок у фундацію деяких домініканських осередків особисто вніс король Владислав Ягелло та представники його родини.

Таблиця, яка ілюструє викладений матеріал, дає можливість зробити порівняльний аналіз складу та приналежності до певної верстви добродіїв і зазначити, що превалюючими бенефакторами домініканських ченців на цих землях, як і на інших українських територіях, були представники магнатурії і шляхти. Особлива роль належала великим і розгалуженим родинам Собеських і Потоцьких, на ниві яких зустрічаються представники різних гілок та гербів. Серед родини Потоцьких виділяється Канівський староста Микола

³⁰⁰ BDK. Krupski J. Kongregacja Dominikanów obserwantów św. Ludwika Bertranda w Polsce w XVII i XVIII wieku / / SUMMARIUM. Sprawozdania towarzystwa naukowego KUL. – № 5 (25) za rok 1976. – S. 153.

³⁰¹ AALw., AP-405. – *Copiae documentorum ecclesiae parochialis r(itus) l(atini) przemyslanensis*. – Донаторський акт для монастиря домініканців в Перемишлянах. – 3. Š. 1665 (трансумпт з 20. X. 1783); Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów w Przemyslanach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2003. – T. 11. – S. 213–214.

³⁰² Krętosz J., ks. Organizacja... s. 303.

³⁰³ AALw. – sygn. 285. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. lat. w Sidorowie, 1937. S. 1.

³⁰⁴ ADK. Tarnopol. – Kronika klasztoru 1749-1903. – Тр 3. – S. 1.; BSGDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Tarnopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – s.2.

Потоцький, який фундував не тільки галицьких домініканців, але й організував «фабрики» та брав участь в побудові й обладнанні римсько-католицьких, греко-католицьких сакральних споруд. Він запрошував і оплачував творчу працю таких видатних митців середини та другої половини XVIII ст., як Бернард Меретин, Іоани Георгій Пінзель, Мартин Урбанік, Франциск Олендський, Матвій Полейовський та ін. Традиційним у фундаторській діяльності Потоцького було створення в кожному із споруджених ним храмів вівтаря, присвяченого його патронові – св. Миколою. Складання ж програми, вибір постатей, що оточували святого, здійснювались, мабуть самим меценатом. Ці фігури повинні були відбивати світоглядну і життєву позиції Потоцького і оспівувати його добродійність³⁰⁵.

Численна, а головне конкретна і суттєва, допомога надходила від родини Чарторийських. Попереду ще фіксація невстановлених фактів і подальший пошук нових матеріалів та уточнень.

Причини, що спонукали бенефакторів вкладати кошти в монастирі мендикантів були різними. Імена добродійців, що надавали допомогу монастирям і переслідували виключно духовні цілі, як правило, не зберігалися і не фіксувалися документально, бо права рука не повинна знати, що робить ліва. Серед них були й самі домініканці, котрі досить часто тихо й ненав'язливо матеріально та власноруч підтримували свої садиби. Це практикувалося скрізь, але про це не прийнято було говорити. Тому так мало імен монахів, таємних меценатів, та малого покійного люду зустрічається в архівних та історичних документах.

Надавання коштів і привілеїв магнатами і шляхтою здійснювалося насамперед з релігійних мотивів: для забезпечення собі завдяки молитвам ченців і відправленим за меценатів службам належного місця в небі, а також достойного поховання. Для основних фундаторів та їх родин у крипті храму зберігалися місця для поховання, у внутрішньому просторі вивішувалися пам'ятні дошки та парадні портрети. Іншою причиною коляторської діяльності були досить часті вступи до ордену представників заможних шляхетських родин, які приносили з собою багатий посаг і забезпечували монастирю, де перебували, підтримку з боку численної родини. Однією з причин фундаторства було бажання не відстати від інших представників вищого товариства, навіть змагання між родинами, що задовольняло відчуття власної гідності, а в деяких випадках підготовувало пиху.

В даній праці не робиться акцент на дослідженні ролі бенефакторів. Їх добродійність розглядається з метою більш повного висвітлення впливу на мистецьку спадщину домініканців, на зовнішній вигляд храмових комплексів, а також наповнення інтер'єрного простору.

³⁰⁵ Возницький Б. Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоани Георгій Пінзель. – Львів: «Центр Європи», 2005. – С. 58.

Розділ II. Меценати і творці домініканських споруд

27	Старокостянтинів	–	1612	–	Ян Острозький
28	Тарговиця (обсерванти)	–	1675	–	С. Беневський, родина Ліщинських
29	Тернопіль	–	1749-1778	–	Йосиф Потоцький
30	Топоров біля Старокостян.	1610	?	Андрій Точинський	не з'ясовано
31	Ходорків	–	1742, 1779	–	Франц Ксаверій Нігославський
32	Чарторийськ (обсерванти)	до 1611	1639, 1741	Іоанн Пац	А. і С. Ліщинські, Уршуля і Януш Антоній з Вишньовецьких
33	Червоноград	1331(?)	1618	не встановлено	Костянтин Рачинський, А. Бельський, Р. Куфльов
34	Чорнобиль	1625	поч. XVIII ст.	Лукас Сапера	?
35	Чортків	–	1610, 1910	–	Станіслав і Анна Гольські, ?
36	Язлівець	–	1590	–	Теодорік Бучацький
37	Яловичи	1669	1716	Самуель Д. Ісаковський	В. Кшишковський, пожертви парафіян

**Фундатори і добродійці домініканських осередків
на теренах Галичини**

Тепер вже можна констатувати, що в історії створення та існування домініканських осередків в Україні одну з головних ролей відігравали бенефактори, що жертвували великі гроші не тільки на підтримку ченців, але й на фундаментальні архітектурні забудови, оздоблення та наповнення необхідними речами храму і монастиря. Слід відмітити, що добродійні пожертви врятували для наступних поколінь пам'ятки світової архітектури, а з ними й духовно-мистецький культурний шар, що пульсував на теренах України впродовж кількох століть.

Висока освіта й шляхетність добродіїв допомагала запрошувати висококваліфікованих архітекторів і митців, приносити в дар храму коштовні автентичні зразки образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва. Можна стверджувати, що художньо-образний стан костелів, їх зовнішній та внутрішній вигляд в багатьох аспектах залежав від впливу бенефакторів.

Для того, щоби нащадки пам'ятали про безкорисні й жертвні внески добродійців, вдячні віруючі замовляли великі їх портрети (деякі з них збереглися дотепер), котрі, як правило, займали у храмах достойне місце. Герби та символічні знаки шляхетних духом родин закарбовані у стукочивих оздобленнях, розписах, різьбленні, у вівтарних композиціях храмів тощо. Безсумнівно, що з часом, у процесі досліджень, будуть відкриватися імена славетних фундаторів, які мають право на пам'ять майбутніх поколінь.

II.3. Митці – творці домініканських споруд на українських землях

Пошук митців, які брали участь у створенні домініканських святинь, суттєво ускладнюється з причини відсутності джерельно-документальної та архівної інформації. Така таємничість, за деяким виключенням, щодо фіксації імен архітекторів, художників, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, простежується впродовж більше шестиста століть, тобто всього періоду, коли зводилися споруди ченців на теренах України. Ця ситуація віддзеркалює загальну проблему минулих часів, коли постава влади і суспільства по відношенню до творців сакральних забудов свідчила про відсутність до них належної уваги. Розгляд архівної документації, так званих «візитацій» костелів, практично не містить відомостей про художників. Майже не збереглися книги «фабрик», тобто хроніки спільного цехового будівництва сакральних споруд. Те, що деякі імена все ж дійшли до нащадків, на даний момент сприймається певною мірою як виключення з правил. З цієї самої причини бракує в мистецтвознавчій літературі серйозних публікацій щодо творчості як окремих митців, так і конкретних архітектурних й художніх шкіл, що, без сумніву, існували на наших територіях. Тому, кожні, навіть скупі відомості з цього питання, відіграють

важливу роль у створенні загальної картини художньої діяльності та висвітленні проблеми мистецької спадщини ордену на українських землях.

Найбільш прийнятним буде зупинитися на особистостях творців костелів ордену, підпорядковуючи матеріали хронологічному порядку.

Серед перших архітекторів, згадку про творчість яких для домініканського ордену можна знайти в архівних та інших джерелах, слід назвати будівничого Миколая Чеха, який після пожежі 1407 року побудував в готичному стилі більшу частину костелу Пресвятої Євхаристії у Львові і третю частину конвенту³⁰⁶. Розвідки висвітлили, що у 1609 році Філіп Риковський віддав домініканцям дерев'яний костел Св. Миколи на Малому передмісті в Яворові, збудований незадовго перед цим місцевим майстром-будівельником Петром Кулаковським³⁰⁷.

В липні 1613 року керівництво *fabricae ecclesiae* костелу домініканців в Мостиськах здійснив будівничий Войцех з Перемишля, розпочавши зведення каплиці Імені Ісуса. До цього періоду в архівних документах і кошторисах ченців згадуються численні виплати за артистичні роботи, але імена митців залишаються втраченими. Праці виконувалися художниками і ремісниками з Перемишля, а також сусідніх містечок³⁰⁸. Войцех з Перемишля ймовірно був автором гранчастого пресбітерія, зведеного близько 1615-17 років. В документах архіву краківських домініканців згадується будівничий Петро, котрий звів мури навколо костелу і монастиря³⁰⁹. 1621 року будівничий Павло з Нового М'яста почав перебудову нави. 1614 року костел в Мостиськах потиньковано, водночас можна припустити, що праці тривали досить довго, бо значні виплати будівничим спостерігаються до 1623 року³¹⁰. Але до скасування владою монастиря, яка наступила 1788 року, в зв'язку з браком документації не можна уточнити імена наступних будівничих та митців, що брали участь у перебудові та обладнанні інтер'єру Мостиського храму.

Зі зведенням Львівського костелу Святої Марії Магдалени (титулатура надана 1722 року) пов'язують творчу діяльність українського будівничого, члена цеху будівничих у Львові, Мартина Годного (?-1649), який вірогідно брав участь у будівництві костелу. Ім'я ще одного архітектора, з 1654 року майстра цеху будівничих

³⁰⁶ BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – S. 2.

³⁰⁷ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – I/1. – Kraków, 1995. T. 3. – S. 77; Куран Р., Слободян В., Чорновол І. Каталог пам'яток історії та культури Яворівського району Львівської області // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. VII. – С. 567.

³⁰⁸ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – T. 7. – S. 194 – 195, 216.

³⁰⁹ ADK. Kościół w Mościskach. – Mś-6. S. 97-98; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ...S. 196.

³¹⁰ ADK. Kościół w Mościskach. – Mś-5. S. 119, 174-176, 215-216, 258-261; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ...S. 196.

у Львові, Яна Годного (?-1672) більш тісно пов'язують зі створенням цього костелу. Він, разом з архітектором Альбертом Келаром, будував перший кам'яний храм Марії Магдалени. У стильовому відношенні забудова вирішена в ренесансному стилі з використанням елементів романського³¹¹. Близько 1634 року Ян Годний також спільно з А. Келаром виконують різьблений вівтар для цього храму³¹².

Староста білокаменьський Яків Потоцький у 1598 та 1617 роках, запрошував львівського архітектора Павла Римлянина (?-1618) для побудови замку і костелу домініканців в Єзуполі³¹³. До Львова італієць, син громадян Риму Домініка і Домініки, прибув близько 1584 року, про що свідчать записки будівельного цеху. 1585 року майстер прийняв міське право за порукою будівничих Павла Щасливого і Петра Зичливого. Після смерті Павла Барбона, з яким Павел Римлянин активно співпрацював, майстер став на чолі львівських архітекторів, обіймаючи і керуючи найважливішими будівельними працями в місті й околицях. П. Римлянин працював в стилі пізнього італійського Відродження з використанням скульптурного декору та форм тосканського ордера³¹⁴.

Відповідно даним, вміщеним в українських публікаціях, в якості архітектора домініканського костелу ченців в Жовкві виступила шляхетна фундаторка Теофілія Собеська. Вона представила модель і кресленник костелу, побудову якого було закінчено 1655 року³¹⁵. Після знищення костелу внаслідок пожежі у 1684-1690 роках на фундуші Яна III будівельні роботи було піднято на дуже високий рівень, можливо за участю королівського архітектора Петра Бебера³¹⁶.

Крістіан Дальке – військовий інженер-архітектор шведського походження, працював на теренах Подільського воєводства і швидко просувався по службі. У 1732 році – майор, 1736 – підполковник, а 1748 року – оберінженер і полковник коронної артилерії. Користувався повагою і славою не тільки на землях, де жив і творив. А вже 1745 року К. Дальке удостоївся честі бути відрядженим великим коронним гетьманом до Ченстохови для здійснення фортифікаційних робіт на Ясній Гурі (4 бастіони і передфосова брама). Згідно з його проектами і планами фортифіковано монастир домініканців в Підкамені під Бродами, за що військовий інженер-архітектор отримав 110 дукатів. 1753 року закінчив направку фортифікаційних укріплень в Кам'янці-Подільському, комендантом фортеці якого став у 1759 році³¹⁷.

³¹¹ ЛЯГУ. – Костел Св. Марії Магдалени, – Л-22-19. – С. 1.

³¹² Мистецтво України. Біогр. довід...С. 159; Łoziński WB. Sztuka lwowska w XVI-XVII wieku. – Lwów, 1898. – S. 138-145.

³¹³ Łoza S. Architektki... – S. 228; Polski Słownik Biograficzny. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Т. XXV, 1980. – S. 372.

³¹⁴ Мистецтво України. Біогр. довід. Упоряд.: А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський; За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Укр. енцикл., 1997. – С. 508.

³¹⁵ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – С. 148.

³¹⁶ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztor OO. Dominikanów (OP) zwany Conventus Regalis // Kościoły i klasztory Zółkwi. – Kraków, 1994. – Т. 2. – S. 90.

³¹⁷ Łoza S. Architektki... S. 57

Особливої уваги заслуговує отець-єзуїт Павел Гіжицький SJ³¹⁸ (1692-1762), архітектор, художник, декоратор, діяльність якого протікала переважно на українських землях. В джерелах, виданих на Україні, неможливо знайти повну інформацію про його проекти та їх втілення, але польський науковець Анджей Бетлей видав монографію, присвячену творчості видатного ченця-архітектора.³¹⁹ Серед творів митця знаходимо кілька прикладів його праці для домініканського ордену, але тільки один з них можна з впевненістю назвати проектом, виконаним саме Павлом Гіжицьким (більшість робіт зодчого не підписана). Вже наприкінці XIX ст. монографіст монастиря, спираючись на архіви ордену, подав відомість, що 1760 року Гіжицький запроєктував вежу домініканського костелу в Підкамені, а також її оздоблення³²⁰. Використовуючи опубліковані наукові та архівні джерела, рисунки зі збірки ксьондза Себастьяна Сераковського, А. Бетлей переконливо доводить приналежність вежі до творчого доробку митця. На жаль, прекрасно виконаний бароковий шолом вежі не зберігся до наших часів. Ми можемо спостерігати його тільки на проекті автора³²¹.

Чарторійський костел.
Головний фасад. Фото А.
Бетлей, 1996 рік.

Вчений, досліджуючи проекти, що відносяться до грона атрибутованих Павлу Гіжицькому праць, вимінює костели домініканців в Чарторійську (обсерванти) і в Тернополі³²². До доробку Гіжицького храм в Чарторійську долучили ще перед II світовою війною³²³ і всі дослідники, що займалися творчістю цього архітектора, визнали його авторство³²⁴. Водночас, А. Бетлей доводить, що костел в Чарторійську – нетипове явище для творчості П. Гіжицького з погляду на динамічність хвилястого фасаду, на структуру якого мовби накладений костюм декораційних деталей³²⁵. Далі вчений підкреслює італійські мотиви означеного фасаду і висуває припущення, що з такою ж вірогідністю авторство може належати архітектору Павлу Фонтані³²⁶, з чим не можна не погодитися. У XVIII ст. під час реставрації споруда набула

³¹⁸ Łoza S. Architekti i budowniczoowie w Polsce. – Warszawa, 1954. – S. 57; S. 93.

³¹⁹ Betlej A. Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. – Kraków, 2003. – 400 s.

³²⁰ Betlej A. Paweł Giżycki... S. 136; Barącz S. Wiadomość o klasztorze w Podkaminie. – Lwów, 1887. – S. 23-24.

³²¹ BJ GR, sygn. I. R. 896. Sierakowski S. Rysunek wieży zegarowej (przerys proj. P. Giżyckiego?).

³²² Betlej A. Paweł Giżycki... S. 139.

³²³ Muszyńska-Krasnowolska M. Kolegium jezuitów w Krzemieńcu // "Rocznik Wołyński". – t. 8, 1939. – S. 286.

³²⁴ Poplatek J., Paszenda J. Słownik Jezuitów Artystów. – Kraków, 1972. – S. 116; Kowalczyk J. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 14.

³²⁵ Betlej A. Paweł Giżycki... S. 147.

³²⁶ Betlej A. Paweł Giżycki... S. 148.

яскраво висловленого рококового забарвлення. Проте, українські дослідники (зафіксовано в офіційно виданих джерелах) вважають забудову справою Павла Гіжицького³²⁷.

Іншою виглядає ситуація побудови Тернопільського костелу. Владислав Жила висуває гіпотезу про авторство Яна де Вітте і спирається на факт, що обидва костели відносяться до центрично-овальних і мають єдиного фундатора – Йосифа Потоцького³²⁸. Формальні зв'язки між костелами єзуїтів в Кременці і домініканців в Тернополі зауважила Мушинська-Красновольська³²⁹. Архітектура храму в Тернополі була приписана Маньковським³³⁰ Августу Мошинському (1731-1786), польському архітекторові, директору королівських будинків в Польщі. Українські джерела теж повторюють це твердження³³¹. Аргументом для його авторства були збережені проекти костелу³³². Є. Ковальчик, звертаючи увагу на відмінну хронологію (раніше від прийнятого Маньковським часу побудови – 1770-1777), зробив спробу знайти місце костелу у спадщині Гіжицького³³³.

А. Бетлей доводить, що авторство А. Мошинського важко прийняти з погляду на хронологію. Якщо праці, пов'язані зі зведенням храму проводилися вже в 50-х роках, то Мошинському було тоді кільканадцять років. Тим паче, що костел в Тернополі достатньо різуче стилістично відрізняється від інших його робіт³³⁴. Вчений доходить слушного висновку, що авторство Гіжицького є дуже правдоподібним, але приписувати йому проектування і зведення всієї забудови було би надто ризикованим з погляду на дуже виразні риси наслідування в архітектурі храму центричних костелів архітектора Павла Фонтани з теренів Любелщини³³⁵.

Глибокий і аргументований аналіз творчості Павла Гіжицького в монографії Анджея Бетлея підкріплений ілюстрованим переліком зразків зодчества, які неслушно приписують архітекторові, і серед них костели домініканців в Козині та Богородчанах, а також інші праці для костелу в Підкамені³³⁶.

У середовищі подільських військових інженерів-архітекторів для домініканців найактивніше працював Ян де Вітте (1709-1785³³⁷), що народився і помер в Кам'янці на Поділлі.

³²⁷ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1983-1986 гг. Т. 2. – С. 99.

³²⁸ BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Ternopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – S. 14.

³²⁹ Muszyńska-Krasnowolska M. ... S. 122.

³³⁰ Mańkowski T. August Moszyński, architekt polski XVIII stulecia // Pracy Komisji Historii Sztuki PAU. – Т. 4, 1930. – S. 169-230.

³³¹ Мистецтво України. Біогр. довід...С. 425; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 4. – С. 36.

³³² BUW, GR, inw.g. 182. A. Moszyński. Projekty przebudowy kościoła Dominikanów w Ternopolu.

³³³ Betlej A. Paweł Giżycki... S. 151; Kowalczyk J. Kierunki... 1994. - S.14.

³³⁴ Betlej A. Paweł Giżycki... S. 151.

³³⁵ Betlej A. Paweł Giżycki ...S. 152.

³³⁶ Betlej A. Paweł Giżycki ...S. 163.

Особливі стосунки зав'язуються у видатного майстра з орденом домініканців. Молодший брат архітектора, Антоній де Вітт, належав до ченців цього ордену³³⁸. В молоді роки він вступив до конвенту отців-домініканців у Кам'янці-Подільському і прийняв чернече ім'я Томаш (Тома). Пізніше був капеланом в складі конвенту в Тереховлі, про що можна довідатися з документальних записів 1745 року з архіву Львівського конвенту домініканців³³⁹.

Діяльність світської особи, Яна де Вітте, відомого архітектора, військового інженера, коменданта Кам'янець-Подільської фортеці, майже співпала за часом з творчістю ченця-єзуїта Павла Гіжицького. Цей видатний вітчизняний митець залишив достатньо велику архітектурну спадщину. Він поступово перебудовує фасади майже всіх костелів у рідному місті, Замкової та Кушнірської брам. Споруджує будинок комендатури Кам'янецької фортеці, дзвіниці Кафедрального і францисканського костелів, військові казарми, порохові льохи, павільйон над Вірменською криницею, Підзамецьку та Триумфальну брами, Маріїнський костел у Бердичеві та ін. Хоча до цієї пори джерел, які б підтверджували авторство Яна де Вітте в проектуванні деяких споруд (костели домініканок, тринітарів та ін.) не знайдено, дослідниця української середньовічної та барокової архітектури Євгенія Пламеницька на основі спільності їх рис припускає, що "...в місті на той час існувала значна будівельна школа, в основі якої, можливо, була ще майстерня каменярів, створена при фортеці ще у XV ст."³⁴⁰.

Збігнев Хорнунг, польський дослідник творчості Яна де Вітте, констатує дуже високий рівень його будівельних робіт, але архітектурою він займався настільки, наскільки йому дозволяли службові обов'язки: створював проект побудови і здійснював авторський нагляд, не займаючись технічним виконанням³⁴¹.

Слава Яна де Вітте, як талановитого архітектурного проектувальника, розповсюджувалася за кордони рідної країни. Він отримував замовлення від видатних представників російської і молдавської аристократії³⁴². З його особистої кореспонденції довідуємося, що вісімнадцять костелів та ряд інших будівель засвідчують високий рівень творчості архітектора. Особливо вражає висока оцінка його проекту костелу Пресвятої Євхаристії у Львові генералом домініканського ордену та місцевими експертами в Римі. Це був найбільший успіх архітектора на міжнародній арені³⁴³.

³³⁷ ZNO. Wypisy z ksiąg metrykalnych katedry kamienieckiej odnoszące się do rodziny de Witte. – Zbiór A. Czolowskiego. – Rękopisy № 2283, 2284.

³³⁸ Hornung Z. Jan de Witte architekt kościoła Dominikanów we Lwowie. – Warszawa, 1995. – S. 24.

³³⁹ Archiwum lwowskiego konwentu Dominikanów. – Catalogus Patrum et Fratrum S. Ordinis Praedicatorum z 1889 r.; Hornung Z. Jan de Witte... S. 24.

³⁴⁰ Пламеницька Є. та ін. Кам'янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис. – Київ: Будівельник, 1968. – С. 35.

³⁴¹ Hornung Z. Jan de Witte architekt kościoła Dominikanów we Lwowie. – Warszawa: zakład P.Włodarskiego, 1995. – S. 45-46.

³⁴² Hornung Z. Jan de Witte... S. 58.

³⁴³ Hornung Z. Jan de Witte... S. 59.

Найбільш відомими роботами Яна де Вітте для домініканського ордену можна назвати створення і реалізацію архітектурних проектів костелів Пресвятої Євхаристії і Марії Магдалини у Львові³⁴⁴, реставрацію монастирських приміщень, костелу та відновлення дзвіниці архітектурного ансамблю в Кам'янці-Подільському. Вартий уваги його внесок у реставрацію архітектурних споруд домініканського ордену в рідному місті. За проектною пропозицією архітектора добудовується другий поверх монастиря, що знаходиться з правого боку від головного входу. З лівого боку, на розі вулиці Домініканської, прибудовується двоповерховий коляторський (фундаторський) будинок з трисхилим дахом Міхала Франца Потоцького, в якому цей добродій прожив кілька останніх років і помер (був похований в крипті каплиці Св. Домініка). Для творчості Яна де Вітте притаманні високий професійний рівень, творчий інтелект, гармонійна рівновага, яка звучить в майже всіх творах військового інженера-архітектора.

Вежа по-домініканського костелу в Кам'янці-Подільському (з вулиці Домініканської). Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник.

Варті уваги дослідницькі розвідки польського вченого Петра Красного, котрий в статті, присвяченій публікації монографії Збігнева Хорнунга³⁴⁵, слушно зазначив, що проекти архітектора, відзначалися дуже високим рівнем, часто у процесі реалізації виконувалися місцевими будівничими і, як наслідок, містили значні розбіжності між елегантною концепцією і досить грубим виконанням. Автор дає глибоку порівняльну характеристику творчому доробку Яна де Вітте і робить спробу знайти місце його зодчеству у системі європейської архітектурної діяльності³⁴⁶.

Польський дослідник Є. Ковальчик в результаті атрибуції віддає авторство домініканського костелу в Сидорові, збудованого у 1726³⁴⁷ році, Яну де Вітте. Але у світлі нових даних з книг-метрик і уточненої дати народження архітектора (1709), на момент постановня костелу йому мало б бути 15 років. Оригінальний план впроваджено у забудову домініканців-обсервантів: він підкорений графічному

³⁴⁴ Hornung Z. Jan de Witte... S. 53.

³⁴⁵ Krasny P. Kilka uwag na marginesie książki Zbigniewa Hornunga o Janie de Witten // BAROK. Historia-Literatura-Sztuka. – Warszawa: Neriton, 1996. – № 1(5). – S. 244-255.

³⁴⁶ Krasny P. Kilka uwag ... S. 246, 248.

³⁴⁷ AAL.w. – sygn. 285. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. lat. w Sidorowie, 1937. – S. 1.

зображенню герба Подільського воєводи Мартіна Каліновського – стріла на луку з двома зірками; пресбітерії трикутної форми (пік стріли)³⁴⁸. Чимало білих сторінок у творчості видатного, плідно працювавшого українського архітектора ще потребують глибокого дослідження, атрибуції й аналізу науковців.

Після скасування владою 1784 року домініканського осередку в Рогатині, проект перебудови костелу з монастирем для військових потреб здійснив львівський інженер Максиміліан фон Крус 1785 року, а реалізували проект до 1788 року інженери Хіларі фон Гроттгер і Самуель фон Балько³⁴⁹. Перелічені інженери разом з Лехнером, котрі у низці інших будівничих, як правило, запрошувалися до такого роду праці австрійською владою, істотно впливали на характер архітектури Галичини у першому півстолітті свого панування на цих землях³⁵⁰.

З Яном де Вітте тісно співпрацював над замовленнями домініканців польський архітектор Мартин Урбанік (?-1764), який у 1745 році уклав угоду на будівництво костелу Пресвятої Євхаристії у Львові за проектом Яна де Вітте. Він досконало дотримувався задумок проектанта і, в результаті, львів'яни отримали одну з кращих барокових пам'яток вітчизняного зодчества. 1749 року М. Урбанік розпочав реконструкцію домініканського костелу Св. Марії Магдалени у Львові³⁵¹ і знов за проектом Яна де Вітте. Цікавим є той факт, що в Національному музеї Кракова зберігається нездійснений кольоровий проект перебудови веж цього храму, виконаний і підписаний польським архітектором Феліксом Ксенжарським у 1861 році³⁵². Можна припустити, що оголошувався конкурс на кращий проект перебудови веж костелу, який виграв перевірений попередньою спільною творчою діяльністю тандем митців – Яна де Вітте і Мартина Урбаніка [Фото 4].

У XVIII ст. архітектором Є. Жибером вежа-дзвіниця домініканського костелу в Старокостянтиніві була перебудована з черепашнику під оборонну, квадратну в плані, п'ятиярусну дзвіницю, зі стінами, що звужуються догори. Верхній ярус полегшений, вишуканих пропорцій, прикрашений аркатурою і сильно виступаючим карнизом³⁵³. Аркатура містить стрілчасті бійниці і увінчана кесономним фризом [Фото 5].

³⁴⁸ Kowalczyk J. Kościoły późnobarokowe w diecezji Kamienieckiej // Sztuka kresów wschodnich.- Kraków, 1996.- Cz. 2. – S. 98.

³⁴⁹ Ostrowski J. K. Kościół p.w. św. Jacka i klasztor O.O. Dominikanów w Rohatynie. // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – Т. 10. – С. 314.

³⁵⁰ Ostrowski J. K. Kościół... С. 317.

³⁵¹ Мистецтво України. Біограф. довід... С. 598.

³⁵² MNK. – III rys. 28900 – proj. Feliks Książarski (Lwów, M. Magdaleny).

³⁵³ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 2. – С. 226-227.

Збереглися скупі відомості про перебудову Київського храму Св. Миколая у 1744-1750 роках. Тоді ж було видозмінено баню й дах, розібрано башти. Замість готичного східчастого фронтона влаштовано бароковий, в інтер'єрі виконано головний вівтар у стилі рококо. На початку ХІХ століття у процесі проведення будівельних робіт зафіксовано ім'я видатного архітектора того часу І. Григоровича-Барського, котрий добудував триярусну дзвіницю у стилі українського бароко, яка після пожежі 1811 року отримала ампірне завершення. У 1935 році храм було зруйновано³⁵⁴.

У збірці документів Смотрицького костелу згадується архітектор будівничий Краснопольський, який був призначений близько 1803 року здійснювати нагляд за муруванням нової споруди³⁵⁵. Про закінчення робіт по зведенню основного корабля костелу і початок робіт над його перекриттям дізнаємося з договору між смотрицькими домініканцями з одного боку і майстром теслярем Еліашем Дурштемом з другого,

Смотрич. Головний фасад по-домініканського костелу. Літографія з рис. Н. Орди. 1865. НІАЗ «Кам'янець».

датованого 15 лютого 1816 року, про встановлення даху з дерева замовника на нововибудованому костелі. Архівні документи свідчать, що майстер серйозно захворів і не зміг закінчити обумовлену угодою справу. Завершили покриття даху інші теслярі³⁵⁶. Дах, як прийнято на той час, був гонтовим.

Проект Тульчинського храму 1817 року здійснив ймовірно архітектор Лакруа³⁵⁷, який його і побудував³⁵⁸, та, можливо за участю “відомого архітектора Щенного Потоцького в Тульчині” – Лягура³⁵⁹ та італійського художника Лампі³⁶⁰, які створили єдиний ансамбль³⁶¹.

Архівні джерела фіксують, що на замовлення ордену в Жовківському костелі у 1827 році працював будівничий-архітектор Олександр Вікера, котрий провадив реставраторські роботи у стилі пізнього бароко³⁶². 1857 року у процесі ґрунтовної перебудови фасаду

³⁵⁴ Горбик О. Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римо-католицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 80.

³⁵⁵ КШМЗ. Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп. – 479. – С. 10.

³⁵⁶ КШМЗ. Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп. – 479. – С. 59.

³⁵⁷ Лорентц А., Роттермунд А. Класицизм в Польщі. – Варшава, 1984. – С. 267.

³⁵⁸ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 356 б. – Спр. 121. – Арк. 59 (зв.).

³⁵⁹ Лорентц А...С. 35.

³⁶⁰ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 356 б. – Спр. 121.

³⁶¹ Шамраєва А., Борисова Л. Палацовий ансамбль у Тульчині // Архітектурна спадщина України. – Ч. 2. – К.: Українознавство, 1996. – С. 148.

³⁶² ADK. Żółkiew. Kosztorys na odbudowanie kościoła w Żółkwi – Ż-35.

храму, оздобленого пізніше розписом і надписами були задіяні будівничі Домінік Музика і Ян Божицький³⁶³. На зламі XIX-XX століть реставрацію провадив жовківський будівничий Алоїзій Фішер і львівський архітектор Левитський під наглядом директора Закопанської Промислової школи, а пізніше Львівського архітектора і реставратора, професора Едгара Ковача (1849-1912), учня Готфріда Семпера і Карла фон Хасенауера³⁶⁴.

Дозвіл імператора Олександра I, отриманий 7 липня 1815 року нарешті надав можливість домініканцям почати зведення великого храму в Києві. Після ліквідації домініканського монастиря (1832) будівництво майже на три роки зупинилося. Однією з причин був брак коштів на зведення споруди. Лише у 1836 році професор університету Св. Володимира Ф. Михович розробив новий, більш економний проект. Освячення храму відбулося 1842 року³⁶⁵, але, коли будівельні роботи було повністю закінчено, він був вже не домініканським (влада скасувала осередок ченців).

Теодор Маріан Таловський (1857-1910) – видатний український архітектор кінця XIX ст., випускник Львівської Політехніки, пізніше професор цього ж навчального закладу³⁶⁶. Він працює в дусі ретроспективізму, перехідного історичного стилю – між неороманським і неоготичним, а також захоплюється необароковим стилем. Значні реставраційні роботи високого професійного рівня були проведені архітектором у 1904-05 роках в Богородчанському домініканському костелі: повністю

Богородчанський костел після 1 світової війни. Фото міжвоєнного періоду. Архів отців-домініканців в Кракові.

замінені верхівки башт із збереженням старих автентичних форм³⁶⁷.

Друга половина, зокрема кінець XIX ст., знаменується творчістю видатного українського архітектора Юліана Октавіана Захарієвича (1837-1898)³⁶⁸, співтворця Львівського факультету архітектури, котрий плідно працював як архітектор і професор. Особливу увагу

³⁶³ ADK. Żółkiew. Kosztorys ... Żółkwi – Ż.35.

³⁶⁴ ADK. Żółkiew. Sprawozdanie z majątku konwentu Dominikanów z Żółkwi za przelożenia O. Augustyna Peczka, 1901-1904. – Ż.51. – S. 6; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 91.

³⁶⁵ Білоусов Ю. Клівсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000. – С. 84.

³⁶⁶ Мистецтво України. Біограф. довід... С. 573.

³⁶⁷ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985 г. – Т. 2 том – с. 218.

³⁶⁸ Мистецтво України. Біограф. довід. – С. 268.

у процесі створення і реалізації проектів архітектор приділяв ретроспективізму, історизму, як характерній часу мистецькій течії.

Серед його праць для домініканського ордену знаходимо генеральну реконструкцію храму Іоанна Хрестителя, чотириярусну дзвіницю костелу Пресвятої Євхаристії, скульптури фасаду храму Св. Марії Магдалени у Львові та ін. Найґрунтовнішу реставрацію, яка змінила вигляд костелу Іоанна Хрестителя, розпочато в липні 1887 року за проектом Ю. Захарієвича. Метою реставрації, за висновком Т. Мюнїха, було окрім розібрання старого присінка і склепіння нави, що загрожувало падінням, покриття новим дахом, забезпечення зберігання будівлі, а також надання цілісної стильової форми³⁶⁹. Архітектор здійснив перебудову у неороманському стилі, використовуючи «сирий» матеріал (нетиньковану цеглу). Реставрацію за проектом архітектора здійснював будівничий Івани Левитський, нагляд за роботами було доручено архітекторові Т. Мюнїху³⁷⁰. Водночас, Ю. Захарієвич активно впливав власною особистістю, високою професійною майстерністю та мистецькими вподобаннями на своїх учнів, на творчості одного з яких слід зупинитися більш детально, оскільки вона пов'язана зі створенням найкрасивішого домініканського костелу в стилі неоготик в Чорткові.

Ян Сас Зубрицький (1860-1935) був не тільки учнем, але й з 1884 року асистентом Юліана Захарієвича на кафедрі будівництва. Головною метою його зацікавлень була проектувальна діяльність в галузі сакральної архітектури на теренах Галичини, зокрема в царині відродження давніх стилів середньовічного родоvodu. Романські і готичні катедри вважали за найдосконаліший вираз любові до Бога і через відродження стилю намагалися зберегти в сучасних храмах дух середньовічної релігійності. У процесі теоретичних і практичних пошуків архітектор випрацював своєрідний стиль, що інтегрував романські і готичні мотиви і назвав його «стиль надвіслянський». Цей стиль входив складовою в більш широкий нурт в архітектурі, існуючий на зламі XIX і XX ст. і ревіталізуючий традиційні національні форми. Наявність у Львові великої кількості пам'яток ренесансової архітектури, спонукали митця на пошуки органічного поєднання середньовічних мотивів з

Львівський костел св. Іоанна Хрестителя. Фото М. Жарких.

³⁶⁹ Münnich T. Kościół Św. Jana Chrzciciela we lwowie // Czasopismo techniczne. – Lwów, 1888. – № 15. – S. 126-127.

³⁷⁰ ЛАІУ. – Костел Іоанна Хрестителя у Львові. – Л-105-2. – С. 9.

компонентами стилю Відродження. Талановитий архітектор Ян Сас Зубрицький, як послідовний представник передової на той момент мистецької течії, своїми проектами та їх реалізацією в матеріалі істотно вплинув на формування зодчества українських і польських земель свого часу.

Окрему групу складають митці, що працювали над перебудовами домініканських костелів після касації осередків ордену на землях, підвладних російській і австрійській імперіям. У наслідок чого костели перетворювалися на сакральні споруди інших конфесій, або взагалі приміщення різного за характером призначення.

Як вже зазначалося раніше, приєднання Волині до Російської імперії після другого та третього поділів Польщі (1793, 1795) ознаменувалось закриттям переважної більшості католицьких костелів та скасуванням монастирів. Їх маєтки та будівлі масово ліквідовувалися і передавалися у відання православної церкви та інших, часто нерелігійних інституцій. Протягом ХІХ ст., особливо другої його половини, провадилася інтенсивна урядова діяльність в галузі перебудови католицьких храмів на православні.

Найбільш поширеними були зміни, які мали на меті знищення характерного «костельного» вигляду і надання храмові тих рис, які за канонічними мірками вважались необхідними для православної церкви.

Одним з прийомів, які застосовувались при перебудові безверхих костелів, перекритих двосхилим дахом – надбудова фальшивого дерев'яного верху над центром нави, причому цей верх виглядав досить незграбним і явно дисгармонував зі структурою усєї будівлі. В окремих випадках, коли дозволяли конструкції склепіння та даху, влаштовували навіть «православне п'ятиглавіє».

Другий варіант перебудов – надбудова башти-дзвіниці над центром нартексу або замість барокового фронту. У костелах з баштою-дзвіницею на головному фасаді найчастіше барочну баню було замінено на характерні для російського культового будівництва ХVІ–ХVІІ ст. високі чотирьох або восьмигранні намети.

Протягом ХІХ ст. будівництво костелів практично майже не мало місця; відомі лише кілька пам'яток цього часу³⁷¹. Серед домініканських шість костелів (Смотрич, Тульчин, Камінь-Каширський, Луцьк, Ляхівці, Невірків) було збудовано на початку ХІХ ст., один – Чортківський – на початку ХХ ст., а також перебудовано Барський храм. Всі означені архітектурні споруди мали попередні, старі забудови. Їх будували конвенти ченців, які існували в цих містах вже по кілька століть.

³⁷¹ Годованюк О. Костели Волині // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. – К.: НДПТІАМ, 1998. – С. 88-89.

В монографії вже згадувалося, що на територіях Львівщини та Поділля протягом кількох століть існували власні потужні архітектурно-інженерні школи. В західноукраїнських землях, що входили до складу Речі Посполитої, у XVII ст. будівництво було прерогативою спеціально для цього створених цехів. Питання архітектури і будівництва містилися в трактатах господарського змісту, які розповсюдилися з кінця XVI ст. насамперед як настанови з проблем рольництва. В середині XVII ст. в Кракові було видано фоліант, який можна вважати першозразком у низці архітектурно-будівельних трактатів у Польщі, в тому числі й на Галичині, хоча передусім він призначався для замовників – «Коротка будівельна наука»³⁷².

На українських теренах першим аналогічним опублікованим твором, став грандіозний компендіум Іоахіма Бенедикта Хмельовського „Нові Атени”³⁷³. Його автор, ксьондз з Фірлейова, що на Люблянщині, народився на Волині 1700 року, протягом 1715-1722 років навчався у Львівському університеті. 1725 року одержав парафію в Фірлейові й провів там решту свого 63-річного життя, опікуючись місцевим костелом. Трактати він видавав у Львові. Надрукувавши низку книг теологічного, природничого, генеалогічного змісту, 1745 року почав видання «Нових Атен»³⁷⁴. Чотири томи цього опусу вийшли друком у Львові протягом 1745-1756 років.

Інший корпус технічної літератури, так чи інакше пов’язаної з питаннями архітектури та будівництва, становлять трактати з військового мистецтва. Дуже популярним в Польщі було видання твору Адама Фрейтага з Торуня «Військова архітектура нова та давня»³⁷⁵ (вийшов друком 1631 року в Лейдені латинською мовою). Ця праця, а також розповсюджені видання західних авторів, широко використовувались як у практиці будівничими, так і в формуванні університетських курсів точних та технічних наук³⁷⁶.

Першим таким курсом в Україні, від якого залишились не тільки згадки та рукописи, але й друковані підручники, був математичний курс філософського відділу Львівського університету. Його засновником, а також протягом 1743-1749 років директором та єдиним викладачем був Фаустин Гродзіцький (народився 1709 року у Литві)³⁷⁷.

Гродзіцький одержав типову для ченця-єзуїта університетську освіту, спеціалізувався на риторичі. Власне риторичу він викладав у Львові з 1741 року, аж поки у 1743 році не було проголошено новий метод викладання цієї дисципліни в єзуїтських колегіумах.

³⁷² Krótka Nauka Budownicza Dworów, Pałaców, Zamków podług nieba i zwyczaju Polskiego. – Kraków, 1659. // Mieszkowski Z. Podstawowe problemy architektury w Polskich traktatach od połowy XVI do początku XIX w. – Warszawa, 1970. – S. 114-116.

³⁷³ Chmielowski Benedykt. Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej scyencyjy pehna. – 1 cz. – Lwów, 1745.

³⁷⁴ Historia Nauki Polskiej: T.VII. – Wrocław etc., 1974. – S. 84.

³⁷⁵ Freytag A. Architectura mililaris nova et aucta. – Leiden, 1631.

³⁷⁶ Косенко Д. Перші архітектурні трактати в Україні (Львів, XVIIIст.) // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 224-226.

³⁷⁷ Historia Nauki Polskiej: T.VII. – Wrocław etc., 1974. – S. 148.

Гродзіцького було відсторонено від викладання, і водночас доручено організувати математичну школу. Тут йому в пригоді стали знання, які він колись одержав, спеціально студіюючи точні науки (1732-1734 роки). Програма школи обіймала курси арифметики, геометрії, статистики, механіки, гідростатики, перспективи, цивільної та військової архітектури, тактики та полеміки.

Ще за часів викладання самого Гродзіцького у Львові вийшло друком три виклади різних його курсів Й. Козловського (1744), І. Богатка (1747) та К. Зданського (1749)³⁷⁸. Два останніх можна вважати першими виданими в Україні спеціальними трактатами з архітектури, перший – з військової, другий – цивільної.

«Елементи цивільної архітектури» Кастана Зданського, як про те свідчить і власне назва цього твору, є польським викладом конспекту латинських лекцій, що їх автор прослухав у Львові – ймовірно, саме в математичному класі Гродзіцького. Характерним є те, що книгу цілковито присвячено питанням житлового будівництва. Не можна сказати впевнено, чи таким саме був курс лекцій, чи Зданський вибрав із загального циклу тільки проблеми, що його цікавили. Питань військової архітектури він торкається дуже побіжно й тільки там, де вони безпосередньо пов'язані з головною темою трактату. Але є підстави вважати, що погляди Гродзіцького в цьому творі викладено досить послідовно. Безперечно, тільки людина, що має професійну підготовку з риторики, для якої риторичний метод викладання становить органічну частину світогляду (відомо, що Гродзіцький протестував проти свого відсторонення від викладання гуманітарних дисциплін, навіть написав трактат, захищаючи свої погляди), могла застосувати такий метод у викладанні курсу зовсім іншої галузі знань.

Польськими архітектурознавцями названі видання було проаналізовано в контексті розвитку архітектурної науки в Польщі³⁷⁹. В той же час ситуація в Україні відрізнялась набагато більшою складністю культурних зв'язків. Наприклад, традиції цехової організації будівництва (теж мало досліджена проблема, особливо з погляду на зв'язки з академічною наукою) в українських містах багато в чому сягали ще елементів візантійських. Цікавою проблемою також постає історія класу змішаної математики, створеного в Києво-Могилянській академії в другій половині XVIII ст., курси якого містили виклад цивільної та військової архітектури, механіки, гідростатики, гідравліки, оптики та інших технічних наук³⁸⁰. На сьогодні виклади цих курсів не досліджено

³⁷⁸ Bogatko I. *Scientia artium militarium Architecturam, Per technicam, Tacticam, Polemicam, Perspectivam ...* – Leopoli, 1747; Zdański K. *Elementa architektury domowej, krotko zebranej na lekcjach szkolnych po łacinie wydanej, a tu na Ojczysty język przełożone ...* – Lwów, 1749.

³⁷⁹ Nowak T. *Cztery wieki Polskiej książki technicznej, 1450-1850.* – Warszawa, 1961. S. 125.

³⁸⁰ Хижняк З. І. *Києво-Могилянська академія.* – Київ, 1981. – С. 101.

навіть текстологічно, не кажучи вже про їх зв'язки, з одного боку, – з західноєвропейською наукою та конкретно з Польщею (обидві школи – Гродзіцького у Львові та математичний клас у Києві – було створено майже одночасно; можна припустити й їхнє спільне походження з традиціями європейської технічної освіти), з іншого – з російською наукою часів реформ Петра I та наступних років, що також опановувала європейський матеріал, але з інших джерел та на абсолютно інших підставах³⁸¹.

Як видно з вищесказаного Львівська архітектурна школа мала окрім практичного досвіду ще й досить солідне теоретичне підґрунтя.

Для більш повного розуміння процесів, що відбувалися в архітектурі XIX століття на Поділлі, зокрема з'ясування причин масової перебудови домініканських костелів і монастирів, необхідно розкрити ситуацію, яка спричинила означені явища.

Слід відмітити, що у XIX столітті традиції не змінилися, і на подільських теренах проводилася активна архітектурна діяльність, але спрямована вона була вже в іншій бік. З часу утворення губернії (1834) до Кам'янця-Подільського почали прибувати російські чиновники та військові інженери, які складали детальні описи Подільської губернії, плани міст та містечок, вивчали і фіксували соціально-економічний стан новоприєднаних земель. Поряд із зміною адміністративної системи, змінювалися планувальна структура й архітектурний вигляд подільських міст. В першу чергу зводилися і перебудовувалися адміністративні споруди, в яких знаходилися представники царської влади. Важливу роль у створенні нових адміністративних центрів на Поділлі відігравали міські та губернські архітектори.

До 1812 року Кам'янець-Подільський залишався прикордонною фортецею, тому архітектурний образ міста і губернії формували переважно військові архітектори. Вони готували плани щодо розширення фортеці, знесення старих і зведення нових її фортифікаційних споруд, розробляли нові проекти планів міста з відповідними містобудівними нормами. З ліквідацією кам'янецької фортеці, як оборонного форпосту у 1812 році, архітектурно-планувальною структурою губернського центру почали займатися світські архітектори³⁸². Їх діяльність була спрямована на перетворення міст у цивільні губернські центри. Склалися нові плани, розширювалися вулиці й дороги, в результаті чого частково руйнувалися середньовічні оборонні і сакральні споруди³⁸³.

³⁸¹ Косенко Д. Перші архітектурні трактати в Україні (Львів, XVIIIст.) // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 224-226.

³⁸² Сицинський Е. Каменец-Подольский. – К., 1895. – С.101;

³⁸³ Задорожнюк А. Б. Подільські архітектори XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 264.

На початку XIX ст. архітектурою та містобудуванням в Російській імперії відало Міністерство Внутрішніх Справ йому підпорядковувалися ряд закладів, що займалися складанням та розглядом генеральних планів, а також планів окремих будівель: Технічно-будівельний комітет, Департамент державного господарства та громадських будівель, Департамент виконавчої поліції та ін. До цієї системи входив і навчальний заклад – Будівельне училище (з 1882 року – Інститут цивільних інженерів) в Санкт-Петербурзі. Це був єдиний навчальний заклад, який готував архітекторів для всієї Російської імперії. Виявлений в бібліотеці Академії мистецтв Санкт-Петербургу ювілейний збірник інституту цивільних інженерів дозволив віднайти імена багатьох подільських зодчих³⁸⁴.

Архітектурний проект того часу зазвичай містився на одному листі. Він включав в себе плани ділянки і будинку, назву проекту, адресу будівлі, ім'я та станова приналежність замовника, підпис архітектора і чиновників, які схвалювали проект. Розміри креслень не наносилися, їх підрядник брав прямо з проекту за масштабом.

З 1813 по 1831 роки міським архітектором Кам'янець-Подільського був Семен Учта. За його участю була здійснена перебудова францисканського костелу в архієрейський будинок, переробляються купол францисканського та інтер'єри кармелітського і домініканського костелів³⁸⁵. Під його керівництвом здійснювався ремонт основи – балансиру статуї Діви Марії на мінареті, яка після влучення в неї блискавки значно нахилилася і загрожувала падінням.

У 1832 році на запрошення подільського губернатора Грохольського до міста прибув архітектор Людвіг Станзані. Основним напрямком діяльності архітектора було будівництво громадських будівель. Єпархіальним архітектором в той час був Антон Островський. За його проектом в 1835 р. проводилася реконструкція Троїцького монастиря³⁸⁶. В 1838 р. було завершено будівництво церкви в ім'я Антонія і Феодосія Печерських на другому поверсі Троїцького монастиря і облаштовано кімнати для настоятеля³⁸⁷, а в 1851 році, під наглядом А. Островського розпочалося будівництво Георгієвської церкви³⁸⁸.

З 1848 до 1859 рр. на посаді губерньського архітектора перебував Микола Карчевський³⁸⁹. Йому належать проекти багатьох будівель в губернії. В 1839 році він закінчив Петербурзьке Будівельне училище і почав виконувати обов'язки губерньського архітектора. В 1848 році його офіційно затвердили на цій посаді, де він працював

³⁸⁴ Барановський Г.В. Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников института гражданских инженеров (Строительного Училища) 1842-1892 гг. – СПб., 1893.

³⁸⁵ Пламеницька Є.М. Кам'янець-Подільський. Историко-архитектурный нарис. – К., 1968. – С. 38.

³⁸⁶ РДА. – Ф.1488. – Оп.3. – Спр.552. – Арк.1-2;

³⁸⁷ Сидинский Е. Указ. соч. – С.140.

³⁸⁸ ДАХО. – Ф.315. – Оп.1. – Спр.2619. – Арк.3, 9.

³⁸⁹ Барановський Г.В. Указ. соч. – С. 144.

до 1859 року Помічником архітектора в Подільській будівельній і дорожній комісії працював з 1851 року цивільний інженер Казимир Антонович. Під безпосереднім керівництвом М. Карчевського в губернському центрі була проведена реконструкція римсько-католицького костелу (влаштовано дві бані)³⁹⁰. Отже, творча діяльність архітектора була надзвичайно багатоплановою, а окремі споруди збереглися до наших часів.

Впродовж 1864-69 років в будівельному відділі Подільського губернського правління працював архітектором Михайло Романович³⁹¹. За його проектами побудовані кам'яні церкви у восьми подільських селах. 1869 року М. Романовича перевели до Товариство Південно-західної залізниці, де інженер продовжував проектувати і будувати споруди різного призначення.

Епархіальним архітектором з 1866 по 1877 рік був Дмитро Освальд. Найбільш значною його роботою була перебудова кармелітського костелу у Казанській собор. Робота тривала з 1867 по 1878 роки.

1868 року Подільським губернським архітектором був призначений Дмитро Орехов, який до цього працював молодшим архітектором Орловської губернії. Трьома роками раніше, в 1865 році, в Подільську губернію було відряджено Віктора Жайворонкова «для будівництва православних церков в поміщицьких садибах»³⁹². За період з 1865 по 1870 рік в Подільській губернії ним було збудовано вісім кам'яних та п'ять дерев'яних храмів, а сімнадцять кам'яних церков перебудовано. У Кам'янці В. Жайворонков керував реставрацією церков при архієрейському будинку та при духовному училищі. 1875 року посаду молодшого архітектора Подільського будівельного відділення зайняв 24-річний Костянтин Введенський. З 1877 по 1880 роки він був епархіальним архітектором. За цей період зодчий займався розбудовою архієрейського будинку з церквою в Кам'янці-Подільському, проектуванням і будівництвом будинку для арештантів в Брацлаві, будівництвом дерев'яного мосту з дамбами через річку Південний Буг і кам'яного гостинного двору у Вінниці.

1877 року губернським архітектором було призначено Олексія Анкудінова. До цього, після закінчення у 1867 році навчання, він працював у Могилівській і Таврійській губерніях.

Протягом 1879-1886 рр. молодшим архітектором в Подільському губернському правлінні працював Олександр Перніц. За його проектами збудовано будинок Зайончевського та перебудовано монастир черниць-візиток у жіноче духовне училище в Кам'янці-Подільському. В цей же час, з 1880 по 1883 роки молодшим архітек-

³⁹⁰ Задорожнюк А. Б. Подільські архітектори XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 265.

³⁹¹ Барановський Г.В. Указ. соч. - С. 289-290.

³⁹² Барановський Г.В. Указ. соч. - С. 144.

тором працював й Костянтин Токмаков. З 1883 по 1886 роки. посаду губернського архітектора займав Василь Сазонов³⁹³.

З 1884 року В. Сазонов обіймав ще й посаду єпархіального архітектора. Тому основна його діяльність була спрямована на будівництво церков в повітах Подільської губернії. Під його наглядом за типовими проектами постали кам'яні церкви в селі Садки, Ямпільського повіту і в містечку Муровані Курилівці. Дерев'яні храми були збудовані в десяти подільських селах та в містечку Ярмолинці. В губернському центрі, за проектом В. Сазонова, була збудована кам'яна дзвіниця з брамою на міському кладовищі. В цей же час було побудовано приміщення жіночого духовного училища в Тульчині.

Одним з провідних архітекторів Поділля другої половини ХІХ ст., як засвідчують писемні джерела, був Іван Петрович Калашніков (1861-1915). Після закінчення навчання у Петербурзі у 1885 року він з наступного року і до своєї смерті працював на Поділлі.

В 1886-88 роках під його керівництвом вдалося розширити будівлю жіночого єпархіального училища у Кам'янці-Подільському, закінчено будівництво жіночого єпархіального училища в Тульчині та мурованої церкви в Черепашинцях біля Вінниці. Обіймаючи посаду єпархіального архітектора, І. Калашніков виконав і реалізував проект дерев'яних церков в Боришківцях Кам'янецького повіту і селі Павловіч Вінницького повіту. І. Калашніков був автором проектів таких будівель в Кам'янці-Подільському як Олександро-Невський собор, Державний банк, Об'єднаний банк, Подільська казенна палата, Подільська духовна консисторія, духовне і технічне училища³⁹⁴.

В цей час на Поділлі працювали також архітектори М. Балог, К. Пруссак та М. Зайцев. В 1883 році на посаду міського архітектора Кам'янця було призначено Мацея Балого³⁹⁵. Таким чином, протягом ХІХ ст. динамічна діяльність подільських архітекторів повністю змінила вигляд подільських міст і сіл. На теренах Поділля постали кам'яні та дерев'яні церкви, виконані в стилі тогочасних архітектурних традицій, в повітових центрах з'явилися нові адміністративні будівлі. Разом з тим, подільські міста, містечка і села поступово втрачали свою самобутність. Адміністративні та культові споруди часто будувалися за типовими проектами на території всієї імперії. Діяльність подільських архітекторів ХІХ ст. надзвичайно сильно відбилася на архітектурі краю. Приблизно таке становище спостерігалось на теренах Волині, Київщини і Брацлавщини. Російський уряд, скасувавши переважну більшість домініканських осередків, намагався перетворити відібрані храми і монастирі, надаючи їм нове функціональне звучання. Підтвердження було знайдено в Російському державному історичному архіві Санкт-Петербургу.

³⁹³ Барановський Г.В. Указ. соч. – С. 298-299.

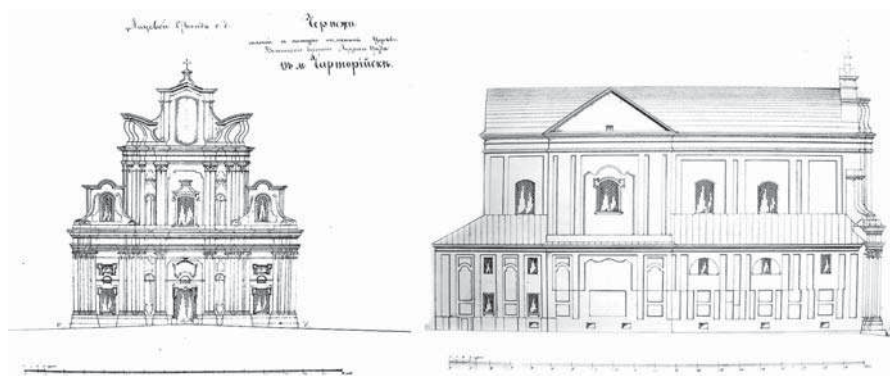
³⁹⁴ Некролог I / Зодчий. – 1916. – №4. – С.34.

³⁹⁵ Барановський Г.В. Указ. соч. – С. 19-20; Задорожнюк А. Б. Подільські архітектори ХІХ ст. ...С. 266.

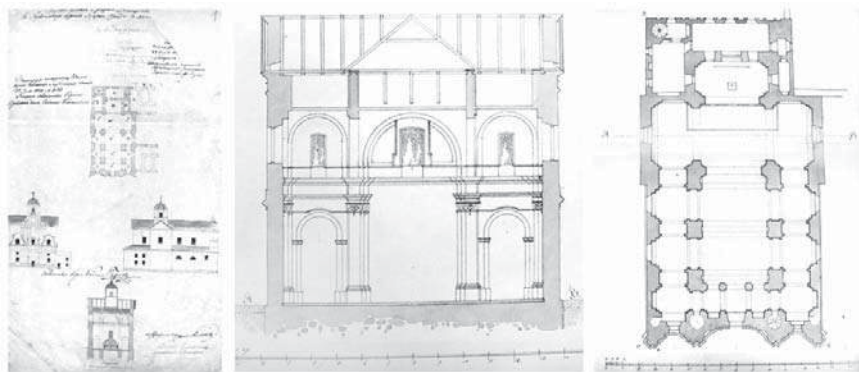
Так, 1832 року домініканський осередок в Чарторійську було скасовано і передано православної церкві. Вже існував проект перебудови костелу домініканців-обсервантів на православний храм авторства Волинського єпархіального архітектора Михайловського, датований 1839 роком, але з якихось причин його не було здійснено³⁹⁶.

Кресленик 1878 року, виконання інженера, колезького радника А. Скуратова, демонструє, що головний і боковий фасади, план і розріз костелу залишилися автентичними³⁹⁷.

В історичному архіві Санкт-Петербургу було знайдено цікавий проект перебудови Староколястинівського домініканського костелу у православний собор в стилі неорюс, здійснений архітектором Меркуловим у 1871 році³⁹⁸ [Фото 6].

Головний і боковий фасади Чарторійського по-домініканського костелу, 1878 р. – РДІА, Ф. 1293, оп. 166, спр. 120

Проект перебудови Чарторійського по-домініканського костелу на православну церкву, 1839 р. (2). РДІА, Ф. 1488, оп.1, спр. 680.

³⁹⁶ РДІА. – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 680. – Містечко Чарторійськ. План, фасад і розріз домініканського костелу, перетвореного в православну церкву, 1839.

³⁹⁷ РДІА. – Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 120. – Кресленик кам'яної церкви в Чарторійську Волинської губернії, 1878.

³⁹⁸ РДІА. – Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 119. – Перебудова костелу в православний собор в Староколястинові, 1871.

Подільському єпархіальному архітектору Антону Островському у 1853 році було наказано будувати нові православні церкви і перебудовувати католицькі сакральні забудови. В рамках цієї ініціативи були перебудовані по-домініканські костели в Тиврові і Кульчинах³⁹⁹.

Характерним прикладом виникнення таких проектів перебудов можна вважати історію Любарського домініканського костелу (Житомирський деканат), котрий зазнав загрози подвійної передачі у різні підпорядкування, але насамкінець залишився католицьким парафіяльним храмом.

Під час секуляризації виникало багато ідей щодо його використання. Дві з них можна побачити у фондах Російського історичного архіву в Санкт-Петербурзі. Кресленик головного фасаду Любарського храму і кляштору, виконаний у 1864 році, на момент скасування домініканського осередку і перетворення його в парафіяльний, демонструє добрий стан костелу і монастиря⁴⁰⁰ [Фото 7]. Наступний кресленик, виконаний старшим інженером Суходольським, датований 1866 роком, містить проект перебудови кляштору на військовий лазарет. Костел, судячи за

Головний фасад і план Любарського домініканського кляштору і костьолу 1866 р. – РГІА, Ф. 821, оп. 125, спр. 267.

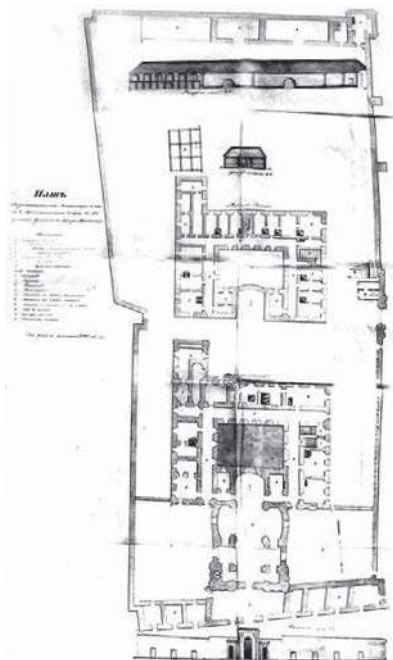
все, залишається недоторканим. Наступний документ Департаменту духовних справ при Міністерстві внутрішніх справ свідчить, що згідно Височайшого повеління від 1893 року по-домініканський монастир було передано у розпорядження жіночого православного монастиря⁴⁰¹. Проте, костел продовжував залишатися у веденні католицького духовництва, про що говорить його сучасний стан.

В історичному архіві Санкт-Петербурга знаходиться прекрасно збережений кресленик, що містить свідоцтво перетворення невеличкого домініканського храму у містечку Козин Волинської губернії на православну церкву, виконаний у кольорі акарельними

³⁹⁹ РДІА. – Ф. 797. – Оп. 23, спр. 56. – С. 15.

⁴⁰⁰ РДІА. Ф. 821. – Опис 150, спр. № 737. – Скасований домініканський монастир у Любарі, 1864.

⁴⁰¹ РДІА – Ф. 821. – Опис 125, спр. № 2671. – Справа про закриття Любарського монастиря і передачу його будівель православному жіночому монастирю, 1864-1893.

Вінниця. План перебудови по-домініканського монастиря на православний собор, 1828-1917. – РГА, Ф. 821, оп. 150, спр. 554.

фарбами помічником архітектора А. Поповим і датований 1839 роком. Кресленик фасаду і плану виконано дворянином Андрієм Сорокіним. Проект перебудови було здійснено через 7 років після скасування осередку ченців⁴⁰². Стримано і монохромно виглядає проект перебудови (туш, акварель) монастиря обсервантів в Тарговицях, здійснене 1833 року підполковником Еренкроном⁴⁰³.

Вінницький домініканський монастир потрапив до числа католицьких осередків, скасованих у 1832 як такий, що «не відповідав своєму призначенню як за незначною кількістю монахів, так і за нестатком коштів на їх утримання». Монастирські приміщення залишалися порожніми, в той час, коли поряд стояла соборна церква святих Косьми і Даміана, будівля якої була в незадовільному стані, тому за рішенням Київського,

Подільського та Волинського генерал-губернатора від 19 листопада 1832 року скасований домініканський монастир був переданий у відання православного духовенства. В колишньому костелі був влаштований Преображенський собор, освячений 1833 року на православне свято Благовіщення, а стара Косьмо-Даміанівська церква була розібрана. Проект перебудови Вінницького по-домініканського костелу і монастиря здійснив вінницький повітовий землемір К. Вронський. Фасад і великий план укріплень «Мури», в склад яких входив осередок ченців виконаний аквареллю і тушшю⁴⁰⁴.

План і фасад для перебудови Летичівського костелу і монастиря, виконані аквареллю і тушшю, у 1857 році представлені Л. Грушецьким⁴⁰⁵. Фасад і план з коротким описом Шарівського домініканського монастиря, виконаний тушшю, 1857 року підписаний землеміром Рачинським⁴⁰⁶. Проект головного фасаду Тиврівського костелу 1834 року підписаний інженером прапорщиком Бехліним⁴⁰⁷.

⁴⁰² РДА – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 644. – Костел домініканський, перетворений в православну церкву в м. Козин, 1839.

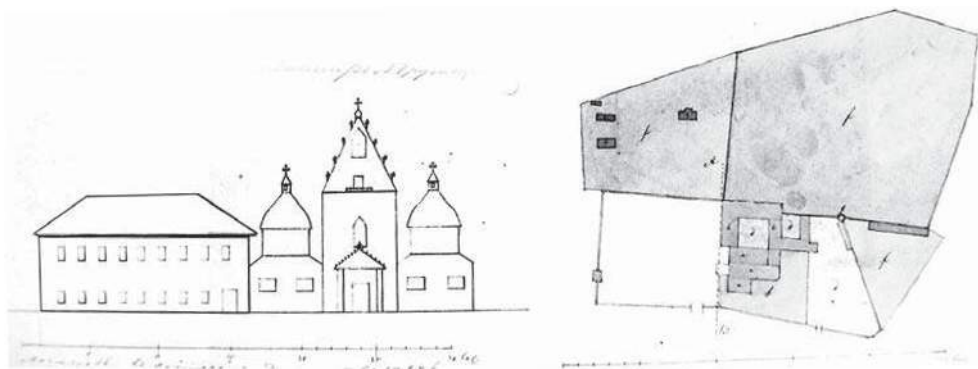
⁴⁰³ РДА – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 542. – Домініканський монастир в Тарговицях. – 1833.

⁴⁰⁴ РДА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 554. – Вінницький по-домініканський монастир. Фасад і план. – 1828-1917.

⁴⁰⁵ РДА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 557. – Летичівський монастир. План і фасад. – 1857.

⁴⁰⁶ РДА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 552. – Шаровецький домініканський монастир. – 1857.

⁴⁰⁷ РДА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 543. – Тивровський монастир. Фасади і плани. – 1834.

План і фасад монастирського комплексу в Летичеві, 1857 р. – РГІА, Ф. 821, оп. 150, спр. 557.

Архітектори Вікентій Вітольд Раєвський і Тадеуш Шнейдер 1923 року виконали проект на добудову вежі у необароковому стилі для секуляризованого храму в Яворові (1786 р. перетворений на парафіяльний), але реалізований він не був⁴⁰⁸.

Неможливо не сказати кілька слів про різьбярів та скульпторів, що у різні часті працювали на створенням для споруд ченців як окремих фігур, так і цілих композицій. Їх твори, поєднуючись з архітектурою й підпорядковуючись їй, входили складовими в гармонійні ансамблеві композиції, існування яких було можливим завдяки синтезу всіх візуальних мистецтв.

1631 року пріор осередку домініканців в Мостиськах підписав угоду з теслярем Яном на розбудову монастиря, продовження дерев'яної частини кляштору і покриття його єдиним дахом⁴⁰⁹. 1635 року згадуються тесляр Василь та його брат, що збудували дерев'яний музичний хор⁴¹⁰, а 1636 року різьбяр Ян закінчив будувати новий орган.

Особливу увагу привертає головний вівтар костелу ченців у Рогатині, що датується 2 чвертю XVII ст. Дерев'яний, архітектонічний, фланкований колонами, оздобленими різьбленими путті, що тримають картуші з ілюстраціями слів Лоретанської літанії. Багатий орнамент з мушель оточує образи св. Йосифа з Дитятком, св. Миколая, св. Іоанна Євангеліста. Професор Гембарович, який досліджував головний вівтар Рогатинського костелу, вважає збережені і повторно використані в церкві Дунаєва фрагменти вівтаря за твори знаменитого Яна Пфістера. Їх датування вченим на 3 або 4 десятиліття XVII ст. свідчить, що вони виконані ще для першого, дерев'яного костелу. Збережені фрагменти вирізняються високою художньо-композиційною якістю і належать до найцінніших прикладів декоративного різьблення епохи⁴¹¹.

⁴⁰⁸ ЛАІУ. Яворів. ЛО-156-1. – С. 2; Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie...S. 79.

⁴⁰⁹ ADK. Kościół w Mościskach. – МІ-7. S. 35; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ...S. 197.

⁴¹⁰ ADK. Kościół w Mościskach. – МІ-7. S. 170-171; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ...S. 198.

⁴¹¹ Ostrowski J. K. Kościół p.w. św. Jacka i klasztor O.O. Dominikanów w Rohatynie. // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – Т. 10. – S. 316-317.

Для виконання скульптурних робіт в Жовківському домініканському костелі були запрошені митці з-за кордону, серед яких слід акцентувати увагу на Андреасі Шлютері (1660– 1714), німецькому скульпторі і архітекторові, котрий у 1689-93 роки працював у Варшаві, пізніше в Берліні. Наприкінці XVII ст. він виконав для галицьких домініканців кілька надгробків, котрі можна віднести до кращих зразків барокового мистецтва того часу.⁴¹² На той момент зведено прохідну браму (закінчено у 1689)⁴¹³, костел вкрито бляхою, покладено підлогу, а також встановлено надгробки Марка і Теофілії Собеських. Для цих праць було запрошено місцевих ремісників і каменярів з Кракова на чолі зі згаданим королівським скульптором Андреасом Шлютером⁴¹⁴. Два найважливіших надгробки – фундаторки костелу і монастиря, матері Яна III, Теофілії Собеської, а також брата короля Марка Собеського виконано з мармуру. Деякі мармурові частини доручили виконувати краківським каменярям, що спеціально приїхали у 1686 році, Яцку Загурському і Блажею Мізерському, а у 1692 році означені пам'ятники почав створювати Андреас Шлютер, який виконав їх у Варшаві (?). В Жовкву вони потрапили у 1693 році, а на зламі 1693-4 років під наглядом скульптора були встановлені. Сильно ушкоджені під час пожежі 1739 року, різьблення були реконструйовані.⁴¹⁵

*Матінка Божя
Яцкова зі Львова.
Мармур. Архів отців-
домініканців
в Кракові.*

Рококове різьблення Розп'яття, що походить з вітваря каплиці при пресбітерії, експресією, анатомією, моделюванням форм і деталями вказує на авторство львівського скульптора Іоана Пінзля (?-1762)⁴¹⁶. Поряд з видатними різьбленнями для костелу варто зазначити кілька творів домініканця брата Даміана Бенасевича ОР (1844-1902). Рівень виконаних ним робіт в мармурі і дереві свідчить про великий талант і високий щабель освіти⁴¹⁷. Серед відомих його праць можна назвати копію фігури Божої Матінки Яцкової з костелу львівських домініканців, медальйон з білого мармуру

⁴¹² Мистецтво України. Біограф. довід... С. 657.

⁴¹³ Mańkowski T. Mecenat Jana III w Żółkwi // Prace Komisji Historii Sztuki. – 9, 1948. – S. 136; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia... S. 90.

⁴¹⁴ Mańkowski T. Mecenat... S. 137; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia... S. 90.

⁴¹⁵ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia... S. 102; Mańkowski T. Nieznane rzeźby Andrzeja Schlütera // Dawna Sztuka. – 2, 1939. – 119-122; Mańkowski T. Nieznane rzeźby Andrzeja Schlütera // Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et Lettres, 1939. – № 4-6, 1-2. – S. 130-133.

⁴¹⁶ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia... S. 120; Витяги з бучацьких книг метрик, що дозволяють встановити дату смерті митця, опублікував Ян Островський // Kościoł parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Buczaczu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – I/ 1. – Kraków, 1993. – S. 28.

⁴¹⁷ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia... S. 121.

Божої Матері Неустанної допомоги⁴¹⁸. Дерев'яне різьблене оздоблення нижнього ярусу стін нави, пресбітерія, трансепту й каплиць виконувалося у майстерні Станіслава Крука у Львові. Відповідно до проекту Едгара Ковача різьбярем у 1902-03 роках С. Круком був виконаний боковий вівтар Божої Матері Розарію в барокових формах, частково позолочений, дерев'яні рельєфи каплиці Братства Святого Розарію⁴¹⁹, а у 1904 – балюстрада органу з білого і чорного мармуру і кропильниця з чорного мармуру (1903)⁴²⁰.

Едгар Ковач (1849-1912), учень Готфріда Семпера і Карла вон Хасенауера, відомий львівський архітектор і реставратор, раніше директор Закопанської школи дерев'яного промислу, був автором численних проектів вівтарів і костельних меблів в стилі необароко, а також надихав живописців власними проектами та ідеями щодо храмової поліхромії⁴²¹.

Стукову декорацію інтер'єру каплиці св. Домініка костелу в Підкамені (стіни, тамбур й чаша куполу) виконав Джовані Батіста Фальконі перед травнем 1648 року. Пріор Томаш Крушевський ОР підписав 21 лютого 1700 року угоду з ваятелем Лаврентієм Сарновичем на виконання нового головного вівтаря Підкаменецького костелу за 4300 польських злотих, офірованих Анною Вельхорською, волинською каштеляною. Цей вівтар вирішено було оздобити срібним антепендієм з коштів конвенту. Також Лаврентій Сарнович виконав ще два притенчових бокових вівтарі – св. Хреста і св. Вікторії⁴²². 9 жовтня 1760 року заключено угоду зі скульптором Стефаном Кольчицьким на виконання вівтаря Св. Томи Аквінського за 400 польських злотих⁴²³. 3 жовтня 1773 року ценці оплатили 216 злотих за створення ескізу хорів архітектору П. Полейовському⁴²⁴. 11 квітня 1774 року заключено угоду з Францем Олендським щодо виконання різьбленого декору нового вісімнадцятиголосого органу за 78 червоних злотих⁴²⁵. Декор було виконано майстернею Ф. Олендського, але пізніше ремонтвано і дещо перероблено в стилі рококо і неорококо з використанням поліхромних позолочених фігур Давида, Св. Цецилії, музикуючих ангелів з трубами, мотивів рокайлів, ґраток, мушлей і квітів⁴²⁶.

⁴¹⁸ ADK. Żółkiew. Inwentarz z 1929 r. – Ż. 37.

⁴¹⁹ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 104.

⁴²⁰ ADK. Żółkiew. Sprawozdanie z majątku konwentu Dominikanów z Żółkwi za przelożeństwa O. Augustyna Peczka, 1901-1904. – Ż. 51. – S. 6; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 102.

⁴²¹ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztor OO. Dominikanów (OP) zwany Conventus Regalis // Kościoły i klasztory Żółkwi. – Kraków, 1994. – T. 2. – S. 121.

⁴²² Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2005. – T. 13. – S. 132.

⁴²³ BDK. Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Tarnopol, 1870. – S. 295.

⁴²⁴ ADK. Podkamień. – sygn. Pk-8. – K. 73 r.

⁴²⁵ BDK. Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Tarnopol, 1870. – S. 309.

⁴²⁶ Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów w Podkamieniu... S. 158.

6 липня 1779 року конвент сплатив 300 флоринів скульптору Йосифу Легерлютцу за виставлення двох вівтарів: св. Вікторії і св. Антонія⁴²⁷. Олендський й Легерлютц залишили розпис і позолоту своїх творів в Підкамені іншим ремісникам, що було розповсюдженою практикою серед львівських різб'ярів⁴²⁸. В грудні 1870 року викрадено папські корони з чудесного образу Божої Матінки Підкаменецької. Нові корони, виконані за проектом Яна Матейки, було урочисто встановлено на образ жовківським абатом Йосифом Новаковським 4 серпня 1873 року⁴²⁹. В 1891 році скульптор Христіан Рабісер з Ст. Ульріх (Gröden) в Тиролі виконав для костелу в Підкамені фігури Успіння Богородиці й Вознесіння Божої Матінки до неба для відправлення обряду «поховання Марії»⁴³⁰.

Три вівтарі, що походили з 2 пол. XVIII ст. в Перемишлянському костелі, є творами пізньобарокового різьблення львівського кола, у фазі, названої Тадеушем Маньковським «рококовим класицизмом», головними представниками якої були Іван Оброцький (бл.1730-бл.1800) і Матей Полейовський (бл.1720-бл.1800). Можна припустити, що ретабло з Перемишлян були інспіровані творчістю останнього, як за структурою, так і по часті фігур⁴³¹.

Скульптура св. Домініка С. Фесінгера на фасаді Львівського костелу Пресвятої Євхаристії. Фото М. Жарких.

Серед скульпторів, працюючих на замовлення ордену домініканців, слід також виділити українського монументаліста і різьбяра Себастьяна Фесінгера (?-1768)⁴³². Результати його плідної праці можна побачити у Львівських костелах Пресвятої Євхаристії і Марії Магдалени. В стилі пізнього бароко у 1760 роки створені різьблені з каменю, експресивні фігури фронтона головного фасаду храму Пресвятої Євхаристії у Львові: св. Августина, св. Домініка, св. Яцка, св. Вікентія Феррарія, святих домініканок Катерини Сієнської і Ружі з Ліми⁴³³.

Фігури на аттіку в інтер'єрі костелу Пресвятої Євхаристії у Львові виконав у XVIII ст. український скульптор Антін Осинський (бл. 1720-бл. 1765), який жив і творив у Львові⁴³⁴. Скульптури святих вирізьблені з дерева, поліхромовані,

⁴²⁷ ADK. Podkamień. – sygn. Pk-8. K – 127 r.

⁴²⁸ Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów w Podkaminii... S. 134-135.

⁴²⁹ ADK. Podkamień. – sygn. Pk-90. – S. 21; Krasny P. ... S. 137.

⁴³⁰ ADK. Podkamień. – sygn. Pk-3. – S. 266.

⁴³¹ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów w Przenyszlanach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2003. – T. 11. – S. 228; Mańkowski T. Lwowska rzeźba rokokowa. – Lwów, 1937. – S. 121.

⁴³² Мистецтво України. Біограф. довід... С. 604.

⁴³³ ЛІАУ. Львівський архів інституту «Укрзахідпроектреставрація». – 7. – 340. – №№ 67-72.

⁴³⁴ Мистецтво України. Біограф. довід... С. 453.

позолочені й мають рококове забарвлення⁴³⁵. В галузі епітафіяльної скульптури для цього костелу творили Бертель Торвальдсен (епітафія Ю. Дунін-Борковської – 1811), Антон Шимзер (пам'ятник губернатору Гауеру – 20-ті роки XIX ст.), В. Гадомський (пам'ятник Артуру Гроттгеру – 1880), Т. Блотницький (епітафія Генріка Шмітта – після 1883)⁴³⁶. Антон Шимзер (1790-1836), скульптор, навчався в Академіях мистецтв Відня та Парижу, а з 1812 року мешкав у Львові⁴³⁷.

Амвон львівського костелу Пресвятої Євхаристії – твір високопрофесійного рівня, поєднуючий елементи різностильового спрямування, виконаний за проектом Гендля у 1920 році⁴³⁸. Приблизно в цей же час встановлюється новий орган в стилі неорококо, виконаний за проектом Едгара Ковача, а також ченцем-домініканцем доробляються органові ґрати над бар'єром емпори⁴³⁹.

С. Лоза подає відомості про створення амвону для Тернопільського костелу видатним галичанином Теодором Маріаном Таловським (1857-1910)⁴⁴⁰.

Варто згадати ще одного митця, котрий брав участь в обладнанні домініканського костелу в Чорткові. Це польський скульптор Анджей Ленік (1864-1929), випускник Краківської Академії мистецтв, учень видатного керівника різьбярської майстерні Валерія Гадомського. Як високоосвічений митець, він мав прекрасне відчуття форми і мистецьку майстерність, що дозволяло виконувати різні завдання, завжди утримуючи високий артистичний рівень. Найбільшим покликанням ваятеля були проекти вітварів і амвонів, домінуючих акцентів в інтер'єрі сакральних споруд. В працях митця переважає неоготичний стиль, але, коли виникала потреба, він створював композиції в неоренесансовому і необароковому стилях⁴⁴¹. Високий артистизм допомагав художникові співпрацювати зі славними архітекторами, такими як Теодор Маріан Таловський, Ян Сас Зубрицький та ін.

Особливу роль в діяльності скульптурної майстерні Анджея Леніка на зламі XIX-XX століть відігравала співпраця з Яном Сас Зубрицьким. Обоє творців (як і їх дружин) пов'язувала дружба, а також спільні артистичні інтереси і вірність традиційним мотивам сакрального мистецтва, зокрема, середньовічного. Обладнання костелів, створених Зубрицьким, поставало як на основі рисунків архітектора, так і відповідно до проектів скульптора, який вміло підпорядковував свої праці стилю архітектури.

⁴³⁵ ЛАІУ. – 7. – 340. – № № 25-39.

⁴³⁶ ЛАІУ. – 7. – 340. – № № 53, 54, 55, 59.

⁴³⁷ Мистецтво України. Біогр. довід... С. 654.

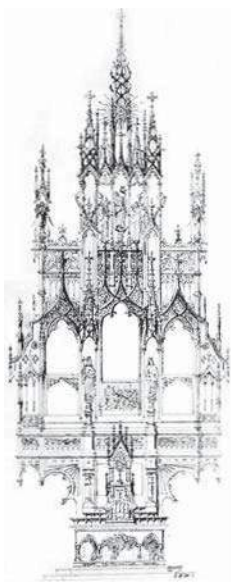
⁴³⁸ ЛАІУ. – 7. – 340. – № 62; (BDK) *Zyła W. Ks. Kościół ...* S. 6.

⁴³⁹ BDK. *Zyła W. Ks. Kościół ...* S. 62.

⁴⁴⁰ *Łoza S. Architekci...* S. 307.

⁴⁴¹ *Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik ...* S.16.

До найпрекрасніших творів, які вишли з-під рук Андрія Леніка, можна впевнено долучити проект головного вітваря, виконаний для костелу домініканців в Чорткові. Митець тут використав тридільну структуру з розбудованим вінцем, в котрій вражають багаті, й водночас делікатні, воронкоподібні готичні форми. До цього вітваря зі старого костелу був перенесений прославлений чудесами образ Божої Матері Чортківської⁴⁴². Виконання в матеріалі вітварів в Чортківському костелі доручили ченцям ордену, досконалим різб'ярам по дереву. Робота була здійснена в 1927-30 роках з дерева, доставленого з лісів, що належали до місцевого домініканського конвенту. Вітварні композиції вирізняються не тільки високими фаховими якостями і прекрасним багатим, одностильовим різбленням, але й глибоким зануренням в правди віри і духовність ордену мендикантів. Структурну частину вітварів виконував брат Чеслав Стопа ОР, скульптури – брат Даміан Станкевич ОР, рельєфні композиції – майстер Турнус⁴⁴³ [Фото 8].

Анджей Ленік. Проект головного вітваря (неоготик) в домініканському костелі в Чорткові. Калька, туш. 52x49.

Прикрасили інтер'єр костелу Пресвятої Євхаристії у Львові під час реставрації 1911-1914 років вітварі і горельєфи, що інтегрували різні матеріали – дерево, мармур, стюкко, позолоту українського скульптора Петра Війтовича (1862-1936). Митець навчався у Л. Марконі у Львові, закінчив 1890 року Академію Мистецтв у Відні, працював переважно у галузі монументально-декоративної скульптури⁴⁴⁴. До його різця належать мармурові погруддя домініканських святих над менсами всіх шістьох бокових вітварів⁴⁴⁵.

Новий головний вітвар з білого мармуру костелу Марії Магдалени у Львові було виконано 1926 року. Можна припустити, що його автором був Вітольд Мінкевич, видатний архітектор першої половини ХХ ст., ректор Львівської Політехніки. На це вказує публікація в польському щоквартальнику архітектури і урбаністики за 1987 рік, де можна побачити фотографію цього проекту⁴⁴⁶.

⁴⁴² Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik... – S.16.

⁴⁴³ Oracki J. Przewodnik po Czortkowie i okolicy. – Czortków, 1931. – S. 31.

⁴⁴⁴ Мистецтво України. Біограф. довід... С. 116; ЛАІУ. – 7. – 340. – №№ 47-49.

⁴⁴⁵ BDK. Zyla W. Ks. Kościół... S. 62.

⁴⁴⁶ Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – Warszawa, 1987. – Т. XXXII. – № 2; ЛАІУ. – ЛІ-22-19. – С. 7.

Істотну роль в організації інтер'єру Перемишлянського храму на початку ХХ століття відіграв різьбяр Ян Войтович, який в місті мав свій заклад і провадив широку діяльність в Галичині, навіть вислав свої праці до США. Вже перед І-ю світовою війною майстерня Войтовича мала на своєму рахунку близько 50 влаштованих храмів. Більшість творів Войтовича витримана в ортодоксально-неоготичних формах, які були популярними у міжвоєнному 20-річчі. Вітвар МБ Ченстоховської, виконаний ним для костелу в Перемишлянах в 1931 році, свідчить, що митець мав тяжіння до модерністських форм тощо⁴⁴⁷.

Різьблений боковий вітвар ручної роботи майстерні Войтовича в Перемишлянському по-домініканському костелі

Живописна діяльність в домініканських костелах здійснювалася у різних напрямках, таких, як виконання розписів у техніках «buon fresco», «alfresco» і «secco», створення олійними і темперними фарбами вітварних композицій, образів і портретів, реставрація попередньо виконаних малярських робіт, а також простого пофарбування необхідних поверхонь.

Архівні документи засвідчують виконання 1618 року малярських робіт і розписів крил трансепту костелу ченців у Мостиськах живописцем Петром⁴⁴⁸, а 1633 року підписано контракт з живописцем з Вишні з метою виконання образів для великого вітваря⁴⁴⁹.

У процесі досліджень 1993 року чудесного образу Божої Матінки з Дитятком, копії Божої Матері Ченстоховської, який походить з костелу ченців в Коломиї, на звороті відкрилася обширна фундаційна інскрипція, відповідно якій образ намалював 8 грудня 1635 року Станіслав Б(р)езанес (B(r)ezanesis), паулін для Братства святого Розарію при монастирі ченців в Коломиї під час пріорату Реджинальда Прусковського⁴⁵⁰.

Всі стіни, пресбітерій і площинна стеля Шарівського домініканського костелу на Поділлі були розписані відомим українським живописцем-монументалістом, тринітарським ченцем Йосифом Прахтлем (1737-1799), котрий мистецьку освіту здобув у Відні⁴⁵¹. Художник на запрошення пана Ігнатія з родини Дульських, що опікувалася

⁴⁴⁷ Zaucha T. Kościół ... S. 229.

⁴⁴⁸ ADK. Kościół w Mościskach. – Mś-5. S. 31, 45; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ... S. 196.

⁴⁴⁹ ADK. Kościół w Mościskach. – Mś-7. S. 120-139; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ... S. 197.

⁴⁵⁰ BDK. Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S. 69.

⁴⁵¹ Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz klasztorów Dominikańskich prowincji Ruskiej. – Kraków, 1923. T. 2. – S. 245-246; Мистецтво України. Біограф. довід... С. 488.

костелом, прекрасно оздобив інтер'єр у техніці «alfresco». Йосиф від св. Терези народився у Відні у 1737 році, у 1754 у Львові вступив до ордену тринітаріїв, помер у Браїлові у 1799 році, малював у різних місцях; його фрески у свій час користувалися великою популярністю. Розписи виконувалися темперними фарбами, але, нажаль, на стінах вони не збереглися (були забілені вапном). Фрески оглядав і насолоджувався ними польський король Станіслав-Август, повертаючись у 1781 році з Кам'янця-Подільського⁴⁵².

Видатний живописець-монументаліст Станіслав Строїнський (1719-1802) художню освіту здобув у Львові та Римі, прославився не тільки розписами львівських костелів (бернардинців, катедр, Св. Марії)⁴⁵³, але й домініканських храмів у Підкамені і Тернополі. Художник розписав весь інтер'єр костелу в Тернополі і закінчив свою справу в 1777 році⁴⁵⁴. Фрески розповідають про майже всю домініканську історію, висвітлюють великих членів ордену у головній й лівій навах, пресбітерії, а в правій – знаходяться розписи, що стосуються Святого Розарію. Живописне оздоблення в Підкамені вкриває стіни і склепіння пресбітерія. Митець скінчив роботу 25 липня 1766 року і підписав її. Знаменитим став його образ Успіння Богородиці, що знаходиться у головному вівтарі і містить зображення Божої Матінки на катафалці [Фото 9].

Документи свідчать, що художником храму Св. Марії Магдалени у Львові був український живописець і скульптор Томаш Гертнер (1750-1808). В деяких вівтарях храму довгий час перебували образи його пензля, як, наприклад, зображення Св. Яцка (не збереглося). Художник ймовірно розписав й склепіння костелу з образом Розп'яття⁴⁵⁵. Пізніше, відповідно до документа від 20 квітня 1929 року, було відновлено живописне оздоблення костелу в стилі сецесії (стара вівтарна частина)⁴⁵⁶.

У другій половині XIX століття в костелі ордену в Підкамені виконував розписи український живописець львівської плеяди Мартин Яблонський (1801-після 1875), який окрім львівської мав прекрасну європейську освіту. Він увібрав кращі традиції художніх шкіл Варшави, Кракова, Відня⁴⁵⁷. Художник активно займався не тільки живописом, але й реставрацією, видавничо-літографічною справою тощо. Його пензлю належить полотно з намальованим олією 1831 року Розп'яттям Христа з храму Пресвятої Євхаристії

⁴⁵² Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz ... S. 245-246.

⁴⁵³ Мистецтво України. Біогр. довід... С. 568.

⁴⁵⁴ АДК. Tarnopol. – Kronika klasztoru. – Тр-3; BDK. Zyla W. Ks.. Kościół OO. Dominikanów w Tarnopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – S. 2.

⁴⁵⁵ ЛАІУ. – Костел Св. Марії Магдалени, – Л-22-19. – С. 6; ЛБС. Львівська бібліотека ім. Стефаніка АН України. – Відділ рукописів. – УК-46.

⁴⁵⁶ ЛАІУ...Л-22-19. – С. 6; ЛБС...УК-26.

⁴⁵⁷ Мистецтво України. Біогр. довід... С. 673.

⁴⁵⁸ ЛАІУ. – 7. – 340. – № 43; (BDK) Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – S. 4.

у Львові⁴⁵⁸. Образ, котрий спочатку висів в костелі напроти амвона, а пізніше прикрасив стіни монастиря, було створено для захисту від холери, яка лютувала на той час у Львові. Згодом живописець малює для цього храму зображення св. Яцка, св. Томи Аквінського і св. Вікентія Феррарія⁴⁵⁹. Художник у 1865 році приїздить до осередку домініканців у Підкамені для відновлення костельних і монастирських образів⁴⁶⁰. Тоді він намалював на стінах костелу вісім великих образів і залишив тут свій власний портрет. М. Яблонський виконав на полотні олійними фарбами декілька зображень для бокових віктарів, відновив фігури апостолів на стовпах, образи, що представляли таємниці Розарію, Отців церкви. Наступного року Яблонський поновив віктарі при стовпах, виконуючи нові образи св. Томи Аквінського, св. Миколая, св. Варвари і св. Марії Магдалени. Його пензлю належать портрети всіх священників і братчиків, які на той час були в монастирі, в тому числі і Садока Баронча, котрий був серед них. Митець відновив декілька давніших портретів і образів⁴⁶¹. 1868 року живописець Кароль Сагановський намалював стояння Хресної Дороги, наступного року – образи св. Домініка, св. Яцка, св. Вікентія Феррарія до бокових віктарів. 1870 року художник виконав живописне оздоблення бокових нав і відновив інтер'єри каплиць⁴⁶².

Ксьондз Олександр Бжозовський, канонік кам'янецької капітули, 1844 року спровадив до Летичева художника Пашковського, який відновив на стінах і склепінні фрески, що представляють таємниці Святого Розарію⁴⁶³.

До плеяди живописців, що працювали на зламі ХІХ-ХХ століть над розписами і образами святих Жовківського домініканського костелу, можна долучити Яна Стажевського, який 1800 року намалював для ченців Гроб Господній,⁴⁶⁴ Яна Жильського, котрий у 1856 році розписав і позолотив пізньобароковий головний віктар⁴⁶⁵. Зображення св. Марії Магдалени, св. Антонія Падуанського (1871) намалював

Головний віктар костелу отців-домініканців в Жовкві. Розпис і позолота Яна Жильського. 1856 р. Фото початку ХХ ст. з архіву отців-домініканців в Кракові.

⁴⁵⁹ BDK. Zyla W. Ks. Kościół... S. 4.

⁴⁶⁰ Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów. – T. V. – Warszawa, 1884. – S.406.

⁴⁶¹ Mik K. Podkamień w Galicyi // Tygodnik ilustrowany. – T. XIV. – № 370j – Warszawa, 1866. – S. 196.

⁴⁶² ADK. Podkamień. – sygn. Pk-3. – S. 109, 408.

⁴⁶³ Szumił H. Sanktuarium Matki Bożej Łatyczowskiej. – Sandomierz, 1994. – S. 25.

⁴⁶⁴ ADK. Żółkiew. Plany i akta remontu kościoła i klasztoru, 1661-1943. Kosztorys na odbudowanie kościoła w Żółkwi. – Ż.35.

⁴⁶⁵ ADK. Żółkiew. Kosztorys na odbudowanie kościoła w Żółkwi. Kontrakt z malarzem. – Ż.35.

Фрагмент інтер'єру Жовківського костелу з розписами К. Політинського 1902-1903 рр. Архів інституту «Укрзахідпроектреставрація».
– Ф. 2, оп. 4, од.зб. 5401.

Кароль Рафаїл Сагновський (?-1879)⁴⁶⁶. Максиміліан Стадукевич відновлював вітварні образи у 1881 році, львівський живописець Юліан Кручковський 1898 року розписав інтер'єр. Дещо пізніше (1902-1903) поліхромію, котра вкриває цілковито склепіння й стіни і підпорядкована архітектурі, виконав відомий живописець Кароль Політинський. З незрозумілих причин автором поліхромії часто вважають К. Сагновського.

К. Політинський здійснив поліхромію за проектом Едгара Ковача. Митцю також було доручено у 1927 році розпис шести вітварних настав в каплицях і головній наві⁴⁶⁷. Художник ґрунтовно відновлює славний чудесами образ Божої Матері з Дитятком, згодом малює образи Бл. Імельди, св. Томи Аквінського, св. Катерини Сієнської (1927). Згадані художники – автори низки образів, розміщених в місцях старіших живописних вітварних композицій. Їх праці, винятково артистичні, презентують почерпнуту з Краківської школи мистецтв, майстерну справність. Діяльність митців для монастирського костелу свідчить про попит і прагнення Жовківських домініканців⁴⁶⁸.

Кароль Політинський керував серйознішою реставрацією 1903 року в костелі отців в Підкамені. Інтер'єр храму був повністю відновлений: реставровані давні малюнки склепіння, стіни головної нави прикрасили нові образи. Тоді ж були відтворені всі вітварі і костел набрав нового блиску⁴⁶⁹.

Згаданий головний вітвар 1892 року був знов відновлений Алойзом Фішером, а 1903 року розписаний і позолочений Яніцьким⁴⁷⁰.

Автор розписів Перемишлянського костелу 1884 року – Маурицій Скоповський. Підписаний ним образ Божої Матері з Дитятком 1883 року знаходиться в костелі в Добромилі. Старовинна поліхромія була перемальована, а нову виконали за проектом Кароля Політинського Мечислав Іваницький зі Львова і Вронський з Перемишля Оздоблення Перемишлянського костелу є скромним, там небагато фігурних елементів⁴⁷¹.

⁴⁶⁶ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 100, 121.

⁴⁶⁷ ADK. Żółkiew. Kosztorys na odbudowanie kościoła w Żółkwi – Ż-35; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 91, 97.

⁴⁶⁸ Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 121.

⁴⁶⁹ Żukiewicz K.M. Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Kraków, 1907. – S. 50; ЛІАІУ. Підкамінь. – ЛО-65-1. – С. 12.

⁴⁷⁰ ADK. Żółkiew. Sprawozdanie z majątku konwentu Dominikanów z Żółkwi za przelożeństwa O. Augustyna Peczka, 1901-1904. – Ż-51. – S. 6.; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 98.

⁴⁷¹ Zaucha T. Kościół ... S. 228-229.

Єдина згадка про митців, що працювали в костелі ченців в Золотому Поточі, стосується 1935 року, часу його віддання в руки дієцезіальним священикам. Після нищівної пожежі 17 липня 1934 року орден відремонтував храм і відразу ж залишив осередок. В архіві краківських домініканців зберігається документ – угода між конвентом та художниками Станіславом Тейсером і Єжи Яніхом на реставрацію інтер'єру костелу, де зазначено, що вказані митці під керівництвом реставратора повинні відновити головну наву, пресбітерій і арки, що ведуть до каплиць. А також відтворити розписи стін і склепіння, темперними фарбами реставрувати поліхромію і, при необхідності, виконати потрібні будівельні роботи. Реконструкцію образів в наві і пресбітерії виконає за порадою реставратора художниця Марія Швормувна⁴⁷².

У плеяді майстрів декоративно-прикладного мистецтва, що виконували замовлення домініканського ордену згадується львівський золотник Галаревич, який наприкінці XVII ст. виконав золоту, прикрашену перлинами монстранцію на кшталт променистого сонця для костелу Пресвятої Євхаристії у Львові⁴⁷³. Такий же майстер-золотник Фредрих з Яворова фігурується в документах як виконавець 1617-18 років золотого і срібного вівтарного начиння для костелу ченців в Мостиськах⁴⁷⁴.

Серед митців Яворівського костелу в документах звучить ім'я польського ливарника з Гданська – Герард Беннінцьк, котрий 1616 року відлив дзвін вагою 180 кг, що був ушкоджений 1914 року⁴⁷⁵.

Львівський відливник Франке (Франкович) Андрій (?–1668), син Георгія Франке, який працював у 40–60-х роках XVII в ливарні біля Галицької брами, створив дзвін 1654 для домініканського монастиря у Підкамені Львівської області із зображенням Непорочного зачаття та написом: “*Vox mea dulcis et suavis venite ad me omnes. Patrona Sublapidensis cura A.R.P.F. Petri Sierakowski Praedicatoris generalis pro tune prioris conventus Sublapidensis 1654. Fundit Andreas Frank Leopoli*”⁴⁷⁶

Ще один вітчизняний майстер згадується в історичних документах і книгах – ливарник зі Львова Теодор

Т. Полянський. Фрагмент дзвону із зображенням св. Михайла Архангела з вежі Кам'янець-Подільського домініканського костелу. 1753 р. Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник. Фото автора.

⁴⁷² ADK. Złoty Potok, 1935 r. – Pò –420.

⁴⁷³ BDK. Zyla W. Ks. Kościół ...S. 3.

⁴⁷⁴ ADK. Kościół w Mościskach. – Mś-5. S. 35, 39, 59; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej ...S. 197.

⁴⁷⁵ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie... S. 79.

⁴⁷⁶ Жолтовський П.М. Художнє лиття ...С.125.

(Федір) Полянський (?-?). Прусевич пише, що у Кам'янець-Подільській міській ратуші знаходяться два дзвони, відлиті львів'янином, з прекрасними орнаментаціями. Дзвони були замовлені М. Потоцьким для домініканського костелу і пізніше відкуплені в нього. Один з них більший, діаметром 101 см, другий – 93 см; на обох надпис “*anno domini 1753*”, а знизу – “*fecit leopoli theodorus polanski*” і герби Потоцького⁴⁷⁷.

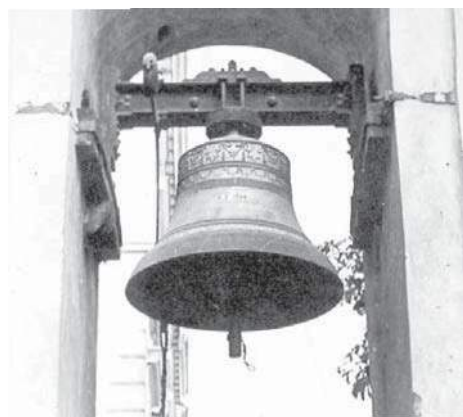
Дослідник художнього ливарництва на Україні Павел Жолтовський фіксує дзвін Т. Полянського 1759 року для костелу в Козині, на якому зображено Розп'яття з предстоячими св. Станіславом і апостолом Іоанном та напис: “*Fecit Leopoli Theodorus Polanski anno domini 1759*”⁴⁷⁸.

Український майстер Теодор Полянський жив і працював у Львові в XVIII ст. Багато його творів знаходяться на теренах теперішньої Львівської області, наприклад, дзвін “Кирило” на дзвіниці львівської братської Успенської церкви, в польських містах (Перемишль та ін.). Стилiстичне спрямування його творчості – класицизм, але майстер був небайдужий до декоративних і пластичних зображень з бароковими інтонаціями. Його життєвий шлях, а особливо творчість, мають право на поглиблене вивчення.

Підлога для костелу в Жовкві була замовлена 1903 року у Відні і укладена наступного року фірмою Стейн-Левинський⁴⁷⁹. Амвон виконаний у фірмі Р. Ханеля в Неутітшайні. Вітраж із зображенням Божої Матері Остробрамської, запроектований Владиславом Екельським, був реалізований 1904 року краківською фірмою Желенського⁴⁸⁰.

Три останні бронзові дзвони для Жовківського костелу мали імена «Марія», «Домінік» і «Яцек». Вони були замовлені й відлиті в 1926 році фірмою Кароля Швабе в Бялей під Краковом⁴⁸¹.

Підводячи підсумки, можна зробити висновки, що творці переважної більшості костелів домініканського ордену на територіях Поділля, Київщини і Волині, за деяким винятком, залишаються анонімними. Дещо краща ситуація спостерігається на теренах

Дзвін «Домінік» дзвіниці Жовківського костелу домініканців. Фірма Кароля Швабе в Бялей під Краковом. 1926 р. Архів отців-домініканців в Кракові. Ж 36.

⁴⁷⁷ Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski. Szkic historyczny. – Wilno: typ. I. Zawadzki, 1915. – 106 s.

⁴⁷⁸ Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 123.

⁴⁷⁹ ADK. Żółkiew. Sprawozdanie. 1901-1904. – Ż. 51. – S. 5, 6; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 94.

⁴⁸⁰ ADK. Żółkiew. Sprawozdanie... – Ż. 51. – S. 6.; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 101-104.

⁴⁸¹ ADK. Żółkiew. Akta dotyczące dzwonów. – Ż. 36; Petrus Jerzy T. Kościół p.w. Wniebowzięcia ... S. 113.

Галичини, де про більшу частину храмів все ж таки є скупі відомості. Імперські російський та австрійський уряди, разом із масовою ліквідацією монастирів ордену на своїх територіях, стирали всілякі сліди їх екзистенції на підвладних землях. Водночас це пов'язано із негласною забороною на радянських територіях дослідження тематики, що стосується католицьких конфесій, з неповажним ставленням до історії та фактів, що торкаються існування католицьких сакральних споруд, знищення впродовж цього періоду великої кількості відповідної документації тощо. У таких складних умовах сміливість і рішучість галицьких дослідників дозволила зберегти для нащадків імена славетних вітчизняних та запрошених митців. Тому, переважна більшість збережених імен митців припадає на галицькі землі. З шестидесяти шести костелів тільки тридцять шість мають скупі відомості про своїх творців. Виключення складають по-домініканські споруди в Тернополі, Підкамені, Перемишлянах, Мостиськах, Львові (Марії Магдалени і Пресвятої Євхаристії) та Жовкві, про які написані монографії, або є достатньо інформації про їх творців. Як видно, всі вони розташовувалися на галицьких землях.

Серед архітекторів, що брали участь у зведенні споруд для ордену, можна назвати кілька світських осіб, а також зодчих з чернечого середовища. Волинь не мала спеціального осередку, де будівничі групувалися або отримували освіту. Є. Ковальчик називає придворних архітекторів при магнатських дворах: француза – майора Якоба Дапре Бланге (Вишневець), італійця Антоніо Кастеллі (Олика, Жовква), італійця Павла Фонтану, а також отців-езуїтів Павла Гіжицького і Андрія Ахорна⁴⁸². Чільну роль у будівництві сакральної архітектури Волині відігравали два архітектори – езуїт П. Гіжицький та світський – П. Фонтана.

Істотний вплив на характер архітектурних споруд Волині мали передусім Подільська (Я. де Вітте, В. Ріппе, Я. Й. Кампенхауз, К. (Dahlke) Дальке та ін.) і Львівська (Ф. Кульчицький, М. Урбанік, П. Полейовський, Б. Меретин, А. Мошинський, Я. Зубрицький та ін.) архітектурні школи. Запрошували іноземних зодчих, наприклад, Я.І. Деламарса, Ф. Плациді, К. Гронацького, В. Ленартовича та ін.

Певна цікава риса діяльності творців спостерігається не тільки на теренах України, але й у Західній Європі. Це виконання робіт та замовлень митцями різних художніх спрямувань, що групувалися у творчі ансамблі. Дуже часто можна зробити помилку, називаючи архітектора споруди. Проект виконував один зодчий, а нагляд за виконанням здійснював інший, або декілька будівничих. Як при-

⁴⁸² Kowalczyk J. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. - Kraków, 1994. - S. 9.

клад, можна навести творчу співпрацю Яна де Вітте з Мартином Урбаніком, поєднання досвіду і знань подільської і львівської шкіл. Часто в пам'яті людській залишалося ім'я того, хто наглядав за будівництвом, як автора споруди. Організацію інтер'єра проектував один художник, а в її реалізації брали участь скульптори, різьбярі, живописці, золотники та ін.

Цікавим є той факт, що нерідко ансамбль творців костелу переходив на інший об'єкт майже в повному складі, бо проектувальників й замовників влаштовувала якість виконаних художніх робіт. Часто один і той самий проект, розроблений для конкретного костелу, використовувався для побудови кількох наступних сакральних споруд, а ім'я справжнього автора вже не згадувалося і, як наслідок, забувалося.

Ще одна закономірність простежується у процесі аналізу даного матеріалу. Найбільше інформації про художньо-артистичне середовище, за деяким винятком, припадає на кінець XVIII, XIX і початок XX століть, що цілком зрозуміло з погляду на часову відстань.

Водночас, слід відмітити дуалістичний характер творчої спадщини, взаємозв'язок української і польської культур, ремінісценції напарувань духовно-мистецьких надбань інших народів, що поєдналися у процесі зведення сакральних споруд домініканського ордену. Вплив молодого української духовності і культури виразно позначився на творчості будівничих і майстрів іноземного походження, котрі могли жити на теренах України в другому і третьому поколінні. Саме ці родини стали певною мірою носіями і виразниками місцевої культури, напуваючи її досвідом і знаннями західноєвропейських художніх шкіл. Досить важко визначити саме українську лінію, а також чітко окреслити запозичення з інших культур. Українське сакральне мистецтво розвивалося як єдиний живий організм, як частина живого процесу формування українського мистецтва. Мистецька спадщина домініканського ордену виступає як складова цього гармонійного організму. Вона увібрала в себе всі основні тенденції та закономірності розвитку християнської архітектури, скульптури і декоративно-прикладного мистецтва на Україні, але водночас мала своєрідні завдання, способи та прийоми їх реалізації.

На жаль, велика кількість білих плям у дослідженні художньої діяльності українських митців не дозволяє отримати повну картину мистецького життя творчих колективів, що створювали домініканські споруди. Це питання потребує подальшої уваги і розвідок.

**Зведена таблиця архітекторів
і художників**

25	Львів (Іоан Хреститель
26	Львів Св. Катерини Св. Ду
27	Львів (Пресвято Євхаристії

Костели ченців, про які не знайдено відповідної інформації, не включено в таблицю

Розділ III

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ ОРДЕНУ

III.1. Характерні риси зодчества домініканців

Аналіз художньо-композиційних особливостей зодчества домініканців на Україні вимагає короткого розгляду архітектурних світоглядних концепцій ченців. Мендиканти, тобто жебрацькі католицькі згромадження, які утворилися в XIII ст. і наслідували ідеї своїх засновників, в даному випадку Св. Домініка (1170-1221), будували храми, які призначалися для проповідницької діяльності, переважно у великих містах і містечках. Причиною було впровадження головної ідеї спільноти – бажання рятуватися не тільки самому або зі спільнотою братів по ордену, але й охопити якомога більшу кількість людей проповіданням Слова Божого, Євангелії про Царство небесне, любові до Творця й до іншої людини. Порятунок здійснювався у кількох напрямках, головними серед яких були: проповідництво, таїнство сповіді та приклад особистого безкорисного життя, присвяченого Богу. Тому, ми не знаходимо жодного осередку ченців, котрий би розташовувався у безлюдних місцях, в пустелі, лісі або іншому, відокремленому від поселень, місці.

Розгляд зодчества домініканців, як ордену міського, повинен залежати від тогочасних урбаністичних процесів, від локування ансамблів в організмі міста. Можна відмітити, що найстарші фундації, що повстали в XIII ст., були закладені у передових містах країни, насамперед у столичних осередках князівств⁴⁸³. Таким чином, дуже часто можна спостерігати вплив місцевих традицій на характер архітектурних забудов ченців. Водночас ідеї аскези у мендикантів розвивалися в окремому, своєрідному напрямку – у сфері відречення від земних благ, у бажанні нічого не мати з матеріальних речей, нічим не володіти, у дотримання чистоти, убозтва і духовних чеснот. Як правило, дотацію і підтримку ченці отримували у вигляді офір та добровільних пожертв від віруючих.

З моменту утворення і до наших часів архітектура жебрацьких орденів переживала цілу низку перетворень, котрі залежали як від зовнішніх обставин, так і від змін реальних світоглядних концепцій самих ченців. Спільний розгляд зодчества мендикантів не заперечував існування у творчості кожного з жебрацьких орденів своєрідних рис. Водночас, видима різниця з часом стиралася, що виразно позначилося вже в другій половині XIII ст. З плином часу інтеграція і взаємовпливи доправили до майже цілковитої

⁴⁸³ Gólabiewowa Z. Architektura dominikańska XIII wieku w Polsce. Stan badań, zagadnienia i potrzeby. // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. Pod red. Ks. A. Schletza C.M. – Kraków, 1973. – S. 202.

уніфікації будівництва братів жебрацьких чинів. Проте слід зазначити, що домініканці і францисканці відігравали в цьому процесі провідну роль⁴⁸⁴.

Без розгляду архітектури домініканців перших років утворення ордену неможливо досліджувати та аналізувати подальший її розвиток. Найкращим прикладом хронологічного ділення першої хвилі домініканської архітектури XIII ст., можна вважати аналіз Мейерсемана, відповідно якому явно прочитуються три основних періоди: 1 – «вагітність» (1216-40), 2 – «дитинство» (1240-63), 3 – «молодість» (1264-1300)⁴⁸⁵. Досліджуючи чергові фундації в рамках означених періодів, вчений висвітлив провідні риси етапів, котрі можуть мати певне допоміжне значення для окреслення об'єктів інших країн. Хочеться зазначити, що на початковому етапі говорити про домініканську архітектуру, як самостійне явище, не приходиться, бо неможливо знайти у цей період збудованих віднова костелів. Будівельна діяльність братів обмежувалася переробкою вже наданих сакральних споруд, або адаптацією отриманих сакральних приміщень⁴⁸⁶.

Часто домініканські забудови перегукуються з потужним будівництвом ордену цистерсів, яке деякий час своєю простотою, невігадливістю і скромністю приваблювало настільки, що правило для архітекторів, запрошених домініканцями, за взірець.

Слід зазначити, і з цим погоджується переважна більшість науковців, що готичні мотиви досягли теренів Польщі й Русі, як і багатьох регіонів Європи, завдяки цистерсам, але розповсюджувалися на цих теренах саме мендикантами – домініканцями і францисканцями.

Необхідно коротко висвітлити основні тенденції зодчества цистерсів, оскільки їх будівельна діяльність передувала і правила за взірець для жебрацьких католицьких орденів Європи. Цистерсів, у свою чергу, інспірували зразки попередніх бургундських осередків, зокрема відомої на весь світ архітектурної чернечої бенедектинської школи в Клоні. У романський період середньовіччя постало близько 600 конвентів цистерсів на Заході, які розповсюджували архітектонічні зразки бургундських кляшторних осередків, таких, як Клерво (1115 рік), Фонтеней (найстарше повністю збережене бургундське абатство, закладене у 1118 році Бернардом з Клерво), Марімунд.

Костели цистерсів легко розпізнати. До середини XII ст. орден чітко дотримувався суворих будівельних обмежень, передбачених власною конституцією. Пізніше така ситуація змінилася під тиском фундаторів, що прагнули максимально прикрасити споруди, на які видавали кошти. В деяких європейських країнах, таких, як

⁴⁸⁴ Szyma M. Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztorowego do lat dwudziestych XIV wieku. – Kraków, 2004. – № 122.

⁴⁸⁵ Meerssemann G. L'architecture dominicaine au XIII-e siècle. Legislation et pratique. – Archivum Fratrum Praedicatorum 16, 1946. – S. 142.

⁴⁸⁶ Gólabiewowa Z. Architektura dominikańska XIII wieku w Polsce. Stan badań, zagadnienia i potrzeby. // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. Pod red. Ks. A. Schletza C.M. – Kraków, 1973. – S. 205; Meerssemann G. L'architecture ... – S. 142.

Німеччина, Іспанія, Італія, Великобританія, Польща, зодчество цистерсів стало передвісником готики. Їх будівлі часто вирізнялися простим, прямокутним завершенням пресбітерія і бокових каплиць, деколи у завершенні апсиди головного вівтаря можна було побачити гранчасті форми, як в монастирському костелі в Понтінії (Бургундія, 1150-1180 рр.) Характерною особливістю храмових забудов можна назвати виключну лаконічність форм, брак декору, скульптурних фігур і вітражів; відсутність крипт та емпор. Водночас, слід відмітити особливо старанну кам'яну кладку⁴⁸⁷.

Подібна світоглядна концепція у сфері архітектури повністю відповідала основним ідеям утворення та екзистенції домініканського ордену. Прискіплива увага до зодчества цистерсів, а також впровадження власних, характерних для проповідницького ордену рис, створило той конгломерат, те явище, яке можна вже сьогодні сміливо назвати своєрідною сакральною архітектурою домініканців.

Для більшого розуміння концептуальних ідей отців щодо архітектоніки орденських споруд необхідно звернутися до Книги конституції та наказів ордену братів-проповідників, де написано: *Наші монастирі, уникаючи всього, що непотрібно і що справляє розкішний вигляд, повинні бути скромними і підпорядкованими цільовому призначенню, а також влаштовані згідно зі звичаями місця і часу, щоби нікого не згіршувати.* Орден – згромадження людей, які шлюбували убозтво, – повинен був дотримуватися скромності навіть в оснащенні храмів⁴⁸⁸.

Приписи і застереження, що стосувалися обмежень в організації архітектурного простору храмів, поступово звучали в чергових редакціях конституції ордену: Домініка Гусмана (1220), Йордана Саса (1228), Раймунда де Пенафорта (1238-40), Гумберта де Рома (1260-ті роки), а також в основних документах, зокрема розпорядженнях капітул XIII століття, що торкалися архітектурних і загальних будівельних справ.

Між 1228 і 1241 роками знаходимо в конституції заборону зводити склепіння в костелах, за винятком хору і захристії. Водночас допустима висота храму окреслена на 30 стоп, а монастиря – на 12 або 20 стоп – у випадку, коли був оснащений, як дорміторій (приміщення для сну).

Спочатку було передбачено, щоби в кожному конвенті скликалася спеціалізована рада з трьох братів, контролююча будь-яку будівельну діяльність в межах кожного конкретно взятого монастиря. Останнє рішення мало коротке життя, від нього відмовилися вже у 1241 році. Обмеження висоти існувало до самого кінця XIII ст. До конституції генеральна капітула долучила ще

¹⁸⁷ Koch W. Style w architekturze. – Warszawa, 1996. – S. 140.

⁴⁸⁸ BDK. Gałkowski J OP. Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów – rys historyczny // Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i Europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska. – Gdańsk-Pelplin, 2003. – S. 279.

кілька постановлень, які не схвалювали надлишок в декоруванні костелів, а в особливості їх хорів (1240, 1245, 1252, 1258, 1276). Істотним в цьому сенсі виглядає рішення залишити контроль над будівельними працями в руках провінційних капітул⁴⁸⁹. Дане рішення знов відмінило спроби різнорідного трактування архітектурно-будівельних форм на місцях, водночас, централізація влади над цим питанням в руках провінційних капітул відкривала можливість своєрідного нагляду і контролю за зведенням споруд, а також уніфікації вимог до них.

В реальному житті дотримання приписів і застережень не завжди впроваджувалося в життя і було по-різному трактованим на певних етапах свого розвитку. Найбільшу увагу і пошану до регул конституції можна побачити на першому етапі зведення домініканських будівельних об'єктів, коли реалізація провідних ідей згромадження відсувала на дальній план справи артистичні, архітектурні амбіції тощо, виказуючи водночас більше запалу у дотриманні ідеалів убогства і простоти. Для другого етапу характерно багато прикладів ламання будівельних приписів, що, як наслідок, притягало суворі кари, які проте не змогли затримати процесу розходження будівельної практики з теорією. Повернення до потреб артистичних, котрі починали на той час відігравати більш важливу роль, не переважувало й далі практичної мети проповідницької діяльності, що вимагала збільшення й оздоблення костелів⁴⁹⁰. Третій період, коли мистецтво активніше втрутилося у справи домініканської архітектури, приніс не стільки зміни конституційних приписів, скільки поблажливість керівництва ордену, що водночас призвело до кристалізації власної будівельної діяльності, впровадження артистичної творчості, вільної інтерпретації приписів тощо⁴⁹¹. Означені вище періоди можна умовно віднести до стану будівництва на територіях, що розглядаються у даній праці тому, що на теренах України такий аналіз не представляється можливим, оскільки переважна більшість споруд цього періоду була дерев'яною, а жоден з костелів, навіть кам'яних, першої хвилі на жаль не зберігся.

Архітектурна традиція жебрацького чернецтва часів середньовіччя переважно готична з ремінісценціями романського стилю. Такий синтез найбільш повно дозволяв висловлювати первісний аскетизм, суворість, відсутність прикрас й лаконічність споруд. В якості прикладу можна навести первинний вигляд домініканського костелу другої половини XIII ст. в Ратисбоні. Зовнішній суворий вигляд з трикутним щипцево-сходинковим фронтоном головного входу зберігся в костелі ченців Св. Трійці в Кракові. Коли в XIV ст. декоративне оздоблення костелів почало

⁴⁸⁹ Szyma M. Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztorowego do lat dwudziestych XIV wieku. – Kraków, 2004. – S. 124-125.

⁴⁹⁰ Meerssemann G. L'architecture... – S. 138, 165, 172; Golubiewowa Z. Architektura... – S. 205.

⁴⁹¹ Meerssemann G. L'architecture... – S. 175; Golubiewowa Z. Architektura... – S. 207.

відігравати більшу роль, храми мендикантів ще деякий час продовжували залишатися аскетичними.

В результаті зусиль жебрацьких орденів формується своєрідний архітектонічний тип сакральних забудов, головним акцентом яких виступає простота, котра є виразом убогства ченців і проявом протесту проти розкоші катедр великих міст і костелів багатих абатств. В Італії це найбільш ранні й характерні приклади другої фази середньовіччя – готики. Достатня просторовість таких забудов простежується до епохи Ренесансу. Німецькі храми мендикантів – базиліки, псевдобазиліки та однопростірні костели є чимось середнім між романською архітектурою і пізньою готикою. Зокрема на південній Німеччині, Тіролі, східній Швейцарії вони слугують прикладом для сільських однопростірних храмових споруд⁴⁹². Сакральні забудови жебрацьких орденів характеризувалися зовнішньо гладкими стінами і трикутниками сходинок фасадів, великим західним вікном простого членування. Контрфорси зустрічалися виключно навколо хорів.

Зовнішній вигляд храмів мендикантів, особливо його західний фасад, на відміну від забудов чернецтва старої формації має прості і ясні форми, зрідка доповнені скромною вежею, яка слугувала дзвіницею, що запрошувала на проповіді й нерідко була оснащена годинником. В конструкціях першої хвилі дуже рідко зводилися вежі. Зазвичай існувала тільки сигнатурка над аркою, що відокремлювала пресбітерію від головної нави. За приписами висота храмів, які відносилися до раннього періоду існування ордену (XIII ст.) не повинна була перевищувати 11 метрів, а споруда мусила мати вигляд крайньої вбогості і суворості; до того ж на початку заборонялося будувати костельні вежі⁴⁹³. Проте, встановлені правила нерідко порушувалися самими ченцями, всі спроби боротьби з мистецьким наповненням костелів і монастирів, що мали на меті підтримати дух убогства в домініканців, не приносили бажаного результату. Пізніше, під впливом меценатів і добродійців, котрі давали гроші і диктували яким має бути фундований костел, були скасовані обмеження висоти й величини споруд, багатства декорацій в храмах тощо. Часто бенефактори, змагаючись між собою в оформленні костелів, висували досить вагому причину, яка не могла нікого залишити байдужим і не передбачала заперечень: на Господеві не можна заощаджувати.

Найстаршими кам'яними спорудами на теренах Західної Європи були саме домініканські. Також проповідницький жебрацький орден почав активно використовувати у процесі будівництва обпалену цеглу. Вочевидь, не можна стверджувати, що під час зведення сакральних споруд саме домініканці були першовідкривачами цих

⁴⁹² Koch W. Style w architekturze... S. 151.

⁴⁹³ BDK. Gałkowski J OP. Przepisy Zakonu ... S. 279.

матеріалів і техніки. З іншого боку, храми мендикантів, як складова міської структури, використовували передусім цеглу, що була характерним будівельним матеріалом для споруд у місті, а участь домініканців могла полягати в розповсюдженні цього матеріалу⁴⁹⁴. Окрім того, міська влада часто вимагала від будівничих і власників споруд (не тільки світських) дотримання ансамблевості в організації архітектурного простору кварталів, зокрема це простежується при формуванні міст, які отримали магдебурзьке право самоврядування.

Часто архітектура мендикантів характеризувалася прямокутними завершеннями апсиди пресбітерія й боків трансепту (домініканські костели св. Якуба в Сандомирі, св. Трійці в Кракові, св. Войцеха у Вроцлаві, св. Станіслава в Сераді, св. Миколая в Гданську, храми ченців у Парижі, Болоньї та ін.), нерідко зустрічається пресбітерієм гранчастої форми (св. Якуба в Рацібожі та ін.). Для однонавових споруд першої половини та середини XVI ст. притаманне радіальне зміцнення пресбітерія контрфорсами (св. Войцеха у Вроцлаві, св. Домініка в Познані та ін.). У ці часи на території західної Європи виникають сакральні споруди фортифікаційного характеру. З метою захисту від ворогів костелам надавалися виразно висловлені оборонні риси. Велике значення надавалося місцю знаходження забудови, для якої була притаманна образна потужність, що досягалося за рахунок товщини стін, своєрідного розміщення та зменшення величини вікон, компактної, зібраної в один вузол структури, суворого фортечного вигляду, наявності смотрових площадок та бійниць, частого включення в загальну систему оборонних мурів міста.

Зміна часу зведення не змінила основні тенденції, котрі все ж були багаті на середньовічні ремінісценції, вирізнялися простотою і часто справляли враження більше оборонних ніж сакральних споруд.

Архітектоніка храмів жebraцьких орденів, зокрема домініканського, змінюється у другій половині XVII – XVIII ст. під впливом добродчинців, які виділяли великі гроші на зведення споруд, наполягаючи насамперед на впровадженні конкретних компонентів, що задовольняли власні смаки, на використанні пануючого на той час пишного стилю бароко. Бенефактори змагалися між собою у сфері прикрашення, оздоблення і наповнення костелів коштовними і дорожчими речами; брали активну участь у пошуках взірцевих споруд; запрошували архітекторів і художників, що працювали у певному стильовому напрямку, який подобався донатору; самостійно закупали, привозили з-за кордону і оформляли інтер'єри храмів дорогими речами, рідкісними реліквіями тощо. Нерідко кілька заможних родин давали гроші і диктували свої умови у процесі оформлення різних каплиць однієї споруди. Тому, час від часу спостерігаються відмінності в організації архітектонічного простору окремих частин здавалося би єдиної забудови.

⁴⁹⁴ Golubiewowa Z. Architektura ... – S. 209.

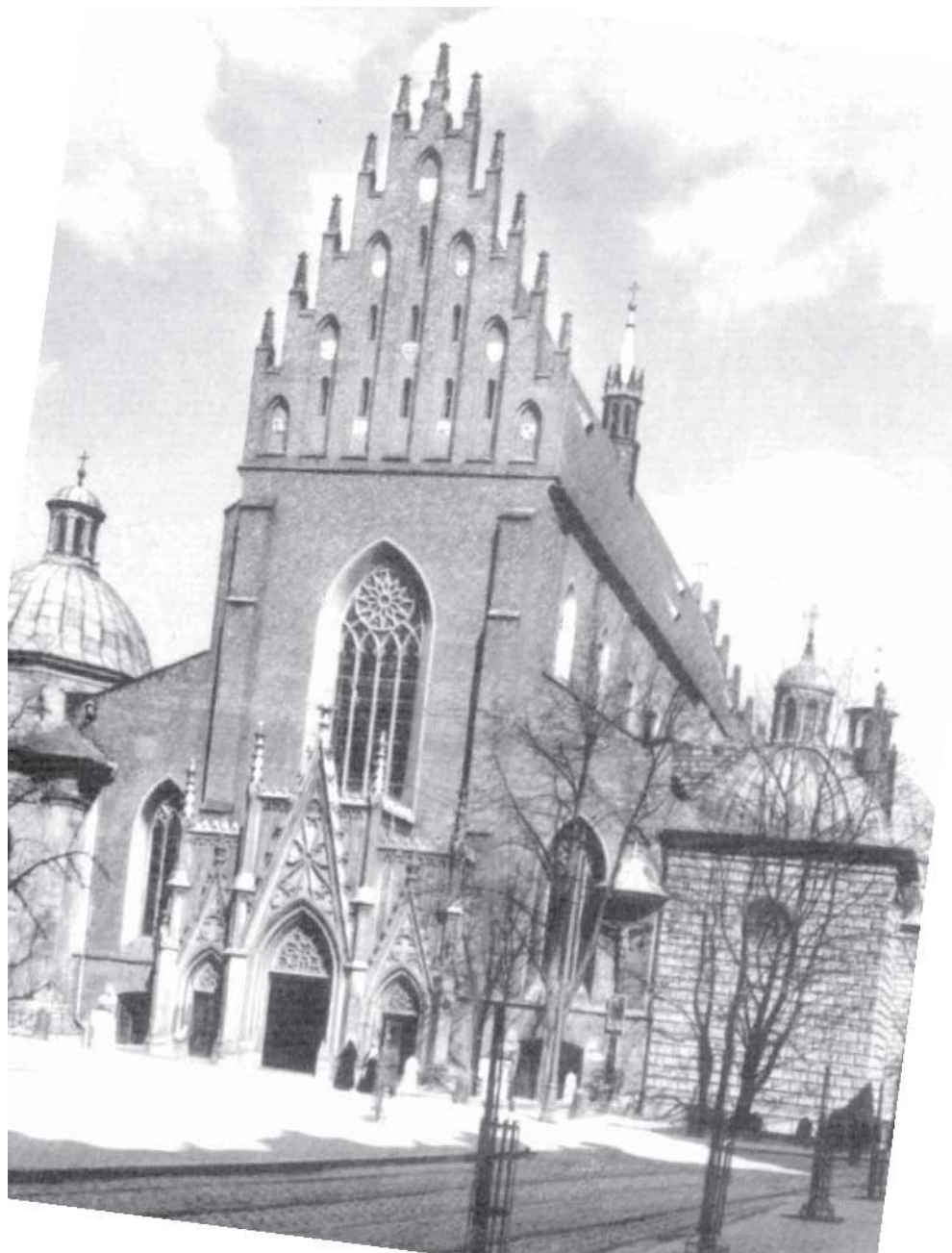
Така ситуація призвела до змін у зодчестві жебрацьких орденів. Наступає перелом, і колись аскетичне будівництво і оформлення інтер'єрів домініканців змінюється в бік впровадження світських, подекуди розкішних барокових й рококових тенденцій.

Нечисленні споруди ченців, зведені у Західній Європі на зламі XIX і XX століть, не відрізняються від загальних мистецьких нуртів і відповідно до часу зведення мають риси конкретних історичних стилів, що існували у попередніх століттях. Водночас, у зв'язку з повальною секуляризацією майна ордену, касації монастирів, передачі костелів у володіння інших інституцій, у ці часи спостерігається майже повний занепад будівництва домініканців на українських теренах.

Таким чином можна зробити певні висновки щодо особливостей архітекtonіки забудов ордену. Особливостями архітектури домініканців є:

- суворий, аскетичний, скромний, підпорядкований цільовому призначенню, вигляд споруд;
- простота, як вираз убозтва ченців і прояв протесту проти розкоші кафедральних храмів і багатих костелів абатств;
- обмаль прикрас й лаконічність форм, зовнішньо гладкі стіни і трикутники фасадів;
- дотримання довгий час готичної традиції у зведенні сакральних споруд;
- фортифікаційний характер храмів, а також нерідке їх включення в загальну систему оборонних мурів;
- тринавові структури часто без трансептів з відкритими стрілочастими аркадами, з широкими боковими навами, вкритими цульпшовими дахами;
- кам'яне або цегляне склепіння над головним вівтарем і площинна дерев'яна стеля на кшталт стодоли над навами;
- продовження зведення споруд у контрреформаційний період у стилі середньовіччя;
- поєднання готичного плану і об'єму та бароково-ман'єристичного, бароково-рококового (часте впровадження паладіанських мотивів) західного фасаду.

Водночас, можна ствердити, що розмаїтість архітектонічних структур і рішень свідчить, що згромадженню не вдалося створити конкретного, взірцевого і універсального з всіх боків типу споруд. Не було відпрацьовано певного канону мендикантського храму, хоча багато компонентів в костелах домініканців мають своєрідні риси, позначені впливами місцевих локальних традицій, можливостями добродійців, специфічними функціями конкретного конвенту, інспіраціями західноєвропейської та місцевої архітектури. І все ж таки, з впевненістю можна констатувати, що домініканська архітектура вирізняється цілісністю і чіткою своєрідністю, підкореністю ідейним засадам ордену. В цьому світлі індивідуальний підхід до розгляду мистецької спадщини згромадження є цілком виправданим і очевидним.

*Краківський костел Пресвятої Трійці. Стара поштівка часу II Світової війни.
Фото С. Муха. Архів Домініканців у Кракові.*

III.2. Архітектура домініканців на Правобережній Україні

Викладені в монографії попередні матеріали власне були підготовчим етапом для розгляду особливостей архітектури домініканців на українських землях. Вони слугують відправним пунктом і допомагають глибше зрозуміти причини виникнення й своєрідні риси архітектурної спадщини українських ченців. На жаль, не вдалося знайти достатньо матеріалів і піддати аналізу близько п'ятнадцяти з шестидесяти п'яти костелів домініканців на теренах України. Нестача даних унеможливорює розгляд особливостей означених сакральних об'єктів. Більшість з них існувало дуже короткий час, після руйнації не відновлювалося і залишилося за завісою століть. Але існує надія, що в майбутньому вдасться розшукати нові дані, які допоможуть вточнити зроблені у даній монографії висновки.

Більшість домініканських першобудов на території Правобережної України була дерев'яною. Недовговічність храмів із такого матеріалу, неможливість належного захисту від ворогів, часті пожежі, що знищували дерев'яні храми та монастирські споруди, примушували шукати більш надійні будівельні матеріали. Саме домініканський орден, вбираючи західноєвропейські новації в галузі архітектури, одним з перших на Україні почав використовувати у процесі будівництва камінь та обпалену цеглу. Вже ніхто не піддає сумніву значну участь домініканців у впровадженні цегляної техніки, але стверджувати, що саме ченці відкрили цей матеріал для наших теренів, було би неправомірно. Водночас, не можна відкидати припущення, що серед перших костелів домініканців були й кам'яні, хоча жоден з них не зберігся. На жаль, їх екзистенція не підтверджена документально, але аналогія із західноєвропейським будівництвом мендикантів, зокрема з архітектурою польських сусідів, свідчить, що існування таких споруд могло бути реальністю й на наших теренах.

Декілька частково збережених на сьогоднішній день сакральних споруд ордену було побудовано наприкінці XVI – початку XVII ст. Подільські храми – св. Миколая в Кам'янці-Подільському, Успіння Богородиці в Летичеві, Благовіщення Діви Марії в Шарівці. На Волині це Острозький та Старокостянтинівський костели, останній на даний момент лежить в руїнах.

Шарівка. Колишній домініканський костел Благовіщення Діви Марії. Фото М. Жаркіх.

Водночас, камінь і цегла більше ніж тепле по суті дерево, відповідали прагненню ченців створити аскетичний, суворий образ

костелу. Винятком виступають костели Київщини, де з шести осідків тільки три (Київський Св. Миколая, Любарський і Овруцький) було зведено з каміння, решта ж залишалися дерев'яними до моменту зникнення або скасування. На територіях Поділля цегляно-кам'яне будівництво починається досить рано. Головним будівельним матеріалом виступав тесовий камінь різних, в залежності від місцевості, відтінків. Наприклад, Язловецький і Червоноградський костели побудовано з місцевого твердого каменю рожево-бузкового відтінку у комбінації з пісковиком. Склепіння пресбітеріїв, нав, каплиць і крухт, як правило, мурувалося з червоної обпаленої цегли. В Україні зустрічаються приклади використання в забудові вапняку, пісковіку, черепашнику, часто можна побачити кладку стін з комбінованих твердих матеріалів. В кладці деяких храмів, зокрема в забудові Кам'янецьких домініканок спостерігається змішаний склад з каміння і цегли, які розташовані несиметрично і нерегулярно, що свідчить про використання для зведення будь-яких підручних матеріалів. Деякі храми, зокрема на Галичині, побудовані виключно з цегли (Белз, Богородчани та ін.). Деколи застосування природного кольору будівельних матеріалів створювало надзвичайно колоритно забарвлений зовнішній образ (Чортківський храм). Костел в Чорткові побудований переважно з твердого вапняку, кар'єри якого розташовувалися поблизу. Дрібні художні роботи виконувалися з рожевого теребовлянського каменю, який живописно виділявся на тлі білого кольору решти мурів⁴⁹⁵.

Мурування кам'яних споруд ордену на теренах Правобережної України пожвавилось після турецької навали XVII ст., хоча на початку згаданого часу орден уже мав їх достатню кількість (Шарівка, Летичів, Язловець, Кам'янець-Подільський, Невірків, Острог, Старокостянтинів). Активніше почав використовуватися черепашник та пісковик, що здобувався у каменоломнях Китайгорода, Зінькова, Скали-Подільської та інших; впроваджувалися мармурові та алабастрові архітектурні компоненти (Чорнокозинецькі кар'єри); підлога у храмах викладалася з більш твердого, шліфованого теребовлянського каменю темно-зеленкуватих і червоно-фіолетуватих відтінків. Різьблені прикраси фасадів, скульптури, що їх оздоблювали, та вівтарі в інтер'єрах виконувалися з м'якого пісковіку (Кам'янець-Подільський, Язловець, Козин та ін.). На землях Брацлавщини були великі кар'єри вапняку, придатного для будівництва (Браїлів, Вінниця, М'ястківка)⁴⁹⁶. Гіпсові гори розробляли у Кам'янецькому повіті (Чорнокозинці, Кудринці, Шустовці, Милівці).

Варто зосередитися на ще одному важливому факторі – природних характеристиках місцевостей та їх впливах на розташування

⁴⁹⁵ J.Z. Kościół OO. Dominikanów w Czortkowie // Przegląd techniczny, 1909. – nr. 5. – S. 63.

сакральних споруд. Через кліматичні умови дуже поширеною на Поділлі була вільна забудова. Житловий будинок ставився віддалік вулиці⁴⁹⁷. Подібну тенденцію можна спостерігати в розміщенні більшості костелів на подільських землях. Це надає можливість зафіксувати вплив місцевих національних традицій у процесі зведення римсько-католицьких забудов.

Середина XVII ст. знаменується розквітом кам'яного будівництва. Водночас на Поділлі будується тільки Соколецький, а на Волині – Чарторийський і Тарговицький костели. Зміна часу зведення не змінила основні тенденції, котрі все ж були багаті на середньовічні ремінісценції, вирізнялися простотою і часто справляли враження більше оборонних ніж сакральних споруд.

Серед костелів на Волині більш суворими виглядали забудови у Старокостянтинові, Тарговицях, Камені-Каширському. Всі тринавові базилікальні споруди, будівництво переважної більшості яких припадало на період до XVIII століття, були невеликими за розміром. Це Чарторийський, Ляховецький, Козинський, Невірківський храми. Тільки Луцький костел вирізнявся величчю і просторовістю інтер'єрних об'ємів, хоча містив порівняльно невелику кількість вітарів – сім.⁴⁹⁸

Одним з пізніх об'єктів Волині є костел св. Трійці у Невіркові, збудований 1807 році для монахів-домініканців, які раніше вже мали тут дерев'яну садибу. Храм характерний для свого часу побудови, відбиває класицистичні тенденції, які посіли чільне місце в архітектурі Росії та України вказаного періоду.

Будівля відзначається компактністю та простотою планово-об'ємної структури. Це тринавова базиліка з нартексом та однією прямокутною апсидою, до якої примикають квадратні у план захристія та паламарня. Центральну наву, майже вдвічі вищу за бокові, перекрито циліндричним півциркульним склепінням з розпалубками унікальної конструкції: воно зроблено з дошок й потиньковане, що створює в інтер'єрі враження цегляного склепіння. Бокові нави перекрито системою цегляних хрещатих склепінь.

Головний фасад костелу вирішено у вигляді стрункого чотириколонного портику тосканського ордеру, увінчаного високим трикутним фронтоном. Бокові фасади трактовано скромніше; істотним елементом, їх оздоблення служать напівцикульні вікна, котрі інсолують бокові нави.

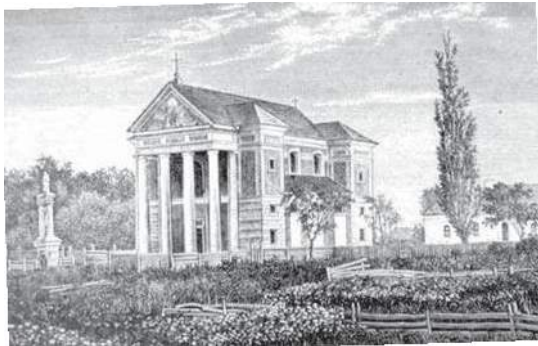
Костел у Невіркові має містобудівельне значення для даного населеного пункту – споруда поставлена таким чином, що головний її фасад замикає перспективу однієї з центральних вулиць села⁴⁹⁹.

⁴⁹⁶ Kowalczyk J. Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3. – S. 20.

⁴⁹⁷ Кузьмич О. Природні характеристики у виявленні національних особливостей архітектури України // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. Національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофійенка. – К., 1995. – С. 238.

⁴⁹⁸ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1009, Візити Луцького домініканського костелу за 1832. – С. 2-6.

⁴⁹⁹ Годованюк О. Костели Волині... С. 89.

По-домініканський костел в Невіркові.
Вигляд на 1871 рік. Гравюра з архіву
Краківського Національного музею.
Еш III 35022.

Архітектоніка храмів XVIII ст. під впливом бенефакторів, які часто наполягали на використанні пануючого на той час пишного стилю бароко, змінюється в бік впровадження світських елементів. Ця тенденція віддзеркалилася в архітектурі костелів у Мурафі, Ляхівцях, Тиврові, Вінниці та ін.

Відповідність зодчества ченців на українських землях архітектурі жebraць-

ких орденів Західної Європи можна спостерігати в прямокутних завершеннях пресбітерія й боків трансепту. Така архітектоніка чітко простежується в костелах Козина, Чорторійська, Мурафи та ін. Поєднання прямокутного пресбітерія з напівкруглими боковими апсидами знаходимо у планах Чортківського храму і Кам'янець-Подільських домініканок. Напівкруглий пресбітерії з прямокутним завершенням трансепту з боків мають Острозький (старий), Любарський, Тульчинський та ін.

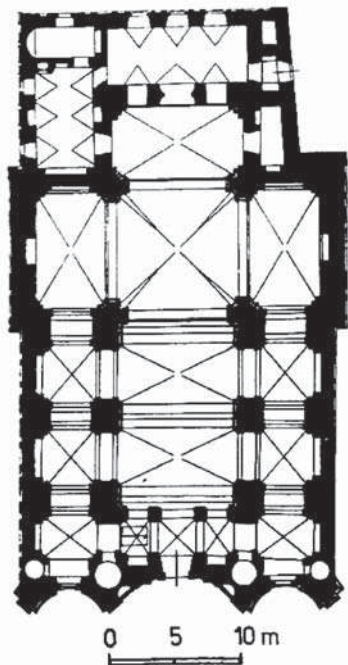
Гранчастої форми пресбітерії знаходимо в костелах Летичева, Старокостянтинова, Чорткова (старий костел), Києва (св. Миколая) etc.

Розглянутий під час аналізу архітектури домініканського ордену, видовжений пресбітерії, притаманний зодчеству мендикантів, можна спостерігати у достатній кількості костелів на досліджуваних землях: Пресвятої Діви Марії (Сидорів), св. Вікентія Ферарія (Терношіль), св. Миколая (Кам'янець-Подільський, ченці), Успіння Богородиці (Летичів), св. Михайла Архангела та св. Іоанна Непомука (Любар), Пресвятої Діви Марії (Острог), та ін. Характерною спорудою домініканського зодчества можна назвати Київський костел св. Миколая, де значно видовжений пресбітерії доповнювався трьома короткими навами.

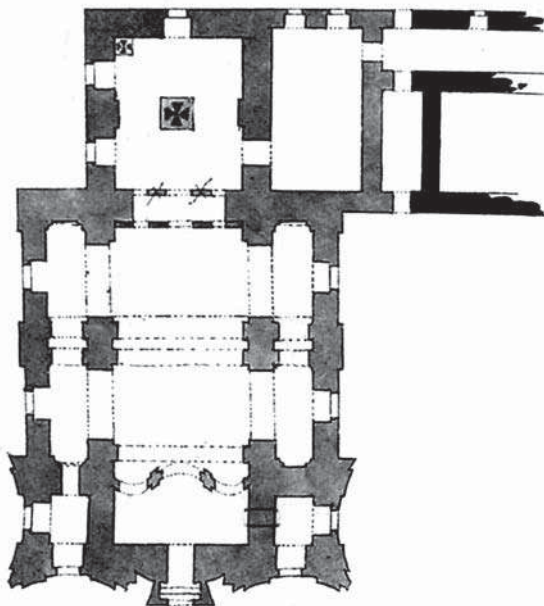
Для однонавових костелів першої половини та середини XVII ст. характерне радіальне зміцнення пресбітерія контрфорсами. Таке рішення можна помітити у найстарших забудовах ченців у Кам'янці-Подільському, Острозі (старий костел), Язлівці.

Сакральні забудови ордену XVII ст. в Києві, Летичеві, Кам'янці-Подільському (домініканки), Старокостянтиніві, Смотричі характеризувалися зовнішньо гладкими стінами і трикутниками фасадів, що безумовно підтверджує тісні зв'язки і обізнаність архітекторів з європейськими зразками аскетичного зодчества мендикантів.

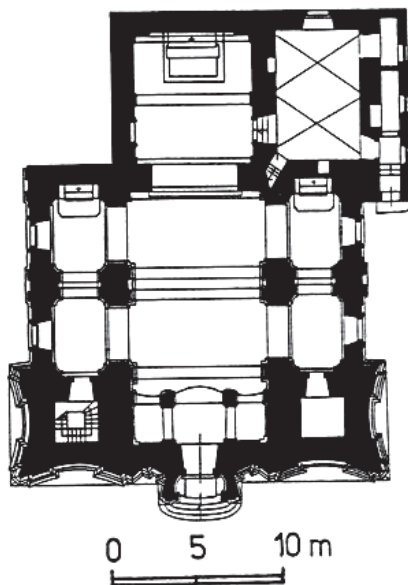
Плани домініканських костелів
на території Волині:

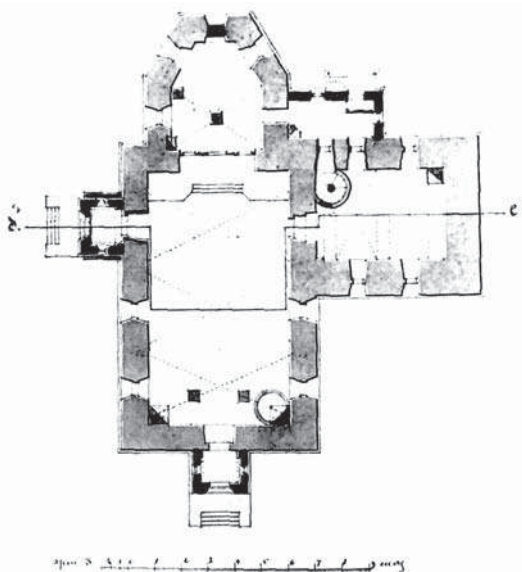
а) Чарторийського обсервантіє,
за Є Ковальчиком, 1994 р.;

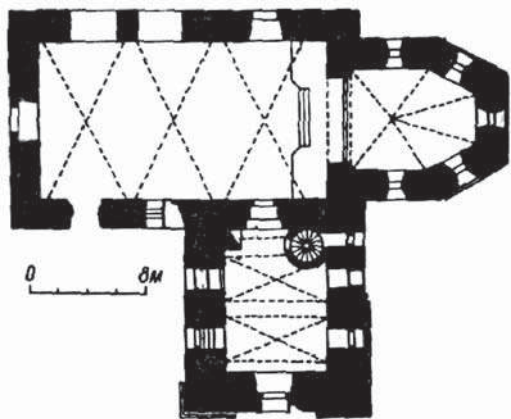
б) Козинського, перетвореного на
православну церкву, 1839 р. РДІА, Ф.
1488, оп. 1 спр. 644;

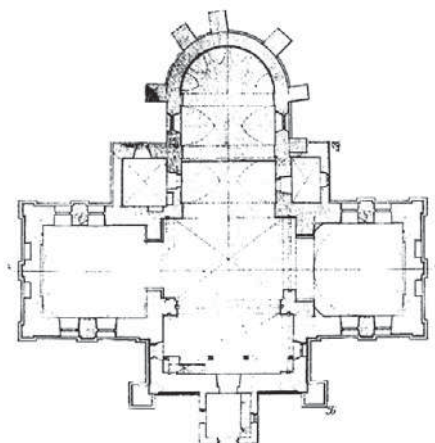
в) Козинського (обміри П.
Богдевича, 1936 р.) за Є.
Ковальчиком;

д) Старокостянтинівського 1871 р.,
проект перебудови на православну церкву,
Ф. 1293, оп. 166, спр. 119;

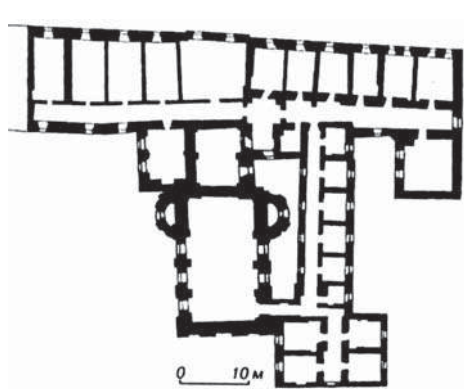

г) Старокостянтинівського в кн.:
Памятники градостроительства и
архитектуры Украинской ССР;

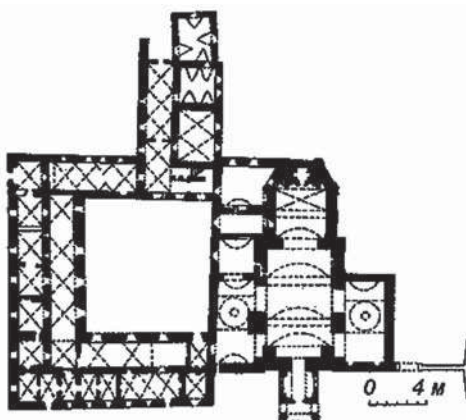

е) Острозького старого, архів
Львівського інституту «Укрзахід-
проектреставрація», Р-16-11.

Плани подільських домініканських
костелів:

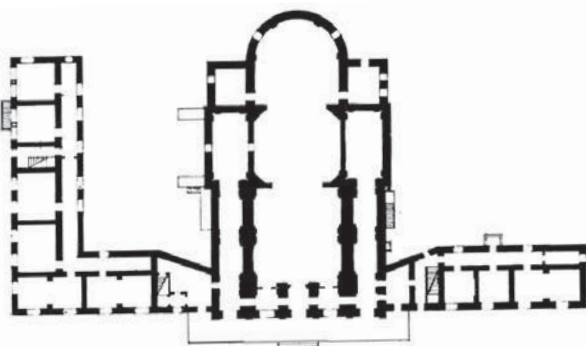

а) костелу і кляштору Кам'янець-
Подільських домініканок.
За О. Пламеницькою;

б) Летичівського костелу і кляштору
за М. Жарких.

в) Тульчинського костелу і
кляштору з архіву УМАНОВОДА
у Вінниці. Обмір Зубарева Г.Є.
Плехової В. Н.;

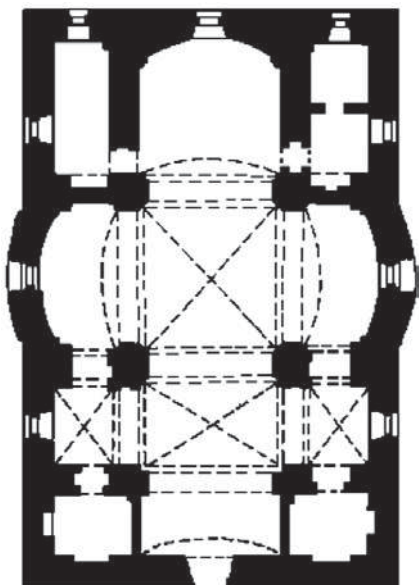

ИЗЪЯВЛЕНІЕ
 де, шлю Летицъской Ряднеи Бантницкой Сербьы по ряду Лативского Забрисаго Трависне шль дубра съ 1849 году за № 216. въ селеніи окмоченна-ду ховнои Аниско-Татаминой Конисидній, на па нроте Анастасио мой Церкви Ковра Свровскаго; тогдаже Тора составила

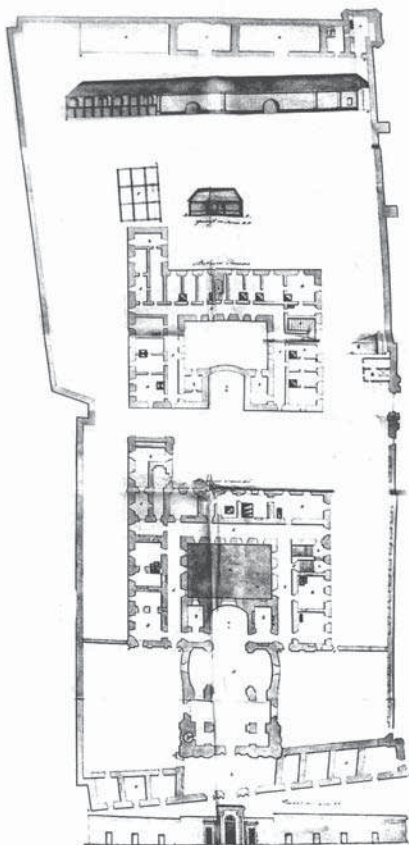
№	Углові Стороні	Углові Стороні	№	№
1	Црква	Служба	2	40
2	Служба	Кухня і прачня	3	100
3	Кухня і прачня	Маша	4	50
4	Маша	Кухня і прачня	5	100
5	Кухня і прачня	Маша	6	65
6	Маша	Кухня і прачня	7	25
7	Кухня і прачня	Маша	8	17
8	Маша	Кухня і прачня	9	27
9	Кухня і прачня	Маша	10	17
10	Маша	Кухня і прачня	11	35
11	Кухня і прачня	Маша	12	17
12	Маша	Кухня і прачня	13	25
13	Кухня і прачня	Маша	14	100
14	Маша	Кухня і прачня	15	100
15	Кухня і прачня	Маша	16	100
16	Маша	Кухня і прачня	17	100

Де Анастасио мейо Бантницкой Сербьы, по ряду Лативского Забрисаго Трависне шль дубра съ 1849 году за № 216. въ селеніи окмоченна-ду ховнои Аниско-Татаминой Конисидній, на па нроте Анастасио мой Церкви Ковра Свровскаго; тогдаже Тора составила

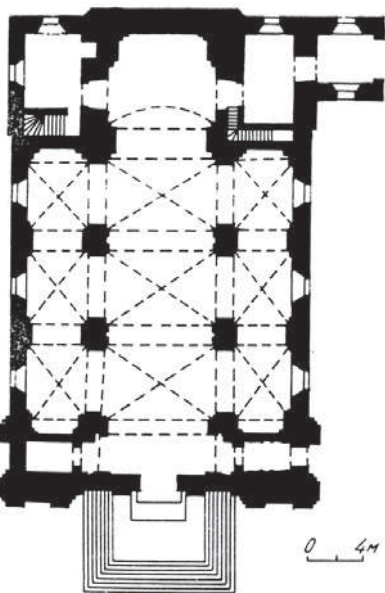
г) земель Летицвського комплексу 1849 року. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, стр. № 1238;

д) Вінницького костелу в кн.:
Памятники градостроительства и
архитектуры Украинской ССР;

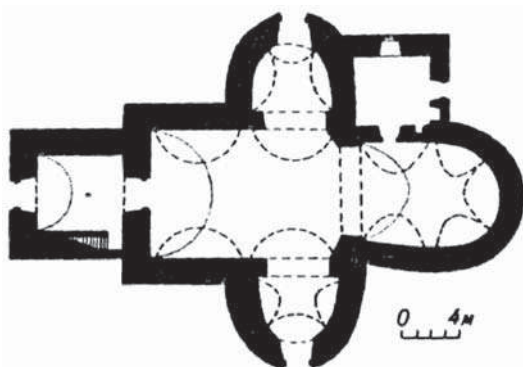

е) Вінницького костелу в системі
укріплень «Мури». РДІА, Ф. 821, оп. 150,
спр. 554, документи 1828-1917 років;

ж) Мурафського в кн.: *Памятники
градостроительства и
архитектуры Украинской ССР;*

XVII-XIX ст. на території України

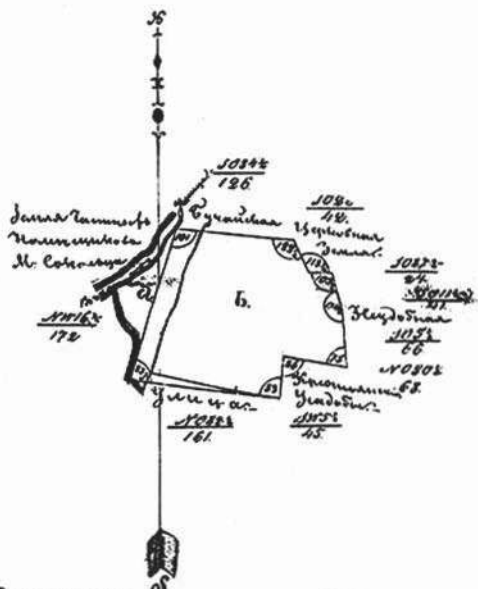

з) Шарівського в кн.: *Памятники
градостроительства и архитектуры
Украинской ССР;*

Подробный Планъ

Земляны выдѣленнымъ по распоряженію Подольской Палаты Государственныхъ Имуществъ изъ казенныхъ запасныхъ земель Бучаискаго Мѣстечка для Соколецкаго Римско-Католическаго Костела въ 1865 году.

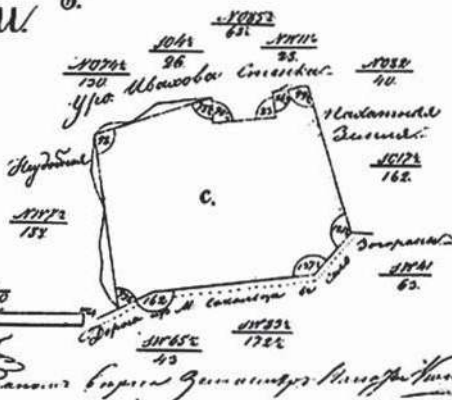
Составленъ 1865 года.

Изчисление Земли

Площ. Аитералии а. 2 1200
 . . . . . б. 11 .
 . . . . . в. 19 1200
 Итого . 33 .

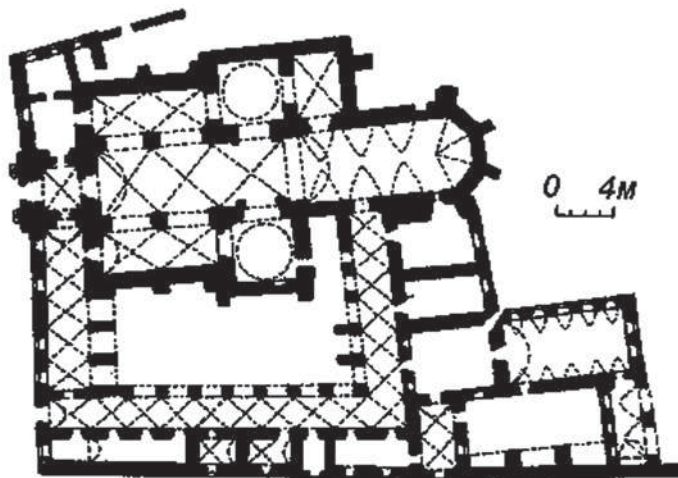
Классификация Земли	Площ. Аитералии
а.	2 1200
б.	11 .
в.	19 1200
Итого	33 .

Правительственный инженеръ
 в Подольской губернии Александръ
 Васильевичъ Савицкий

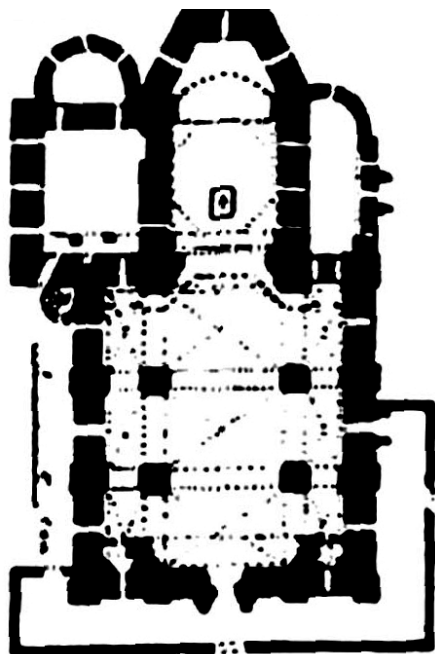
i) земель Соколецкаго костела 1865 р. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1238;

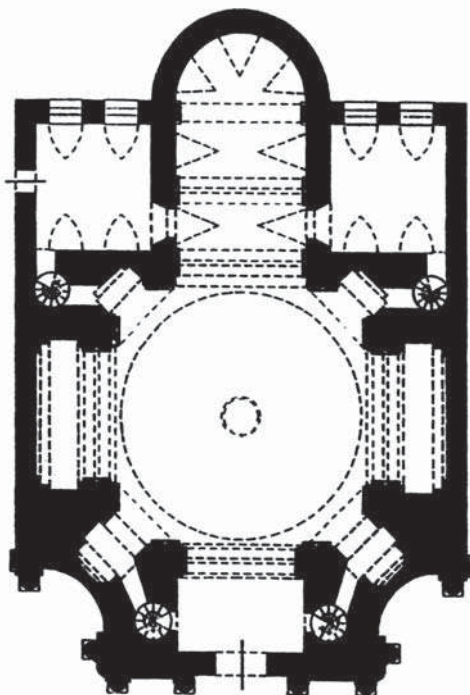

к) Кам'янець-Подільського отців-домініканців
за О. Пляменицькою;

Плани домініканських костелів
на Київщині:

а) св. Миколая в Києві
за О. Горбик;

б) Любарський за Є. Ковальчиком.

Відмінною рисою більшості домініканських мурованих споруд на теренах теперішньої України був фортифікаційний характер побудов, котрий посилював враження моці, аскетизму і суворості костелів мендикантів. На Поділлі можна навести багато прикладів включення сакральних споруд в оборонну систему міст або замків.

Наочним прикладом може слугувати Старокостянтинівський домініканський костел Волинської губернії Пресвятої Діви Марії Громничої (Очищення Богородиці), котрий в теперішні часи вже не існує. Він був вимуруваний над річкою Случ у 1612 році. З 1613 року починають будувати кляштор, і з часом, цілий комплекс входить до складу фортифікаційних укріплень міста⁵⁰⁰. Пресбітерії розташовувався у п'ятигранній апсиді, де інсоляція здійснювалася через невеликі, круглі, подібні до амбразур, вікна. Стіни фасадів мали по два ряди бійниць. Вежа перебудована архітектором Є. Жибером з черепашнику під оборонну у XVIII ст. Дзвіниця квадратна в плані, п'ятиярусна, зі стінами, що звужуються догори⁵⁰¹ [Фото 10].

Унікальна пам'ятка мурованої оборонної архітектури, Шарівський по-домініканський костел, веде свою історію з початку XVII століття. Він є одним з найбільш ранніх кам'яних споруд католицького ордену ченців-домініканців на території Поділля. З метою захисту від ворогів, костелу було надано виразно висловлений оборонний характер, на що вказує розташування забудови, міць і товщина стін, особливості розміщення та величини вікон, компактна, зібрана в один вузол, структура, радше суворий фортечний, ніж сакральний вигляд, etc.

*Давній костел
(нині православна церква)
в Шарівці. Фото М. Жарких.*

У плані вона являла собою рівнораменний хрест із заокругленими рукавами й апсидою. Споруда перекривалася системою готичних склепінь. Світло линуло крізь високі вікна зі стрілчастими перемичками. Крім входу через дзвіницю, були зроблені ще два – у південній та північній стінах нави. У північно-східній частині храму прибудовано прямокутну в плані ризницю. Центральний обсяг церкви мав високий двосхилий готичний дах, до нього прилягали напівнаметові дахи над північною і південною конхами.

У період від 1734 року до третьої чверті XVIII сторіччя костел зазнав чималих руйнувань. Відбудова його 1773 року

⁵⁰⁰ Wołyniak (M.J. Giżycki) Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji Ruskiej. – Kraków, 1923. T. 2. – S. 233.

⁵⁰¹ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1986. – Т. 4. – с. 226

пов'язана із значними змінами: у центральній частині наві зробили нове склепіння, наростили стіни, розтесали і замурували в горішніх частинах стрілчасті вікна, влаштували нові входи в бічних обсягах екседр. Стіни й склепіння розмалював відомий художник-монах Йосиф Прахтль. У вежі позамурували стрільниці, прорубали велике вікно в другому ярусі, а над входом зробили декоративний фронтон. Разом з цим на одній лінії з мурованою огорожею та по осі із західним входом спорудили двоярусну восьмигранну дзвіницю з мурованим першим ярусом. За обсягово-розпланувальним вирішенням церква належить до типу триконхових храмів. Обсяг церкви XV сторіччя являє собою майже рівнораменний хрест. Внутрішні розміри центральної навової частини – 8,6 x 13,6 м. Вона розкривається в апсиду й бічні екседри трьома широкими прорізами зі стрілчастими підпружними арками. Довжина апсиди 21 м, товщина кам'яних стін 1,9 м. Склепіння перекривають наву, апсиду, екседри, а також перший ярус дзвіниці. Хрестові склепіння ризниці до нашого часу не дійшли.

Найдавніша частина костелу, перетвореного на церкву, дзвіниця, споруджена як оборонна вежа на Кучманському шляху. Первісно вона була п'ятиярусною, майже квадратною в плані (8,8x9,4м). Горішній ярус її містив периметральну галерею, що оперізувала вежу ззовні; вона спиралася на консольні балки з довгими підкосами, а ті своєю чергою – на випущені з мурування бруси, гнізда яких розміщувалися між третім і четвертим поверхами башти. Перекривалася вежа високим наметовим дахом з гонтовим покриттям. Над входом до першого ярусу, із заходу, був дерев'яний машикуль (від конструкції його також залишилися гнізда в муруванні). Перекриття вежі були пласкі, балкові; в долішніх ярусах балки спиралися на обрізи стін, у горішніх – входили в гнізда в муровані. Долішні два яруси не мали отворів, горішні – мали стрільниці⁵⁰².

Летичівський костел – прямокутний в плані, з підкресленим вертикальним членуванням мас, на перший погляд не має нічого спільного зі спорудами фортифікаційного характеру. Зі сходу однієї з ним висоти – п'ятигранна видовжена в плані апсида. З півночі та півдня розташовані дві низкі каплиці.

Над головним, західним фасадом влаштований фронтон с декорацією у вигляді волот и кам'яних ваз. Аналогічні вази, розміщені на схилах даху, відмічають межу нави і апсиди. Над ними, на даху, влаштована вежка з фігурною банькою. Вхід здійснювався через притвір з портиком на заході. Портик складається з двох масивних стовпів, фігурного фронтону і відкритих на три боки проїомів, центральний з котрих – арочний. Його оздобленням є круглі ніші, архивольт, кутові пілястри. Проте аналізований храм має яскраво

⁵⁰² Пламеницька О.А. Оборонні храми Поділля. Покровська церква-замок XIV-XIX століть. (с. Шарівка Ярмолинецького району Хмельницької області) / www.heritage.com.ua (mistectvo). – С. 1.

висловлені фортифікаційні риси – під карнизом збереглися ключеподібні бійниці – сліди пристосування споруди до оборонних цілей⁵⁰³.

Вінницький храм також було включено в загальну систему оборонних мурів. До сьогодні збереглася назва, що підкреслює характер ансамблю забудов, куди входили сакральні споруди двох католицьких орденів (домініканців та єзуїтів) – «Мури».

Ченці різних католицьких чинів осідків, розташованих поряд, об'єдналися і створили міцну фортифікаційну систему, що реально дозволяла захиститися від ворогів [Фото 11].

*По-домініканський костел в Летичеві.
Фото М. Жарких.*

Костел в Язлівці має не тільки суворо фортечний, неприступний образ, але й в деяких місцях отвори-стрільниці, призначені для захисту від нападників.

Як вже зазначалося, більшість костелів ченців на території України вимуровано з каменю і побудовано, з використанням першозразкової базилікальної системи, яка має видовжену в плані форму – прямокутник, нероздільний або поділений на три нави. Домініканські сакральні споруди на цих теренах можна умовно поділити на три групи: базилікальну, псевдобазилікальну і залові або однонавові храми.

Незважаючи на єдність планової схеми, кожний храм мав оригінальний зовнішній та внутрішній вигляд, що досягається різницею у пропорціях, відмінностями у системі перекриття, характером декоративного оздоблення.

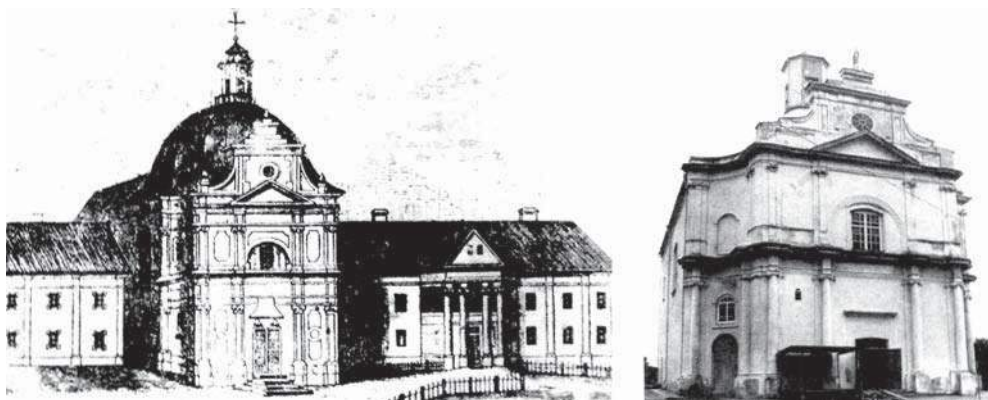
В цілому можна відмітити відсутність складних просторових рішень і планів, за деяким винятком пізніше зведених (XVIII ст.) костелів, нерідкий прояв провінційного нашарування, вплив місцевих будівельних традицій.

Три мурованих на теренах Київщини костели істотно різнилися між собою. Овруцький храм був характерною для даних теренів, прямокутною в плані, однопростірною забудовою з однією вежею над центральним входом Київський – тринавова базиліка з фасадом, розчленованим пілястрами, яка спочатку мала площинне завершення хору, ширший за хор наос, високий двосхилий дах з сигнатуркою. Торці даху мали форму щипців, вікна простого завершення. Загалом за розмірами споруда не перевершувала оточення, не становила архітектурної домінанти. Пишно перебудований 1640 року родиною

⁵⁰³ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1986. – Т. 4. – С 218.

Аксаків, костел став ланкою в становленні провінційного барокового храмобудування. З моменту перебудови костел постає як тринавовий чотиристовпний, купольний храм з вежами-дзвіницями і високими фронтонами. Споруда стає акцентною на панорамі Подолу. Хор отримує гранчасте завершення, багатство об'єму надає нова прибудова захристії, вікна мають стрілчасте готичне завершення⁵⁰⁴.

Архітектурні об'єкти центричного плану, такі як Любарський, складають особливу групу і характеризуються тяжінням до світських тенденцій в сакральному зодчестві. **Любарський** костел, квадратний в плані, з неспокійними витягнутими кутами, перекритий величним куполом діаметром близько 10 метрів (вписується в правильний квадрат) і ліхтарем на 4 вікна, був оригінальною спорудою, що рідко зустрічаються на цих землях. Зовні форма костелу виглядала прямокутною, а зсередини нагадувала рівнокінцевий хрест, в товстих стовпах якого по 4 кутах розташовувалися 4 невеличких каплиці. Трансептові каплиці разом з арками пресбітерія і музичного хору уподібнюють структуру грецькому хресту, поєднаному з восьмигранником. Двоарочний пресбітерія замикається апсидою. В зрізаних кутах наві розміщені у нижньому ярусі проходи, у верхньому – лоджії. У зовнішньому вигляді костелу домінує купол з восьмигранним ліхтарем і колонним фасадом з вгнутими боками. Структура, що поєднує восьмигранник з грецьким хрестом, має глибокі європейські традиції, насамперед, з XVI ст. італійські, а вже з XVII ст. польські⁵⁰⁵. Професор Єжи Ковальчик вказує на походження такого типу споруд з Італії і наводить приклад костелів Санта Марія ді Монтесанто і Санта Марія деї Міраколі (обидва – 1662-75, архітектор Карло Рейнальді за участю Карло Фонтани), порівнюючи з іншими аналогічними спорудами країн Європи. Родовід костелу в Любарі безперечно вказує на італійський ренесанс з кристалізацією компонентів архітектонічної структури в епоху бароко.

Головний фасад Любарського костелу.
За Є. Ковальчиком.

⁵⁰⁴ Горбик О. Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римо-католицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 72-73.

⁵⁰⁵ Kowalczyk J. Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej... S. 30.

Польський науковець Кароль Гутмейер розглянув архітектурний ансамбль в Любарі на фоні проаналізованих осьових монастирських структур епохи бароко⁵⁰⁶. Увагу дослідника привернув нетиповий для латинських забудов центричний варіант костелу, що розташовувався на одній осі з двома крилами монастирських приміщень. Подібне фланкування костелу монастирськими забудовами спостерігається в також і в Тульчині. Ця строга архітектонічна композиція з аналогічними фасадами була притаманна для епохи зрілого та пізнього бароко і розквітла впродовж XVIII ст. Вона використовувалася різними згромадженнями у Центральній Європі, зокрема на теренах Речі Посполитої. Генеза такого планування монастирських приміщень орденів останнім часом пов'язується з появою в Іспанії у 1563-86 роках королівської резиденції Філіпа II Сан Лоренцо дель Ескоріал архітекторів Хуана де Ерреро і Хуана де Толедо, яка у свою чергу мала кілька попередніх інспірацій⁵⁰⁷. Попри фланкування монастирськими будівлями головного фасаду Любарського костелу, композицію не можна назвати регулярно симетричною, як в Ескоріалі. Радше це імітація симетрії, де праве довше крило створено у вигляді літери «Г» і заглиблено, а ліве, коротке, виступає наперед. Серед споруд ордену Любарський ансамбль виступає як виключення, адже більше аналогічних структур у домініканському зодчестві на українських теренах не зустрічається. Натомість, попри італійські інспірації у ньому звучать зв'язки і з чеською архітектурою.

Водночас, існують більш асиметричні структури, де монастир примикає до костелу тільки з одного боку, як наприклад у Кам'янці-Подільському, Луцьку та ін.

Цікавим є той факт, що тринавова структура, була використана при зведенні всіх без виключення чотирьох споруд домініканців на Брацлавщині (Тиврів, Мурафа, Вінниця, Тульчин). Костели в Мурафі, Вінниці і Тиврові мають двобаштовий головний фасад при

Головний фасад Тульчинського храму
з прилягаючим монастирем.

⁵⁰⁶ Guttmejer K. Zespół Dominikanów w Lubarze na tle wybranych osiowych założeń klasztornych epoki baroku // *Artyści włoscy w Polsce. XV-XVIII wiek.* – Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2004. – S. 444–484.

⁵⁰⁷ Guttmejer K. Zespół Dominikanów w Lubarze... S. 450–451.

тринавовому плані забудови. У Тиврівському – пресбітерій, зовні підкреслений сходиною даху, дещо вужчий і нижчий від основного корабля храму. Всього на теренах Правобережній України нараховується близько дванадцяти архітектурних об'єктів тринавової структури.

Тринавова базиліка Чортківського домініканського костелу, що знаходиться на західному Поділлі, доповнена міцним трансептом з великими апсидами, підпертими двосходиновими контрфорсами, що утворює форму видовженого латинського хреста.

Архітектоніка костелу
св. Миколая в Кам'янці-Подільському.
НІАЗ «Кам'янець».

До псевдобазилікальних споруд відноситься центральний храм Подільської контрати у Кам'янці-Подільському, котрий вирізняється більш складною конфігурацією. Бокові нави незначно нижче головної, яка не має власних вікон, що відрізняє споруду від автентичної базиліки. Бокові нави мають окреме пульпітове покриття, трохи нижче від даху наосу, котрий характеризується чітко

визначеною мансардовою структурою. Архітектоніка бокових нав ускладнена двома симетрично добудованими каплицями кубічної форми, увінчаними банями зі світловими ліхтариками (латернами) і третьою зі склепінням циліндричної форми. Дах над головною навою і пресбітерієм суцільний; лише тригранна форма апсиди та конхи над нею дозволяють простежити місцезнаходження головного вітваря.

Найбільш поширеним на території України виступає однонавовий (заловий) храм, до якого відносяться домініканські забудови у Смотричі, Язлівці, Летичеві, Барі, Сокільці, Солобківцях, Шарівці, Сидорові та Кам'янці-Подільському (домініканки). Однонавовими забудовами є близько тридцяти костелів, тобто майже половина сакральних об'єктів ченців на Україні. Всі однонавові храми були невеликими за розмірами, не потребували надмірних коштів й зусиль для зведення та охоплювали віруючих, маючи можливість вмістити всіх у невеликий за обсягом храм. Тому потреби у зведенні великих базилікальних споруд, як правило, не виникало.

У розвитку ренесансної архітектури суттєвим виявилось розв'язання сакрального простору, запропоноване Леоном Батиста Альберті в проекті храму Св. Андрія в Мантуї, котре інспірувало побудову відомого костелу єзуїтів Іль Джезу у Римі архітекторами Джакомо Віньолю та Джакомо делла Порта. Цей храм довгий час правив за взірць для численних європейських барокових залових споруд. Цікава ідея знайшла своє втілення у домініканських прямокутних в плані, однонавових храмах України. Це костели з

одним видовженим приміщенням, які у свою чергу можна систематизувати за певними ознаками.

Деякі з залових забудов можна умовно назвати стіностовпними, оскільки система стін доповнюється різнорозмірними в кожному храмі стовпами. Споруди такого характеру мають, як правило, по дві бокових, розташованих напроти, справа та зліва, низьких каплиці, котрі відіграють роль трансепту, тобто поперечної до головного простору форми. Каплиці, доступ в які здійснюється з головної нави, мов би замінюють тринавову систему побудови.

Для українських однонавових костелів характерні площинно артикульовані стіни, циліндричне склепіння, двоярусний фасад, в деяких випадках із загостреним фронтоном і боковими спливами волют. Прорізи бокової стіни, що ведуть до каплиць, втрачають функції ренесансної аркади, перетворюючись на єдиний засіб членування простору; комунікація між каплицями справляє враження бокових нав.

Боковий фасад Летичівського костелу.
Фото М. Жарких.

Єдиним способом членування основного простору костелу могла виступати арка (тенча), що відокремлювала видовжений пресбітерій від нави і спиралася на капітелі виступаючих пілястр. Каплиці найчастіше мають купольне завершення ренесансного або барокового характеру; головний обсяг – кубовий або незначно видовжений. Такі забудови зберігають символічне значення

християнської архітектури і, завдяки каплицям, утворюють в плані видовжений латинський хрест. Найстаршими за часом зведення у цій когорті можна назвати Летичівський та Шарівський храми. Останній має готичні каплиці апсидальної форми з конховим покриттям і у 1607 році вже згадується як кам'яний⁵⁰⁸. Каплиці Летичівського костелу мають купольне завершення ренесансного характеру; основний обсяг храму видовженої форми. Готична побудова вкрита гонтовим двосхилим дахом, котрий над тригранною з високими вікнами апсидою пресбітерія переростав у конхове покриття. Східний фасад, підтриманий середньовічними контрфорсами; ліхтарики каплиць та сигнатурка мають баньки цибульчастої форми. Сигнатурка оформлена спливаючим до кінця даху каскадом вигнутих мурованих форм з башточковими завершеннями, що повторює декор фронтону головного фасаду.

В першій третині XVIII ст. виникають ще два храми цієї підгрупи: у Сокільці і Солобківцях. Враховуючи територіальну близькість,

⁵⁰⁸ Wołyński (M.J. Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. - Kraków, 1923. - Cz. 2. - S. 243.

спільну належність до Подільського воєводства та домініканського ордену Руської провінції можна висловити припущення, що Летицький та Шаровецький костели правили за взірець при зведенні аналогічних споруд більш пізнього періоду. З храмів Волині до цієї групи належить стара забудова Острозького костелу.

*Костел обсервантів в Сидорові.
Фрагмент вежі західного фасаду.
Фото о. М. Мілавицький ОР.*

Надзвичайним трактуванням вирізняється храм домініканців-обсервантів у Сидорові, головний фасад якого відповідає описаному вище плану у вигляді герба Калинова. Своєрідною знахідкою були зіркові у плані вежі, що фланкують головний портал, який має вгнуту форму із лучковим завершенням і замкнений у дві колони⁵⁰⁹. Горизонтальні тяги, що розділяють перший зірковий ярус, мають виразну рельєфну структуру і слугують базою для

верхньої, чотирикутної частини веж. Площини башт розчленовані вертикальними незначно виступаючими великими пілястрами та багатопрофільованими карнизами.

Другу підгрупу одноназових сакральних об'єктів складають костели в Язлівці, Кам'янці-Подільському (домініканки), Сидорові, Барі та Смотричі. Це споруди, що не мають каплиць, єдиними добудовами котрих можуть бути допоміжні приміщення або захристії, що групуються біля пресбітерія (Смотрич), невеличкий трансепт або псевдотрансепт (Язлівець), які підкреслюють хрестоподібну у плані форму сакральної архітектури [Фото 12]. Натяк на хрестоподібну символіку архітектурного простору спостерігаємо у Кам'янець-Подільському храмі сестер-домініканок, де впритул до пресбітерія добудовані невеличкі апсидіоли з конховим покриттям, котрі у візитаціях 1823 року іменуються каплицями⁵¹⁰. З костелів Волині до даної групи можна віднести Старокостянтинівський костел.

Дещо змінився план Барського костелу, котрий було перебудовано приблизно до 1911 року і трансформовано з простого за конфігурацією видовженого об'єму в хрестоподібну форму завдяки виступаючому трансепту.

Проаналізовані три групи домініканських сакральних храмових споруд оточувалися обов'язковими для ордену і необхідними забудовами: монастирем та господарськими службами. Але візитною карткою кожного ансамблю є головний фасад костелу, котрий часто при однотиповому з іншими плані надає можливість нестандартного тракту-

⁵⁰⁹ Kowalczyk J. Kościoły późnobarokowe w diecezji Kamienieckiej // Sztuka kresów wschodnich. - Kraków, 1996. - Cz. 2. - S. 98.

⁵¹⁰ КЦДМА. Визитное описание костелов за 1823 год. - Ф. 685.- Римско-католицька духовна консисторія. - Оп. 4. - Спр. № 21. - С. 413.

вання, своєрідної архітектурної композиції і створює обличчя храму, котре найбільш запам'ятовується і відрізняє його від подібних будівель.

Архітектурна форма церковного portalу – своєрідне резюме сакральної побудови, пов'язане з релігійним значенням дверей, з людською і Божественною природою Христа, котрий сказав: “Я – ворота: хто Мною увійде, той врятується” [Йн.10, 9]. Церковні двері – це один із символів Христа, і не дивно, що головному входу приділялася надзвичайна увага, що порталі і фланкуючі їх башти несли семантичне, духовне та естетичне навантаження.

За структурою фасади домініканських храмів на теренах України можна класифікувати на три групи: однобаштові, двобаштові і ті, що не мають башт. До першої групи (близько двадцяти) належать костели з однобаштовим фасадом у Кам'янці-Подільському, Шарівці, Язлівці, Чорткові та Сокільці, Солобківцях, Луцьку. Найменш фасадів з однією вежею припадає на Волинь, приблизно порівну на Поділля і Галичину. Серед архітектурних об'єктів XVII ст. відмічається нерідке поєднання готичного плану і об'єму та бароково-ман'єристичного головного фасаду.

В першій групі найстаршими є фасади Шарівського, Язловецького та Соколецького костелів, дво-триярусного ділення, розчленовані виступаючими горизонтальними тягами. Двоповерхова вежа вінчала крухту храму, одночасно відіграючи роль дзвіниці. До центру головного фасаду примикає башта-дзвіниця, яка веде свій початок від культових споруд попереднього періоду, пристосованих до захисту, де подібна башта виконувала роль оборонної.

Язловецький однобаштовий костел. Сучасний вигляд. Фото автора, 2003 рік.

Якщо триярусний фасад Язловецького костелу відрізнявся оборонним характером (міцні стіни, вузькі вікна), то вежа Шарівського костелу мала солом'яне покриття, а фасад доповнювався дерев'яним ґанком на зразок сільських забудов. Фасад Соколецького храму також був

триярусним, вкритим ґонтом, з вежею на чотири дзвони. Найцікавішою з цієї групи можна назвати побудову в Язлівці, де яруси розчленовані чітко визначеними горизонтальними тягами. Верхній ярус має кругле завершення кутів на зразок невеликих бійниць і декорується аркатурним пояском.

Своєрідно трактований після реставрації 1754 року головний фасад Кам'янець-Подільського костелу отців-домініканців. За

проектною пропозицією архітектора Яна де Вітте з правого боку від головного входу добудовується другий поверх монастиря. З лівого – двоповерховий коляторський (фундаторський) будинок М. Потоцького. Це створило гармонійну рівновагу правого (існуючого) і лівого (добудованого) крил, що фланкують надбрамну дзвіницю.

Висока триярусна вежа своїми бароковими шатами контрастує з сусідніми забудовами, які мають аскетичний характер. Вона, мов медіанта ансамблю, посередниця, що розкрила велетенські крила барокових волют і ними, як покривом, покрила і поєднала келії монастиря, костел і будинок Потоцького. На цьому прикладі можна побачити, як архітектор, пов'язаний вже існуючими забудовами, використовуючи специфічні художньо-образні засоби виразності, знаходить талановите рішення. Він перетворює дзвіницю на справжню доміанту за розмірами, висотою, масштабом, пропорціями, ритмом ярусів, скульптурних та рельєфних зображень [Фото 13].

Головний портал Кам'янець-Подільського храму отців домініканців. НІАЗ «Кам'янець».

Головний вхід до кляштору в Кам'янці. Сучасний вигляд. Фото автора 2000 р.

Вхід у монастир, що знаходився з правого боку від всього ансамблю забудов, прикрасився фланкуючими пілястрами з капітелями у вигляді хоругвей, що розкручуються і відкривають глядачеві рельєфне зображення великого листа. Вище знаходився розкрепований на барочний манер антаблемент і пишно прикрашений тимпан фронтона. Тимпан містив ліпне рельєфне зображення героїзованого гербу родини Потоцьких (Пилява). Центральною фігурою акротерія, зафіксованою ще до 1860 року, була постать Міхала Архангела, покровителя Міхала Потоцького, обабіч якої стояли два велетенських вазони⁵¹¹. Наддверний напівкруглий тимпан було прикрашено декоративним замковим каменем, під яким кількома сходинками, що вели до верхньої частини дверей, створювався ефект неглибокого перспективного порталу.

⁵¹¹ Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski. Szkic historyczny. – Wilno: typ. I. Zawadzki, 1915. – S. 37.

За будинком Потоцького, що прилягає до приміщень дзвіниці і бічної нави костела, знаходилося ще одне подвір'я, до якого вела маленька бічна брамка. В середині подвір'я, за розповідями мешканців міста, в другій половині XVII ст. Халіл-Паша встановив пам'ятник своїй дочці, котра тут померла. Цей пам'ятник зберігався ще до початку XIX ст. біля фонтану, який теж розташовувався поряд⁵¹².

Вхід до костелу через високі залізні, прикрашені чеканим рельєфом двері вежі-дзвіниці. Перед порталом на вулиці з боків було встановлено чотири кам'яних скульптури Патріархів Старого Завіту. Залишки цих скульптурних зображень ще зберігаються в архітектурному заповіднику Кам'янець-Подільського. Неможливо оминати скульптурні композиції, які нерідко відігравали вирішальну роль в трактовці образу храму.

“Чотири статуї прекрасної різьби з каменю і на таких же підставках перед вхідними дверями: з одного боку Аарона, що хліб тримає і Авраама, що розмовляє з сином; з другого – Аарона з кадильніцею і Авраама, котрий приносить свого сина в жертву Богові...”⁵¹³.

Цікаво, що фігури так званого “Авраама, що розмовляє з сином” мають світський вигляд завдяки шатам, у які вбрані постаті. Особа “сина” більш схожа на дівочу фігуру, що стоїть на колінах, притиснувши руку до серця, благає або просить. Можна припустити, що ці скульптури мали свої прообрази серед сучасників або недалеких предків і символізувати акт принесення в жертву свого життя як в минулі, так і наші часи. Мало вірогідно, щоб обабіч входу стояли дві постаті Аарона; є припущення, що з кадильніцею стояв один з Патріархів Старого заповіту, можливо Захарія.

Символіко-образні начала цих двох скульптурних груп полягають у тому, що перша ілюструє приготування до жертвоприношення, друга – непосредній акт її принесення. З фігур, що збереглися, бачимо постать первосвященника Аарона, вдягненого в урочисте вбрання каплана, який готується до віддання жертви: верхні шати, ефод (короткий одяг) та прямокутний нагрудник судний, який складається з чотирьох рядів каменів, по три в кожному. Відповідно Старому Заповіту нагрудник, що його через Моїсея Бог подарував Аарону, мав перший ряд дорогоцінних каменів – рубін, топаз, смарагд; другий – карбункул, сапфір і яспіс; третій – опал, агат і аметист; четвертий – хризоліт, онікс і берил – всі вставлені в золоті гнізда. Цей нагрудник, розділений на дванадцять клітинок, – особливий символ архікапканської влади над дванадцятьма поколіннями Ізраїля, імена яких вписані на кожному камені.

⁵¹² Prusiewicz A. ... S. 38.

⁵¹³ Podolsko-Kamienieckiej Dyeczyzi, Kościół Zakonny WW OO. Dominikanów Kamienieckich. – Рукописна книга за 1824 р. з фондів Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника. – КВ – №69161. – СТП – № 481. – С. 3.

Скульптури головного входу до костелу Кам'янецьких домініканців.
НІАЗ «Кам'янець».

Нагрудник судний Аарон повинен був носити на серці своєму, коли входив до святині, – на повсякчасну пам'ять перед Господнім лицем. І додавався до нагрудника судного урім (світло) і туммім (досконалість)⁵¹⁴.

В лівій руці священик тримає посудину з чистою, вичавленою оливою з оливкового дерева на освітлення, щоб запалювати вічну лампаду. В правій – три великих хлібини, які щосуботи приносилися перед лице Господа.

“Авраам, що розмовляє з сином” і Аарон з хлібами й оливою, символізували людей, які готуються принести жертву. До речі, в народі вулицю, де стояв домініканський костел, завдяки Ааронові називали Трихлібною.

З іншого боку від входу до храму знаходимо скульптурні зображення Авраама, що вже поклав зв'язаного Ісаака на приготовлені дрова. Підліток Ісаак, якого Авраам готується принести у жертву, зображений скульптором з розвиненим у фізичному відношенні тілом, на якому досить виразно читаються м'язи. Патриарх Старого Заповіту, котрий стоїть з кадилом, возносить до неба благовонний дим жертви, що мила Богу. Всі фігури нижньої частини головного порталу костелу уособлювали акт приготування і принесення жертви кожною людиною – від хліба й оливи до віддання Творцю власного життя.

Поряд із символіко-образним звучанням ансамбль скульптурних зображень має своєрідні художні риси і композиційні особливості. Аналізуючи скульптури, які збереглися до наших часів, слід зробити висновки, що їх можна поділити на дві групи, які між собою, кожні у своїй групі, мають велику кількість спільних рис і, без сумніву

⁵¹⁴ Старий Заповіт // Біблія або Книги Святого письма Старого і нового Заповіту. – Українське біблійне товариство, 1991. – С. 87.

належать різцеві двох майстрів або конкретним скульптурним майстерням з чітко означеними художніми течіями.

Фігури групи головного фронтона мають пізньобарокове звучання, на відміну від нижніх фігур порталу, які мають більш рококове, експресивне забарвлення і відрізняються в художньо-композиційному відношенні тощо.

Всі фігури виконано з дуже поширеного на той час (середина XVIII ст.) для такого типу робіт пісковика. В деяких архівних джерелах його плутають з вапняком⁵¹⁵, але в ті часи така неточність – досить характерне явище.

В стилістичному відношенні скульптури головного фасаду підпорядковуються архітектурі і мають чітко визначений стильовий напрямок. Рококова полегшеність і субтильність ще не торкнулася фігур фронтона, натомість стюкове оздоблення інтер'єру головної нави костела вже повітряне рококове. Така ж сама стильова лінія звучить в фігурах, розташованих біля входу.

Всі фігури святих верхнього ярусу, зображених у повний зріст, стоять з опорою на одну ногу, в так званій класичній позі контрапосту, або хіазму (від грецької літери «хі»), що означає перехресну рівновагу сил у зображенні фігури, яка стоїть. Звільнена від опори нога та зміна напрямлення плечового й тазового поясів народжує враження міцного стояння фігур на площинах консолей і підставках-подіумах.

Скульптурні форми зроблені узагальнено, підкреслено монументально, без натяку на розпливчастість, «сфумато». В жодній з них не помітні спроби ввести зорові ілюзії зменшення верхніх частин, особливо голів, для посилення враження більшої висоти фігури, штучного перспективного видовження або скорочення, які часто бачимо у скульптурах-акротеріях, призначених для прикрашання фронтонів і портиків архітектурних споруд.

Фігури масивні, міцної статури; в них зберігається величний етос, немає стрімких й збуджених рухів, що сприяє створенню відчуття гідності персонажів. Кожна постать з крупними, сильними кінцівками. Особливу увагу привертають обличчя фігур. Збільшені, класицистично лаконічні форми носа, уст, щелеп і чола підпорядковуються акцентованим очам, великим і трохи надмірно випуклим. Створюється враження глибини переживань, справжньої сили духовних почуттів. Зморшки на обличчях мають глибокий рельєфний характер, особливо це прочитується на лиці Св. Яцка. Якщо обличчя Діви Марії, Св. Домініка та Св. Миколая імперсональні, мало індивідуалізовані, приведені до небагатьох варіацій загального, зразково класичного типу, то лику Св. Яцка притаманні цілком конкретні виразні риси: круте чоло, м'ясисті

⁵¹⁵ КППМЗ. Книга Архібратства Святого Розарію з 1605 по 1910 рік. Рукопис. – КВ 75510. – КСП № 185. – С. 3.

ніс і губи, роздвоєне підборіддя. Це конкретна особистість з обличчям, що швидко впізнається.

Майстерність виконавця проявляється в пластичних, лірично жіночих, притиснених до серця, руках Діви Марії, в напружених, сильних пальцях Св. Яцка і Св. Домініка. Знання анатомічної побудови людської фігури проступає з-під шат, які виконано не менш лаконічно та монументально й водночас з певною долею геометризації.

Автори володіють пластичною мовою співставлення різнохарактерних об'ємів і фактур, які підкреслюють одна одну. Так, фактура волосся й бороди підкреслює чистоту площин, які знаходяться поряд. Наповнені вітром, просторові фалди мафорія Діви Марії контрастують з прилягаючим нижнім одягом. Майже в кожній фігурі крупні геометризовані складки знаходяться поряд з проробленими дрібними деталями верхніх частин постатей, рукавів тощо. Особливо глибокими складки стають у нижній частині кожної скульптури.

Скульптури верхнього ярусу храму Кам'янецьких домініканців.
НІАЗ «Кам'янець». Фото В. Бренюка.

Фігури верхньої частини порталу дзвіниці та скульптури, що фланкують вхід, емоційно відрізняються між собою. Верхні – непорушні, репрезентативно-монументальні, позбавлені людських пристрастей і прив'язань; нижні – експресивно чуттеві, захоплені глибокими переживаннями. Тіло Авраама, схвильованого проханням Бога принести в жертву рідну дитину, знаходиться в спіралеподібному ракурсі (*serpentinata*), обличчя піднято догори. Поряд, зі зв'язаними руками покірний, наляканий, безпорадний Ісаак. В даному випадку скульптор прагнув перемогти пасивність матерії, надихнути, наситити камінь емоціями, підкорити матеріал художній ідеї. І тут спостерігаємо чудове співставлення небесного непорушного спокою верхніх фігур і земних переживань, хвилювань турбот постатей, що зустрічають людей при вході.

Не менш цікавим виглядає вхід до храму у Чорткові, з домінантною центральною триярусною вежею, котру фланкують збудовані до неї впритул низькі гранчасті башточки. Шатрова покрівля підкорена руху догори і насичена конструктивними і декоративними елементами, що підкреслюють рух. Над вхідним порталом, увінчаним вімпергом з поздовжніми стовпчиками, що завершуються з боків пінаклями, а всередині хрестом, вміщено вітражну ружу з трипелюстковим орнаментальним мотивом. Портал має перспективний характер і втоплені у глибину двері, що виглядають як подвійна арка. Вище ружі знаходиться типовий для романського та готичного періодів мотив аркади, котра представлена у різній інтерпретації: від простого аркатурного пояса під дахом веж до складних узорів, сліпих арок, що перетинаються. Центральна вежа з усіх боків має подвійні прорізи вікон, оформлені арочками, що спираються на консолі. Черепиця даху викладена своєрідним візерунком “риб'яча луска”. Всі площини вхідного порталу насичені рухливим членуванням, котрий підкреслюють досить активні кольорові плями природно забарвлених будівельних матеріалів: обпалена цегла (червоний), пісковик (сірий холодний) та зеленкувата покрівля металевими листами центральної вежі.

Головний фасад Чортківського храму. Старовинна поштівка з архіву Краківських домініканців.

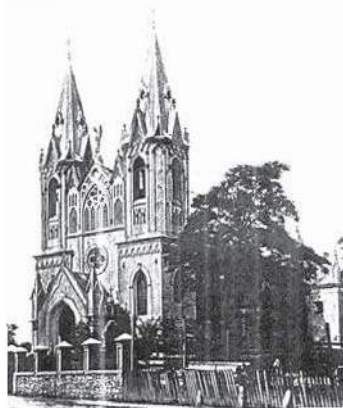
Друга група порталів характеризується двобаштовим головним фасадом. Надзвичайним трактуванням вирізняється костел домініканців-обсервантів у Сидорові, головний фасад котрого, як вже зазначалося, відповідає плану у вигляді герба Калинова. Своєрідною знахідкою були зіркові у плані вежі, що фланкують

головний портал, який має вгнуту форму із лучковим завершенням і замкнений у дві колони⁵¹⁶. Горизонтальні тяги, що розділяють перший зірковий ярус, мають виразну рельєфну структуру і слугують базою для верхньої, чотирикутної частини веж. Площини башт розчленовані вертикальними незначно виступаючими великими пілястрами та багатопрофільованими карнизами.

Типові для барокового стилю двобаштові фасади мають Тиврівський й Мурафський костели. Перший між двома вежами, які не збереглися до нашого часу, містить трикутний фронтон. Головний вхід виглядає досить стримано, навіть суворо, скупі пошвавлені ледве виступаючими великими пілястрами зі спрощеними капітелями та нескладними рококовими наличниками вікон. Незважаючи на вертикальні та горизонтальні членування, фасад виглядає суцільною масою, єдиним нероздільним організмом. Головний портал Мурафського костелу вирізняє багатство членувань та декоративного оздоблення. Башти і фасад розчленовані на три яруси багатопрофільними горизонтальними тягами, скрізь простежується розкріповка антаблементу та інших компонентів архітектурного декору. Оздоблюють фасад великі пілястри без канелюрів, увінчані коринфськими капітелями. Цибулини веж визначаються складними, притаманними згасаючому бароковому стилю, конфігураціями, вони поділені на яруси і розчленовані. Верхні частини веж раніше були відкритими і виконували характерну для такого типу споруд роль дзвіниць. Тимпан фронтона ускладнений з обох боків великими динамічними волютами і відокремлений від нижньої частини сліпою барокового вигляду балюстрадою. У центрі тимпану, у заглибленні аркоподібної ніші, оформленої пілястрами, і зараз вміщується великий розпис образу Матері Божої Непорочного Зачаття, що стоїть на земній кулі, виконаний у біло-блакитно-синій гамі. Змістовим та кольоровим акцентом зображення є золота корона на голові Діви Марії. Розпис гармонує із загальним блакитно-сірим в обрамленні білого забарвленням усього костелу. Колорит виглядає піднесеним, відповідним присвяченню храму Діви Марії [Фото 14].

Головному входу Барського костелу приділялася надзвичайна увага, портали і фланкуючі їх башти несли семантичне, духовне та естетичне навантаження. Над виступаючою вперед крухтою розташована

Головний фасад костелу в Барі. Стара поштівка.

⁵¹⁶ Kowalczyk J. Kościoły późnobarokowe w diecezji Kamienieckiej // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1996. – Cz. 2. – S. 98.

вітражна ружа. Фронтон має стрілчасті обриси і увінчаний скульптурою Св. Михайла Архангела. Трикутник фронтона, прикрашений у верхньому ярусі сліпим візерунковим масверком, фланкують дві двоярусні вежі, оздоблені різновеликими пілястрами і аркатурними поясами.

На території Правобережної України зафіксовано тільки сім костелів з двобаштовими фасадами (Ляхівці, Тиврів, Мурафа, Вінниця, Козин, Бар, Сидорів). Всього приблизно вісім відсотків двобаштових костелів ченців було зведено на території України.

У третю групу безбаштових фасадів, яка нараховує близько шістнадцяти сакральних об'єктів, входять виключно однонавові храми у Червонограді, Летичеві, Солобківцях, Смотричі, черниць-домініканок у Кам'янці-Подільському та ін. Головний фасад Летичівського храму може слугувати прикладом, що демонструє присвячення сакральної споруди Діві Марії. У ніші фронтона міститься великий фресковий розпис, який зображує Богородицю з Немовлям на колінах, котра передає вервицю (розарій) домініканським святим Домініку й Катерині. Летичівський храм має фасад готично витягнутої вгору пірамідальної

Головний фасад Летичівського храму. Рисунок з архіву МДІА, XX ст. / НІАЗ «Кам'янець».

форми з відокремленим горизонтальною тягою фронтоном, котрий оздоблено сходинковим завершенням і розчленовано вертикальними, підкореними руху догори пілястрами. Увінчує фронтон декоративне зображення хрестоцвіту з хрестом. Нижня частина фронтона містить згаданий вище розпис і балкон, обладнаний чавунною решіткою, на котрий можна потрапити через костельний піддашок. Крухта, що вибудована перед входом, знаходиться під стрілчастим вікном і має свій власний фронтон з люкарною. Над крухтою знаходилося Розп'яття Спасителя з двома дерев'яними фігурами ангелів, що стоять на колінах⁵¹⁷. Верхні вікна бокових фасадів мають заокруглене завершення, нижні – наближаються до прямокутної форми.

Аналогічний фронтон, відокремлений горизонтальними тягами і прикрашений 6-ма пілястрами з капітелями мав храм у Солобківцях. Вінчала кам'яний портал кулька з тесового каменю з хрестом⁵¹⁸, а на кутах фронтона по два кам'яних вазони; крухта добудована до вхідних дверей. До цієї ж групи належить храм

⁵¹⁷ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. С. 187.

⁵¹⁸ КПДМА. Визитное описание костелов за 1823 год... С. 237.

кам'янецьких домініканок, безбаштова споруда з двосхилим дахом, вкритим гонтом, на якому був встановлений великий металевий хрест. Горизонтальна, розкрепована на бароковий манер, тяга відокремлює трикутний фронтон з видовженим центральним вікном, обабіч якого розташовані вертикальні вузькі лопатки і великі спливаючі волюти, що незначною мірою виступають від поверхні тла. По боках фронтона височили дві статуї – Святих Михайла Архангела і Домініка, з протилежного фасаду з ними перегукувалися два кам'яних великих вазони. Дзвін і сигнатурка знаходилися при фасаді, під дахом (фігури святих, вазони, дзвін і сигнатурка не збереглися).

Верхня площина фасаду відділена від нижньої балконом, містить по центру нішу з балконними дверима, фланковану великими подвійними гладкими пілястрами з трансформованими іонійськими капітелями (волюта, центральний завиток-картуш й вінок квітів). Пілястри виставлені на високих п'єдесталах. Нижній ярус має вхідні двері, котрі провадять до крухти і обрамлюються великими рельєфно виступаючими стовпами, що слугують підпорами балкону.

Такий самий двоярусний портал спостерігаємо у Смотрицькому костелі, нижня частина якого оздоблена подвійними пілястрами з капітелями, котрі теж фланкують вхід і відкритий балкончик над ним. Фронтон оформлений по боках декоративними вазонами, а в глибині центральної ніші знаходяться дві алабастрових фігури святих.

Фасад храму в Любарі оформлений у нижньому ярусі іонійськими колонами (фуст колони без канелюр); верхній ярус прикрашають пілястри композитного ордеру. Мотив волюти іонійської капітелі виступає в якості декоративної тяги, що відокремлює яруси одне від одного. Відповідний часу зведення пізньобароковий характер споруди вирізняється експресією і динамізмом. Більш скромним виглядає Овруцький храм з дахом і двома банями, вкритими гонтом – одним над вежею, другим, меншим над сигнатуркою. Квадратна мурована дзвіниця на три дзвони знаходяться окремо, на території костелу⁵¹⁹.

Головні фасади деяких костелів вирізняються хвилястим, ширмовим або «паравановим» характером стіни. Запропонував хвилясту стіну фасаду італійський архітектор Франческо Борроміні в церкві Сан Карло алле Куатре Фонтане. Сучасники порівнювали

Головний фасад храму в Смотричі.
Сучасний вигляд. Фото автора.

⁵¹⁹ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 6, спр. № 306, Візити Овруцького домініканського костелу за 1819 рік. – С. 2.

Головний фасад Чарторийського костелу. Фото кс. Є. Блащук, 1995 р.

її зі шкіркою запеченого яблука. Польський дослідник Є. Ковальчик пов'язує існування такого фасаду з діяльністю на Україні архітектора Павла Гіжицького SJ⁵²⁰. Ці споруди, що мають переконливі ознаки стилів бароко і рококо, зустрічаються тільки в трьох костелах Чарторийську, Козині і Сидорові. Цікавою рисою костелу в Козині є те, що динамічною формою характеризується виключно фасад, а весь корпус було збудовано в іншій, простій і строгій манері. Це ґрунтовно відрізняє архітектуру на українських землях від чеського пізньобарокового зодчества⁵²¹.

Особливістю домініканських костелів на землях України можна назвати існування в деяких випадках амвона назовні костелу для традиційного проповідування більшому числу людей на свіжому повітрі. На наших теренах проповідницька місія ченців здійснювалася також з відкритих балкончиків, розміщених на головному фасаді над вхідними дверми. Існування балконів з балюстрадами притаманне архітектонічним структурам з готичними формами (Летичевський костел), за паладіанськими мотивами (Смотрицький), бароковим (Мурафський, Ляховецький) і рококовим (Тернопіль) фасадам.

Впровадження балкону для проповідей, незважаючи на стильове рішення, свідчить про більш глибокі причини його появи на фасадах домініканських споруд, пов'язані з втіленням ідей проповідницького ордену. В Тернопільському костелі балкончик навіть розміщений на консолях. Балкончик в деяких випадках міг бути втопленим, заглибленим в отвір над входом і обмеженим ззовні решіткою (Луцьк, Чарторийськ). Згодом, після скасування домініканських осередків, такі балкони на фасаді закривалися вікном, вітражем або наглухо замурувалися. На утвореній площині міг виконуватися розпис. Таку трансформацію наочно видно на прикладі

Вид на головний фасад з балконом храму в Тернополі. Стара поштівка з архіву домініканців в Кракові.

⁵²⁰ Kowalczyk J. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 14.

⁵²¹ Ibidem... S.15.

Летичівського костелу, рисунок XIX ст. з якого зберігається в Національному історико-архітектурному заповіднику «Кам'янець». На рисунку бачимо великий балкон на консолях на головному фасаді; сучасний вигляд храму вже демонструє звичайний великий віконний отвір⁵²².

Розквіт зодчества домініканців на українських теренах припадає на злам XVI–XVII століть. Друга половина XVII ст., переобтяжена війнами, бурхливими навалами ворогів, зокрема на теренах Правобережної України, характерна перериванням цього розвитку. Нове пожвавлення у зведенні сакральної архітектури ордену спостерігаємо у другій половині та наприкінці XVIII ст., у період пізнього бароко. Відгомін піднесення будівельного руху відчувається ще у першій третині XIX ст.

Таким чином можна зробити певні висновки щодо особливостей архітектоники забудов домініканського ордену на досліджуваних теренах, а також ствердити, що зодчество домініканців на українських землях характеризується спільними рисами зі спорудами мендикантів на території Західної Європи, зокрема позначено впливами північно-німецьких, чеських та польських будівельних шкіл.

Виходячи з попереднього аналізу, слід зазначити, що першобудови XIII ст. неможливо піддати аналізу, оскільки на українських теренах, на відміну від польських і чеських, вони не збереглися. Особливостями архітектури мендикантів на теренах Правобережної України є:

- суворий, аскетичний, скромний, підпорядкований цільовому призначенню, вигляд споруд;
- простота, як вираз убогства ченців і прояв протесту проти розкоші катедр і костелів абатств;
- обмаль прикрас й лаконічність форм, зовнішньо гладкі стіни і трикутники фасадів;
- дотримання довгий час готичної традиції у зведенні споруд;
- фортифікаційний характер храмів, нерідке їх включення в систему оборонних мурів тощо;
- контрфорси переважно навколо пресбітерія;
- тринавові структури часто без трансептів з широко відкритими стрілочастими аркадами, з широкими боковими навами, вкритими пульпітовими дахами;
- склепіння циліндрично півциркульної, площинної, хрестової або комбінованої конструкції;
- у контрреформаційний період продовження маніфестації споруд у стилі середньовіччя;
- поєднання готичного, стриманого за характером, плану і об'єму та бароково-ман'єристичного західного фасаду;
- видовжена апсида головного вівтаря;

⁵²² НІАЗ «Кам'янець». Матеріали Летичівського костелу.

– наявність над входом головного фасаду відкритого балкону для проповідування.

Всі аналізовані храми домініканців містили в організації простору і характері оздоблення провідні ідеї ордену, втілювали не тільки загальнохристиянські символічні принципи, притаманні сакральному мистецтву взагалі, але й намагалися наочно висвітлити духовні засади згромадження, що вочевидь відбилося в організації зовнішнього та інтер'єрного просторів, загального облаштування споруди тощо.

Традиційним було зведення костелів з тесового каменю та використання для склепінь, а деколи і стін, обпаленої цегли чи комбінованої кладки. На відміну від будівництва ченців на теренах Галичини, в храмах домініканців Правобережної України використовувалося переважно тесове каміння. Дуже рідко спостерігаємо змішану з цеглою кладку і практично не зустрічаємо побудованих виключно з цегли споруд. Особлива ситуація складається на Київщині, де з п'яти споруд ченців тільки три було зведено з каменю, інші ж залишалися дерев'яними і на жаль зникли, не залишивши навіть відомостей про характер дерев'яного будівництва згромадження.

Сакральну архітектуру домініканців можна поділити на базилікальну, псевдобазилікальну та однонавові храми; останні були більш поширені на теренах України. За даними збережених матеріалів по двадцяти восьми архітектурних об'єктах Правобережної України тринавову базилікальну структуру мали дванадцять споруд, однонавову – п'ятнадцять, одна забудова має тринавову псевдобазилікальну організацію. В рамках перелічених структур окрему групу складають два храми центричного характеру. Більше половини костелів ченців на досліджуваних теренах однонавові, оскільки даний тип споруд максимально відповідав духовним та ідейним засадам згромадження.

Головні фасади підлягають класифікації на три групи: однобаштові, двобаштові й ті, що не мають веж. Десять чільних фасадів вирішені з використанням однобаштової архітектонічної композиції, двобаштовий фасад притаманний семи забудовам, три з яких розташовані на теренах Брацлавщини; десять – не мають веж. На досліджуваних землях однакова кількість спостерігається серед однобаштових і безбаштових фасадів.

Більшість споруд мають спільні художньо-композиційні ознаки з храмами мендикантів сусідніх країн і відчували на собі польські, угорські і чеські впливи. Подільський військово-архітектурний осередок мав до диспозиції плеяду архітекторів високого рівня освіти і обізнаності зі школами зодчества сусідніх країн. Проте, низка споруд на теренах Поділля демонструє вплив місцевих, нерідко провінційних шкіл, будівельну діяльність часто доморощених архітекторів. Вплив місцевих національних традицій у процесі зведення римсько-католицьких забудов на Поділлі (подібно до народного житла) містився, як правило, у розташуванні сакральних споруд віддалік вулиці.

III.3. Архітектурні об'єкти братів-проповідників на Галичині

Галицькі території були завжди більш тісно пов'язані культурно-мистецькими контактами із землями Західної Європи, котра відчутно динамічно впливала на зміну провідних стилів і артистичних нуртів на сусідніх теренах. Нерідко можна було спостерігати, як саме з галицьких земель походили нові стилістичні й будівельні інспірації й розповсюджувалися на схід, на терени Правобережної України.

Так само, як і на Правобережній Україні, на Галичині не збереглися старовинні кам'яні храми ченців, які можна ще зараз зустріти на більш західних від нашої країни територіях, зокрема в Польщі, Чехії, Угорщині, Франції, Італії та ін. Як вже зазначалося вище, серед католицьких орденів саме домініканці першими почали впроваджувати і використовувати тверді матеріали (місцевий камінь і обпалену цеглу) у процесі зведення сакральних забудов ордену. У порівнянні з іншими українськими землями на Галичині кам'яне будівництво поширилося дещо раніше. На той момент, коли переважна більшість домініканських осередків на східних землях була зведена з дерева, на галицьких теренах вже існувало кілька автентичних кам'яних споруд, частина з яких до наших часів не збереглася.

Якщо в Західній Україні, де часто перепадають дощі, при будинках будувалися криті галереї, а в культових спорудах – навіси, що надавало місцевій народній архітектурі відповідного національного забарвлення, то в східних областях, де клімат континентальний, укриття не було і форма архітектури була іншою⁵²³. Таку тенденцію, що дозволяє констатувати вплив місцевих народних традицій на вигляд римсько-католицьких забудов, спостерігаємо в храмах провінційного характеру з рисами архіізуючого напрямку, розташованих віддалік від крупних міських центрів, в невеличких містечках.

Серед найстарших костелів, що знаходяться на українських землях можна назвати два саме галицьких храми – св. Іоанна Хрестителя у Львові (1371, перебудований у 1886) та св. Катерини Олександрійської в Мостиськах (1432 ?). Але слід зазначити, що в першому з них домініканці облаштувалися вже після його зведення, і особливості його побудови не можна кваліфікувати, як суто домініканські. Зберігся практично тільки один кам'яний костел в Мостиськах на території не тільки Галичини, але всієї України, який може вважатися найстаршим за часом зведення.

Деякі з костелів ченців на цих землях взагалі не мали дерев'яної першобудови і вже відразу зводилися кам'яними. До цієї когорти можна віднести споруди в Чернелиці, Тисмениці, Перемишлянах, Львові (обсерванти), Буську, Галичі, Жовкві, Бучачі.

⁵²³ Кузьмич О. Природні характеристики у виявленні національних особливостей архітектури України // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. Національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 238.

Кілька сакральних споруд згромадження було побудовано наприкінці XVI – початку XVII ст. На галицьких територіях можна визначити архітектуру споруд ченців у Белзі, Львові (Марії Магдалини), Підкамені, Буську, Самборі, Золотому Потоці. Більшість з них характеризується суворим аскетичним виглядом, готичними стильовими ознаками, використанням незначної кількості декору і мають фортифікаційний вигляд, зберігаючи основні риси середньовіччя. Деякі з перелічених костелів завдяки пізнішим добудовам змінюють свій аскетичний характер.

Величний ансамбль забудов в Підкамені демонструє в кладці стін, фортифікаційних укріплень, каплички: змішаний склад несиметричного й нерегулярного розташування з каміння і цегли, що є прикладом використання у процесі побудови різних, в тому числі й підручних матеріалів. Кладка стін Яворівського й Мостиського костелів теж вказує на використання змішаних матеріалів – цегли та каменю.

Кілька храмів саме на Галичині (цегляні храми ченців не зустрічаються на Правобережній Україні), побудовані виключно з цегли (Белз, Богородчани, Жовква, Самбір та ін.), але є приклади зведення споруд з місцевого тесового каміння, як костел в Сидорові (сидорівське каміння)⁵²⁴.

Розквіт кам'яного будівництва на галицьких землях припадає, як і на інших теренах України на середину XVII ст. Тут вимуровано близько десяти костелів (Белз (черниці), Бучач, Єзупіль, Жовква (ченці), Золотий Потік, Львів (обсерванти), Перемишляни (обсерванти), Рогатин, Чернелиця, Яворів).

Світські напрямки починають панувати в архітектоніці храмів XVIII ст. відповідно до бажань меценатів, які часто змагалися між собою у сфері впровадження найбільш розкішних компонентів, зокрема оздоблення інтер'єрів, і наполягали на дотриманні домінуючого на той час пишного стилю бароко. Ця тенденція віддзеркалилася в архітектурі костелів Львова (Пресвятої Євхаристії), Тернополя, Белза (домініканки) та ін.

Костели XVII–XVIII ст., завдяки своїм значним розмірам, виразності та красі, були важливими композиційними вузлами в структурі міської забудови. Розміщені здебільшого в центральній частині населеного пункту, вони виконували важливу містобудівельну функцію – часто «тримали» собою одну з сторін головної площі або замикали перспективу однієї з центральних вулиць⁵²⁵.

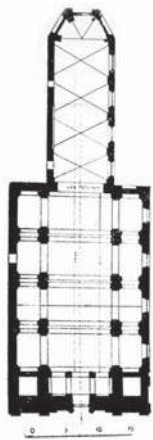
Аналізуючи особливості архітектоніки мєндикантів на теренах Західної Європи, було констатовано існування певних відмінних рис в їх забудовах. Так, відповідність зодчества ченців на україн-

⁵²⁴ AALw. – sygn. 285. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. lat. w Sidorowie, 1937. – S. 1.

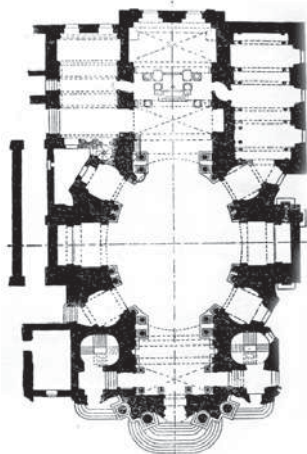
⁵²⁵ Годованюк О. Костели Волині // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С. 80.

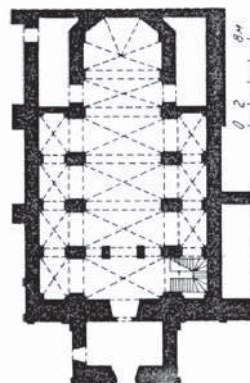
Плани костелів на галицьких землях:

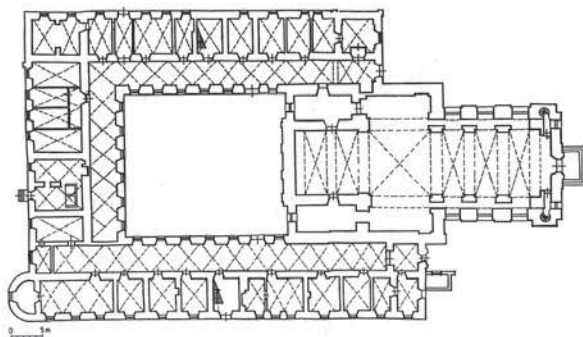
а) Св. Марії Магдалени у Львові. – ЛІАУ. – Ф.1, оп.1, од. зб. 507;

б) Пресвятої Євхаристії у Львові за Я. С. Зубрицьким;

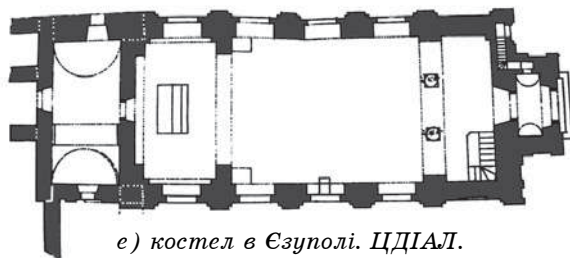
в) костел домініканок в Белзі в кн.: *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР*, С. 205;

г) храм і кляштор в Жовкві за Є. Петрусем. Обміри 1980 року;

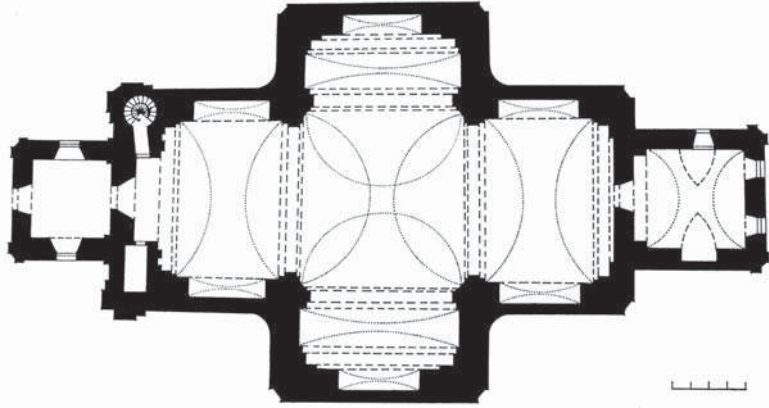
д) храм в Чорткові. ЦДІАЛ. Обміри Яна Міхала Маршалка 1938 р.;

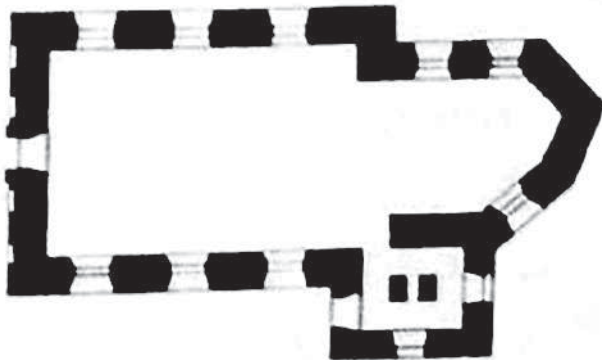
е) костел в Єзуполі. ЦДІАЛ. Ф.146, оп. 84, спр. 2997;

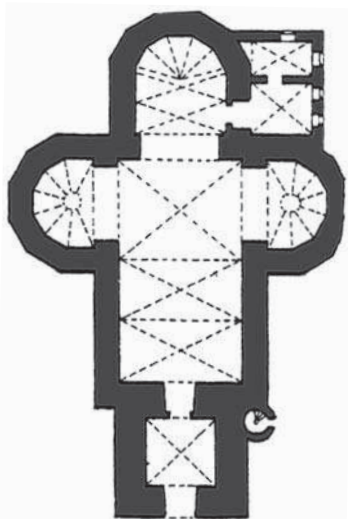
п) келії Белзького монастиря домініканок. – ЛІАУ. – Ф. 2, оп.1;

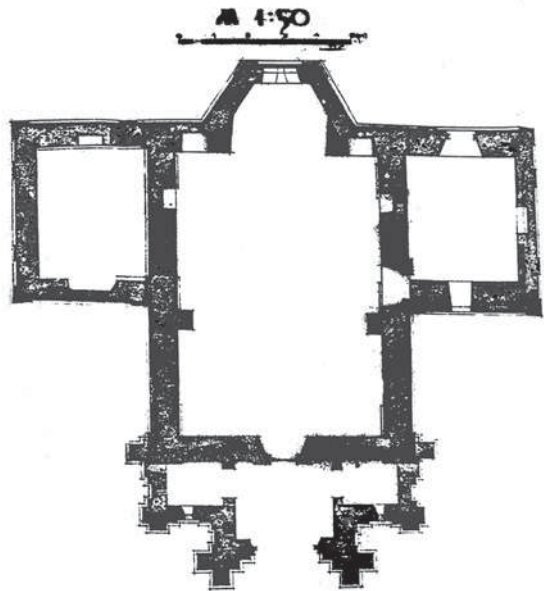
л) костел в Буську. – архів ЛІАУ;

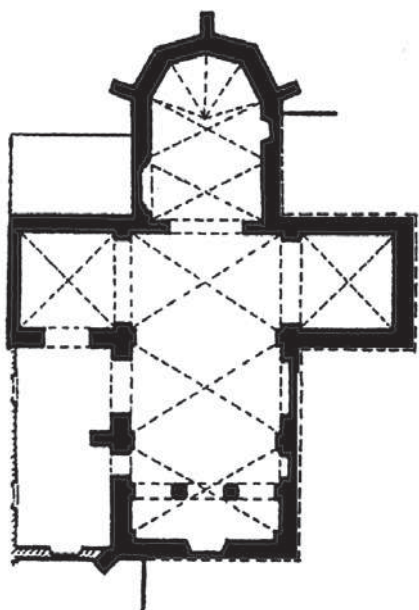
ж) храм в Рогатині. Обміри інж. К. Новицького. ЛБС НАНУ ім. Стефаника. – Ф. УКА, спр. 35, арк. 18;

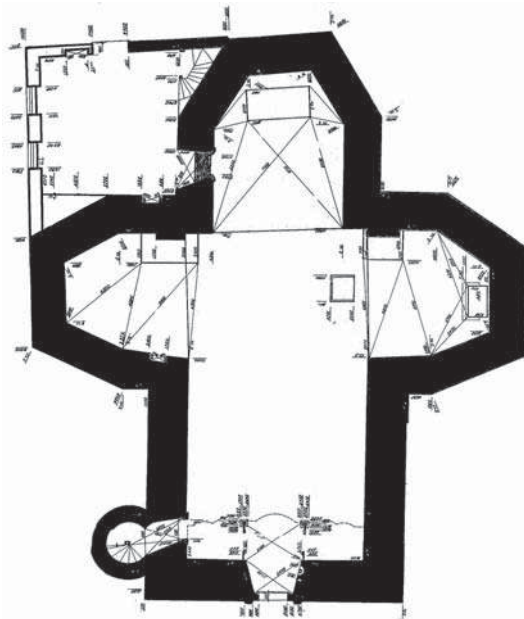
м) храм в Золотому Поточі за С. Юрченко.

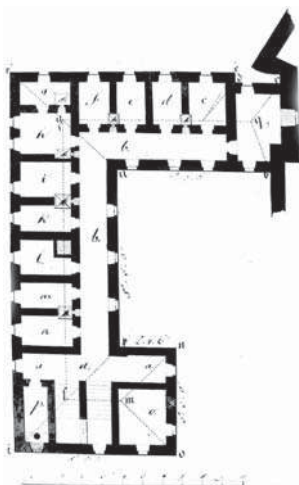
з) св. Іоанна Хрестителя у Львові Львів. – ЛІАУ. – Реконструкція плану. Л-105-17;

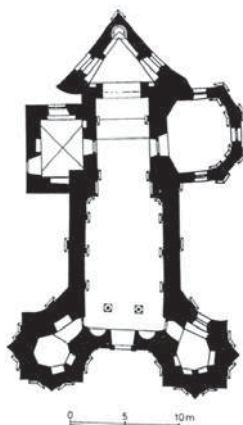
н) костел в Мостиська за С. Юченко.

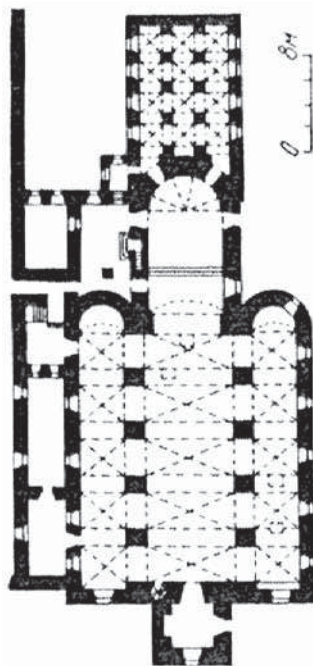
р) план Чернелицького костелу. – ЛІАУ. – І-24-3.

о) Сидорівського домініканців-обсервантів у вигляді гербу Калинова. За Є. Ковальчиком; кляштор – ЦДІАЛ. – Ф. 146, оп. 84, спр. 2997;

і) к) храм в Підкамені в кн.: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР;

ських землях архітектурі жебрацьких орденів Західної Європи можна спостерігати в прямокутних завершеннях пресбітерія й боків трансепту. Така архітектоніка чітко простежується в костелах Буська, Жовкви, Єзуполя. Особливо це помітно на планах згаданих сакральних споруд.

Наступна риса – напівкруглий пресбітерії з прямокутним завершенням трансепту з боків характеризує Мостиський й Львівські храми Марії Магдалени та Іоанна Хрестителя.

Ще одну відмінність – гранчастої форми пресбітерії знаходимо в костелах Золотого Потоку, Язлівця, Рогатина, Мостиськ, Чернелиці, храмах Іоанна Хрестителя та Марії Магдалени у Львові, Тисмениці, Белзі (домініканки), Підкамені etc. Зазначену відмінність мабуть можна назвати найбільш поширеною на галицьких землях.

Просторовий план зі значно видовженою апсидою головного вівтаря характерний для Львівської архітектури першої половини XVII ст. Як вже доводилося раніше, видовжений пресбітерії був рисою, притаманною саме домініканським костелам. В аналізі архітектурних особливостей зодчества мендикантів він безперечно виступає, як провідна відмінність, що базується на ідейних засадах і конституційних правилах ордену. Розглянутий і обґрунтований під час аналізу архітектури домініканського ордену, видовжений пресбітерії, притаманний зодчеству жебрацьких орденів, можна спостерігати у достатній кількості костелів на досліджуваних землях: Успіння Богородиці (Жовква), св. Яцка (Рогатин), св. Марії Магдалени (Львів), св. Вікентія Феррарія (Тернопіль), Успіння Богородиці і Підвищення Святого Хреста (Підкамінь), св. св. апостолів Петра і Павла, (Перемишляни), Відвідини св. Єлисавети (Богородчани), св. Катерини Олександрійської (Мостиськи), Успіння Богородиці (Снятин) та ін.

Слід зазначити, що в деяких костелах, як наприклад Св. Марії Магдалени у Львові, пресбітерії гіпертрофовано довгий. На ньому акцентована увага, і він відіграє провідну роль в організації сакрума внутрішнього простору. Така ситуація пов'язана насамперед з тим, що раніше, до великої пожежі, теперішній пресбітерії власне й був основним кораблем однонавового першозразкового костелу.

Радіальне зміцнення пресбітерія контрфорсами притаманне для костелів однонавової структури першої половини та середини XVII ст. Це рішення можна помітити у найстарших забудовах ченців Язлівці, Мостиськах. В Єзупільському костелі контрфорси оточують і бокові нави.

Сакральні забудови ордену XVII ст. в Рогатині, Чернелиці, Золотому Потоці, Рогатині, Снятині характеризувалися зовнішньо гладкими стінами і трикутниками фасадів, що безумовно підтверджує тісні зв'язки і обізнаність архітекторів з європейськими зразками аскетичного зодчества мендикантів. Для галицьких храмів

аналогічного напрямку характерне декоративне оздоблення вхідного порталу різьбленими по каменю рельєфами.

Для більшості домініканських мурованих споруд на теренах теперішньої України своєрідною особливістю був оборонний вигляд і структура побудов, які зміцнювали враження величі й суворого аскетизму костелів проповідників. На землях Галичини існують безліч прикладів включення сакральних споруд в оборонну систему фортець, замків або фортифікаційну структуру міст.

Перемишлянський костел, включений в оборонну систему міста. За Т. Заухюю.

В якості прикладу можна розглянути Перемишлянський по-домініканський костел, який може правити за взірць втілення фортифікаційної ідеї. Відмінною рисою костелу в Перемишлянах є ґанки у нижніх віконних отворах, на зразок емпор, поєднаних між собою вузькими проходами, викутими в грубих мурах і призначених для оборони у разі

облоги. Оборонні елементи часто зустрічалися в костелах XVII ст. і слугували для короткотривалого опору перед татарами. Окрім ґанків і емпор, які знаходимо у костелах ченців, в короні мурів часто вміщені стрільниці, навколо храмів зведені укріплення, а старі інвентарії часто вказують на переховані в осередках елементи озброєння⁵²⁶. Як відомо з тексту привілею Ельжбети Вікторії Потоцької, Перемишлянський монастир був також оточений валами, а місце, на якому його зведено, примикало до дороги до міста, що проходила по греблі ставу⁵²⁷.

Костел в Підкамені також було включено в єдиний оборонний комплекс, оточений міцними фортифікаційними укріпленнями. Після спалення міста і первинних забудов монастиря татарами, почав формуватися впродовж XVII–XVIII ст. існуючий монастирський ансамбль. Монастир побудували в плані чотирикутника; новозведені споруди оточили потужними мурами й

Храм в Підкамені в системі фортифікаційних споруд. Архів домініканців в Кракові. Рк 97, Podkamień.

⁵²⁶ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów w Przemyslanach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2003. – Т. 11. – S. 211 – 233, il.

⁵²⁷ AALw., AP-405, fasc. *Copiae documentorum ecclesiae parochialis r(itus) l(atini) przemyslanensis, act donacyjny dla klasztoru Dominikanów Obserwantów w Przemyslanach, 3 X 1665 (transumpt z 20 X 1783).*

вежами, котрі мали захисні гармати. На вежах монастирських мурів сиділи вартові і в разі татарського чи турецького нападу повідомляли навколишнім містам про небезпеку. Вони не раз захищали монастир від ворожих навал⁵²⁸. За розташуванням і характером укріплень ансамбль забудов нагадує радше міцну фортецю і безперечно відноситься до пам'яток оборонної архітектури.

Жовківський костел і монастир в оточенні оборонних забудов. З архіву інституту "Укрзахід-проектреставрація" – Ф. 2, оп. 4, од. зб. 5373.

Територія Жовківського домініканського ансамблю, включеного в систему міських фортифікацій, оточена кам'яними мурами, в північно-східній частині яких зведена наріжна кругла в плані вежа оборонного характеру. Дана башта згадана в описі території, яку віддано домініканському монастирю в 1653 році⁵²⁹. На карті Мега⁵³⁰, датованій 1779-82 роками, вона показана як дуже масивна, кругла в плані мурована споруда. На Брульон-плані⁵³¹, датованому 1841 роком, наріжна домініканська башта зображена вже не круглою, а витягнутою на захід із прямокутною

добудовою зі сторони східного прясла міських укріплень. На малюнку, датованому 1845 роком, подано зображення південно-східної частини оборонних споруд м. Жовкви. Центр композиції – наріжна домініканська башта, фасад якої розчленований двома ярусами бійниць великого розміру. До башти примикають оборонні стіни з трьома рядами густо розташованих отворів. Товщина чолового муру башти – 1,80-2,00 м. Башта вкрита низьким шатровим дахом⁵³².

Белзький монастир ченців також знаходився у системі міських укріплень і мав власну систему оборони. Вона складалася насамперед з прясел цегляних оборонних мурів з бійницями – фрагментів великого 4-кутника фортифікацій домініканського монастиря⁵³³.

Цікавим компонентом архітектури нави костелу в Мостиськах є отвори-стрільниці, розміщені у верхніх ярусах стін, вхід на які здійснювався з боку стриху. Більше того, з архівних переказів довідуємося, що костел і монастир були оточені валом, на якому у

⁵²⁸ ЛАГУ. Підкам'янь. – арх. сп. ЛО-65-1 – С. 5.

⁵²⁹ Оконченко О., Оконченко І. Муровані укріплення Жовкви // Народознавчі зошити. – Львів, 2004. – № 5–6 (59–60). – С. 912; Barącz S. Pamitki miasta Zółkwi. – Wyd. II. – Lwów, 1877. – S. 125.

⁵³⁰ Mieg F. von. Karte des Koenigreiches Galizien und Lodomerien, 1779-1782. – Kriegsarchiv in Wien. – Nr. B. IX a. 9; Оконченко О., Оконченко І. Муровані укріплення Жовкви... С. 912.

⁵³¹ ЦДАЛ. Брульон-план м. Жовкви. – Ф. – 146, оп. 88, спр. 1139 (1841).

⁵³² Оконченко О., Оконченко І. Муровані укріплення Жовкви... С. 912.

⁵³³ Белз. Фотоальбом / Упорядники Оксана Бойко, Василь Петрик, Василь Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – с. 55.

1615 році збудовано мури. У Шимона Окольського довідуємося, що у першій половині XVII ст. Мостиськи повністю були оточені мурами⁵³⁴.

Подібні захисні структури можна було би вимінювати й далі, адже наведені приклади свідчать про небезпечну ситуацію мешканців цих земель на зламі XVII – XVIII століть і вказують на істотні причини зведення численних сакральних споруд фортифікаційного характеру.

Неприступний вигляд, вузькі або маленькі вікна, які в невеликій кількості розташовувалися на фасадах, міцні стіни, аскетичний характер й суворий образ мають Яворівський, Чернелицький, Єзупольський, Снятинський та Рогатинський домініканські костели [Фото 15].

В цілому можна відмітити відсутність складних архітектонічних просторових рішень і планів, за деяким винятком пізніше зведених (XVIII ст.) храмів. Нерідко бачимо прояв провінційного нашарування, вплив місцевих будівельних традицій (Перемишляни, Чернелиця, Золотий Потік, Снятин та ін.).

Архітектурні об'єкти центричного плану складають особливу групу (Тернопільський, Львівський Пресвятої Євхаристії) і характеризуються тяжінням до світських тенденцій в сакральному зодчестві. В костелах Тернополя (Вікентія Феррарія) і Львова (Пресвятої Євхаристії) реалізована еліптична форма організації простору, притаманна архітектурі бароко і рококо.

Львівський костел Пресвятої Євхаристії побудований з каменю в стилі пізнього бароко з елементами рококо і класицизму відповідно західноєвропейським зразкам. Споруда належить до кращих зразків архітектури міста і була неодноразово описана в мистецтвознавчій та довідковій літературі⁵³⁵. В плані – це видовжений хрест з овальною центральною частиною і двома каплицями по боках. Увінчує храм велетенський еліптичний купол⁵³⁶. На сьогоднішній день храм залишився у плані еліпсом із видовженим пресбітерієм, по діагоналях – овальні каплиці, які не виступають за межі еліптичного обрису. Еліпс головною віссю орієнтований із заходу на схід, причому вона займає головний середній простір на протилежній східній стороні пресбітерія. На поперечній осі поза еліпсом – залишилися дві великі бічні каплиці⁵³⁷. Гармонія архітектурних і просторових форм підпорядкована спокійному урочистому ритму.

⁵³⁴ BDK. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis. - Leopoli, 1646. - S. 161.

⁵³⁵ BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. - Lwów, 1923. - 69 s., il; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. - Иллюстр. справочник-каталог. - К.: Будівельник, 1985. - Т. 3. - С.82; Жолтовський П. Декорація Львова на урочистостях коронації образу Домініканської Богородиці у 1751 році // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. - Львів, 1994. - Т. ССХХVІІ. - С. 382 - 386; Maikowski T. Lwowskie kościoły barokowe. - Lwów, 1932; ADK. Archiwum lwowskiego konwentu Dominikanów (AlwKD). - Catalogus Patrum et Fratrum S. Ordinis Praedicatorum z 1889; Храмы Львова. - Альбом. - Львів, 2002. - С. 45-48.

⁵³⁶ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. - Иллюстр. справочник-каталог. - К.: Будівельник, 1985. - Т. 3. - С.16.

⁵³⁷ Храмы Львова. - Альбом. - Львів, 2002. - С. 47.

На галицьких землях можна зустріти різноманітні системи поєднання монастирських приміщень з кораблем костелу. Симетричною може вважатися структура розташування монастиря ченців навколо костелу в Жовкві, де храмова споруда знаходиться мов в оточенні кляшторних забудов. Водночас, існують більш асиметричні структури, де монастир примикає до костелу тільки з одного боку, як наприклад, у Богородчанах, Підкамені та ін. Монастирські забудови в Самборі розташовувалися на кшталт літери «Г».

В архітектурному вистрої Белзького костелу черниць застосовано ордерну систему, зокрема дорійський ордер. Особливо щедро декоровано головний фасад, акцентований бароковим фронтоном. У глибоких ренесансових мушлевих нішах поміщено жіночі барокові скульптури святих; збережені мистецького різьблення білокам'яні ренесансові портали головно-

Храм Белзьких домініканок.
– castles.com.ua.

го та бокового входів. Бокові стіни підсилюють контрфорси. Від півдня і заходу до костелу прилягають руїни двоярусних корпусів келій монастиря, які творять великий чотирикутник з внутрішнім подвір'ям. Цегляні стіни цих споруд укріплені контрфорсами. Фасади позбавлені прикрас, окрім входних порталів у північному корпусі. У південно-східному куті монастирської території знаходиться триярусна дзвіниця з цибулястою банею, зведена у неоукраїнському стилі у 1906 році за проектом відомого львівського архітектора Філимона Левицького. Архітектура дзвіниці вдало гармонує з бароковою пластиком. Велика чотирикутна територія монастиря була обведена цегляним муром, який зберігся фрагментарно⁵³⁸.

Костели ченців на території Галичини не є виключенням. Так, як і на інших землях України більшість з них мають першозразкову базилікальну структуру. Домініканські сакральні споруди на цих теренах також умовно діляться на дві групи: базилікальну і залові або однонавові храми. На відміну від споруд Правобережної України тут не мають місця костели псевдобазилікального характеру.

Всього на теренах України нараховується близько двадцяти двох архітектурних об'єктів тринавової структури, дев'ять з яких зафіксовані на галицьких землях (Белз, Богородчани, Єзупіль, Жовква, Львів, Підкамінь та ін.).

⁵³⁸ Белз. Фотоальбом / Упорядники Оксана Бойко, Василь Петрик, Василь Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – С. 69.

Цікавим зразком тринавової структури виступає костел Марії Магдалени у Львові, що розташовується на невеличкому пагорбі. Це велична базиліка з двома вежами на південно-західному фасаді, оздоблена скульптурою і орієнтована на північний схід. Головний вхід розміщений на південному заході. Первинний вигляд костелу не співпадає з теперішнім. На початку XVII ст. він виглядав як прямокутна споруда з гранчастою апсидою. Віконні прорізи з півкруглими завершеннями. Архітектура будівлі вирішена в ренесансному стилі з романськими ремінісценціями, про що свідчить громіздкість будови, аркатурний фриз та планово-конструктивне рішення.

На початку XVIII ст. внаслідок пожежі гине значна частина костелу. Не зазнав ушкоджень лише головний вівтар. Старий апсидний простір, що зберігся, стає вівтарною частиною більш просторової й широкої, двоярусної тринавової, шестистовпної базиліки, з двома вежами на головному фасаді і прибудованими сходами з терасою. Новозбудований ко-

Львівський костел св. Марії Магдалени. – ЛІАУ. – Ф.1, оп.1, од. зб. 508.

стел значно відрізнявся від свого попередника рисами нового на той момент, барокового архітектурного стилю. Прості площини бокових фасадів, ритмічно розчленовані рядом високих вікон і відтіняють насичений декоративними елементами головний фасад. Хоча чистотою бароко костел зобов'язаний архітектору Мартину Урбаніку, він, між тим, належить до типу споруд, найбільш характерних для Польщі і Західної України. Цей тип з подвійними вежами, занесений з Північної Італії, відповідає духу місцевої архітектури, трохи провінціальної, але, загалом, більш завершеної. Пізніші численні перебудови порушують чистоту архітектурного стилю⁵³⁹.

Жовківський костел являє собою шестистовпну, хрестову в плані тринавову базиліку з вкороченим трансептом і захристіями обабіч апсиди. Середня нава більша за шириною й висотою, відділена від двоярусних з вузькими галереями-емпорами бокових нав аркадою на колонах.

Костел в Підкамені тринавової структури, восьмистовпний, з шестигранною вівтарною апсидою і квадратною чотирирусною баштою, розташованою по осі західного фасаду. Низькі бокові нави зі сходу фланковані круглими двоярусними каплицями з ренесансними куполами. Фасади декоровані пілястрами тосканського і коринфського ордерів⁵⁴⁰.

⁵³⁹ ЛІАУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. Л-22-19.

⁵⁴⁰ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – С.109.

Одноназовий храм є найбільш характерною структурою на території Галичини. До нього відносяться домініканські забудови у Чернелиці, Золотому Потоці, Мостиськах, Самборі, Буську, Снятині та ін. Він задовольняв всім потребам. Не виходив за рамки вимог конституції та регул жебрацьких орденів, був невеликим за розмірами, не потребував надмірних коштів й зусиль для зведення.

Перша підгрупа одноназових костелів мала каплиці з купольним завершенням ренесансного або барокового характеру; головний обсяг каплиць наближався до кубового або незначно видовженого. Такі забудови зберігаючи семантичне звучання християнської архітектури завдяки каплицям, які розміщені на кшталт трансепту, утворюють в плані видовжений латинський хрест. Арка, що відокремлювала видовжений пресбітерій від нави і спиралася на капітелі виступаючих пілястр, розчленовувала основний простір костелу на два рівновеликих прясла.

Територія Галичини характеризується існуванням таких костелів у Золотому Потоці, Мостиськах, Буську, Снятині, Чернелиці та ін. Споруда в Золотому Потоці зведена з тесового каменю у вигляді хреста саме за рахунок бокових каплиць.

Південний фасад Чернелицького костелу. Сучасний вигляд. Фото о. М. Мілавицького ОР.

Як характерний приклад, можна розглянути Чернелицький храм, хрестоподібний, побудований з вапняку, який має гранчасті бокові каплиці. Невеликий за розмірами (довжина – 31 м, ширина – 23 м, висота – 17 м), костел був з'єднаний підземним ходом з замком. Чітко окреслені гранчасті об'єми споруди, мало розчленовані гладкі поверхні потинькованих стін з вузькими віконними прорізами та простої конфігурації і двосхилий гонтовий дах, надають костелу оборонного вигляду⁵⁴¹.

Вівтарна частина і бокові виступи парапету – п'ятигранні. З північно-західної сторони прибудована невеличка круглої конфігурації вежа, яка не виступає над дахом, з вмурованими в товщу стін гвинтовими сходами на хори. Стриманий зовнішній вигляд костелу органічно співвідноситься з простотою і логічною доцільністю конструктивно-художнього вирішення інтер'єру.

Костел в Мостиськах орієнтований, мурований з каміння й цегли, потинькований, частково добудований у ХХ ст. Корпус одноназовий, трипрясловий, з низьким псевдотрансептем, створеним близькими до квадрату в плані каплицями. Пресбітерій дещо нижчий і вужчий

⁵⁴¹ ЛАІУ. Чернелиця. – арх. сп. І-24-5.

від нави, двопрясловий гранчастого завершення. Між північним раменом псевдотрансепту і пресбітерієм вбудована квадратова в плані вежа, що містить на долі каплицю. Пізніші добудови отців-редемптористів, в руках яких опинилася споруда, перетворили костел на тринавовий, проте першобудова, що належала домініканцям, була типовим для Галичини однопростірним храмом.

Бокові фасади зміцнені контрфорсами, увінчані перекриттям з отворами у фризі для стрільби і виступаючим карнизом. Фасад пресбітерія подібний до головного з профільованим карнизом в місті перекриття і стрільниць. Фасади псевдотрансепту і апсиди теж увінчані виступаючим карнизом⁵⁴².

Друга підгрупа однонавових костелів – це споруди, що не мають каплиць, єдиними добудовами котрих можуть бути допоміжні приміщення або захристії, що, як правило, групуються біля пресбітерія. Сакральні споруди ченців на Галичині представлені забудовами в Рогатині, Львові (Іоанна Хрестителя), Яворові.

Яворівський однонавовий костел побудовано з цегли з використанням каміння, з дещо нижчим і вужчим пресбітерієм, тригранного завершення. Правильно орієнтований, з потинькованими стінами, він містить притулену до нави із західного боку низьку вежу у вигляді прямокутника. При північній стіні розміщена прямокутна добудова. Під пресбітерієм і захристією розташовуються також прямокутні крипти, до яких можна потрапити сходами зсередини костелу⁵⁴³.

Храм в Яворові. Південний фасад.
– ЛІАУ. – ЛО-156-4.

Мурований з цегли і потинькований Самбірський костел знаходився у західній частині парцели; зі сходу до нього примикало монастирське крило. У зв'язку з кількаразовими перебудовами і зміною призначення, забудова кардинально змінила свій вигляд⁵⁴⁴. Відомості про архітектоніку Самбірського костелу настільки убогі, що не залишають жодної можливості відтворити мистецьку вартість споруди.

Костел в Рогатині розташований чільним фасадом на південь, мурований з каменю й потинькований, з асиметричним гранчастим пресбітерієм. Зі сходу існує прямокутна добудова (захристія?). На

⁵⁴² Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – Т. 7. – С. 210.

⁵⁴³ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła w Jaworowie. – С. 80.

⁵⁴⁴ Petrus Jerzy T. Dawny kościół p.w. św. Katarzyny i klasztor OO. Dominikanów w Samborze // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 1997. – Т. 5. – С. 217–218.

бокових стінах нави і пресбітерії вікна розміщені в двох рівнях, прямокутні, лучкового завершення. Фасади з акцентованим цоколем, замкнені коронуючим карнизом⁵⁴⁵.

Типовим для однонавових структур з найбільш поширеною на теренах Галичини структурою виступає Перемишлянський костел. Зведений з каменю з прямокутною навою і дещо вужчим пресбітерієм.

Так само, як і на землях Правобережної України за структурою фасади домініканських храмів на галицьких землях можна класифікувати на три групи: однобаштові, двобаштові і ті, що не мають башт.

До першої групи належали костели в Белзі (ченці), Єзуполі, Підкамені, Львові (Св. Духа), Мостиськах, Перемишлянах, Самборі, Снятині, Золотому Потоці. В останній забудові вежа висотою в сорок метрів з годинником знаходилася над вхідним порталом⁵⁴⁶. На сьогодні згадана вежа вже не існує [Фото 16].

Годинникова вежа з бароковим шоломом Перемишлянського костелу розташована асиметрично, праворуч основного корабля споруди. Трикутний фронто́н головного фасаду увінчує забудову, вхідний портал якої фланкується великими пілястрами коринфського ордеру. Вхід оформлений багато оздобленим різьбленим порталом. Фасад відноситься до типу двоярусних з поєднуючими спливами волют. Верхній ярус можна трактувати радше як розбудований вінець. Ордерна система знаходиться у протиріччі з архітектонічною теорією, що демонструє передусім карикатурні пропорції пілястр у вінці фасаду і вгорі. Іншою непослідовністю є використання в пілястрах нижнього ярусу фасаду композитних капітелей⁵⁴⁷.

Інтегрованою частиною композиції фасаду є її пластичний декор, оригінальний двоярусний портал з різьбленням (фестони). Водночас, композиція portalу містить відверто архаїчні елементи такі, як стрілчастого завершення ніші у верхній частині і кутий орнамент, оздоблюючий аркаду. Різьблення фігур – ангели над півкруглим порталом і Богородиця з Дитятком в ніші, як і постаті домініканських Святих на бокових полях фасаду, мають риси грубуватої неотесаності з досить істотними порушеннями пропорцій тіла. Драперії, що прикривають постаті, доведені до оздоблюючих рядів ритмічних фалд⁵⁴⁸.

Клас скульптур костелу невисокий, але він віддзеркалює загальний рівень монументальної пластики на Русі, який у 2 половині XVII ст. з художнього і технічного погляду переживає занепад. Всі

⁵⁴⁵ Ostrowski J. K. Kościół p.w. św. Jacka i klasztor O.O. Dominikanów w Rohatynie. // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 315.

⁵⁴⁶ AALw. – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Złoty, 1938.

⁵⁴⁷ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. św. Piotra. – Kraków, 2003. – T. 11. – S. 211 – 233, il.

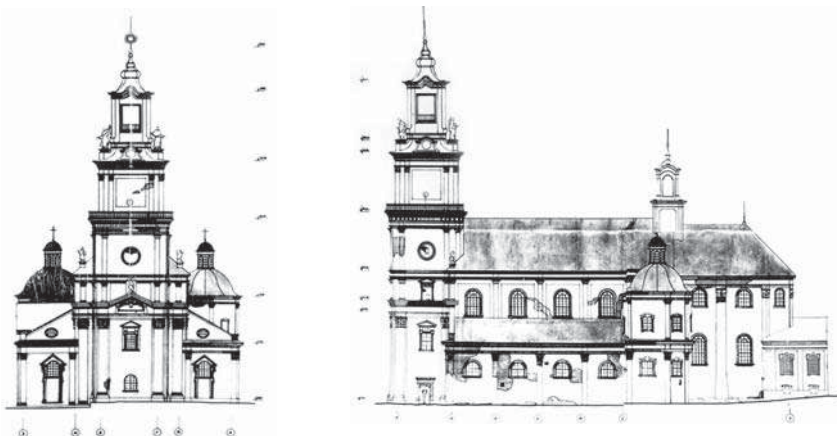
⁵⁴⁸ Zaucha T. Kościół parafialny... S. 233.

Скульптури святих Ружі Ліманської і Домініка на фасаді Перемишлянського костелу за Т. Заухою. Стан на 1997 рік.

описані риси роблять дату виникнення костелу, 1645 рік, правдоподібною, монастир було зведено трохи раніше. Будівля костелу – твір консервативний. Подібний художній консерватизм і стилістична нерішучість часто характеризує домініканські храми на Русі (наприклад – Золотий Потік, Чернелиця, Рогатин).

Найзнаменитішим фасадом є Підкаменецький, завдяки квадратній в плані, чотириярусній вежі, верхня частина і шолом якої створені відомим архітектором-езуїтом Павлом Гіжицьким SJ. Нажаль вежа горіла під час Першої світової війни, а її шолом було знищено вщент. Польський дослідник Анджей Бетлей пише, що архітектор Гіжицький є автором вже третього ярусу і шолому, який теж було збудовано в плані квадрату⁵⁴⁹.

Костел домініканців в Підкамені. – ЛІАУ. – ЛО-65-14.

⁵⁴⁹ Betlej A. Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. – Kraków, 2003. – S. 136-137.

Чільний фасад Мостиського костелу одноярусний, увінчаний фронтоном. При наріжниках знаходяться двосходинокві контрфорси. Поле розчленоване на рівні половини висоти карнизом і замкнuto перекриттям зі стрільницями у фризі і виступаючим профільованим карнизом. На осі, вище карнизу, розміщується ніша, з півциркульним завершенням. Фронтон фланкований обелісками і спливами⁵⁵⁰.

Друга група фасадів характеризується двобаштовим головним входом і нараховує меншу, ніж на інших українських землях кількість. Це п'ять костелів: в Богородчанах, Белзі, Тернополі, Львові (Марії Магдалени) і Тисмениці. Всього приблизно вісім відсотків двобаштових костелів ченців було зведено на території України.

Костел черниць-домініканок в Белзі побудований з червоної цегли в стилі бароко з гранчастою п'ятистінною апсидою і прямокутними приміщеннями, розташованими обабіч. Головний фасад, фланкований триярусними вежами, симетрично розчленований пілястрами дорійського ордера, розкрепованими карнизами складного профілю, віконними прорізами з лучковими і півциркульними перемичками, має бароковий фронтон, по боках прикрашений акротеріями. Бокові фасади розчленовані пілястрами, прорізані лучковими віконними прорізами⁵⁵¹.

Декорований пілястрами чільний фасад Богородчанського храму увінчує фронтон з розписним панно, фланкований двома квадратними в плані вежами. Вся споруда вгорі поєднана розвинутим ліпним карнизом. Вхідний портал з дерев'яним тамбуром розташовано симетрично між двома вежами. У південній башті знаходяться дерев'яні сходи, що проводять на хори та піддашся головної нави⁵⁵². Цікаво, що вежі костелу в початковому періоді не мали барокового завершення. Ще у 1808 році вони були накріті пласким гонтовим дахом. Барокові завершення звилися під час чергової реставрації у ХІХ ст. [Фото 17]

Костел Марії Магдалени – має двобаштовий головний фасад, наповнений декоративним оздобленням і кардинально відрізняється від бокових чисто потинькованих площин, з розташованими на них високими вікнами. В ярусній розробці головного фасаду можна побачити характерне для Відродження горизонтальне членування розвиненими карнизами, класичне поєднання дорійських – в першому, іонійських – в другому і корінфських – у третьому ярусах пілястр, ускладнених зламаною лінією фронтонів. Їм вторять півкучажя балкону на порталі і крила добудованих пізніше сходів, сповнені динаміки фігури по боках щиту тощо. Струнки башти підкреслюють рух, що напружено наростає до центру, і перетворюється

⁵⁵⁰ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów... w Mościskach... S. 210.

⁵⁵¹ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985 г. Т. 3. – С. 205.

⁵⁵² ЛАІУ. Богородчани. – арх. сп. І-4-3. – С. 1.

на головний мотив декоративного образу будівлі⁵⁵³. Домініканський костел Св. Марії Магдалени – типова споруда, притаманна львівській архітектурі другої половини XVII ст.

Третю групу безбаштових фасадів зустрічаємо у Жовкві, Яворові, Чернелиці, Рогатині, Львові (Пресв. Євхаристії Іоанна Хрестителя).

Мальовничості порталові Львівського храму Пресвятої Євхаристії надають численні деталі, що виступають і заглиблюються, створюючи живу гру світла і тіні. Фронтон становлять ламані перекриття і маси, що напливають одна на одну, і цей динамічний акцент лежить на могутніх вертикалях колон іонічного ордера.

Фасад оздоблений написом латинською мовою «Єдиному Богу – честь і хвала». Динамізм і експресивність, виражені в порталі, підкреслюють скульптури авторства С. Фесінгера, які його увінчують⁵⁵⁴. Цікаво, що пізніше до ансамблю споруд чину була добудована вежа, але вона височить дещо осторонь від головного фасаду. Костел докладно описано у працях мистецтвознавців, путівниках і довідковій літературі⁵⁵⁵.

Показовим можна назвати головний фасад Чернелицького храму, який вирішено у вигляді нерозчленованої стіни, увінчаної трикутним фронтоном.

Вертикальна організуюча ось фронтона утворена різьбленим порталом вхідних дверей, «сліпим», прямокутної форми вікном, обрамленим профільованими налічниками, трьома симетрично розміщеними нішами з півциркульними завершеннями та слуховим вікном у формі квад्रीфолію⁵⁵⁶. З боків фронтон фланкований різьбленими волотами, акротеріями й обелісками. Головний вхід до костелу акцентований ренесансним порталом, різьбленим по каменю. Вхідна арка з півциркульним завершенням обрамлена пілястрами та антаблементом, декорованим рельєфним рослинним орнаментом і розетами. У верхніх кутах над аркою вміщено голівки херувимів. Герб родини Чарторийських, що увінчує портал, містить барельєфне зображення вершника з круглим щитом у лівій руці в русі справа-наліво.

Яворівський костел умовно можна назвати безбаштовим, оскільки фронтова вежа все ж таки існує, але вона є нижчою за головну наву. На її зовнішніх стінах акцентовано кам'яний цоколь, а членування на яруси зазначені за допомогою плаского карнизу.

⁵⁵³ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – С.82.

⁵⁵⁴ Храми Львова. – Альбом. – Львів, 2002. – С. 47.

⁵⁵⁵ BDK. Zula W. Ks. Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – 69 s., il; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – С.82; Жолтовський П. Декорація Львова на урочистостях коронації образу Домініканської Богородиці у 1751 році // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІ. – С. 382 – 386; Mańkowski T. Lwowskie kościoły barokowe. – Lwów, 1932; ADK. Archiwum lwowskiego konwentu Dominikanów (AlwKD). – Catalogus Patrum et Fratrum S. Ordinis Praedicatorum z 1889; Храми Львова. – Альбом. – Львів, 2002. – С. 45-48.

⁵⁵⁶ ЛАГУ. Чернелиця. – арх. сп. І-24-5.

Вежу увінчує профільований карниз і трикутний фронтон. Вхідний портал і вікна оточені широким площинним обрамленням. Над вежею височить трикутний фронтон чільного фасаду, із фрагментарно збереженою артикуляцією, що складається з пілястрів тосканського ордеру, сліпих аркад між ними, півциркульно завершених вікон й постаментиків з обелісками з боків. Інші фасади огортає карниз, що виокремлює цокольну частину, а також ще один – коронуючий профільований. У південному фасаді нави розміщений кам'яний портал, замкнений у вигляді арки і увінчаний замковим каменем у вигляді волюти. На північному фасаді можна побачити дві ніші, мабуть сліди від вхідних отворів до монастиря. Вкриті бляхою дахи двосхилі, над захристією – пульпітовий. Башточка сигнатурки восьмигранна з мотивом аркатурних прольотів, увінчана банькою⁵⁵⁷.

Чільний фасад Рогатинського костелу розчленований на три поля і вирішений в одному рівні, увінчується трикутним фронтоном зі стятою верхівкою. Фасад артикульований пілястрами, подібними до іонійських, з капітелями орнаментованими у вигляді листя. Над входом прямокутне вікно з картушем, що містить герб. Скоси фронтона замкнені карнизом, на долі і вгорі закінчені волютами.

Як бачимо на архівних фотографіях, костел після перебудов і знищень війни був відносно обширною будівлею, зведеною відповідно до традиційного плану і позбавлений багатих художньо-композиційних елементів. Тільки на чільному фасаді можна побачити застосування ордерної системи в особливій, некласичній і вкрай провінційній версії, поряд з якими виступає оздоблення віконних прорізів. Форма вікон з лучковим завершенням на бокових стінах – з впевненістю результат перебудови кінця XVIII ст.⁵⁵⁸

В архітектонічній композиції більшості фасадів архітектурних об'єктів отців-проповідників можна спостерігати влаштування казальниці назовні костелу для традиційного проповідування більшому числу вірян, які збиралися на свята і відпусти. Така ситуація характерна і для Правобережної України.

Однонавові костели, які на галицьких теренах складають переважну більшість, не дозволяли вмістити велику кількість людей, тому, у храмах мендикантів були передбачені додаткові заходи і архітектурні компоненти, що слугували розв'язанню даної проблеми. На наших землях проповідницька місія ченців здійснювалася також з відкритих балкончиків, розміщених на головному фасаді над вхідними дверми.

Існування балконів з балюстрадами простежується не тільки в домініканських першобудовах, воно притаманне архітектонічним структурам ченців різних часів і стилів, що свідчить про наявність балкону не як елементу декору певного пануючого стилю, а як

⁵⁵⁷ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła w Jaworowie... S. 81.

⁵⁵⁸ Ostrowski J. K. Kościół p.w. św. Jacka i klasztor O.O. Dominikanów w Rohatynie... S. 315 – 316.

втілення ідеї конкретного згромадження, яка впроваджувалася поза часом і стилем. Можна припустити, що саме домініканці внесли даний компонент в архітектонічну композицію фасадів. Розвинена форма напівкруглого балкончика з балюстрадою спостерігається на головному фасаді костелу Пресвятої Євхаристії, Св. Марії Магдалини у Львові та ін.

Балкончик в деяких випадках міг бути втопленим, заглибленим в отвір над входом і обмеженим ззовні решіткою (Єзуїль, Жовква). Дуже часто можна було спостерігати зникнення балкону, яке відбувалося після передачі храму в руки іншого згромадження, або його трансформацію на парафіяльний. В цьому випадку він перетворювався на звичайне вікно, взагалі замурувався, в кращому випадку закривався вітражем.

Більшість аналізованих храмів домініканців підкорювалися християнським символічним принципам, притаманним сакральному мистецтву, що віддзеркалювалося в організації зовнішнього і внутрішнього просторів та загальної орієнтації побудови.

Аналогічно Правобережній Україні домініканська архітектура на галицьких теренах переживає період бурхливого розвитку, котрий припадає на злам XVI-XVII століть. Ці землі також долають об'єктивно існуючі нелегкі перешкоди другої половини XVII ст. Важкий для України період, позначений війнами, знищенням велетенської кількості пам'яток сакральної архітектури. Гвалтовні напади татар гальмують динаміку в будівництві згромадження.

Перша половина XVIII ст. характеризується загоюванням ран у різних галузях суспільного життя, в тому числі й в будівельній діяльності згромаджень, але наступна половина століття, на яку в будівництві ченців припадає період пізнього бароко, знаменується пожвавленням процесу зведення сакральної архітектури ордену.

Виходячи з попереднього аналізу, слід ще раз зазначити, що першобудови XIII ст. неможливо піддати аналізу, бо на українських землях, на відміну від польських, угорських, італійських, французьких і чеських теренів, вони взагалі не збереглися.

В результаті можна дійти висновків щодо характеру архітектоніки будівельної об'єктів ордену на досліджуваних теренах, а також зауважити, спільні особливості між зодчеством домініканців на галицьких землях і спорудами мендикантів на території Західної Європи. Попри значні впливи північно-німецьких, чеських та польських будівельних шкіл, на галицьких землях існувала своя архітектурна школа надзвичайно високого рівня – Львівська, яка провадила базову ступеневу підготовку архітекторів вищого класу, обізнаних з видатними зразками світової архітектури. Тому зодчество домініканців на галицьких землях мало певні особливості, а також відмінності від споруд згромадження на інших теренах України.

Насамперед, слід зазначити характерні особливості зодчества

мендикантів на теренах Галичини, що поєднують їх за рахунок спільних рис із архітектурою домініканців Західної Європи, це:

- переважно скромний, суворий, аскетичний архітектурний образ, що відповідав духовності ордену і покликанню ченців;
- незамисловатість й простота, як вираз ідеї марноти й вбогості мендикантів;
- лаконічність форм й невелика кількість оздоблення; зовнішньо гладкі, потиньковані стіни і щипцеві сходинкові трикутники фасадів з нішами в більш ранніх спорудах;
- панування готичної тенденції, як уособлення духовності ордену, у періоди екзистенції пізніших стильових нуртів;
- оборонна структура і облаштування сакральних споруд (товсті стіни, мури навколо монастиря, бійниці й стрільниці у фасадах та ін.);
- укріплення пресбітеріальної апсиди контрфорсами ззовні;
- в пізніших забудовах нерідко поєднання готичного плану і об'єму та бароково-ман'єристичного або рококового з паладіанськими ремінісценціями західного фасаду;
- видовжений пресбітерій;
- існування на тлі головного фасаду відкритого балкону для казань і виставлення Пресвятих Дарів для адорації.

Деякі споруди мають спільні художньо-композиційні ознаки з храмами мендикантів сусідніх країн, зокрема Польщі й Чехії. Таке ствердження доводить, що для ордену, котрий впроваджував конкретну ідею і сягав певної мети, кордонів не існувало. Водночас, досить велика частка забудов на теренах Галичини демонструє вплив місцевих, часто провінційних шкіл, де нерідко можна побачити й компоненти архаїзуючого спрямування. Таким чином, можна з впевненістю стверджувати, що попри те, що будівельні об'єкти домініканського ордену зводилися на багатьох землях Західної Європи, навіть на інших континентах і мали спільні відмінні риси, притаманні згромадженню мендикантів, на території України здичество ченців набуло власних рис. З'явилося особливе архітектурне обличчя, викристалізувалися місцеві варіанти костелів жебрацького ордену, які відповідали локальним потребам і смакам.

Пресбітерій гранчастої форми – відмінність, яку мабуть можна назвати найбільш поширеною саме на галицьких землях.

На відміну від інших теренів, на Галичині домініканські храми зводилися переважно зі змішаних (цегла і камінь) матеріалів, або з однієї цегли. Наявність храмів ордену, побудованих виключно з цегли на інших українських землях майже не спостерігається. Не можна стверджувати, що на цих теренах не існувало кар'єрів для здобичі каменю, але у порівнянні з подільськими територіями, де переважна більшість костелів будувалася з місцевого каміння, на Галичині спостерігаємо використання цегли, що вважалася радше міським матеріалом, ніж сільським, провінційним.

Сакральну архітектуру домініканців можна поділити, на відміну

від Правобережної України, тільки на дві групи – тринавові базилікальні та однонавові храми; останні також були більш поширені на теренах Галичини. До окремої групи відноситься один храм центричного характеру.

Однонавові костели ченців, що утворюють в плані хрест і мають оборонні компоненти (стрільниці) у верхньому ярусі стін, оточені простими фортифікаційними укріпленнями, – специфічний тип сакральних забудов, який можна вважати характерною особливістю галицьких земель. Такий тип тісно перегукується з оборонними сакральними спорудами зламу XVII – XVIII ст. на угорських і словацьких теренах.

Головні фасади підлягають класифікації на три групи: однобаштові, двобаштові й ті, що не мають веж. У процесі дослідження вдалось розшукати матеріали, характеризуючі двадцять один домініканський об'єкт з тридцяти двох, що існували на землях Галичини. З двадцяти одного проаналізованого фасаду костелів ченців майже половина (дев'ять) виявилось однобаштовими, п'ять храмів мають двобаштовий фасад, шість споруд зафіксовано без веж і два – не встановлено. Таким чином, можна зробити висновки про домінування однобаштових фасадів у домініканських храмах на галицьких землях.

Водночас, вісім архітектурних об'єктів мають тринавову систему організації простору, всі інші (чотирнадцять) – однонавову структуру, що дозволяє говорити про значну перевагу у зодчестві галицьких домініканців однопростірних храмів над тринавовими структурами. Таким чином, однобаштовий і однонавовий храм можна вважати найбільш характерним у будівництві домініканського ордену на переважній більшості земель Галичини.

На теренах Західної України часті дощі спричинили появу в культових спорудах – навісів, що надавало католицькій архітектурі відповідного національного забарвлення. Таку тенденцію, що дозволяє констатувати вплив місцевих народних традицій на вигляд римсько-католицьких забудов, спостерігаємо в храмах провінційного характеру з рисами архаїзуючого напрямку, розташованих віддалік від крупних міських центрів.

**Типи побудов і стиль домініканських костелів
на теренах України**

№ п/п	Назва місцевос
1	Чарторийс
2	Луцьк

№ п/п	Назва місцевос
26	Чортків
27	Шарівка
28	Язлівець
29	Бережівка

Костели ченців, про які не знайдено відповідної інформації, не включено в таблицю.

Головний фасад костелу в Снятині.
сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького ОР.

Гранчаста апсида костелу ченців у
Золотому Потоці. Фото М. Жарких.

Загальний вигляд домініканського монастиря
в Підкамені. Рис. Подбельського. Краківський
національний музей. Еш III 12008.

По-домініканський костел св.
Катерини у Львові (нині св.
Духа). Старе фото до 1940 р.

Розділ IV

ЗМІСТОВІ ТА ХУДОЖНЬО-КОМПОЗИЦІЙНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕР'ЄРУ

IV.1. Внутрішній сакральний простір домініканських костелів

Уявлення про архітектурні об'єкти братів-проповідників були неповними, якщо не висвітлити своєрідні риси організації сакрального простору інтер'єру, який насамперед підпорядковувався зовнішній структурі споруд, але завдяки оформленню часто виглядав зовсім інакше.

Раніше вже згадувалося, що за приписами конституції домініканського ордену, висота храмів, що відносилися до раннього періоду існування ордену (XIII ст.) не повинна була перевищувати 11 метрів, а забудова мусила мати вигляд крайньої вбогості і суворості; до того ж на початку заборонялося будувати костельні вежі. В інтер'єрі не дозволялося розміщувати скульптури, різьблені компоненти та кольорові вітражі⁵⁵⁹.

Будівельні засади споруд жебрацького ордену часів середньовіччя переважно готичні з ремінісценціями романського стилю. Така інтеграція найбільш повно дозволяла висловлювати первісну суворість, аскетизм, обмаль прикрас й лаконічний характер інтер'єру архітектурних об'єктів.

Водночас, нерідко власне домініканці йшли на певні порушення встановлених конституцією регул. Така ситуація давалася в знаки, і часто спроби керівництва ордену повернутися до скромного, впорядкованого і убогого інтер'єру зіштовхувалися з мовчазним, але міцним опором з боку ченців. Згодом всі обмеження висоти й величини споруд, інтер'єрного наповнення, багатства декорацій в храмах тощо, перестали бути актуальними, бо не виконувалися в осередках на місцях.

Еволюція організації інтер'єрного простору продемонструвала, що категорії виключного функціоналізму, які штучно насаджувалися за посередництвом конституції, статутів і регул, впродовж наступних століть не мали реальної життєвої сили.

Розгляд концептуальних ідей домініканців щодо архітектури висвітлив насамперед еволюцію у світогляді отців. Зодчество братів пройшло шлях від аскетизму, суворості, відсутності прикрас й лаконічності споруд жебрацького ордену до пишності, блиску й

⁵⁵⁹ Gałkowski J OP. Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów – rys historyczny // Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i Europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska. – Gdańsk-Pelplin, 2003. – S. 281.

репрезентативності в епоху бароко й рококо. Особливо ця переміна помітна в інтер'єрах костелів, бо внутрішній простір – характерна царина, що концентрувала в собі духовне і культурне життя парафіян.

Серед розвинених тринавових структур у домініканців і францисканців часто зустрічаються забудови без трансепту з широко відкритими стрілчастими аркадами, з широкими боковими навами, вкритими пульпітовими дахами, які сягали високо на мури головної нави. Це спричинило в інтер'єрі виникнення високої стіни над аркадами, позбавленої архітектонічних членувань (домініканський костел другої половини XIII ст. в Ратисбоні та ін.), котра часто містила фрескові розписи. Інсоляція верхнього ярусу здійснювалася переважно через маленькі округлі вікна, що знаходилися на значній відстані одне від одного. Для таких споруд були характерні досить стрункі округлі або восьмигранні безпрофільні стовпи, часто спостерігалася відсутність капітелей. Склепіння обмежувалися площинною або хрестово-реберною конструкцією⁵⁶⁰.

Серед надрегіональних рис архітектури мендикантів чільне місце займає внутрішній розподіл споруди на костел для братів і костел для вірних⁵⁶¹. Щоправда, ідея виокремлення особливого місця для кліру була присутня в християнській архітектурі вже від античних часів, однак допіру у жебракуючих братів, і в першу чергу саме в домініканців, розподіл на духовних і світських був впроваджений настільки радикально. Це було наслідком подвійних обов'язків домініканців, які з одного боку, піддані августинській реґулі, були зобов'язані відправляти канонічні години, де не брали участь особи ззовні, з другої – саме їх місією було проголошення Слова Божого, що вимагало створення для вірних відповідних умов для слухання казань. Двудільність домініканських костелів була наслідком характеру ордену. З часом всі жебракуючі брати прийняли модель дводільного костелу і брали повальну участь у створенні його багатьох віріантів⁵⁶².

Відмінність літурґічного хору від решти інтер'єру акцентувалася різним чином в різних частинах Європи. Коли бракувало архітектонічно відокремленого пресбітерія, стали (крісла) ченців можна було встановлювати в одній з нав, тій, що, як правило, вела до монастиря (костели ченців у Парижі, Тулузі). Іншим варіантом було впровадження поперечної, цілковито неорганічної, перегородки (Франкфурт на Майні). Наступним розв'язанням могло бути застосування відокремленого однонавового пресбітерія, відрізаного від корпусу в плані і по висоті, котрий найбільш рішучим способом відрізає братів від вірних⁵⁶³.

⁵⁶⁰ Горбик О. Становлення католицького барокового провінційного храму: принципи дієцезіальної та орденської специфіки // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 7. – К., 2000. – С. 176.

⁵⁶¹ В такому аспекті його розглядали Ейсмонт (1978), Гжибковський (1979, 1983), Кутцнер (1989) / Szyma M. Kościół ...S. 126.

⁵⁶² Szyma M. Kościół ...S. 126-127.

⁵⁶³ Szyma M. Kościół ...S. 127.

Існували різні варіанти мендикантського пресбітерія: з апсидою і без неї, замкнуті прямокутно або гранчасто. В найбільш розбудованій формі видовжений пресбітерій виглядає, як повністю покритий склепінням, кількoprясловий, однонавовий простір, зі сходу замкнений полігонально. Прикладом може слугувати домініканська тринавова базиліка Св. Трійці в Кракові, де видовжений трипрясловий пресбітерій другої половини XIII ст., підвищений у другій половині XIV ст., поєднувався з п'ятипрясловим корпусом головної і бокових нав.

Типологія, генеза і еволюція довгого хору була багаторазовим предметом наукових розважань⁵⁶⁴. Давно констатовано, що цей тип характерний для для земель на північ від Альп і на схід від Рейну. Більше того, на теренах Центральної Європи видовжений хор можна визнати за класичну форму мендикантського пресбітерія, водночас, її взагалі не знали брати з Італії і Франції. До видовженого хору німецьких храмів з плином часу додавалися нові прясла. Поступове збільшення пресбітерія можна спостерігати і в костелах Австрії, де на зламі XIII-XIV століть довжина його сягала понад тридцять метрів. Хор домініканців у Відні, консекрований у 1302 році, мав близько тридцяти п'яти метрів у довжину⁵⁶⁵.

В інтре'ері видовжений пресбітерій відокремлювався від основного простору храму і читався добре за рахунок романіки (передвітварної перегородки) та виступаючих пілястр, на які лягала тенча, арка, відділяюча склепіння пресбітерія від нави.

В Польщі, Чехії та Угорщині бракувало підготовчої фази, яка була би пов'язана з поступовим видовженням пресбітерія. Довгі хори з'явилися дуже швидко і відразу зі склепінням. Безперечно, видовжені пресбітерії, які аналізуються в даній монографії, правили за взірць для споруд на українських теренах. Не менш важливе явище мендикантської архітектури міститься у вертикалізації пресбітерія, розквіт якого в Центральній Європі настає наприкінці XIV століть.

Пресбітерій, як правило, був підвищений на одну-три сходинки і мав гранчасте завершення. З часом, саме завдяки жебрацьким орденам в практику облаштування інтре'ерів входять такі деталі як конфесіонали (сповідальні), амвони (казальниці), помітно збільшується внутрішній простір храму для проповідування Слова Божого якомога більшої кількості парафіян. Ідеї будівництва братів-проповідників були співзвучні світоглядним концепціям іншого жебрацького ордену – францисканського, тому, дуже часто на перших етапах становлення архітектурні форми і внутрішнє наповнення забудов двох орденів мало спільні архітектонічні риси.

Простежується формування певної структурної схеми: довгий пресбітерій, відносно короткий корпус нави з контрфорсними

⁵⁶⁴ Гжибковський 1979, 1983, 2003 / Szyma M. Kościół... S. 128.

⁵⁶⁵ Szyma M. Kościół... S. 128.

скосами, приставленими до міжназових стовпів. Формалістичне і смислове навантаження архітектури домініканського ордену посилюється в часі Контрреформації. Адже домініканці мали власну світоглядно-концептуальну контрреформаційну програму, що включала і архітектурний аспект. Головним його проявом було продовження маніфестації споруд у стилі середньовіччя на противагу ренесансним уподобанням, головними популяризаторами яких були єзуїти⁵⁶⁶. Більше того, домініканці критикували деякі риси єзуїтських храмів: відсутність пресбітерія, капілярність каплиць, які замінили в барокових храмах бокові нави. На противагу орден проповідників вдосконалив власний архітектурний стиль, що був поєднанням готичного плану і об'єму (3 нави, видовжений пресбітерії, хрестове стрілчасте склепіння тощо) та бароково-ман'єристичного фасаду і ордерних деталей в інтер'єрі⁵⁶⁷.

Ще одна характерна риса відрізняла костели жебрацьких орденів від інших – поєднання другого хору з загальним простором храму. Поступово убозтво в організації інтер'єрів все більш замінюється на середовище, де з'являються твори мистецтва, дорогі коштовні подарунки від донаторів, вірних та ін. З часом на перший план виступає протилежна ідея – не можна заощаджувати на культурі, що відправляється перед Богом. Проте, у порівнянні з переважаними декором храмами бенедиктинців, домініканські споруди все ще виглядали більш стриманими і впорядкованими. У процесі надання інтер'єрам храмів барокових і рококових шат, посилювалися декоративні риси, з'явилася тенденція до прикрашання головного і бокових вітварів різьбленою скульптурою різних розмірів, оздоблення склепіння й обрамлення вітварних композицій стукочим декором, настінним розписом *alfresco*, інкрустацією різними породами каміння та ін.

Своєрідною особливістю інтер'єрів домініканських храмів були фрески, що містили сюжетно-тематичні композиції-розповіді, пов'язані з життям і душпастирською діяльністю патріарха ордену, св. Домініка, а також найбільш визначних представників домініканців, св. Яцка, св. Томи Аквінського, св. Раймунда де Пенафорта, св. Вікентія Феррарія, св. Альберта Великого та ін. Розписи на стінах розповідали про визначні події та навіть з людського погляду незначні епізоди з історії ченців. Дуже часто на стінах костелів можна було побачити повчальні сцени проповідницької науки, зображення, що демонстрували повсякчасну допомогу домініканців людям – від шляхетних осіб до представників найбільш вразливих верств віруючих.

Проте, чільною складовою сакрального простору безумовно були вітварні композиції, які відображали Марійний характер домініканської духовності та проповідницьку спрямованість у діяльності

⁵⁶⁶ Горбик О. Становлення... С. 177, 179.

⁵⁶⁷ Горбик О. Київський домініканський костел XVII ст.: пошук аутентичності // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – Вип. 6. – К., 1993. – С. 29

ченців, котра була передусім притаманна чоловічим спільнотам ордену. Переважна більшість внутрішнього убранства костелів згромадження містила вівтарні образи домініканських святих, при чому ці вівтарі розташовувалися на самих визначних місцях.

Аналізуючи змістовне наповнення вівтарних композицій, можна помітити, що у кожному з домініканських костелів розміщуються обов'язкові для ордену образи. Це зображення Роз'пятого Ісуса, Пресвятої Діви Марії, святих Домініка та Яцка. Неодмінними у храмах ченців були бокові вівтарні композиції, присвячені домініканським святым: св. Домініку, св. Яцеку.

Св. Домінік (ім'я в перекладі з латинської означає «Господній») на всіх зображеннях був одягнений у чернечі шати свого ордену з розарієм і Святим письмом у руках, що символізувало високий рівень науки проповідницького ордену. Патріарх виховав вчених теологів світового рівня (Тома Аквінський, Альберт Великий, Катерина Сієнська та ін).

св. Гіацинт (Яцек), особа, чия діяльність безпосередньо пов'язана з Україною, де він заснував кілька домініканських монастирів. Саме св. Яцка власноруч прийняв у члени ордену св. Домінік. Св. Яцек являється патроном руської провінції домініканців, тому у костелах ордену на наших теренах вшанування образу святого було обов'язковим.

Нерідко можна було зустріти вівтарі з образами Св. Томи Аквінського, св. Катерини Сієнської. Св. Тома Аквінський, доктор Церкви, викладач теології в Римі, Неаполі, паризькій Сорбоні; літератор, що написав десятки томів філософських і теологічних досліджень, значні поетичні твори.

Про нього говорили, що це був найбільший святий серед вчених і найвеличніший вчений серед святих. Завдяки цим здібностям і досягненням св. Тому проголошено патроном шкіл⁵⁶⁸.

Лики інших домініканських святих, таких, як Альберт Великий, Ружа з Ліми, св. Чеслав, св. Петро, домініканець-мученик, могли входити другим чи третім ярусом у вертикальну композицію певного вівтаря.

Практично майже в усіх храмах, що розглядаються, вміщені образи славетного домініканського проповідника, святого Вікентія Феррарія, святого XV століття, домініканця іспанського походження, котрий відрізнявся особливими проповідницькими здібностями і чудесами, які відбувалися навколо нього ще за життя. За ним слідували натовпи народу, а наслідки проповідей були вражаючими – багато людей наверталися до Бога⁵⁶⁹.

Поруч з домініканськими святыми у вівтарних композиціях можна було зустріти образи найбільш шанованих у християнському оточенні святих. Так, часто бачимо зображення св. Миколая,

⁵⁶⁸ Zaleski Wincenty, ks. Święci na każdy dzień... S. 62-64.

⁵⁶⁹ Zaleski Wincenty, ks. Święci na każdy dzień... S. 171-172.

єпископа, котрий розміщувався майже у всіх домініканських храмах. Багато років цей святий належить до найбільш шанованих осіб християнської церкви. Моці св. Миколая в теперішні часи знаходяться в італійському місті Барі в базиліці, якою опікується орден домініканців, котрий з епохи середньовіччя вирізняється особливим ставленням до життя і діяльності св. Миколая⁵⁷⁰.

Нерідко можна зустріти лик св. Станіслава, єпископа, мученика XI ст., першу біографію, якого написав, у XIII ст. домініканець бл. Вікентій з Кельц. св. Станіслав став символом захисту принижених, зразком пастиря, який здатний віддати власне життя, «захищаючи своїх овець»⁵⁷¹.

Вівтарні композиції або окремі лики присвячені св. Антонію, образ якого часто спостерігаємо у домініканських храмах. Його можна сміливо назвати однією з найпопулярніших постатей християнського світу; багато храмів у Європі збудовано на його честь, адже він був наділений ще за життя дарами оздоровлення, білокації, пророцтва, читання у людському сумлінні, чистоти і цнотливості. Його майже завжди зображують з Немовлятком Ісусом і лілеями в руках, як символом невинності і чистоти.

Світлий образ св. Анни, матері Діви Марії, посідає особливе місце серед християнських святих. Їй присвячено багато храмів. Св. Анна є покровителькою матерів, бабусь, сільськогосподарських робітників. Св. Іуда Тадей, патрон важких, а порою й безвихідних справ, один з найбільш шанованих церковних святих. Окрім названих святих осіб, домініканці вшановували св. Михайла Архангела, св. Марію Магдалену, св. Валентина, св. Франциска та ін.

Чільний і бокові вівтарі оформлювалися скульптурними композиціями із зображенням святих ордену. Нерідко фігура прекрасного проповідника св. Вікентія Феррарія прикрашала амвон, який мов би знаходився під патронатом святого. Було би неправильним помічати тільки компоненти, пов'язані з орденом та його служінням. Обіруч з домініканськими святими часто можна було побачити представників інших жебрацьких і нежебрацьких орденів, зокрема св. Франциска Асізького, св. Іуду Тадея, св. Антонія Падуанського та інших святих.

Літургія не тільки визначала архітектурні особливості, але й упорядковувала розташування священних образів у великому та бокових вівтарях у відповідності із загальною символікою сакрального простору і літургійним значенням лівої та правої сторін. Домініканські забудови не є виключенням, бо у них постійно звучить ідея аналогії між храмом і тілом Христа, ідея духовної єдності Всесвіту, синтез надприродних та матеріальних начал. Св. Августин вважав, що нава уособлює тіло, а вівтар – душу. Серце кожного храму – головний вівтар, що розташовувався в пресбітерії.

⁵⁷⁰ Zaleski Wincenty, ks. Święci na każdy dzień. – Warszawa, 1995. – 893 s. – Kraków, 1923. – Cz. 2. – S. 777-778.

⁵⁷¹ Zaleski Wincenty, ks. Święci na każdy dzień... S. 235-241.

В інтер'єрі споруд мендикантів Західної Європи, окрім довгого пресбітерія найчастіше гранчастого завершення, коротких нав і поєднання другого хору з загальним простором храму, акцентувалися насамперед компоненти, що впроваджували головну ідею братів-проповідників – ідею Нової Церкви, яка доносить до вірних за посередництвом отців Боже Слово, дає можливість проповідування Євангелія про Небесне Царство, а також поєднатися з Богом під час сповіді.

Як вже зазначалося, судячи за все, саме домініканці впровадили використання амвонів та конфесіоналів (сповідальниць). Казальниці (амвони) для проповідей, як правило, містилися на стовпі арки, що відділяла пресбітерію від нави, але найчастіше були винесені на середній стовп центральної нави, прямо серед лавок, де сиділи віруючі. Їм надавалося особливе значення. Амвони часто оздоблювалися балдахіном із зображенням Святого Духа у вигляді голуба, що надихав отців під час проповіді, прикрашалися дерев'яним або стукочним декором і алегоричними фігурами, і знаходилися на значному підвищенні. На момент проголошення Божого Слова амвон ставав серцем костелу, яке концентрувало навколо себе весь вірний люд.

Прикрашені дерев'яним або стукочним оздобленням і алегоричними фігурами, казальниці знаходилися обов'язково на значному підвищенні. До амвона можна було потрапити сходами безпосередньо з костелу або із захристії. Цей компонент в спорудах мендикантів був своєрідним центром костелу і після головного вівтаря з табернаклем, що містив Тіло Христа, займав друге місце. Він з особливою пошаною оздоблювався різьбленими і позолоченими деталями, декорувався мозаїкою.

Сповідальницям, що доповнювали ідею проповідування таємницею сповіді і поєднання з Богом, приділялася не менш пильна увага. Різьблені з дерева, інкрустовані, обладнані максимальними зручностями для священників та їх пенитентів, сповідальниці часто знаходилися в бокових навах з метою забезпечення таємниці сповіді. Фігурку Св. Яна Непомука, патрона доброї сповіді, часто можна було побачити близько конфесіоналів.

На теренах Західної і Центральної Європи в домініканських костелах нерідко можна спостерігати різницю між кам'яним або цегляним склепінням над видовженим хором і дерев'яною площиною стелі корпусу нав. Таку неподібність між ними спостерігаємо в забудовах ченців в Сієні, Парижі, Тулузі, Кольмарі, Губвіллері (Ельзас), Болоньї, П'яченці⁵⁷² та ін. Місце, де знаходилися віряни було більш аскетичним у порівнянні з

⁵⁷² Skibiński Sz. Architektura zakonów żebrzących jako urzeczywistnienie idei Nowego Kościoła. // Nasi Dominikanie. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 21-23.

витончено вишуканим простором під склепінням головного вівтаря. Ця особлива риса – пласка стеля на кшталт стодоли, притаманна спорудам саме домініканського ордену. Її виникнення теж було продиктовано підкресленням первинного аскетизму і убогства, завартих у статуті ченців.

В інтер'єрі мендикантів XVIII ст., як результат впливу донаторів й доброчинців, також спостерігається посилення розкішних декоративних рис внутрішнього простору за рахунок надання йому барокових й рококових шат, появи скульптури, стукowego декору, настінного розпису. У внутрішньому просторі пізніших забудов, а також реставрованих спорудах, спостерігається часте використання ордерної системи, зокрема пілястр з капітелями для декоративного оформлення міжнавових проходів і стовпів.

В інтер'єрі спостерігаємо наступні характерні риси, притаманні саме домініканським забудовам:

- видовжений пресбітерій гранчастого завершення, підвищений на одну-три сходинки;
- короткий корпус нав;
- різниця між склепінням пресбітерія і нав;
- на перших етапах відсутність скульптури, різьблених компонентів та кольорових вітражів;
- впровадження амвонів для проповідування та конфесіоналів для сповіді;
- використання в інтер'єрах пізніших забудов ордерної системи;
- поєднання другого хору з загальним простором храму;
- посилення декоративних рис внутрішнього простору за рахунок надання йому барокових й рококових шат, поява скульптури, стукowego декору, настінного розпису;
- панування в інтер'єрі у період бароко творів мистецтва, дорогих коштовних подарунків від донаторів;
- оздоблення храмів розписами, висвітлюючими епізоди з життя домініканських святих;
- обов'язкова присутність вівтарних композицій і скульптур, присвячених домініканським святим;
- наявність амвону зі знаками і фігурами, символізуючими проповідницьку ідею ордену.

Адже, перелічені характерні особливості свідчать про відмінність інтер'єру домініканського храму і, водночас, про його інтегровану сутність і органічне поєднання зі всією християнською Церквою.

IV.2. Інтер'єр храмів ордену Правобережної України

Інтер'єр домініканських храмів на теренах Правобережної України підпорядковувався загальному архітектонічному і художньо-композиційному рішенню споруди. В костелах мендикантів Західної і Центральної Європи, окрім вищерозглянутих рис: довгого пресбітерія найчастіше гранчастого завершення, коротких нав і поєднання другого хору з загальним простором храму, акцентувалися насамперед компоненти, що впроваджували головну ідею братів-проповідників – проголошення Слова Божого, проповідування Євангелія про Царство небесне, можливість поєднатися з Богом в таїнстві каяття, тобто сповіді. Подібна ситуація спостерігається на українських землях.

На території Поділля і Волині ще залишилися споруди ченців, де звучить конкретна різниця між кам'яним або цегляним склепінням над видовженим хором і дерев'яною площиною стелі корпусу нав. Дана особливість є відгомонам традиції, притаманної домініканським храмам Європи, що своїм корінням йде від перших забудов ордену, зведених відповідно до строгих регул і конституції. Різниця зафіксована в архівній документації, бо деякі з найбільш характерних зразків такої розбіжності вже не існують. В якості прикладів аналогічних рішень в спорудах ченців можуть слугувати костели в Сокильці⁵⁷³, Шарівці⁵⁷⁴, Овручі⁵⁷⁵, Невіркові⁵⁷⁶, Камінь-Каширському⁵⁷⁷ та ін. Місце свого перебування в інтер'єрі костелу брати намагалися зробити більш священним, не подібним до того, де знаходилися інші особи.

Пресбітерію уособлював серцевину сакруму, священного простору, все ж інше асоціювалося з земною матерією. Таким чином, ченці встановлювали себе мов на п'єдестал святості, де вони, відокремлені від матеріального світу, під сінню прекрасного склепіння, молилися за спасіння світу, всі інші повинні були працювати на них і для них. В костелах жебрацьких орденів парафіяни знаходилися на відповідному місці, архітектонічно встановленому і відокремленому⁵⁷⁸. Розбіжність між пресбітерієм і навою, оформленими в інтер'єрах по-різному, виступає як один з засобів впровадження і реалізації ідей Нової Церкви і стає цілком зрозумілою⁵⁷⁹.

⁵⁷³ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 264.

⁵⁷⁴ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 282 зв.

⁵⁷⁵ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 467а, Візити Овруцького домініканського костелу за 1821 рік. – С. 2.

⁵⁷⁶ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 290, Візити Невірківського домініканського костелу за 1819 рік. – С. 1.

⁵⁷⁷ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 538, Візити Камінь-Каширського домінік. костелу за 1823 рік. – С. 2.

⁵⁷⁸ Skibiński Sz. Architektura zakonów żebrzących... S. 25.

⁵⁷⁹ Ibidem... S. 27.

Склепіння костелів, що зводилися в більш пізні періоди могло відрізнятись від розглянутих вище суто домініканських зразків. В інтер'єрі Тиврівського костелу і бокових каплиць воно було муроване, гладке; Мурафського – також муроване, але розчленовано на окремі прясла. Півциркульне склепіння Тульчинського храму з п'ятикутними розпалубками великих лучкових вікон другого світла, кесоноване і прикрашене розетками. Вінницький – перекритий півциркульними (циліндричними) склепіннями з розпалубками⁵⁸⁰.

Урочиста піднесеність, чистота форм, наповненість світлом сонячного проміння, що віддзеркалюється від білих стін і склепіння – це перше враження від внутрішнього простору Смотрицького костелу. Незважаючи на те, що нава коротка й широка, інтер'єр виглядає просторовим, неосяжно великим. Усі конструктивні членування і декоративні прикраси перегукуються із зовнішнім виглядом споруди. Склепіння півциркульне з розпалубками. Така ж сама класична півциркульна форма простежується у завершенні дев'яти вікон (по три навпроти на бокових стінах, два у вітартній частині і одне над галереєю хорів), а також у верхній частині ніш, які розташовані під вікнами і утворюють перший ярус з образами святих, у відокремленому склепінні пресбітерія та декоративній арці над емпорою (галереєю над входом).

Склепіння головного вітара
Летичівського костелу.
Фото Ю. Козерацький.

Перекриття нави Летичівського костелу – півциркульні з розпалубками склепіння, вітара – хрестові. Приміщення каплиць перекриті масивними півциркульними склепіннями з розпалубками, в центрі кожної з них розміщена баня на вітрилах. З центральним об'ємом каплиці поєднуються за посередництвом арок.

На теренах Правобережної України велика кількість домініканських архітектурних об'єктів віддзеркалює ще одну характерну рису зодчества, яка тісно пов'язана з особливим місцем ченців в храмі, – видовжений пресбітерія, який без сумніву активно впливав на організацію інтер'єрного простору. Видовжений пресбітерія суттєво змінював структуру храму, що призводило до скорочення нави і мало теж символічний характер. Такий видовжений пресбітерія мали костели у Летичеві (Успіння Богородиці), Сидорові (Пресвятої Діви Марії), Любарі (св. Михайла Архангела та св. Яна

⁵⁸⁰ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985, – 2 том. – С. 8.

Непомука), Тернополі (св. Вікентія Ферарія), Кам'янці-Подільському (св. Миколая), Острозі (Пресвятої Діви Марії), та ін.

Брати-проповідники через постійне і активне проголошення Божого Слова, через таїнство поєднання з Творцем і Спасителем під час сповіді, через доручення власного духовного життя і своїх парафіян Богородиці, переконували вірних, як через скорочення наві також істотно скорочується шлях до Бога. Це віддзеркалювалося в особливостях організації сакрума в храмах ченців: нава ставала коротшою, пресбітерій довшим. Водночас, це припущення не відкидає інших трактувань цього дивного явища, яке існувало в оформленні інтер'єрів.

Тульчинський храм являє собою восьмистопну з напівциркульною апсидою базиліку з трансептом, перекриту куполом. Головна нава з трансептом утворюють виразну обсягово-просторову хрещату композицію. У Тиврівському шестистовпному храмі пресбітерій, ззовні підкреслений сходиною даху, децю вужчий і нижчий від основного корабля храму.

Мурафський – восьмистовпна базиліка оформлена подвійними пілястрами з позолоченими капітелями коринфського ордеру і розташованими на них знаками консекрації костелу⁵⁸¹.

Вінницький костел, прямокутний у плані, шестистовпний, з прямокутними захристіями. Це прямий хрест з дуже короткою поздовжньою “перекладиною” – трансептом. Своєю вершиною – хором – хрест мов “вставлений” в проріз велетенської літери “П”, яка складається з корпусів келій, замикаючи в каре маленький внутрішній дворик – атриум⁵⁸².

На ранніх етапах внутрішній простір перших домініканських споруд віддзеркалював переважно первинний аскетизм, убозтво, лаконічність ідеології жебрацького ордену. В старовинних костелах XIII-XV століть спостерігається відсутність скульптурного та декоративного оформлення. Тільки вітарні композиції зупиняли око, решта компонентів інтер'єру була вирішена в строгій манері, без зайвих оздоблень і прикрас.

Наслідки впливу і втручання бенефакторів та відмови від ідеї заощаджувати на Богові, можна побачити в інтер'єрах храмів XVIII ст., де розповсюджується розкіш і декоративізм за рахунок надання внутрішньому простору барокового й рококового забарвлення, піднесення рівня виконання і кількості скульптурних композицій, стукowego різьбленого декору, фрескового розпису.

Інтер'єр храму в Мурафі. Вид на хор. Фото сер. XX ст.

⁵⁸¹ Малаков Д. В. По Брацлавщине. От Винницы до Тульчина. – М.: Искусство, 1982. – С. 128.

⁵⁸² Малаков Д. В. По Брацлавщине... С. 23.

Аналогічно інтер'єрам пізніших забудов Західної Європи, а також у зміненому завдяки реставрації образу деяких храмів, спостерігається впровадження ордерної системи, зокрема пілястр з капітелями для декоративного членування і фланкування міжнавових проходів і стовпів (Кам'янець, Мурафа, Бар⁵⁸³, Вінниця та багато інших). Часто пілястри можна побачити у подвійному варіанті, з канелюрами або без них, з капітелями, вкритими золотими штрихами (Кам'янець).

В інтер'єрі Смотрицького храму теж використовується мотив подвійних пілястр. Пресбітерій фланкують вісім пілястр тосканського ордеру на невеликій базі, бокові простінки між нішами оздоблені подвійними поздовжніми виступаючими лопатками, які теж нагадують пілястри. Інтер'єр Любарського костелу був прекрасно оздоблений пілястрами римського і дорійського ордерів, капітелі, бази і різьблення яких було визолочено⁵⁸⁴.

В якості прикладу використання ордерної системи, який простежується в різні епохи (від Ренесансу до рококо) можна більш докладно розглянути інтер'єр і одну з каплиць костелу св. Миколая в Кам'янці на Поділлі.

Конструктивне рішення й декор ренесансних каплиць означеного храму істотно відрізняється від рококових прийомів оформлення основного простору інтер'єру і орнаментальних мотивів, якими у середині XVIII століття під час ремонту і реставрації було прикрашено головну і деякі вівтарі бокових нав костелу. Усі форми та візерункові композиції, створені в епоху Відродження, раціонально упорядковані, чітко розчленовані, пропорційно співрозмірні людині. Рельєфні декоративні форми нагадують важкі гірлянди, містять елементи античного римського декору (ови, буси, рослинні пагони, листя та ін.) і виконані у техніці стукко – різьблення по вологій гіпсовій штукатурці з домішками мармурового пилу. Така штукатурка з XVI століття починає активно використовуватися європейськими майстрами.

Симетричні дуги арок стилістично перегукуються з колами вікон, ясним членуванням склепінь, прямокутними та квадратними площинами різного розміру, створюючи заспокійливо завершені зони. У декоріровці капличок використані деталі античного ордеру

Мотив подвійних пілястр в Кам'янець-Подільському храмі ченців. НІАЗ «Кам'янець».

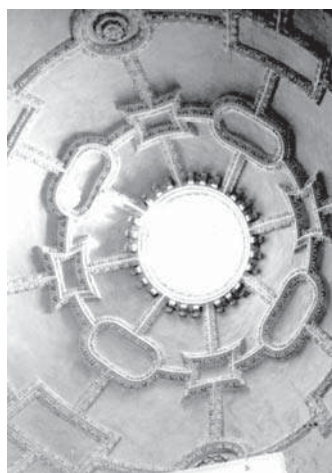
⁵⁸³ УМАНОВА (Управління містобудування та архітектури Вінницької обласної державної адміністрації). Матеріали відділу реконструкції історичного середовища. Ох. 970. – 1963.

⁵⁸⁴ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 70. – Візити Любарського домініканського костелу, 1836.

– колони й пілястри з коринфськими капітелями. Проте, колони не мають поздовжніх жолобків (канелюрів), що вказує на першозразковий композитний ордер Стародавнього Риму. Пілястри ж, навпаки, оздоблені канелюрами, які посилюються додатковим поздовжнім членуванням від місця уявного ентазису до бази.

Інтер'єр каплиць перетворюється на принадливу декорацію. На тимпанах сандриків бокових арок вміщено декоративне зображення завіси, що розкривається і запрошує людину увійти у приміщення каплиці.

За пропорціями та прийомами художньо-композиційного рішення невелика, квадратна у плані каплиця Матері Божої Розарію може бути віднесена до типових забудов у стилі Ренесанс. Невисокий купол, що лягає на вітрила, розчленований характерними для епохи кесонами, які створюють примхливий ритм чергування прямокутних, овальних і круглих форм, розміщених навколо латерни, світлового ліхтарика, що вінчає купол. Кесонні заглиблення не відіграють конструктивної ролі, вони лише прикрашають склепіння своєю грою світлотіні і незначною мірою посилюють акустичні ефекти. Ліхтарик, вирізьблений з каменю, має шість вікон, через які здійснюється інсо-

Купол каплиці Божої Матері Розарію в костелі Кам'янецьких домініканців.

Вхід з бокової нави до каплиці Божої Матері Розарію в костелі Кам'янецьких домініканців.

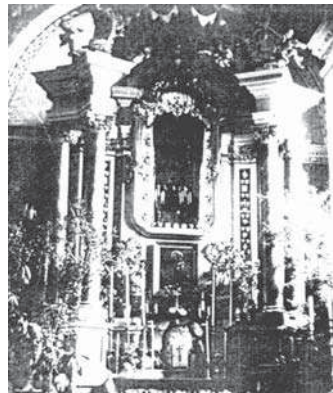
ляція каплиці. Освітленню допомагають два круглих вікна: невелике над вівтарною частиною і велике у стіні. Отвір, який веде від куполу до латерни, оформлений горельєфними елементами, що розходяться від світлого кола, на зразок променів сонця.

Нижній ярус декору склепіння оздоблений стилізованими трояндами. Ружі спостерігаємо в кутах над аroachним входом від бокової нави, а також у вигляді гірлянд, що обрамляють вівтар з образом Діви Марії. Уся каплиця наповнена різноваріантним стилізованим декором у вигляді троянд та лілей, котрі звучать у декорі фризів та розписів і символізують чистоту й непорочність Мадонни⁵⁸⁵.

⁵⁸⁵ Урсу Н.О. Каплиця Матері Божої Розарію домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 1999 – 2000. – № 6-1. – С. 107.

У візитаціях за 1824 рік згадується дерев'яний вівтар різьбярської роботи з 4-ма колонами, покритий китайською оліфою гранатового відтінку, з позолоченими капітелями і фільонками. Обабіч, між колонами, стояли дві дерев'яні, пофарбовані білим кольором, статуї св. Домініка і св. Катерини. Вівтар оточувало дев'ять ангелів різьбярської роботи⁵⁸⁶. Головний вівтарний образ знаходився у великій дерев'яній позолоченій рамі у стилі рококо, котра вгорі мала напівкругле завершення складної конфігурації. З боків раму прикрашали рокаїлі, поєднуючи її з ретабло, завівтарним тлом⁵⁸⁷.

Пілястри, що фланкували центральний образ, мали позолочені капітелі і фуст, оздоблений гірляндами руж, що в християнській традиції означало символічне зображення розарію. Головний вівтарний образ за іконографічним типом відноситься до Одигітрії (Путівниці). На ньому маленький Ісус сидить у Матері на руках як на троні і подібний до відомої Ікони Матері Божої Сніжної, що знаходиться у Ватикані. Срібний оклад з викарбуваними і позолоченими проміннями навколо голів і виноградною лозою, що оздоблює композицію знизу. Відкритими залишаються лише обличчя, шиї та руки Матері й Дитини. На голові Ісуса і Діви Марії корони, прикрашені чеським кольоровим камінням: один камінь у короні Дитини, одинадцять в короні Мадонни і двадцять дев'ять каменів різного кольору в третій короні, що знаходилася над ними. Це ясно свідчить, що образ був у свій час коронований, але відомостей про цю подію не знайдено. В руці Діва Марія тримає срібне позолочене берло, оздоблене тринадцятьма камінцями. Таку ж саму кількість камінчиків мав срібний позолочений хрест, що також входив у композицію. На грудях Мадонни і Дитятка висіли коштовні бурштинові та коралові буси різного розміру, подаровані бенефакторами й заможними прихожанами.

Вівтар з образом Одигітрії (Божої Матері з Дитятком) в каплиці храму Кам'янецьких домініканців. Фото М. Грейма бл. 1890 року. КПІМЗ.

⁵⁸⁶ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 5а.

⁵⁸⁷ Урсу Н.О. Каплиця Матері Божої Розарію домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 1999 – 2000. – № 6–1. – С. 108.

Образ Матінки Божої з Сином перекинувся заслоном – іншим живописно намальованим зображенням, котре у візитаціях за 1824 рік означено як образ “Непорочного зачаття” на дереві⁵⁸⁸; за 1850 рік вже іменується як “Зіслання Святого Духа” на полотні⁵⁸⁹.

Спочатку кольорове рішення каплиці мало загальний рожевий тон, пізніше – блакитний. Залишилося кілька фрагментів фрескового розпису: виноградна лоза і грона у вітрилах склепіння; ланцюжковий орнамент з виноградного листя, складеного хрестом й оточеного лозою. З листям чергується мотив лілей. Розписи вирізняє легкий світлий фон, чисті жваві фарби, окантовка елементів контуром темного кольору.

У 1907 році завершується робота над новим вівтарем для образу Матері Божої з Дитятком, котрий виконано з пісковика з антепендієм й додатковими вертикальними площинами з різнокольорового мармуру. Цей вівтар вирізняє строга форма, стриманий характер оздоблень. Новий вівтар виконано класицистично просто, конструктивно, з симетричною композицією чітко означених прямокутних площин⁵⁹⁰.

Каплиця Христа Спасителя детально розглянута в підрозділі, присвяченому архітектонічній метафоріці домініканських сакральних споруд.

Каплиця Св. Домініка прямокутна у плані з циліндричним, без рельєфних прикрас, склепінням і одним великим видовженим вікном, має більш скромний вигляд. Дерев'яна вівтарна тумба на чотири колони з позолоченими капітелями, пофарбована у гранатові та зелені кольори. Вище розміщувався образ Римського Папи, св. Григорія, в оточенні двох великих і дев'ятьох менших янголят. Образ св. Домініка оздоблювався срібними позолоченими деталями: промінням навколо голови, зіркою на чолі, пряжкою на поясі, жезлом з трьох частин в одній руці й книгою з позолоченою обкладинкою у другій. Заслонним виступав образ св. Франциска, у котрого на ранах (стигматах) розташовувалося п'ять срібних позолочених зірочок⁵⁹¹. Образ прикрашався позолоченими срібним промінням і короною⁵⁹².

Художнє рішення входу з головної нави вирізняло приміщення від попередніх каплиць. Арка, архівольт і пілястри класично стримані, чітко визначені. Над аркою – барельєфний картушевий рокайль з героїзованими компонентами (списи, прапори та ін.), об'єднаними рококовим декором.

В архівних документах знаходимо відомості про існування ще однієї каплиці Святих Реліквій, невідомо ким і коли збудованої.

⁵⁸⁸ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 5а.

⁵⁸⁹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 19.

⁵⁹⁰ Урсу Н.О. Каплиця Матері Божої Розарію... С. 109.

⁵⁹¹ КЦДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 5.

⁵⁹² КЦДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 11.

Вона розташовувалася у пресбітерії перед каплицею св. Домініка, але під час реставрації була розібрана⁵⁹³. Частина реліквій зберігалася у великому срібному хресті, що стояв на чотиригранному постаменті. У середохресті він мав видовжене скло з шістнадцятьма перлинами і чотири чеськими кольоровими камінцями. За склом знаходився хрестик з кришталю, під яким зберігалася частинка дерева Святого Хреста⁵⁹⁴. На раменах хреста з двох сторін були вміщені Моці Святих Господніх, мучеників. З одного боку – св. Модести, св. Феліцисіми, св. Іустини, св. Колумбана, з другого – св. Дезідерії, св. Клари, св. Верцеунди і знов св. Феліцисіми. Увінчувало хрест зображення Агнця Божого⁵⁹⁵.

Вид на головний вітвар домініканського костелу в Кам'янці. Фото початку ХХ ст. КПМЗ.

Як центр Подільської контрати, кам'янецький костел мав найбільшу у порівнянні з іншими храмами кількість вітварів – тринадцять. Головний вітвар, що розміщувався у пресбітерії, вирізнявся змістовністю й пишністю оздоблення. Відокремлений від стін пресбітерія, він був піднесений на 4 сходинки і уміщений на великий престол, де розташовувався балдахін на 4 колонах. Балдахін прекрасної різьбярської

роботи, вкритий китайською оліфою, розписаний і місцями позолочений, прикрашали фігурки двох янголів та два вазони; увінчувало його зображення Святого Духа у вигляді голуба. Художнє рішення вітварної сіні не відрізнялося від пануючих на той момент зразків, що представляли маленьку у пропорціях купольну архітектурну споруду, котра віддалено нагадувала базиліку св. Петра у Римі. Центральна частина містила велике зображення Серця Ісуса Христа. Алабастровий циборій фланкувався фігурками двох янголят, що стояли на колінах. Антепендій, вирізьблений з каменю, вміщував у центрі герб родини Потоцьких.

За вітварем – хор для ченців на 15 місць, вхід до якого прикрашали статуї св. Домініка (зліва) і св. Яна Непомука (справа). На фронтальній стіні, висіли три великих, намальованих на полотні в золочених рамах, образи: у центрі – св. Миколая єпископа, зліва – св. Альберта Великого, праворуч – св. Антоніна архієпископа.

Інсоляція пресбітерія здійснювалася через два видовжених вікна у центральній частині і одне півовальне у склепінні над карнизом Стіни хору від підлоги до половини мали зелене забарвлення і оздо-

⁵⁹³ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 32.

⁵⁹⁴ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 10.

⁵⁹⁵ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 34.

блювалися позолоченими фільонками⁵⁹⁶. Пресбітерії відокремлювався від нави вирізьбленою з дерева романікою у вигляді балюстради, за котрою впритул до стін знаходилися два дерев'яні конфесіонали, виконані у стилі рококо. Всі компоненти пресбітерія мали темний гранатовий колір. Стіни та склепіння пишню оздоблювалися рококовим стукочим декором, розкрепованими карнизами, пілястрами на високих базах, картушевими рокайлями та знаками консекрації костелу.

Другий вітвар знаходився у пресбітерії, на місці колишньої, згідно з візитаціями за 1823 рік вже замурованої, каплиці Святих Реліквій і містив намальоване на полотні, прославлене чудесами зображення домініканського святого Вікентія Феррарія у гіпсовій, розкішно оздобленій рокайлевими елементами, рамі. Образ мав напівсрібні напівоксамитові шати; срібне проміння навколо голови прикрашалося 36 різнокольоровими чеськими камінцями. Згадуються присутні на образі срібні компоненти: труба, ніж, ручка, 15 сердець та 17 вотивних табличок різної величини й проби⁵⁹⁷.

Третій, вже описаний вище вітвар, знаходився у каплиці св. Домініка. Четвертий, подібний до другого за розмірами, характером оформлення, декоративним оздобленням, розміщувався у головній наві також зліва від входу, між каплицями Христа Спасителя і св. Домініка і був присвячений св. Іуді Тадею. На мурованій, прикрашеній рокайлями й гіпсовим антепендієм межі, розміщувався невеликий образ св. Антонія Падевського.

П'ята вітварна композиція з Розп'яттям Ісуса, що знаходилася у каплиці Христа Спасителя, була докладно розглянута під час аналізу даного приміщення. У боковій наві з цієї ж сторони, при стіні між вікнами, розміщувався дерев'яний столярської роботи, пофарбований китайською гранатового тону оліфою і визолочений, шостий вітвар з намальованим на полотні образом св. Валентина, котрий прикрашали угорі три білих янгола. На дерев'яній межі з розписаним антепендієм стояли дві, пофарбовані у білий колір, скульптури⁵⁹⁸.

Сьомий вітвар з вимурованою і піднесеною на одну сходинку межею знаходився на стовпі лівої від входу бокової нави і присвячувався домініканцю св. Яцку Одровонжу. Зображення, намальоване на полотні, оправлене у пишню рокайлеву гіпсову раму. Увінчує образ декоративна стукоча композиція, центром якої є палаюче Серце Ісуса Христа.

Восьмий вітвар містився на другому стовпі цієї ж самої нави і мав у гіпсовій, багато прикрашеній, рококовій рамі намальований на полотні образ Преображення Господнього.

⁵⁹⁶ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 4.

⁵⁹⁷ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 11.

⁵⁹⁸ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 5.

Дев'ятий вітвар вже належав до правої від входу бокової нави, знаходився на першому стовпі та присвячувався св. Марії Магдалені. Художньо-композиційне оформлення відповідало парному з лівої нави вітварю Преображення Господнього. На другому стовпі розташовувався десятий вітвар з мурованою менсою і намальованим на полотні образом домініканського святого Томи Аквінського, оздоблений на зразок попередніх пишним рококовим стуковим декором.

Одинадцятий – розміщувався при стіні правої бокової нави, був парним до вітвара св. Валентина і аналогічно оформленим. У ньому знаходився образ домініканки св. Катерини Сієнської, мучениці. Дванадцятий, вітвар Матері Божої Розарію, розглядався у деталях під час аналізу каплиці, присвяченій Мадонні.

Оформлення вітварів в інтер'єрі
Кам'янецького костелу.
Фото початку ХХ ст. "НІАЗ"
Кам'янець.

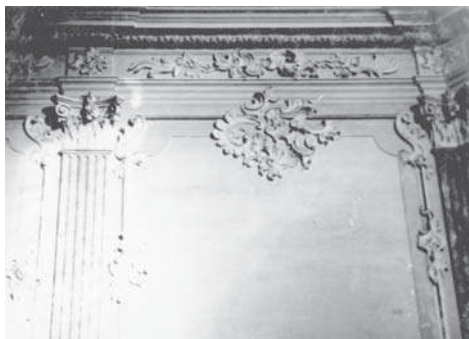
Останній, тринадцятий вітвар, оправлений в аналогічну образу св. Іуди Тадея гіпсову рококову раму і розташований у головній наві, навпроти нього, містив велике намальоване на полотні зображення св. Михайла Архангела. Межа вітвара, на котрій стояв менший за розмірами образ св. Алойза, була мурованою. З цього ж боку знаходився амвон – мінбар, складений з кам'яних брил із характерним профільованим різьбленим орнаментом-арабескою, котрий привезли з Константинополя і встановили турки для читання Корану і проповідей. Підлога храму з теребляньського каменю мала у основі тричвертні плитки, складені у квадрати⁵⁹⁹.

У художньо-стилістичному відношенні інтер'єр домініканського костелу у Кам'янці містить два основних відгалуження: ранне – ренесансне і пізні – рококове. У стилі епохи Відродження оформлені дві каплиці: Матері Божої Розарію і Христа Спасителя та входи до цих приміщень з бокових нав; у стилі рококо – пресбітерії, головна нава костелу, простір бокових нав від входу до каплиць та стовпи, що розділяють головну та бокові нави. Принцип семантичної, змістовної організації сакрального простору, котрий започаткували автори ренесансних каплиць був продовжений майстрами під час реставрації у середині ХVІІІ століття, коли кожний компонент інтер'єру ніс глибоке смислове навантаження, допомагав зрозуміти і занурював у таємниці віри. Наслідкування художньо-композиційного рішення приміщень, котрі було побудовано першими, простежується у використанні з метою вертикального членування

⁵⁹⁹ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 6.

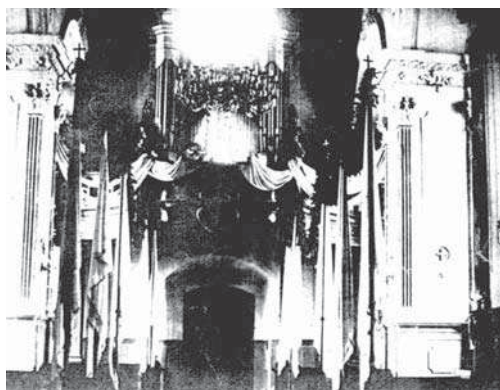
площин стін і фланкування входів та вітварних зображень таких декоративних елементів як пілястри. Невеликі, на маленьких базах у ренесансному варіанті, у пізнішому трактуванні вони перетворюються на великі, розміщені на високих постаментах, рельєфно виступаючих на тлі нижнього карнизу. Змінюється капітель пілястр – з іонійської вона перетворюється на коринфську, але у рококовій інтерпретації.

Рокайлевий декор в інтер'єрі костелу отців-домініканців в Кам'янці-Подільському. НІАЗ «Кам'янець».

облич путті, героїзованими компонентами (спис, прапор та ін.), образом палаючого серця Ісуса Христа. Останній символ стає популярним серед віруючих вже з епохи середньовіччя, але особливої значущості він набуває наприкінці XVII століття у зв'язку з розповсюдженням у християнській церкві поклоніння Пресвятому Серцю Ісуса Христа, як наслідок Його об'явлення французькій черниці Маргариті Алякок. Серця Ісуса, на яких містяться зображення вуха, уст та інші символи, вплетені в орнаментальні рокайлеві композиції, котрі увінчують вітварні образи. Складається певне враження, що рококовим візерунковим елементам тісно в геометрично окресленому просторі.

Рокайль, картуші та рослинні компоненти виходять за межі стуккових рам, створюючи образ гармонійно організованого, нерозривного рельєфного поля. Вони звучать як мелодія “рондо”, яка не має завершення і може розгортатися нескінченно довго, відповідно до бажання автора. У сакральному інтер'єрному просторі Кам'янецького домініканського костелу відчутно простежується символіка глибокої віри, але й одночасно театральна ідея нескінченності, мінливості часу, притаманна мистецтву бароко й рококо.

Органний хор Кам'янецьких домініканців. Фото М. Грейма бл. 1890 року.

Для досконалого розуміння сакрального простору Смотрицького костелу, його змістовного та художньо-композиційного наповнення слід звернутися до так званих «Візитацій», описань костелу ХІХ століття. Найбільш повні, генеральні візитації за 1823 рік свідчать, що храм був довжиною сорок, а шириною двадцять два ліктя, підлога у наві зі звичайного каменю, а у пресбітерії – з теребовлянського⁶⁰⁰. Основну цінність представляли вівтарні композиції з образами найбільш вшанованих святих. На цей час костел мав п'ять вівтарів, головний та найбільший з яких розміщений у пресбітерії і виконаний з дерева «в чотирьох колонах з ківорієм», незначно відокремлений від стін. Майстерно зроблений у різьбярській техніці і пофарбований зеленим кольором, у своїй центральній тумбі він містив образ Божої Матері Розарію зі Спасителем на руках у визолоченій рамі.

Ксьондз Алойзій Фрідріх стверджує, що зображення було подібним до образу Галицької Пресвятої Богородиці з Борка і що привіз його у 1556 році тодішній пріор монастиря домініканців; про це свідчить напис на зворотньому боці зображення⁶⁰¹. Можна припустити, що в головному вівтарі містився саме цей образ, бо монахи домініканського ордену вирізнялися особливою пошаною до образу Божої Матері Розарію. Візитації підтверджують, що в головному вівтарі знаходився образ Матері Божої з Дитятком, але окрім наведеного вище джерела, більше не згадуються його характерні особливості. Там же йдеться про сорок вісім золотих і срібних вотивних зображень та інших багатих оздоблюючих прикрас, що свідчать про пошуки людьми допомоги, благодаті і опіки Діви Марії в скрутних ситуаціях. Дев'ятого травня, у святковий день для особливого вшанування чудесного образу, до Смотрича прибувало біля трьох тисяч паломників⁶⁰². Образ Матінки Божої був відповідно декорований і прикрашений. Срібна, позолочена сукня (оклад) вкривала основну частину образу, вінчали який дві корони і томпакова (латунна) кокарда зі сто дванадцятьма кольоровими чеськими камінцями. Навколо голови, розташовано дванадцять срібних зірочок і тридцять сім камінчиків.

Поверх срібного окладу образ оздоблювався подарованими прихожанами сімома великими і вісьмома маленькими низками коралів⁶⁰³. Це зображення зверху перекривалося заслонним – св. Миколая, єпископа. Образ теж оздоблений срібним пасторалом, митрою і хрестом з дванадцятьма камінцями. На стіні містилися прикрашені срібними сукнями невеликі зображення св. св. Фабіана і Себастьяна, мучеників, які жили у ІІІ ст. н. е. Церква вшановує їх

⁶⁰⁰ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 205.

⁶⁰¹ Fridrich Alojzy T.I. Historje cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. – Т. IV. – Kraków, 1911. – S. 353.

⁶⁰² Fridrich Alojzy T.I. Historje cudownych obrazów... S. 353-354.

⁶⁰³ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 206-211.

пам'ять в один день, 20 січня. Папа Римський, св. Фабіан, одним із перших прийняв пальму мучеництва, дещо пізніше був замордований за віру стрілами молодий св. Себастьян, який у християнській церкві вважався патроном, що оберігає від епідемій. Своїм покровителем його обрали солдати, мисливці, вартові, каменярі, садівники та інші.

Солея пресбітерія була піднята на три сходинки; у центрі розміщувався вівтарний стіл, на якому стояв циборіум зі Святими Дарами і кругом посередині, прикрашений шістьма алебастровими херувимами⁶⁰⁴. Пресбітерії від нави відділяла романіка темного кольору з дерева, яка не збереглася. У великому вівтарі згадується срібний з позолотою релікварій з мощами святих, оздоблений променями.

З правого боку від пресбітерія знаходився амвон з пофарбованого дерева різьбярської роботи без балдахіна, за ним на фронтальній по відношенню до нави стінці – другий вівтар, дерев'яний, скульптурної роботи, де між двома колонами містилося обсягове зображення Розп'ятого Христа, оточене сімома металевими платівками з намальованими на них образами. На голові Ісуса, що схилилася на груди, срібна тернова корона, над головою срібна табличка з літерами «INRI». Документи за 1823 рік свідчать, що вівтар усередині був різнокольоровим⁶⁰⁵, за 1850 рік – уся обсягово-просторова, різьбярська частина вкрита темною фарбою⁶⁰⁶. Верхній ярус вівтаря акцентований зображенням людини великої покорі, св. Йосипа з Немовлям Ісусом, прикрашеним срібним промінням, особливою ознакою поєднання з Богом; лілеєю, символом чистоти і невинності, та срібною короною над головою маленького Ісуса⁶⁰⁷.

Цей образ теж мав заслон у вигляді зображення св. Станіслава, єпископа, святого мученика XI ст. При вівтарі менса дерев'яна, припіднята на одну сходинку.

На правій від пресбітерія стіні нави розміщався третій вівтар, св. Вікентія Феррарія, виконаний в єдиному стилі з іншими в різьбярській техніці, темним кольором пофарбований і в деяких рельєфних місцях позолочений. У центральній частині вівтарної композиції знаходився образ св. Вікентія, живописно намальований на полотні, прикрашений срібним окладом з промінням навколо голови і томпаковою медаллю, обрамленою сріблом, на позолоченому ланцюжку. Заслонним образом слугувала також живописно намальована на полотні ікона св. Іоанна. Вівтарний престол виконаний з дерева і піднесений на дві сходинки.

⁶⁰⁴ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. С. 87.

⁶⁰⁵ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 206.

⁶⁰⁶ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. С. 87.

⁶⁰⁷ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 211.

З лівого боку пресбітерія симетрично другому й третьому вітварям, розміщувалися четвертий – св. Домініка і п'ятий – св. Антонія.

Перший – майстерно вирізьблений з дерева, пофарбований гранатовим кольором і оздоблений рельєфними визолоченими деталями. Сам образ за композиційним розташуванням знаходився в центрі, був майстерно написаний на полотні і прикрашений срібною сукнею; він був оздоблений дванадцятьма зірками, проміннями навколо голови й такою ж кількістю квітів, закріплених над головою святого, на тлі чорного оксамиту. У верхньому ярусі вітваря розміщувалася менша за розмірами живописно виконана ікона св. Томи Аквінського.

Картина була би неповною, якщо б у вітварі, присвяченому видатним представникам домініканського ордену, не було св. Гіацинта (Яцка). Вітварний стіл, зроблений з дерева, піднято на дві сходинки.

Останній, п'ятий вітвар, було присвячено св. Антонію, образ якого часто спостерігаємо у домініканських храмах. У Смотрицькому домініканському костелі цей образ, живописно намальований на полотні, був вміщений в обсягово-просторовий дерев'яний вітвар різьбярської роботи, прикрашений визолоченими компонентами. Святий був вбраний у срібну сукню з промінням над головою; в руці його посох і лілеї з цього ж металу, місцями визолочені⁶⁰⁸. Завісою зображення виступав образ св. Анни, матері Діви Марії, намальований олійними фарбами на полотні. Вітварна менса також виконана з дерева і піднята на дві сходинки.

Опис Смотрицького костелу за 1823 рік згадує ще два образи, що знаходилися у скарбниці братства Святого Розарію: св. Іуди Тадея і Божої Матері Ченстоховської. Смотрицький живописно намальований образ св. Іуди Тадея був вбраний у срібну позолочену сукню; на чоло святого опускався з неба срібний промінь, прикрашений чотирма чеськими кольоровими камінчиками. На іконі Божої Матінки Ченстоховської теж були багаті позолочені срібні шати⁶⁰⁹.

Усі згадані зображення було перенесено у нову споруду зі старого дерев'яного храму, котрий у своїх семи вітварях містив набагато більше зображень святих, а саме Божої Матері Ченстоховської та Летичівської, св. Іуди Тадея, св. Роха, св. Каєтана та ін⁶¹⁰. Дуже пошкоджений образ св. Роха деякий час перебував у вітварі св. Антонія у новому костелі⁶¹¹, але з документів за 1823 рік дізнаємося, що його замінив образ св. Анни⁶¹².

⁶⁰⁸ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. С. 88зв, 91зв.

⁶⁰⁹ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 210-211.

⁶¹⁰ КПМЗ. Візитація Смотрицького домініканського костелу за 1814 рік. – КВ 75522. – Стп. 197. – С. 13.

⁶¹¹ КПМЗ. Візитація Смотрицького домініканського костелу за 1821 рік. – КВ 75523. – Стп. 198. – С. 4.

⁶¹² КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 208.

На другому ярусі протилежної від пресбітерія стіні, над входом до костелу, розташовувалася за традицією емпора, галерея костельних хорів. Дерев'яний відкритий балкон, де був інстальований п'ятиголосний двоміховий орган, котрий спирався на два мурованих стовпи, між якими знаходилися великі фронтові двері.

Слід зробити висновки, що інтер'єр Смотрицького домініканського костелу вирізнявся винятковою гармонійністю. Він підкорювався пізньобароковому стильовому спрямуванню архітектектонічної композиції, розбавленому ренесансно-класицистичними впливами паладіанського зодчества.

Усі вітварі храму мали єдине художньо-композиційне рішення: образи святих, намальованих олійними фарбами на полотні, обрамлялися обсягово-просторовими майстерно вирізьбленими з дерева, пофарбованими гранатовим кольором і місцями позолоченими вітварними тумбами. Зображення верхнього ярусу подавалися у позолочених рамах. Цільності внутрішньому простору споруди надавали різноманітні срібні оздоблення живописних образів, дерев'яні, піднесені на дві сходинки, менси, тощо. Біле забарвлення стін навиг слугувало прекрасним фоном, який сприяв духовному заглибленню, зосередженню уваги віруючих на сюжетах і постатях святих з вітварних композицій.

Великі зображення святих, як правило, вдягали у срібні шати, або додавали срібні компоненти – символи того чи іншого святого. У Кам'янець-Подільському костелі ченців образ св. Домініка оздоблювався срібними позолоченими деталями: промінням навколо голови, зіркою на чолі, пряжкою на поясі, жезлом із трьох частин в одній руці й книгою з позолоченою обкладинкою у другій. Заслонним виступав образ св. Франциска, у котрого на ранах (стигматах) розташовувалося п'ять срібних позолочених зірочок⁶¹³. Образ прикрашався позолоченими срібним промінням і короною⁶¹⁴. Рами середнього ярусу мов уплетені в орнаментальні рокайлеві композиції, котрі мов би огортають вітварні образи.

Вид на каплицю Христа Спасителя, через арку якої проглядається образ св. Домініка. Фото М. Грейма бл. 1890 року. КПІМЗ.

⁶¹³ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 5.

⁶¹⁴ Ibidem... С. 11.

Домініканські костели характеризувалися ярусним розміщенням образів на стінах. Особливо це помітно в однонавових спорудах, де обмаль місця і бажання вмістити всі передписані й необхідні лики, спричинилися до росту вівтарних композицій по вертикалі. Нижній ярус містив зображення святих, виставлені на менсах (престолах) вівтарів. Головним був середній – саме там можна було побачити основний змістовий акцент – обов'язкові зображення домініканських святих: Домініка, Яцка, Вікентія Феррарія, Катерини Сієнської, Ружі Ліманської та ін.

Верхній ярус, як правило, складався із зображень з ликами святих, яких теж вшановували ченці згромадження. Єдність оформлення Шарівського костелу простежується у триярусному трактуванні основних вівтарів, в обрамленні більшості ликів святих дерев'яними позолоченими рамами, в оздобленні образів срібними окладами чи деталями, у розміщенні на менсах срібних круцифіксів та канделябрів.

Головний вівтар Летичівського по-домініканського костелу. Сучасний вигляд. Фото Ю. Козерацький.

Марійний характер домініканського ордену відобразився у смислому та художньо-композиційному рішенні пресбітерія Летичівського костелу, де розташовувався двоярусний головний вівтар. У центрі верхнього ярусу великої композиції вівтаря, прекрасно різьбленого з дерева, у фігурній ніші, в оточенні шести круглих колон і скульптурних зображень білих ангелів, що тримали у руках знаряддя тортур Спасителя⁶¹⁵, містилася чудотворна ікона Пресвятої Богородиці з Немовлям, намальована на полотні у візантійському стилі. Мафорій Марії, забарвлений у зеленкувато-блакитні з теплими бронзовими відливами тони, котрі гармонують з золотисто-вохристим вбранням

Ісуса. З-під мафорія спалахують червоні фрагменти нижньої сукні. Срібні позолочені шати (оклад) Летичівської Матінки Божої вирізнялися майстерно викарбуваними рослинними орнаментальними мотивами (стилізованими гілками й квітами гранату), променистими німбами навколо голів Богородиці та Немовлятка, дванадцятьма зірками над головою, позолоченим берлом у руці Марії, лозою з виноградом, що обрамляла Матір

⁶¹⁵ КЦДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 188.

із Сином. Всі рельєфні компоненти зображення склалися в єдиний нерозривний візерунок. Славний чудесами образ був коронований у 1778 році двома коронами рідкісної роботи з чистого золота, інкрустованими дорогоцінним камінням⁶¹⁶. Запис про цю подію зафіксовано в архівних документах 1824 року, і в цьому ж році корони було викрадено, а у 1880 році Папа Римський Леон XIII поблагословив нові золоті корони, прикрашені перлинами і п'ятьма діамантами, що й дотепер прикрашають чудесний образ⁶¹⁷.

Нерідко у костелах ордену центральний образ перекривався заслонним, котрий під час недільних та урочистих мес поволі опускався, відкриваючи віруючим головний вівтарний лик. Так, у Летичівському костелі основне зображення перекривалося намальованим на полотні заслонним із сюжетом на 1824 рік, висвітлюючим одну зі сторінок життя Мадонни – “Відвідини Марією Єлизавети”⁶¹⁸, а у 1850 році вже “Вознесіння Богородиці до неба”⁶¹⁹.

Нижче Чудотворного образу, між ангелами, знаходився теж вирізьблений благородний птах, що годує своїх пташенят м'ясом з роздертої груді, як символ Ісуса, що віддає вірним під час Святого Причастя часточки свого Тіла і Крові. Над вівтарем розташовано шість білих ангелів, які тримають сонце, місяць, вінець, державу, скіпетр й гілку і віддають честь Всевишньому Творцю. У нижньому поясі виставлено шість білих статуй святих угодників, серед яких Архістратиг Михаїл, св. Домінік, св. Яцек, св. Каетан⁶²⁰.

Під образом, у ніші нижнього ярусу, розміщувався табернакулум, де у позолоченій срібній чаші зберігалися Пресвяті Дари. Піднятий на дві сходинки пресбітерії відділявся від нави вирізьбленою з дерева романікою темно-гранатового кольору⁶²¹.

Серед одноназових храмів домініканського ордену Летичівський вирізнявся найбільшою кількістю вівтарів, котрих налічувалося за даними на 1824 рік вісім, за 1850 – дев'ять. З правого боку в куті, при аркаді пресбітерія, між чотирма витими колонами розташовувався обов'язковий для домініканських костелів вівтар св. Домініка, засновника ордену, котрий мав заслонний образ Пресвятої Матінки Божої, котра приймає під свій захист святих Домініка і Ружу Ліманську. Голова святого Домініка оточувалася срібним позолоченим промінням. Над образами, посередині розірваного фронтона, у круглій різьбленій рамі, містилося намальоване погруддя покровителя Руської провінції ордену, св. Яцка. Поряд з вівтарем була встановлена скульптура св. Роха, пофарбована у білий колір. З лівого боку, симетрично, у тумбі третього вівтаря в

⁶¹⁶ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 106.

⁶¹⁷ Szumił H. Sanktuarium... S. 44.

⁶¹⁸ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 106.

⁶¹⁹ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 188.

⁶²⁰ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 188.

⁶²¹ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 106-107.

розміщувалося зображення св. Іуди Тадея зі срібним позолоченим промінням над головою, перекрите заслонним образом св. Яцка (1824 р.), пізніше – св. Теклі (1850 р.). Вгорі – лик св. Варвари в оточенні двох скульптурно вирішених ангелів.

З правого боку, в аркаді, при виході до південної каплиці, знаходився четвертий вітвар з образом св. Йосифа. У каплиці, в тумбі п'ятого вітваря розташовувалося зображення Божої Матері Розарію (1824 р.), Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці (1850 р.), оточене скульптурами п'ятнадцятих ангелів, що тримають вінки, скульптурами домініканського святого Томи Аквінського та св. Августина у позолочених шатах (1850 р.). Недалеко від нього, під вікном, дерев'яний позолочений вітвар із зображенням видатного проповідника ордену, св. Вікентія Феррарія, котре зустрічається виключно у домініканських храмах. Угорі – образ Святого Духа у позолоченому промінні з двома ангелами, по боках – дві білих скульптури. З лівого боку, при виході до північної каплиці знаходився дерев'яний, пофарбований зеленим кольором, вітвар Св. Антонія Падуанського. Обидва останніх вітварі оточувалися чотирма фігурками біленьких ангелів.

У самій каплиці, в тумбі – Розп'яття прекрасного художнього різьблення зі срібною терновою короною, 3-ма срібними та позолоченими зірками і цвяшками навколо Голови Ісуса. Вітвар оточувався двома невеликими скульптурами святих угодників Єпископа Еразма та Іоанна Євангеліста; по центру нижнього ярусу – маленька ікона св. Яна Непомука. Візити 1850 року згадують ще один вітвар, що знаходився перед Чудотворною іконою, з невеликим зображенням Спасителя, вкритим срібними позолоченими шатами у дерев'яній позолоченій рамі з промінням⁶²². Навпроти головного вітваря розміщувалася емпора з органним хором та інструментом на 12 голосів.

Всі вітварі майстерно вирізьблені з дерева, деякі фрагменти позолочені та посріблені. Менси муровані й підняті на дві сходинки, крім вітваря св. Антонія, де менса дерев'яна. На престолах цінні портателі з мощами Господніх святих⁶²³.

Інтер'єр Барського костелу зазнав деяких змін, котрі найбільш характерно віддзеркалилися у документах двох візитацій – 1823 й 1850 років, між котрими домініканський костел було перетворено на парафіяльний. Присвячення храму особливо яскраво відобразилося у головному вітварі, де у великій тумбі розміщувався образ Діви Марії у срібній сукні, заслоном якого було зображення св. Анни⁶²⁴. Архівні матеріали за 1850 рік свідчать, що у головному вітварі знаходиться образ Богородиці, сімома мечами пробитої, що

⁶²² КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 188.

⁶²³ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 107-110.

⁶²⁴ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 2.

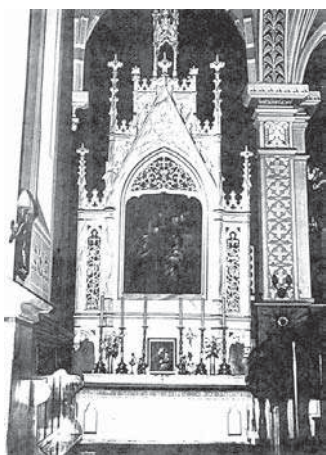

стоїть під хрестом. Розп'ятий Ісус зі срібними терновим вінцем на голові і пов'язкою на стегнах зображений у техніці дерев'яного різьблення. В середині хреста є кругле віконце, через яке проникає сонячне проміння, що наповнює золотим сяйвом верхню частину пресбітерія і створює ніжну, мерехтливу ауру навколо особи Страждаючого Ісуса. Оточують центральне зображення намальовані на дереві чотири ікони святих: Іоанна Богослова, Марії Клеопової, Марії Соломеї й Марії Магдалени. Обабіч розміщуються дві пофарбовані статуї Святих Апостолів Петра і Павла. Зліва, за старою дерев'яною романікою, що відділяла пресбітерій від нави, знаходився також дерев'яний пофарбований амвон⁶²⁵.

Вид на головний вівтар Барського костелу. Фото середини ХХ ст. Архів УМАНОВАДА.

До скасування монастиря і перетворення костелу на парафіяльний намальоване на полотні Розп'яття містилося в другому вівтарі і перекривалося заслонним зображенням св. Домініка⁶²⁶. Пізніші документи фіксують переміщення образу св. Домініка у верхній ярус другого вівтаря, у центральній тумбі котрого вже знаходиться намальований на дереві образ Божої Матері Розарію зі Спасителем на руках, оздоблений срібною сукнею й двома визолоченими коронами з дванадцятьма зірками навколо голови Богородиці.

Вид на боковий вівтар храму в Барі. Фото середини ХХ ст. Архів УМАНОВАДА.

Третій вівтар розташовувався на правій боковій стіні нави і присвячувався патрону провінції, домініканському святому Яцку. У 1850 році центральним образом цього вівтаря стає намальоване на полотні зображення св. Миколая Мірлікійського у дерев'яній рамі, верхній ярус займає лик св. Франциска Асизького намальований на полотні тощо⁶²⁷.

На лівій стіні нави образ св. Вікентія Феррарія у срібній сукні і промінням над головою займає центральне місце у тумбі четвертого вівтаря, заслоном котрому виступає зображення св. Іуди Тадея⁶²⁸. І цей вівтар зазнає значних змін після скасування домініканської садиби. Центральне

⁶²⁵ КЛДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 474.

⁶²⁶ КЛДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 2.

⁶²⁷ КЛДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 474.

⁶²⁸ КЛДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 2.

полотно замість тумби поміщується у заглиблення стіни і зображує смерть св. Йосипа в оточенні Спасителя, Матінки Божої та ангела.

П'ятий вітвар, присвячений при домініканцях Марії Магдалені, перетворюється на сюжетну сцену офірування Богу Отцю батьками, св. св. Йоахімом і Анною, маленької Марії. Як і попередня, композиція намальована на полотні і заглиблена у стіну⁶²⁹.

Шостий (св. Антоній повчає невірних) і сьомий (св. Ісидор роздає їжу кульгавим й жебракам) вітварі з'являються перед 1850 роком. Обидва зображення намальовані олійними фарбами на полотні і заглиблені у площину стіни. Менси першого, другого і третього вітварів муровані, всіх інших – дерев'яні, пофарбовані, з корпусними круцифіксами. Органний хор розміщувався над склепінням крухти, де знаходився невеликий інструмент на 9 голосів. Серед реліквій, що зберігалися при костелі, згадується срібний хрест із мощами св. св. Миколая і Станіслава, єпископів⁶³⁰.

У художньо-композиційному відношенні внутрішній вигляд костелу мав єдине стильове та кольорове рішення, де використовувалися спільні змістові та зовнішні прийоми оформлення, застосовувалися однакові або споріднені матеріали (різьблене дерево, позолочене срібло, etc.), що допомагало створювати гармонійну атмосферу сакрального простору конкретної споруди. Розміри полотен, техніка виконання, обрамлення, основні та другорядні компоненти свідомо уніфікувалися з метою досягнення єдиного художньо-образного звучання. Біле забарвлення стін, на тлі котрих розміщувалися кольорові іконописні зображення у дерев'яних різьблених тумбах вітварів – вдало знайдений й глибоко продуманий художній прийом, який сприяв концентрації почуттів, зосередженню уваги віруючих на сюжетах і постатях святих. Аналогічні художньо-композиційні та стилістичні прийоми організації сакрального простору знаходимо у більшості домініканських споруд на території Правобережної України.

Слід зазначити, що з переходом Барського домініканського костелу у 1832 році у статус парафіяльного, всі вітварні композиції зазнали радикальних змін. Набули нової орієнтації символічний зміст, образне та художньо-композиційне звучання сакрального простору: збільшилася кількість вітварів, майже всі зображення домініканських святих було замінено на інші, котрі більш відповідали парафіяльному призначенню храму. Змінився спосіб організації вітварних композицій – з образів, розміщених у тумбі в оточенні різьблених рам, на зображення, заглиблені у площину стін нави. Одноярусне розташування зображень на стінах перетворюється на двоярусне: до основного композиційного поясу додається верхній, котрий містить менші за розміром лики Господніх святих.

⁶²⁹ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 474.

⁶³⁰ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 475.

Образи св. св. Домініка (другий вівтар) та Вікентія (третій вівтар), єдине, що залишилося зі старого костелу. Перший був переміщений з центрального поля вівтарної композиції у верхній ярус, другий розмістився поряд із зображенням св. Миколая, що відповідно змінило їх статус у рамках даної споруди. Все це сталося протягом менш ніж 18 років, що для історії мистецтва не є великим терміном. Складається враження, що чиясь рука свідомо намагалася стерти ознаки присутності домініканців у цьому костелі. Проходить ще півстоліття і так само радикально змінюється зовнішній вигляд побудови, вона “вдягає” неоготичні шати. Автентичними залишилися нава, пресбітерії костелу і символіка присутності Діви Марії. Подібних докорінних змін під час аналізу інших споруд ордену не спостерігалось.

Незважаючи на однопростірність та невеликий розмір приміщення, інтер'єр костелу Кам'янецьких домініканок виглядав просторим і великим. Побілені вапном, під самим склепінням, прикрашені карнизом синього кольору і оздоблені рельєфними стукочими композиціями, стіни, справляли враження урочистої піднесеності і слугували прекрасним фоном для вівтарних композицій. Проте, розташування костелу не дозволяло сонячним промінням освітлювати інтер'єр у повній мірі, тому білі стіни частково компенсували нестачу інсоляції, віддзеркалюючи світло і наповнюючи ним внутрішній простір.

Найбільш повні генеральні “Візити” за 1823 рік свідчать, що підлога костелу була викладена з добре відшліфованих квадратних плит тесового каміння; склепіння згадується як півциркульне. Над крухтою, на емпорі, розміщувався невеликий старий орган на сім голосів, над котрим склепіння було прикрашено гіпсовою “штукатурією”. Нава відділялася від пресбітерія аркою, що містила у моменті верхнього напруження дерев'яне вирізьблене Розп'яття Ісуса у срібній терновій короні, пофарбоване і частково вкрите суцільним золотом; внизу, на підлозі, завершувалася романікою⁶³¹.

Вівтарні композиції відображали Марійний характер даного храму, приналежність до домініканців та проповідницьку спрямованість у діяльності ордену, котра була передусім притаманною для чоловічих домініканських спільнот. Жіночі домініканські згромадження зосереджували свою діяльність насамперед на служіння Господові, акцент чоловічих спільнот – в служінні Богові й людям.

Головний вівтар пресбітерія, вирізьблений з дерева, фланкований колонами і скульптурами святих, містив у центральній тумбі образ Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії, коронований срібною короною. Цей образ оточувався особливою пошаною і не завжди знаходився у відкритому стані. Його заслоном було зображення

⁶³¹ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1823. – С. 413.

Матері Божої Розарію, обов'язкове для домініканських храмів. Над центральним образом розміщувався лик св. Йосифа, по боках – образи двох святих Господніх. Як більшість вітварних зображень костелу, вони, як картини, були намальовані олією на полотні, обрамлені у дерев'яні вирізьблені і в деяких місцях позолочені рами.

Менса (межа) головного вітваря була мурованою і припіднятою на три сходинки у порівнянні з площиною підлоги нави. На ній розташовувався вирізьблений з дерева, пофарбований ківорій (вітварна сінь), де зберігалось Тіло Христа. У другому за значенням вітварі, котрий розміщувався з південної сторони, знаходився образ св. Домініка, прикрашений срібними зіркою, лілеєю та промінням навколо голови. Заслоном йому виступало зображення св. Агнеси. Третій вітвар містив старовинну великого розміру ікону Божої Матері з Немовлям зі срібними прикрасами – двома великими коронами, берлом й вотивними зображеннями. Такі зображення Богородиці з Дитиною зустрічаються в кожному костелі ченців-домініканців на українських землях і користуються особливою пошаною.

Між згаданими вітварями, впритул до південної стіни, знаходився вирізьблений з дерева, пофарбований і вкритий сусальним золотом амвон під балдахіном, оздоблений флористичними квітковими композиціями.

Південна сторона мала ще один вітвар, присвячений видатному домініканському проповіднику, св. Вікентію Феррарію, оздоблений срібним промінням та медаллю. Його зображення зустрічається виключно у домініканських храмах. На заслон – образ св. Ружі Ліманської. Інша, північна сторона вмещувала вітвар Милосердного Ісуса зі срібними короною, берлом та зіркою (на заслоні – образ св. Марії Магдалени); наступний, шостий, був присвячений патрону костелу, святому Михайлу Архангелу. Заслоном виступав образ покровительки черниць, домініканки святої Катерини.

Менси бокових вітварів були мурованими, або дерев'яними, припіднятими на одну-дві сходинки, на деяких з них розміщувалися портателі, скриньки з мощами святих⁶³². В описах згадуються існуючі при костелі мощі св. Валентина та маленька срібна фігурка Христа Спасителя⁶³³. Можна зробити висновки, що внутрішній простір костелу кам'янецьких домініканок відрізнявся єдністю художньо-композиційного рішення. Розміри полотен, техніка виконання, обрамлення, основні та другорядні компоненти свідомо уніфікувалися з метою досягнення гармонійної художньо-образної єдності. Стиль і оформлення зображень та загальне рішення інтер'єру співпадали зі стилістичними особливостями архітектурної побудови.

⁶³² КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1823. – С. 413.

⁶³³ ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae sub prima Visitatione Adm. Reverendi Patris Provincialis Fratris Thomae Kruszewski et earum tam Mobilium quam Immobilium, 1708-1709.* – sygn. Pr 26: Dominikanek Kamienieckich – S. 5-8.

В якості прикладу можна також більш досконало розглянути інтер'єр Мурафського костелу на Брацлавщині, який заслуговує особливої уваги з погляду на те, що не закривався за радянських часів і майже зберіг все духовно-мистецьке наповнення. На цих землях тільки Мурафський костел має своє автентичне художньо-стильове декорування, завдяки тому, що владі не вдалося його ліквідувати. Залишився недоторканим необароковий головний вівтар, прекрасний рококовий орган, епітафії і образи⁶³⁴. Восьмистовпна базиліка оформлена подвійними пілястрами з позолоченими капітелями коринфського ордеру і розташованими на них знаками консекрації костелу⁶³⁵. У замках архівольтів головної нави, в круглих медальйонах, вміщено герби родин бенефакторів храму – Потоцьких та Грохольських. Муроване склепіння розчленовано на окремі прясла, розписано переважно в холодному колориті. Вохристі стрічки та декор, розміщений на архівольтах, імітують розпис золотими фарбами на ніжному блакитно-сірому тлі. Рослинні та гірляндові мотиви розпису підкреслюють тектоніку конструкції: стовпи, архівольти, компоненти склепіння, карнизи, пілястри.

Центральний образ
головного вівтаря храму
в Мурафі. Фото автора.

Мурафський костел має сім вівтарів. Сьогодні у головному вівтарі, в закругленій зверху ніші, міститься чудотворний образ Діви Марії з Маленьким Ісусом на руках, котрий перекривається заслонним зображенням Вознесіння Богородиці (парафраз відомого однойменного образу Бартоломео Естебана Мурільйо). Вівтар фланкується чотирма кам'яними колонами коринфського ордеру на високих, прикрашених орнаментальним декором, постаментах, котрі підтримують фронтон вівтарної сіні. Над головним образом розташовується рельєфне зображення Святої Трійці [Фото 222].

Візитація 1824 року свідчить, що пресбітеріяний вівтар було присвячено Пресвятій Трійці, котра частково була намальована на стіні (образ Бога Отця) сухими темними фарбами (secco); Святий Дух, у вигляді голуба, розміщений на рівні другого світла в контражурі ефектного вітража, на тлі надвівтарного овального вікна, та Розп'яття Ісуса над ківорієм, на відтіненому червоним фоні нижнього вікна – прекрасного різьблення, обрамлювалися стуковим декором⁶³⁶. У 1850 році цей вівтар

⁶³⁴ Kowalczyk J. Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3. – S.36.

⁶³⁵ Малаков Д. В. По Брацлавщине. От Винницы до Тульчина. – М.: Искусство, 1982. – С. 128.

⁶³⁶ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 501.

згадується, як присвячений Ісусу Христу з великим майстерно вирізьбленим Розп'яттям⁶³⁷. Різьблений з дерева в оточенні білих ангелів і пофарбований ківорій зберігся дотепер і виглядає як зменшена копія собору св. Петра у Римі.

Особливість інтер'єру Мурафського костелу міститься у розташуванні більшості бокових віктарів на внутрішніх частинах стовпів, що підтримують арки переходу з головної до бокових нав. Таке розміщення характерно переважно для тринавових базилікальних приміщень, оскільки вікна невисоких бокових нав (рівень нижньої інсоляції) займали всю верхню частину стіни і не залишали місця для вертикальної і досить об'ємної у просторі віктарної композиції. Під вікнами в інтер'єрі Мурафського костелу можна побачити невеликі кольорові горельєфні зображення стоянь Хресної дороги. В однонавових храмах, де освітлення здійснюється, як правило, через вікна верхнього ярусу, простежується зовсім інша організація сакрального простору, котра дозволяє розміщувати бокові віктарі по периметру нави, створюючи більші можливості для доступу, огляду й молитви.

У Мурафському костелі всі зображення, а особливо третього ярусу, були уніфікованими за розміром і конфігурацією й обрамлялися овальними позолоченими рамами.

Віктарі бокових нав у художньо-композиційному відношенні майже завжди вирішувалися попарно. Так, другий віктар північної нави відповідав п'ятому південної. Обидві віктарні композиції склалися з менши (межі) і вертикально розташованих образів однакового розміру та декоративного оформлення. У другому віктарі центральний прямокутного формату образ Пресвятої Диви Марії Непорочного Зачаття пензля італійського художника (ім'я незафіксоване) доповнювався вгорі ликом св. Анни в овальній рамі, у нижньому ярусі зображенням св. Терези у квадратній. П'ятий віктар відповідно у центрі містив образ св. Домініка, вверху – овальний лик св. Ядека, нижній – Милосердного Ісуса. Всі зображення віктарів намальовані олійною фарбою на полотні, обрамлені в різьблені з дерева й позолочені рами. Віктарна сінь обох композицій виконана на стіні у техніці *alfresco*.

Органний хор з емпорою знаходиться над головним входом і гармонійно вписується у загальне стильове рішення внутрішнього простору. Орган визначається неспокійною рокококовою композицією як великих, так і оздоблюючих, справляючих враження дерев'яного мережива, декоративних й позолочених форм. Верхня частина містить постаменти з дерев'яними, пофарбованими у білий колір фігурками ангелів. Приклад інтер'єру Мурафського костелу

⁶³⁷ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 459.

⁶³⁸ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 383.

⁶³⁹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. С. 455.

Вид на органний хор костелу в Мурафі. Сучасний вигляд. Фото автора.

наочно демонструє тенденцію, що чітко простежується в сакральних об'єктах домініканців – стильову розбіжність між зовнішнім та внутрішнім виглядом споруди, при чому костел всередині, як правило, організовано в більш пізньому стильовому напрямку.

У Вінницькому костелі також на Брацлавщині налічувалося сім віттарів. Великий – з образом в тумбі Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії, прекрасно намальований на полотні, оздоблений срібним окладом. Мурована менса на трьох сходинках, трішки віддалена від стіни⁶³⁸.

Великий віттар у пресбітерії Тульчинського храму, що входив до складу п'яти віттарів, з образом невеликих розмірів у

центрі – “Зняття Ісуса з хреста” пензля італійського художника, був повішаний на стіні без всяких прикрас. Мозаїчний позолочений ківорій розміщувався на менсі віттаря, гіпсової роботи, з кругом всередині і хрестом вгорі⁶³⁹.

Головний віттар Тиврівського костелу, котрий налічував всього вісім віттарів, з чотирма великими і двома малими округлими колонами, мурований і білим кольором пофарбований, містив копію образу Божої Матері Ченстоховської, визнану Римом, прославлену чудесами і оздоблену у красиву срібну позолочену сукню, увінчану двома коронами. Чудотворний образ також прикрашали біля двохсот розміщених навколо віттарного центру вотивних зображень. В якості заслону – образ св. Михайла Архангела, патрона костелу. Обидва образи прекрасної роботи намальовані на полотні олійними фарбами. Різьблений ківорій на менсі віттаря пофарбований, місцями позолочений фольгою, з двома ангелами і оздоблений знаряддями Муки Господньої⁶⁴⁰.

Слід зауважити, що у порівнянні з іншими тринавововими базиліками всі домініканські споруди Брацлавщини мали невелику кількість віттарів, від п'яти до восьми. Така кількість віттарів, як правило, була притаманна однонавовим храмам; базиліки мали більшу їх кількість.

Храми на Волині не порушують загальну тенденцію братів-проповідників надавати ім'я і присвячувати свої сакральні споруди передусім Богородиці, про що свідчать образи великих віттарів у Луцьку, Ляхівцях, Невіркові, Старокостянтиніві, Острозі, Яловичах, Тарговицях. Бокові віттарні композиції також часто присвячувалися домініканським святим – св. Домініку, св. Яцеку, св. Вікентію Феррарію.

⁶⁴⁰ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. С. 389^а.

Щодо кількості вітварних композицій у волинських храмах не спостерігається єдності й не прослідковується жодних закономірностей. Наприклад, два маленьких за розмірами костели – Ляховецький (базиліка)⁶⁴¹ і Камінь-Каширський (однонавний)⁶⁴² вміщували, окрім головного, ще по 10 вітварів. Це означає, що вітварні композиції розташовувалися на невеликій відстані, а площини стін були перенасичені образами, ліпниною, різьбленням та іншим, прийнятим на той час в храмах оздобленням. По п'ять вітварів мали тринавові базиліки у Невіркові і Козині⁶⁴³.

Зміст головних вітварів, які часто заслонялися іншим зображенням – заслоном, вказували на загальну тенденцію братів проповідників офірувати свої сакральні споруди, передусім Богородиці, про що свідчать образи великих вітварів у Луцьку, Ляхівцях, Невіркові⁶⁴⁴, Старокостянтиніві, Острозі, Яловичах, Тарговицях.

Ляхівський костел св. Трійці, святих апостолів Петра і Павла і Вознесіння Богородиці характеризується своєрідними рисами у вирішенні великого вітваря, який вирізьблено з дерева, пофарбовано в благородний горіховий колір і в деяких місцях позолочено. Центральним образом головного вітваря виступає намальоване на полотні зображення Святої Трійці, що коронує Діву Марію, оточене стуківим різьбленим обрамленням. Над сталами розміщені гіпсові скульптури святих Яцка, Августина, Чеслава, Амброзія, Йосифа і Симеона. Над вітварним образом, в контражурі круглого вікна, розташовано образ Божого Провидіння. Особливістю храму є розміщення над вітварним престолом округлої рами, в яку вставлялися образи відповідно урочистостям⁶⁴⁵. З такою тенденцією в костелах ченців зустрічаємося вперше і фіксуємо, що аналогів у розглянутих храмах не спостерігається.

Бокові вітварі оформлені в гіпсовому стуківому рельєфному декорі, подекуди позолоченими, з мурованими менсами. Намальовані на полотні образи знаходяться в тумбах, вибитих в мурах стін і стовпів. Основний ярус бокових вітварів включає зображення Розп'ятого Христа, св. Домініка, Божої Матінки, що передає розарій св. Домініку, св. Онуфрія, св. Вікентія Феррарія, св. Яцка, св. Яна Непомука. На зображеннях святих Домініка і Вікентія – срібні шати і промінчик над головою, а також атрибути представлених святих. Верхній ярус характеризується розміщенням уніфікованих за розмірами овальних рам і способом художньо-композиційного оформлення зображень: св. Теклі, св. Роха, св. Еразма та ін⁶⁴⁶.

⁶⁴¹ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 304, Візити Ляховецького домініканського костелу за 1817. – С. 3-7.

⁶⁴² ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 329, Візити Камінь-Каширського костелу за 1818. – С. 1-5.

⁶⁴³ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 495, Візити Козинського домініканського костелу за 1822. – С. 4.

⁶⁴⁴ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 290, Візити Невірківського домініканського костелу за 1816. – С. 3.

⁶⁴⁵ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 304. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1817. – С. 2.

⁶⁴⁶ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 304. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1817. – С. 2, 3, 13.

В візитаціях за 1708 рік в головному вівтарі згадується образ Божої Матері з Дитятком в срібних шатах, увінчаний двома коштовними коронами. На заслон – образ св. Антонія, також прикрашений срібними в позолоті шатами, пояском і лілеєю. Образ св. Домініка оздоблений особливо багато. Окрім срібної, прикрашеної камінчиками корони, букет з трьох срібних позолочених лілей, які святий тримає срібною рукою, коштовна книжка і подібні ж срібні очі⁶⁴⁷.

Надзвичайно скупі відомості про костели Київщини, спонукають розширити коло пошуків, проте деяку інформацію вдалося знайти в архіві Краківських домініканців. Вона стосується інтер'єрного наповнення Чорнобильського храму, який на даний момент вже не існує. В головному вівтарі на момент опису (1709 рік) містився живописно намальований образ Розп'ятого Ісуса; у верхньому ярусі – зображення Пресвятої Богородиці. Фланкували центральну частину образи Матері Божої Маджоре і св. Іоанна. Другий вівтар із постаттю св. Йосифа в другому ярусі містив зображення Богородиці з Дитятком, коронованим срібними коронами. Третій – св. Домініка – у верхньому ярусі мав лик св. Казимира; четвертий – св. Антонія Падуанського⁶⁴⁸. Слід відмітити, що в костелах малих за розміром і небагатих за наповненням, як Чорнобильський, зберігалася притаманна домініканським храмам ярусність зображення.

Про інтер'єр Київського храму св. Миколая теж відомо небагато. Чотиристовпний тринавовий храм мав готичні план і об'єм, хрещате склепіння, пишне облаштування, видовжений пресбітерій, короткі нави (вписувалися в квадрат), артикуляцію стін пілястрами, стрілчасті вікна, стуковий декор, розпис склепінь⁶⁴⁹.

Вівтарні композиції Овруцького храму, що на Київщині, вирізняються певного роду вбогістю. Спроба декорувати образи аналогічно іншим храмам зіптовхнулася з неспроможністю оплатити коштовні матеріали, тому сукенки на зображеннях не срібні, а з білої англійської бляхи. Великий вівтар містить намальований на полотні образ Вознесіння Діви Марії, фланковані: праворуч старовинним образом Ісуса, ліворуч – св. Вікентія Феррарія; поруч зображення св. св. Домініка і Яцка. Біля чільного вівтаря з одного боку розташовується образ св. Варвари, з іншого – фундаторський портрет. Другий вівтар присвячено св. Антонію, третій – св. Йосифу, четвертий – Розп'ятому Ісусу, п'ятий – св. Домініку. Всі означені образи намальовані на полотні, під ними розташовуються дерев'яні менси⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae sub prima Visitatione Adm. Reverendi Patris Provincialis Fratris Thomae Kruszewski et earum tam Mobilium quam Immobilium*. 1708. – sygn. Pr 26: Lachowce. – S. 69-75.

⁶⁴⁸ ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum...*, 1709. – sygn. Pr 26: Czarnobyl. – S. 257-260.

⁶⁴⁹ Горбик О. Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римо-католицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 76-77.

⁶⁵⁰ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 6, спр. № 306, Візити Овруцького домініканського костелу за 1819 рік

Любарський костел містив у великому віттарі особливий образ Божої Матері Розарію, різьблений з дерева і пофарбований китайською оліфою – визолочене зелене зображення на білому тлі, вправлене в раму, що імітує жовтий і червоний мармур. У віттарі розміщувалися скульптури святих Петра, Павла, Августина, Гіацинта (Яцка), Вікентія, чотири ангели і вісім білих за кольором херувимів. Цікаве композиційне рішення спостерігається в розміщенні табернакля. Він вмонтований в базу колони головного віттаря, оздоблений дзеркалами і обертається навколо осі. В межах віттаря, вгорі, в стуківій різьбленій рамі, знаходився ще один образ Божої Матінки Ченстоховської, який славився чудесами. Увінчувала віттарну композицію дерев'яна скульптура св. Михайла Архангела, а на завітаному тлі – образ св. Яна Непомука зі срібною пальмою; нижче – зображення св. Яцка. Всі віттарі Любарського костелу мають ярусне членування і досить розлеглі по вертикалі. Так, у другому віттарі, під образом, відомим благодатями Розп'ятого Христа, міститься зображення Богородиці під склом; вгорі і по боках – білі ангели. В інтер'єрі даного храму використані художньо-композиційні прийоми, які не зустрічалися в оздобленні інших костелів. Навколо образу матінки Божої розташовуються люстрові пелюстки, котрими прикрашений весь простір, що гармонують з позолоченою штукатурією. Окрім того, деякі компоненти інтер'єру (фрагменти стін і склепінь) затягнуті білим атласом, з чим вперше зустрічаємося і тільки в цьому храмі⁶⁵¹. Про нестандартність задумів та їх втілень свідчить не тільки розглянута в інших розділах архітектоніка костелу, але й аналізоване внутрішнє наповнення.

Переважає більшість інтер'єрів залових храмів домініканського ордену мала чисто побілені вапном стіни, які слугували прекрасним тлом для віттарних композицій, але склепіння, найсвітліший компонент в інтер'єрі, символізувало рай і небо. Виключенням є Шарівський, Підкаменецький, Тернопільський костел, де стіни і пресбітеріум були вкриті фресковим розписом.

Особливим ансамблем розписів вирізнявся центр Подільської домініканської контрати в Кам'янці-Подільському. Десюдепорти, напівкруглі панно над входами до каплиць, виконані у техніці фрескового живопису. Над каплицею Мадонни – тема Благовіщення, над протилежною – Вознесіння Марії у небо. Динамічні композиції мають ілюзорні ефекти прориву у небесний простір за рахунок пишних, легких, рухливих форм і виглядають рококово повітряними, позбавленими ваги.

Каплиця св. Домініка в костелі Кам'янця повністю вкрита ілюзорним фресковим розписом. Він вкриває стіни й склепіння і містить зображення-розповідь про діяльність домініканців, про чудесне звільнення з полону представника родини бенефакторів

⁶⁵¹ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 70. – Візити Любарського домініканського костелу, 1836 р.

*Розписи в каплиці св. Домініка Кам'янецьких домініканців.
НІАЗ «Кам'янець».*

костелу – Потоцьких, здійснене за посередництвом патріарха ордену – св. Домініка, який ілюзорно зображений на півциркульному склепінні, мов у небі, на хмарах. Постать святого, що напівлежить, оточують ангели, що тримають у руках символи християнської віри (хрест, квіти). Ілюзорно намальований балкон містить чотирьох представників ордену, що стоять за балюстрадою і звертаються до Св. Домініка з молитовним проханням. Засновник ордену з неба зсилає благословення. Фрески виконано у стилі рококо з високою майстерністю. Вони вирізняються застосуванням перспективних скорочень, закономірностей світлотіні, і впровадженням в інтер'єрі намальованих архітектурних компонентів: арок, стрілчастих прорізів входів, балюстради, котрі мають зовнішній обсягово-просторовий ефект. Розпис розташовується від склепіння до підлоги, вміщуючи на стінах намальовані, розкреповані на барочний манер карнизи, що спираються на капітелі колон іонійського ордену⁶⁵².

Архівна візитаційна документація згадує ще один, розписаний фресками однонавовий храм – Летичівський, склепіння якого було оздоблено стриманим в кольорі фресковим розписом⁶⁵³. Після скасування домініканського конвенту у 1832 році новопризначений настоятель Летичівського костелу ксьондз Олександр Бжозовський продовжував опікуватися храмом. У 1844 році він запросив до Летичева живописця Пашковського, щоби відновити на

*Розписи в Летичівському костелі. Сучасний вигляд.
Foto castles.com.ua.*

⁶⁵² Урсу Н.О. Інтер'єр домініканського костелу у Кам'янці на Поділлі // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 2000 – 2001. - № 6 – 1. – С. 101.

⁶⁵³ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. С. 106.

стінах і склепінні фрески, які представляли ілюстровані таємниці святого розарію і оповідання про заснування костелу⁶⁵⁴. У реставрованому варіанті деякі з них збереглися й дотепер. Сюжетні фрескові композиції склепінь виконані “сухими фарбами” (секко)⁶⁵⁵ переважно в холодній гамі з використанням соковитих, глибоких тонів. Вони виступали в оточенні орнаментальних мотивів рослинного характеру, замкнута у відповідних склепінню геометричних формах і вирішених вже у теплій кольоровій гамі.

Аналізуючи символіко-композиційні особливості внутрішнього простору Шарівського костелу, можна дійти висновку, що основним прийомом оформлення, поєднуючим усі компоненти інтер'єру і вирізняючим його з когорти інших домініканських храмів, є фресковий розпис, що повністю вкривав площинні склепіння та стіни і слугував тлом, а деколи і центром вітварних композицій. Архівна візитаційна документація згадує домініканські костели, розписані фресками, серед яких Кам'янець-Подільський (ченці) Летичівський, Мурафський та ін. У реставрованому варіанті деякі з фресок залового

Головний вітвар з амвоном у вигляді «корабля спасіння» храму у Тиврові.

храму у Летичеві збереглися й дотепер.

Акцентованим компонентом інтер'єру домініканських храмів завжди виступав амвон, казальниця, з якої домініканські брати-проповідники проголошували Боже Слово. У Вінницькому храмі амвон знаходиться ліворуч нави, при аркаді пресбітерія, різьбленої з дерева роботи

зеленого кольору; пишною величчю вирізнявся колись різний амвон Тиврівського костелу, тому, що зображував алегоричний “Корабель спасіння” – зі щоглою, вітрилами і навіть сітями⁶⁵⁷.

Амвон костелу в Тульчині при стовпі аркади пресбітерія – мурований, без балдахіна, прикрашений мозаїкою. Урочистими та єдиними у художньо-композиційному відношенні виглядають білі, у рококовому золотому опатному декорі, престол головного вітваря й амвон, розташований зліва від пресбітерія, з верхнім балдахіном (Мурафський храм). Амвон вирізьблено з дерева і оздоблено над балдахіном фігурами ангелів і домініканського проповідника, св.

⁶⁵⁴ Szumił H. Sanktuarium Matki Bożej Łatyczowskiej. – Sandomierz, 1994. – S. 25.

⁶⁵⁵ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 188.

⁶⁵⁷ Малаков Д. В. По Брацлавщине. От Винницы до Тульчина. – М.: Искусство, 1982. – С. 68.

Вікентія Феррарія; у нижній частині – алегорії з історії Святого письма: фігури Мойсея та одного з Римських Пап [Фото 19].

Казальниці розташовувалися ліворуч на значному підвищенні і були винесені з простору пресбітерія в головну наву, ближче до людей. (Чортків, Сидорів, Тернопіль, Мурафа⁶⁵⁸ та ін.). Вони вирізнялися особливим оздобленням, дерев'яним або стукковим декором і фігурами видатних представників католицької церкви і святих ордену. Гвинтові або прості сходи вели до амвона з костелу або з захристії. На момент проповіді амвон ставав серцем сакруму, перетворювався на змістовий центр костелу і після головного вітваря з табернаклем, що містив Тіло Христа, займав друге місце. Він оздоблювався різьбленими і позолоченими деталями (Невірків⁶⁵⁹, Ляхівці⁶⁶⁰, Бар⁶⁶¹, Смотрич⁶⁶²), декорувався мозаїкою (Тульчин⁶⁶³). Не випадково на Україні існували цікаві художньо-образні рішення казальниць, як, наприклад, в Тиврівському костелі, де амвон був прекрасно вирізьблений з дерева у вигляді судна з розкритими вітрилами, що нагадував човен зі Святого Письма, з якого проповідував сам Ісус⁶⁶⁴. Нерідко амвони прикрашалися різьбленими фігурами євангелістів (Соколець⁶⁶⁵) та домініканських святих, які за традицією вважалися блискучими проповідниками: св. Яцка Одровонжа, св. Томи Аквінського, св. Вікентія Феррарія (Летичів⁶⁶⁶, Солобківці⁶⁶⁷) та ін. Амвон Летичівського костелу – при стіні з лівого боку, теж різьблений з дерева, пофарбований білою фарбою і позолочений з обсягово-просторовою фігурою вгорі святого Вікентія Феррарія з двома ангелами; у нижньому ярусі розміщені статуї – алегорії Нового і Старого завіту.

Різьблена з дерева горіхового кольору казальниця Ляхівського храму, вхід на яку з каплиці Божої Матінки, теж має своєрідні особливості. Вона оточена на долі різьбленими з дерева фігурами чотирьох Євангелістів з тваринами, а також св. Іоанном Хрестителем, що тримає в руках хрест. Увінчує амвон різьблений з дерева поліхромний палаючий куц⁶⁶⁸.

⁶⁵⁸ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 501.

⁶⁵⁹ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 377. – Візити Невірківського домініканського костелу, 1819. – С.2.

⁶⁶⁰ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1072. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1837. – С.1.

⁶⁶¹ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 2.

⁶⁶² КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 207.

⁶⁶³ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 455 зв.

⁶⁶⁴ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 390.

⁶⁶⁵ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823. – С. 264.

⁶⁶⁶ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 107.

⁶⁶⁷ КПДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 238.

⁶⁶⁸ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 304. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1817. – С.2.

Конфесіоналам (сповідальницям), що реалізували інший аспект (поєднання з Богом в Сакраменті каяття) провідної ідеї братів-проповідників, надавалося велике значення. Після проголошення Божого Слова у вірян повинно було виникнути бажання приступити до Таїнства покути (сповіді). Аналогічно західноєвропейським, сповідальниці часто були створені у вигляді відокремленого маленького приміщення з решіткою для пенитентів (тих, хто сповідається), оздоблені в стилі інтер'єру, обладнані максимальними зручностями для священників. Але були й винятки. Так, в торцях бокових нав Мурафського костелу бачимо вмуровані в стіну конфесіонали, що складаються з трьох поєднаних між собою аркоподібних ніш. Сповідальниці знаходилися переважно в бокових навах з метою забезпечення тиші й таємниці сповіді.

*Конфесіонал Мурафського костелу.
Сучасний вигляд. Фото автора.*

Органний хор з емпорою в усіх храмах знаходиться над головним входом і гармонійно вписується у загальне стильове рішення внутрішнього простору. Орган Мурафського костелу визначається неспокійною бароковою композицією як великих, так і оздоблюючих, справляючих враження дерев'яного мережива, декоративних й позолочених форм. Верхня частина містить постаменти з дерев'яними, пофарбованими у білий колір фігурками ангелів. Орган Вінницького храму на десять голосів і три міхи пофарбований зеленим кольором. У Тиврові, в органному хорі, над дверима галереї – велике квадратне, а вище мале округле вікно та інструмент на дев'ять голосів.

Підлога в костелах викладена квадратними кам'яними плитами (Вінниця). У Тиврівському храмі – частково з кам'яних квадратів, частково дубова і цегляна. У Тульчинському – в пресбітерії розміщені квадратні плити з теребовлянського каменю, в інших місцях – шестикутники, складені з цегли.

Архівні документи за 1824 рік свідчать, що підлогу пресбітерія та північної каплиці Летичівського храму було викладено теребовлянським шліфованим камінням, південну каплицю – косими дубовими тафлями, що повністю відповідає аналогічним рішенням тогочасних костельних інтер'єрів⁶⁶⁹. Проте, деякі сучасні джерела згадують підлогу, зроблену з мармурових плиток⁶⁷⁰, що виглядає маловірогідним.

З погляду на художньо-композиційні особливості рішення сакрального простору можна відмітити, що кожний храм отців на

⁶⁶⁹ КЦДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 106; КЦДМА. – Ф. 685. – Оп. 2, справа № 58, 1850. – С. 188.

Волині вирізнявся конкретним мистецьким задумом, прийомом, притаманним тільки цьому костелові, котрий робив його оригінальним, не подібним на інші. Художнє оформлення в рамках одного інтер'єру свідомо уніфікувалося, акцентувалося звучання певних компонентів, визначалася конкретна формоутворююча, фактурна чи кольорова домінанта. Так, у переважній більшості костелів заповнення стіни було пов'язано із ярусністю розміщення вівтарних ликів.

Характерним прийомом Чарторийського храму⁶⁷¹ були намальовані на стінах вівтарні образи та розміщення на капітелях пілястр домініканського рівнокінцевого хреста з лілейними закінченнями. Луцький костел вирізнявся вишуканим колоритом, що складався з поєднання поверхонь, пофарбованих під темно-зелений і попелястий з золотими прожилками мармур, розділки золотими штрихами ліпнини, позолоти на карнизах та інші архітектурні компоненти. Складний зелений колорит інтер'єрного оформлення переважав в Старокостянтинівському храмі⁶⁷². Ляхівський і Камінь-Каширський храмові інтер'єри теж мали кольорову домінанту, де панував теплий колорит дерева (під горіх). Різьблені з дерева амвон, романіка, вівтарні обрамлення і менси мали позолочені компоненти. Стіни розписані і оздоблені ліпниною можна було спостерігати і в Невірківському костелі.

Інтер'єри волинських костелів, про які збереглися відомості, було вдягнуто переважно у барокові шати, в деяких випадках з рококовим або класицистичним нашаруванням. Так, Чарторийський, Ляхівський, Козинський храмові інтер'єри у художньо-стильовому відношенні мали більш рококовий характер. Риси класицизму в єдності з пишністю і репрезентативністю бароко звучали у внутрішньому сакральному просторі Луцького й Невірківського домініканських храмів.

Завершуючи аналіз інтер'єрів проповідницьких костелів ченців на Волині, можна дійти висновку, що з чотирнадцяти храмів отців домініканців на теренах Волині зруйновано дев'ять, ще чотири знаходяться в невітшному стані. В жодному з них не збереглося оздоблення інтер'єру. У даному дослідженні внутрішнє оздоблення волинських храмів аналізується в основному за історико-літературними та архівними джерелами. У порівнянні з іншими територіями України ситуація виглядає найбільш плачевною.

Око відвідувача костелу сестер-домініканок у Кам'янці-Подільському, яке відпочивало на чистому, побіленому вапном, циліндричному склепінні, у нижньому ярусі, на стінах, зустрічалося зі змістовим навантаженням у вигляді зображень святих у вівтарних

⁶⁷⁰ Szumił H. Sanktuarium... S. 27.

⁶⁷¹ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 256, Візити Чарторийського домініканського костелу за 1807. – С. 4.

⁶⁷² Wołyniak (M.J. Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. - Kraków, 1923. - Cz. 2. - S. 233.

композиціях, намальованих на полотні олійними фарбами і оправлених у різьблені з дерева декоративні тумби у стилі бароко й рококо. Дерев'яне обрамлення зображень головного та бокових віктарів було пофарбовано у білий колір і в деяких місцях позолочено. Біле забарвлення стін наві слугувало прекрасним фоном, який сприяв концентрації почуттів, духовному заглибленню, зосередженню уваги віруючих на молитві, сюжетах композицій і постатях святих. Білі позолочені віктарні композиції на білому, прикрашеному стуковим декором, тлі справляли враження піднесеності, урочистості й чистоти, що підкреслювало непорочність покровительки ордену, Пресвятої Богородиці, та черниць, котрі склали обітницю життя у чистоті. Світлий образ сакрального простору підтримувався дорогоцінними срібними шатами, які прикрашали майже всі зображення святих. У костелах чоловічих спільнот братів-домініканців такий кольоровий образ (білий по білому) майже не зустрічається⁶⁷³.

Як вже зазначалося, інтер'єр Шарівського костелу, де всі стіни, пресбітерій і площинна стеля були розписані відомим живописцем, тринітарським ченцем Йосипом Прахтлем, вирізнявся своєрідним кольоровим рішенням, котре передбачало досягнення ефекту багатства за рахунок співіснування позолоти, кольорових ефектів фрескового розпису у вигляді килимового покриття та вишуканої фактури мармурового каміння. Цей самий прийом простежується в автентичних мармурових портателях, що знаходилися при кожній менсі, у штучному створенні фактури при пофарбуванні основних компонентів інтер'єру, наприклад, амвону та інших елементів, котрі мали кольоровий образ, імітуючий поверхню дорогого зеленого мармуру. Свідоме поєднання зеленого із золотом мало трансцендентний підтекст: тріумф життя, надію на воскресіння, духовну посвяту в таємницю. Відповідно до середньовічного тлумачення рай зазвичай представлявся в акорді золотаво-зелених і рожевих тонів. Подібне метафорико-енігматичне навантаження мало кольорове оформлення більшості храмів домініканського ордену на Україні.

Символіка впливає на зовнішній і внутрішній вигляд костелу, стильове та кольорове рішення, на використання спільних змістових та художньо-композиційних прийомів оформлення, на ознаки приналежності до загальнохристиянської спільноти й до конкретного католицького згромадження.

Особливу роль у створенні сакрума відігравали світло й колір. Світло високих храмів могло бути триярусним за рахунок інсоляції підкупольного простору каплиць (латерни), верхнього й нижнього рівнів світла головної та бокових нав (Мурафа, Тиврів, Чортків). Однопростірні костели, як правило мали двоярусне освітлення (Смотрич, Кам'янець-Подільський та ін.). Найбільш інтенсивно

⁶⁷³ Урсу Н.О. Костел сестер-домініканок у Кам'янці на Поділлі // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 1. – С. 601.

освітлені пресбітерій та основні вітари у каплицях. Можна сказати, що світлові потоки у певний час містично концентруються на визначених місцях, інсолуючи фрагменти головного вітаря під час відправлення літургій. Так, наприклад, особлива духовна атмосфера панувала в приміщенні костелу Кам'янець-Подільських домініканців упродовж відправлення вечірньої літургії. Сонячне проміння проникало через невелике вікно, що знаходилося над органом хором, при вході до святині. Оприски проміння наповнювали весь інтер'єр, сягаючи потаємних куточків костелу, віддзеркалювалися в позолочених і срібних окладах ікон, бронзових люстрах, струнких канделябрах, а головне, в золотих штрихах, котрими делікатно були прикрашені ліпні оздоблення склепіння й стін головної нави та каплиць. Мов мановенням пензля храм убирався в прозорий золотий серпанок, зітканий із сонячних променів. Цей ефект тривав годину – із заходом сонця золотий туман, що наповнював інтер'єр, поступово зникав. Це привертало увагу багатьох паломників, що стікалися з різних міст і навіть країн.

Аналогічно світлу, свідоме використання в інтер'єрі храму семантики кольорів підтримувало глибину трансцендентного, енігматичного звучання сакральних подій. Кожний з костелів ордену мав своєрідні кольорові ознаки. Часто це проявлялося в акцентуванні світлої гами кольорів, як ознаки чистоти і приналежності ордену до Діви Марії, покровительки домініканців.

Кожний храм отців на теренах Правобережної України вирізнявся конкретним мистецьким задумом, притаманним тільки цьому костелові. Художнє оформлення в рамках одного інтер'єру свідомо поєднувалося конкретною ідеєю, підкорювалося обраному стилю, акцентувалося звучання певних компонентів, підкреслювалася ярусність розміщення образів, визначалася конкретна формоутворююча, фактурна чи кольорова домінанта. Нестача фактологічних матеріалів, на жаль, не дозволила провести повний аналіз інтер'єрного простору по-домініканських храмів на Волині, але саме цей факт спонукає до подальших розвідок, пошуків і усвідомлення пам'ятко-охоронного значення мистецької спадщини католицьких орденів на Україні.

В інтер'єрі спостерігаємо наступні характерні риси, притаманні саме домініканським забудовам:

- видовжений пресбітерій нерідко гранчастого завершення, підвищений на одну-три сходинки;
- переважно короткий корпус нав;
- хрестові, півциркульні й комбіновані склепіння;
- збереження в деяких храмах орденських традицій в поєднанні склепіння над пресбітерієм і пласкої стелі над навами;
- на перших етапах відсутність оздоблень, скульптури, різьблених компонентів та кольорових вітражів;

- впровадження амвонів для проповідування та конфесіоналів для сповіді;
- використання в інтер'єрах пізніших забудов ордерної системи;
- поєднання другого хору з загальним простором храму;
- панування в інтер'єрі у період бароко творів мистецтва, дорогих коштовних подарунків від донаторів;
- посилення декоративних рис внутрішнього простору за рахунок надання йому барокових й рококових шат, поява скульптури, стукowego декору, настінного розпису;
- присутність розписів та вітварних композицій, присвячених домініканським святим;
- ярусність та уніфікація в розміщенні вітварних образів;
- панування в художньо-композиційному рішенні кожного інтер'єру конкретної ідеї або домінанти;
- оформлення костелу знаками, що символізують проповідницьку місію ордену.

Вид на головний вітвар Летичівського храму. Гравюра поч. XIX ст. видана в Парижі на кошти представників шляхетських родин. Краківський Національний музей. Еш. III 17342.

IV.3. Особливості інтер'єру забудов на галицьких землях

Аналіз внутрішнього простору храму надає можливість визначити певні особливості духовного та літургійного життя ордену. Так, акцентуація в храмах пресбітерія свідчить про тривання середньовічного розуміння літургії, коли основна подія – Євхаристія – проходила на значній віддаленості від віруючих і зосереджувалась в пресбітерії, де священники відправляли месу обличчям до табернакля з Тілом Христа на вівтарі і спиною до пастви. З часом відправлення Євхаристії стало відбуватися безпосередньо перед віруючими, водночас, це таємне дійство продовжувало і далі продовжує відігравати провідну роль в організації інтер'єрного простору костелу і підкорювати собі всі мистецькі компоненти його наповнення. Проте, в інтер'єрі домініканських храмів були також інші особливості, що віддзеркалювалися й в галицьких забудовах, на яких необхідно зосередити увагу.

Форма склепінь на досліджуваних теренах виглядає досить різноманітною: від хрестоподібних і стрілчастих до циліндричних, півциркульних й комбінованих.

Головна нава Богородчанського храму⁶⁷⁴ характеризується хрестовими склепіннями та підпружними арками і завершується двосхилим дахом. Бокові нави і захристія мають склепінчасті перекриття. Між головною навою і боковими розміщено два квадратних в плані пілони, на які опираються підпружні арки склепінь. Весь інтер'єр обрамлений широким ліпним карнизом. Вікна бокових фасадів захищені металевими перемичками, на кшталт вітражних.

Інтер'єр Богородчанського храму. Вид на хори. ЛАІУ, І-4-4.

Склепіння головної нави костелу в Підкамені. ЛАІУ, ЛО-65-25.

Вікна бокових фасадів захищені металевими перемичками, на кшталт вітражних.

Як приклад хрестоподібних склепінь на підпружних арках можна розглянути бароково декоровані нави Белзького костелу сестер-домініканок, який є найкращою збереженою в місті старовинною спорудою. В інтер'єрі пластика глибинно розкритого простору ускладнена численними повторами арочних прорізів і підпружних арок, що несуть систему хрестових і півциркульних склепінь з розпалубками⁶⁷⁵.

⁶⁷⁴ ЛАІУ. Богородчани. – арх. сп. І-4-4.

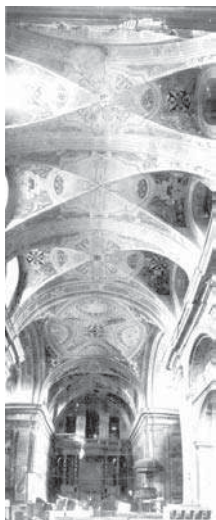
⁶⁷⁵ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1983-1986 гг. Т. 3. – С. 205.

Аналогічні півциркульно-хрестові склепіння, але стрілчастої форми, з розпалубками, що перекривають наву, спостерігаємо в архітектоніці храму в Підкамені⁶⁷⁶. Шви склепінь підкреслені профільованими ребрами з мотивами астрагалу. В бокових навах склепіння півциркульно-хрестові на гуртах, в апсиді – люнетові; каплиці накриті куполами у формі овалу [Фото 20].

Прикладом комбінованих склепінь виступає Жовківський костел ченців, де застосовані два види цегляного склепіння – півциліндричні та хрестові; центральна, бокові нави і трансепт в основі прямокутні і мають по три прольоти⁶⁷⁷.

Комбіновані склепіння спостерігаємо й в одному з найстарших храмів домініканців Львівському Іоанна Хрестителя. Основна нава перекрита півциркульним бочковим склепінням з люнетами, в каплицях – хрестове склепіння. Склепіння півциркульні с розпалубками в наві й хрестові в хорі має Сидорівський домініканський костел.

Комбіноване склепіння має еліпсоподібний Тернопільський костел, в якому середня нава овальної форми перекрита півциркульним з розпалубками склепінням і увінчана декоративним куполом; бокові ж нави перекриті півциркульними і хрестовими склепіннями. В інтер'єрі Львівського костелу Пресвятої Євхаристії по еліпсу, на розставлені колони спираються галереї і лоджії, їх оздоблюють шістнадцять дерев'яних скульптур. Над ними – колони, що підпирають купол. Слід зауважити, що костели купольної структури в домініканському зодчестві виступають як виняток.

Склепіння Жовківського костелу.
Фото перед 1990 р. ЛІАУ, Ф. 2, оп.
4, од. зб. 5444а

Головна нава храму обсервантів
в Сидорові. Сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького ОР.

⁶⁷⁶ ЛІАУ. Підкамень. – арх. сп. ЛО-65-1.

⁶⁷⁷ ЛІАУ. Жовква. Монастирь і костел домініканців XVII ст. – арх. сп. ЛО-57-20.

Храм в Яворові. Вид на головний віттар. ЛІАУ, ЛО-156-4.

Таку ж ситуацію спостерігаємо і в Яворівському костелі, де склепіння нав і пресбітерія мають півциркульну хрестову з розпалубками структуру. Склепіння наві оформлене ліпними декоративними нервюрами та геометричними фігурами. Декоративне оздоблення кесонами і ліпними колами має також арка, що з'єднує наву з віттарем. Декоративне оформлення склепіння Яворівського костелу має аналоги серед певної групи пам'яток XVII ст. До них можна віднести такі, як парафіяльний костел в Самборі (декор нави після перебудови XVII ст.), храм в Старій Солі, також у пам'ятках ближчих до Львова – костел в Жовкві й Свіржі⁶⁷⁸. Зазначений декор

склепінь з'явився наприкінці XVI століття і був характерним для творчості місцевих майстрів, які таким чином висловлювали своє розуміння декоративної форми.

В архітектурі Червоної Русі XVII ст. стрілчаста форма склепінь з'являється в забудовах з переконливо новими, сучасними стильовими шатами. Тут можна згадати загострені аркади емпор і проходів між каплицями в костелі єзуїтів у Львові (1610-1631), а також костел домініканців в Підкамені, склепіння якого (80-роки XVII ст.) має подібний Перемишлянському храму загострений перетин⁶⁷⁹, нава і пресбітерія останнього перекриті хрестовим склепінням і розділені аркою. Стрілчасте склепіння підкреслює і підсилює готичну традицію і неоготичний характер Чортківського костелу, побудованого у 1910 році на місці старого.

Слід зазначити, що переважними склепіннями на теренах Галичини можна назвати циліндричне півциркульне з розпалубками і комбіноване.

Така ситуація обумовлена зведенням переважно однонавових костелів (половина всього архітектурного доробку ченців), хоча є приклади використання в однопростірних забудовах системи нервюрних хрестових склепінь (Чернелиця⁶⁸⁰, Червоноград). Органі-

Склепіння північної нави Чортківського костелу. Сучасний вигляд. Фото о. М. Мілавицького ОР.

⁶⁷⁸ ЛІАУ. Яворів. – арх. сп. ЛО-156-1. – С. 3.

⁶⁷⁹ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła. – S. 228.

⁶⁸⁰ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1983-1986 гг. Т. 2. – С. 229.

заційним центром інтер'єру є простір під середохрестям. Бокові об'єми перекриті зімкнутими склепіннями з розпалубками, що сходяться по центру. Виступаючі зі стін опуклої форми п'яти нервюр і розети замкових каменів у вигляді чотирилистих акантів, відіграють декоративну роль⁶⁸¹.

Особливу групу складають вже описані в розділі про зодчество жебрацьких орденів площинні суфіти, характерні саме для архітектури мендикантів (Белз, ченці). Склепіння в костелі домініканців в Белзі у процесі перебудови було замінено на дерев'яне перекриття⁶⁸². Але слід зазначити, що для мендикантських храмів дерев'яне перекриття над навою, на відміну від кам'яного склепіння над пресбітерієм, віддзеркалювало глибокій зміст, котрий розкривався у процесі відокремлення місць, де знаходилися віруючі у порівнянні зі витончено вишуканим простором під склепінням головного вівтаря.

Раніше вже зазначалося, що пресбітерії і ченці, що в ньому знаходилися, віддзеркалювали все духовне (*sacrum*), віряни відносилися до матеріального світу і мали перебувати в іншому, більш заземленому просторі (*profanum*). Перші молилися (*oratores*), другі працювали на них (*laboratores*). Отже, розбіжність між пресбітерієм і навою, влаштованими в костелі в різний спосіб, стає цілковито виправданою і виступає як один з прийомів втілення ідей Нової Церкви.

Генезу склепінь Мостиського костелу св. Катерини Олександрійської, як прикладу вищезазначеної тенденції, можна прослідкувати, використовуючи архівні матеріали Краківських домініканців, де відмічені витрати на «фабрику» храму, з яких стає зрозумілим, що корабель костелу було зведено на зламі XV-XVI століть, а склепінь над навою тоді не було⁶⁸³. Стеля над навою була площинною, склепіння було лише над довгим, нижчим і вужчим від нави, замкненим гранчасто, пресбітерієм. Гранчасте завершення пресбітерія, характерне для теренів Галичини, розглядалося вище, у відповідному підрозділі, присвяченому архітектурі домініканців. Монастирські документи свідчать про зміну характеру склепінь після 1613 року, коли ремонтувалася ще дерев'яна стеля храму. Попри пізнішу дату створення, в конструкції склепінь появляються готичні ремінісценції у вигляді вузьких, профільованих ребер, накладених на шви склепіння⁶⁸⁴. Це ще раз доводить продовження маніфестації середньовічного стилю в спорудах, зведених пізніше, який відповідав аскетизму і суворій екзистенції мендикантів. Водночас, в апсиді зафіксовано склепіння люнетового характеру.

⁶⁸¹ ЛАГУ. Чернелиця. – арх. сп. I-24-5.

⁶⁸² Белз. Фотоальбом / Упорядники Оксана Бойко, Василь Петрик, Василь Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – с. 55.

⁶⁸³ ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-4. – С. 61; Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – Т. 7. – С. 216–217.

⁶⁸⁴ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej... С. 217.

Фрагмент склепіння костелу
св. Марії Магдалини у Львові.
ЛІАУ, Ф.1, оп.1, од. зб. 512.

Львівський храм Марії Магдалини має хрестові склепіння, в апсидній частині – пучкові, парасолькові. Ребра розмальовані орнаментальними смугами, що сходяться до центру у великі круглі розети. Орнаментальні мотиви на ребрах складаються з щільно переплетених трипелюсткових видовжених квітів, завитків, листя аканту, кружечків, закомпонованих у фантазійну смугу рослинного стилізованого орнаменту. Ці смуги незмінно повторюються в усіх ребрах склепінь. Півкруглі, бочкові склепіння центральної нави поділені парними аркадами на чотири прясла. На кожному пряслі, таким чином, утворюється по плафону, оздобленому ліпною профільованою віньетою⁶⁸⁵.

Характерна риса домініканських споруд – скорочена нава і подовжений пресбітерій, що мало теж символічний характер, була притаманна і для деяких костелів на галицьких землях. Домініканці власною проповідницькою діяльністю і бажанням наблизити віруючих до Господа, скорочували наву, яка в сакральному просторі інших костелів відігравала роль довгої путі до Бога. Таким чином, вони давали зрозуміти, як в домініканських храмах цей шлях суттєво скорочується. В організації сакрума в спорудах ченців нава скорочувалася, пресбітерій навпаки видовжувався. Це не означає, що всі мендикантські костели будувалися за вище означеною структурою, існували інші рішення, інспіровані зовнішніми умовами. Прикладом скороченої нави і видовженого пресбітерія може слугувати костел в Мостиськах. Гранчастий, підсилений контрфорсами пресбітерій, достатньо довгий у порівнянні із сучасними йому сакральними забудовами. Таке поєднання характерне для домініканських храмів пізнього середньовіччя на теренах Галичини.

Цікавим прикладом виступає Підкаменецький костел, видовжений двопрясловий пресбітерій якого поєднується з також довгими навами. Як правило, в інших храмах при подовженому головному вівтарі нави скорочувались, але у даному випадку маємо наочний зразок дещо відмінного пропорційного співставлення.

Нетиповість овалного плану Тернопільського храму зумовила незвичне розташування компонентів інтер'єру. Увійти до костелу можна було через три аркади, які відповідали діленню плану і підтримували музичний хор. Костел починався з арки і закінчувався райдужною, або триумфальною аркою, яка відділяє пресбітерій від нави. Стовпів з кожного боку по чотири, а між ними теж по три

⁶⁸⁵ ЛІАУ. Львів. М. Магдалини. – арх. сп. Л-22-19.

Інтер'єр храму ченців у Тернополі. Фото з архіву домініканців в Кракові, Тр-42.

аркади⁶⁸⁶. Попри незвичну архітектонічну структуру храму, своєрідність зодчества ордену проявилася передусім у видовженому пресбітерії, який закінчувався несподівано простою прямокутною формою і групував навколо себе допоміжні приміщення подібної простої конфігурації. Аналогічною формою і видовженою структурою вирізняється пресбітерія храму Пресвятої Євхаристії у Львові, який також закінчується простою прямокутною формою.

Яскравим прикладом втілення основних принципів зодчества мендикантів на теренах Галичини виступає костел ченців в Яворові, де довгий гранчастий двопрясловий пресбітерія komponується з відносно коротким трипрясловим об'ємом нави. При зовнішній суворості, невеликому масштабі, досить скупому аскетичному оформленні, вищезазначені особливості виводять дану домініканську споруду в низку найхарактерніших архітектонічних структур жебрацького ордену на українських землях.

Найдовшим є пресбітерія Львівського храму Марії Магдалени. Вівтарна частина костелу розділена пілястрами на чотири прясла з хрестовими склепіннями над кожним. Вона має форму широко розкритого трикутника, примикає до трьох граней апсиди і сягає від підлоги до склепіння. Вівтар, виконаний в ренесансному стилі, з урахуванням місцевих традицій, безперечно є однією з найоригінальніших пам'яток Львівської скульптури. Він єдиний своєрідний приклад такого типу.

Вид на головний вівтар храму св. Марії Магдалени у Львові. ЛІАУ, Л-22-25.

Суворість і первинний аскетизм притаманні найстаршим костелам на галицьких землях, серед яких можна назвати ренесансний Чернелицький храм. Попри велетенську кількість пізніших трансформацій, розписів, декоративного оформлення, наповнення скульптурою внутрішнього простору, інтер'єр все ж зберігає досить стриманий образ, що відповідає достатньо лаконічним першозразкам споруд ченців.

⁶⁸⁶ BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Tamopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – S. 12.

Інтер'єр костелу в Червонограді. Вид на хори. castles.com.ua.

Аналогічний образ притаманний Яворівському храму домініканців, який увібрав основні особливості суворої, лаконічно-аскетичної архітектури мендикантського ордену. Невеликим, але досить аскетичним виглядає Червоноградський костел, в котрому можна помітити обмаль пластичних деталей, відсутність різьблення та скульптур.

Попри численні перебудови строгий середньовічний характер зберіг костел Іоанна Хрестителя у Львові. Завдяки одній з останніх грамотних і професійних реставрацій, яка проводилася під керівництвом архітектора Ю. Захарієвича (1888 рік), храм набув неороманського

характеру, що в принципі дозволило йому залишитися в усіх відношеннях первинно стриманим, відповідаючим вимогам ордену. Попередня реставрація 1836 року була найбільшою, але й найнесумліншою. Під час неї в інтер'єрі зіпсовано архітектонічну єдність штучно приставленими пілястрами, які не відповідали конструкції будівлі. Стан пам'ятки після реставрації був плачевний: стіни і склепіння мали тріщини і розходилися. Для їх підтримки поставили штучні підпори⁶⁸⁷.

Провінційною версією аскетичної забудови жебрацького ордену вирізняється Рогатинський костел, де інтер'єр в контраст до всієї забудови мав досить елегантне оформлення трипряслової нави і двопряслового пресбітерія з асиметричним тригранним завершенням апсиди за вітварем⁶⁸⁸.

Аналогічно інтер'єрам пізніших забудов Західної Європи, а також у зміненому завдяки реставрації образу деяких храмів, спостерігається впровадження ордерної системи, зокрема пілястр з капітелями для декоративного членування і фланкування міжнавових проходів і стовпів (Підкамінь⁶⁸⁹, Богородчани⁶⁹⁰ та багато інших).

Артикуляція інтер'єру головної нави Підкаменецького костелу у вигляді стовпів на цоколі з капітелями наближеними до іонійських. Міжнавові аркади півкруглі, низько запроєктовані, з профільованими архівольтами, оздобленими іонійським гіматіоном. Головний вітвар також знаходився в обрамленні колон і пілястр композитного ордеру⁶⁹¹.

⁶⁸⁷ Janusz B. Zabytki architektury Lwowa // Lwów dawny i dzisiejszy. – Lwów, 1928. – S. 12.

⁶⁸⁸ Ostrowski J. K. Rohatyn. Wiadomości na temat miasta i jego zabytków. – S. 316.

⁶⁸⁹ АДК. Подкамієн. – sygn. Pk-96, 97.

⁶⁹⁰ ЛАІУ. Богородчани. – арх. сп. I-4-4.

⁶⁹¹ Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. S. 149-155.

Головний вівтар костелу ченців у Підкамені. Фото з архіву домініканців у Кракові, Рк-97.

Ордерна система в інтер'єрі Тернопільського костелу. Фото з архіву домініканців у Кракові, Тр-42.

Оформлення інтер'єру Сидорівського храму містило пілястри композитного ордеру, які оздоблювали і робили стрункішим невисокий, десятиметровий внутрішній простір.

Богородчанський костел прикрашений в інтер'єрі пілястрами з профільованими базами і ліпними капітелями багатой орнаментики складного рослинного рисунку.

В архітектурному відношенні будівля Яворівського костелу виглядає надто скромною, лише в наві стіни оформлені двома парами пілястр, на які спираються п'яти склепіння⁶⁹². Пілястри і стовпи, що підтримують органний хор вирішені в тосканському ордерному варіанті.

Об'єм головної нави Тернопільського костелу з двох боків охоплений аркатурою між стовпів, оздоблених розкріпованими пілястрами на п'єдесталах, завершеними різьбленими капітелями композитного ордеру. Проходи до бокових нав перекриті півциркульними арками, що спираються на пілястри без п'єдесталів з тосканськими капітелями. Аркатура об'єднана розкріпованим антаблементом з сильно розвинутим карнизом⁶⁹³.

Гімн ордерній системі звучить у внутрішньому просторі Львівського костелу Пресвятої Євхаристії, де композитні колони і капітелі з позолоченими і вкритими селединовим (світло-зеленим) кольором, що складає враження легкого серпанку патини, слугують організуючим інтер'єрний простір компонентом. Центральним елементом капітелей колон виступає зображення Божого Тіла, білої Хостії. Ордер гармонійно поєднує всі вівтарні композиції і простір чотирьох круглих і двох прямокутних на кінцях трансепту каплиць.

Ордерна система тісно поєднує внутрішній простір костелу Марії Магдалини у Львові. Чотири потужні колони, з'єднані між собою

⁶⁹² ЛАІУ. Яворів. – арх. спр. ЛО-156-1. – С. 4.

⁶⁹³ ЛАІУ. Тернопіль. – арх. спр. Т-9-2.

аркатурними профільованими поясами, ділять головний вівтар на три частини, кожна з яких займає одну з трьох граней апсиди. Колони з іонійськими капітелями оздоблені багатою ліпниною. Фестони з овочів і голівки херувимів становлять декорацію стовпів колон. Півкруглі скульптури святих з пальмовими гілками в руках прикрашають нижню частину. На самих колонах височать постагі ченців домініканського ордену. Аркада з подвійними пілястрами розділяє між собою центральну і бокові нави. Аркаду вінчають сильно профільовані карнизи. Пілястри з іонійськими капітелями декоровані багатою ліпниною і вкриті позолотою. Самі арки вирізняються багато оздобленими архівольтами з замком, також вкритим позолотою⁶⁹⁴.

Стіни пресбітерія Перемишлянського костелу без поділу, а нави артикульовані тосканськими пілястрами на межі прясел, зіставленими в пари⁶⁹⁵.

Під час перебудови Мостиського костелу на початку XVII ст. була здійснена сучасна для цих часів артикуляція стін пілястрами тосканського ордеру. Пілястри фланкували низькі і стосовно вузькі півкруглі аркади, вибиті у первинному магістральному мурі. Аркади, висока тенчова і низькі вхідні до бокових нав, стрілчастої форми. Поєднання артикуляції стін ордерною системою з реберним склепінням не виняток для архітектури галицьких земель.

Наближеним способом розв'язано рішення нави в костелі в Підгайцях (після 1621). А сполучення мотивів, що належать до різних стилів і традицій можна побачити в будівлі зі значно вищим артистичним рівнем – в пізнішій каплиці Потоцьких цього ж костелу⁶⁹⁶.

Особлива роль, яку в домініканських храмах відігравав амвон, завжди підкреслювалася змістовими й мистецькими компонентами, з метою надання йому більшої ваги, як другому після чільного вівтаря центру внутрішнього простору храму.

Так, амвон Жовківського костелу розташований на південно-східному наріжнику в середохресті храму має вхід із захристії. Виконаний у 1903 році фірмою Р. Ханеля, він пишно оздоблений дерев'яними позолоченими компонентами в стилі необароко. Казальниця і балдахін з ламбрекеном над нею гранчастої форми, декоровані волютами у вигляді листя, завершеними голівками ангелів. Увінчує композицію різьблена фігура Воскреслого Христа на тлі також різьбленого Декалогу⁶⁹⁷.

⁶⁹⁴ ЛАГУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. ЛІ-22-19.

⁶⁹⁵ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów w Przenyszlanach ... S. 213.

⁶⁹⁶ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. – S. 218.

⁶⁹⁷ Petrus Jerzy T. Kościół P.W. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztor OO. Dominikanów (OP) zwany Conventus Regalis. – S. 101.

Перший згаданий амвон Мостиського костелу називають «великим і уродливим», проте пізніше описується казальниця з великим восьмибічним кошом, декорована стрілчастим аркатурним пояском і увінчана стіжковимполомом⁶⁹⁸.

Казальниця Підкаменецького костелу 1903-05 років виконана з використанням різьблення та інших деталей, що походили з попереднього амвону (близько 1790 року). Неорококова, дерев'яна, поліхромна і позолочена в орнаментальних компонентах, з багатогранним кошом, оздобленим мотивами рокайлє. Над нею встановлений балдахін, увінчаний різьбленою фігурою св. Августина. Збоку балдахіну, на консолі, що підвішена до стовпа, знаходилося різьблене зображення Мойсея⁶⁹⁹.

Амвон Тисменицького храму ченців знаходився на стороні лекції й підпорядковувався у стильовому відношенні загальним засадам, притаманним внутрішньому простору. Виконаний в стилі бароко, великий, дерев'яний, прекрасно оздоблений, він був розміщений у композиційно акцентованому центрі головної нави костелу⁷⁰⁰.

Не виходить за межі описаних вище казальниць й амвон Яворівського костелу, також виконаний з дерева (3 чверть XVIII ст.?) з профільованим кошом, вкритим балдахіном з ламбрекеном, увінчаним фігурою і прикрашеним рокайлєвим орнаментом⁷⁰¹. Аналогічно виглядає дерев'яна різьблена казальниця Сидорівського храму в стилі рококо, оздоблена рокайлєями і кутасиками, з балдахіном і ламбрекеном неспокійних динамічних завершень, увінчаними крилатим палаючим Серцем Ісуса.

Великою кількістю символічних компонентів наділений неоготичний амвон Чортківського костелу. Первісно він виглядав інакше, і це можна побачити на фотографіях початку XX століття. Майстерно вирізьблений з дерева із застосуванням техніки профільованого і перфораційного різьблення, він містив в колі середньовічних орнаментальних мотивів домініканський хрест на краплеподібному коші в оточенні гілок і листя чортополоху. Вінчала композицію вміщена на балдахіні фігура домініканського проповідника, котрий проголошує казання. На сучасних світлинах можна побачити, як фігуру ченця-проповідника замінено на вінчаючий хрест, а прекрасна композиція з великого і гострокінцевого листя чортополоху, яка завершувала кош внизу, зникла.

Аналогічно – золоченою фігурою ангела з трубою і книгою в простягнутій руці був прикрашений балдахін з ламбрекеном амвону храму Пресвятої Євхаристії у Львові (1920). Але замість чортопо-

⁶⁹⁸ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy... S. 199, 212.

⁶⁹⁹ Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. – S. 157.

⁷⁰⁰ AALw. – sygn. 3784 / 38. – Parafia Tyśmienica, 1938. – S. 15.

⁷⁰¹ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie. – S. 82.

Амвон Сидорівського храму.
Сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького ОР.

Амвон Чортківського костелу.
Сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького ОР.

лоху краплеподібний кош казальниці прикрашали рокайлеві візерунки з решітками у різних комбінаціях. Це твір високопрофесійного рівня і поєднує різностильові компоненти. Краплинна форма амвону наближується до восьмикутника, виступаючі ребра якого перетворюються на хвилеподібну волюту і прикрашають його форму і консоль. В центральному полі розміщений рельєф, що зображує Христа, під ним – накладна мушля. Балдахін, оздоблений китицями, має в плафоні образ Євхаристичного Тіла Христа в Славі. На вершні балдахіну двоярусної конструкції звужується догори і прикрашене волютами і акантом. На старовинних передреставраційних фотографіях добре видно, що амвон було увінчано монстранцією в проміннях із зображенням Божого Тіла.

Неможливо обійти в дослідженні вітварні композиції, оскільки в інтер'єрі вони відігравали значну духовну, сакральну та змістову роль і посідали акцентоване місце, де молитовне й медитативне зосередження віруючих сягало найвищого рівня.

Дуже скупі відомості можна знайти про Коломийський костел ченців, який після касації австрійською владою у 1788 році вже не згадується в документах, а у 1855 – на місці монастиря домініканців побудована греко-католицька церква⁷⁰². Водночас, збереглися відомості про існування в костелі ченців відомої чудесами копії Чудотворного образу Божої Матері Ченстоховської, прикрашеної срібними коронами з коштовними каміннями і перенесеної після ліквідації осередку до парафіяльного костелу. Передреставраційні дослідження показали, що образ було намальовано 8 грудня 1635 року⁷⁰³.

Вітварні композиції Чернелицького костелу, попри невисоку забудову, також розташовані ярусно. П'ять вітварів, серед яких чільний, відділений дерев'яною різьбленою романікою, знаходиться

⁷⁰² BDK. Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S. 73.

⁷⁰³ BDK. Brykowski R. Kołomyja... S. 69.

в оточенні скульптурних фігур святих Домініка і Томи Аквінського містить зображення Божої Матері Розарію, а на заслон – образи святих Михайла і Антонія. Вінчає композицію різьблений з дерева Христос на хресті. В бокових каплицях розміщені попарно по два вівтарі в оточенні скульптурних фігур. Ліворуч – вівтар Божої Матері Ченстоховської; в ярусах – зображення св. Терези від Дитятка Ісуса та Успіня Богородиці. З цього ж боку – вівтар Серця Ісуса. Праворуч – вівтар св. Йосифа з фігурами святих Яцка і Томи Аквінського. Далі – св. Домініка і Божої Матері Неустанної допомоги⁷⁰⁴. З переліку сакральних образів видно, що зміст вівтарних композицій поновлювався вже на зламі XIX і XX століть. На образі Матінки Божої Ченстоховської з Дитятком – срібні сукенка і дві корони, підбиті оксамитом, навколо багато вотивних зображень⁷⁰⁵.

В чільному вівтарі Яворівського храму містився багато прикрашений образ Божої Матері Розарію з срібним позолоченим берлом, вбраний в срібні шати і увінчаний двома коштовними коронами. Образ Пресвятого Імені Ісуса, був також оздоблений срібними сукенкою і дутою коронкою. Дорогоцінні срібні оздоби містилися у вівтарі св. Антонія Падуанського: коронка, лілея, численні вотивні зображення⁷⁰⁶. Пізніше, після скасування монастиря, вже можна побачити в головному вівтарі інший образ – різьблене Розп'яття Ісуса (обабіч фігури Святих апостолів Петра і Павла), вгорі – фігура Бога Отця з голубом Святого Духа.

Структура вівтаря залишилася від попередніх володарів і вирізнялася архітектонічною формою (2 чверть XVIII ст.). Центральний образ фланкований трьома колонами композитного ордеру, виставленими на високих цоколях, з кожного боку і фігурками ангелів. Орнаментальні мотиви у стилі регентства⁷⁰⁷. Бокові вівтарі вирішені попарно, у відповідності з головним, архітектонічні, виконані з аналогічних матеріалів і подібно оздоблені. Виконані у XVIII ст., в XIX вони були перероблені. Знаходяться між парами колон, увінчані півкруглими арками в образі «глорії» з хмар і проміння. Середнє поле замкнено в багату раму у вигляді сухого листа аканту. Вівтарі при райдужній арці містять зображення Пресвятого Серця Ісуса (від півночі) і св. Варвари (поч. XVIII ст.). намальований олією на дошці – від півдня. Бокові вівтарі при стінах середнього прясла нави, хоча виконані у XX ст., але в одному дусі й стилі з попередніми вівтарями. З півдня – св. Антонія Падуанського (XVIII ст.), напроти нього – св. Анни Самогоч (XVI-XVII ст.), намальована на дошці темперою і олійними фарбами з визолоченим тлом⁷⁰⁸. Найціннішим

⁷⁰⁴ AALw. – sygn. 64. – Akta parafialne. Czernelica, 1923.

⁷⁰⁵ ADK. Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709. – sygn. Pr 26: Czernelica. – S. 37-40.

⁷⁰⁶ ADK. Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709. – sygn. Pr 26: Jaworów. – S. 82-91.

⁷⁰⁷ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie. – S. 81.

⁷⁰⁸ Ostrowski J. K. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie... S. 81-82.

збереженим елементом обладнання є згаданий образ св. Анни. Техніка, композиція і живописне виконання вказують на авторство митця, налаштованого дуже традиційно і несміливо щодо впровадження компонентів сучасного мистецтва. Подібна стилістична формула була достатньо часто використана провінційними майстернями кінця XVI і початку XVII ст. і може бути пов'язана з одного боку з триванням середньовічних традицій, з іншого – зі свідомим нав'язуванням до традицій минулого в мистецтві Церкви після Тридентського собору. Образ має численні іконографічні і стилістичні аналогії в малопольському малярстві, які часто базувалися на пізньоготичних зразках⁷⁰⁹.

Образи святих Антонія, Варвари і Анни згадуються у цитованому вище інвентарії за 1708-1709 роки і походять ще з домініканського костелу, як і скульптури святих ордену Домініка і Томи Аквінського. Порівняльний аналіз показує, що змінився центральний образ головного вівтаря: із зображення Божої Матері Розарію на різьблене Розп'яття Ісуса. Також можна констатувати, що дерев'яне різьблення вівтарних композицій, пізніше доповнене у верхніх частинах під час реставрації у XX ст., у переважній більшості збереглося зі старого костелу ченців.

Скупі відомості про Рогатинський храм ченців доносять, що асиметричний головний вівтар другої чверті XVII ст. містив дерев'яну тумбу з колонами, оздоблену різьбленими путті, що тримають картошкі з ілюстраціями слів Лоретанської літанії і багатим орнаментом з мушлей. Образами головного вівтаря виступають зображення св. Йосифа з Дитятком, св. Миколая та св. Іоанна Євангеліста⁷¹⁰. Фрагменти головного вівтаря, що вирізняються високою художньо-композиційною якістю, повторно використані після касації домініканського осередку в церкві села Дунаєва. М. Гембарович вважає їх за твори Яна Пфістера, що належать до найцінніших прикладів декоративного різьблення епохи. Датування за Гембаровичем (третього або четвертого десятиліття XVII ст.) означає, що вони виконані для першого, дерев'яного костелу⁷¹¹. Один з бокових вівтарів, присвячений Божій Матері Розарію, був оздоблений срібною сукенкою, двома коронами, також срібною державою і вотивними зображеннями. Образ Ісуса прикрашався срібними: терновою короною, цвяхами, серцем і краплями у серця, табличками. На зображенні св. Домініка – срібне проміння, лілея з двох гілок і таблички⁷¹².

Обмаль матеріалів про Єзупільський костел все ж таки дозволяє відмітити, що він мав п'ять вівтарів і був всередині майстерно живописно оздоблений. У головному вівтарі містився образ Пресвятої

⁷⁰⁹ Ibidem... S. 86.

⁷¹⁰ Ostrowski J. K. Rohatyn. Wiadomości... S. 316.

⁷¹¹ Ostrowski J. K. Rohatyn. Wiadomości... S. 317.

⁷¹² ADK. Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709. – sygn. Pr 26: Rohatyn – S. 63-67.

Діви Марії, вбраний в срібну сукню, з короною і берлом в руці, який славився чудесами. Наповнення храму виглядає надзвичайно коштовним, переважно з дарів двох дружин Якова Потоцького – Прусіновської і Тарновської⁷¹³. Дослідник зображень в костелах Мадонн Т. Кукіз пише, що чудесний образ чільного вітваря був парафразом зображення Божої Матері Сніжної з Риму і на даний момент знаходиться у домініканців в Ярославі (Польща)⁷¹⁴.

Головний вітвар Тисменицького костелу. Фото з архіву домініканців у Кракові, Тс-9.

Великий вітвар домініканського костелу в Тисмениці. Прикрашало зображення Пресвятої Діви Марії Розарію з Дитятком. Образ увінчаний двома коштовними позолоченими коронами, прикрашений небагатою оксамитовою сукенкою з рідко розташованими перлинками, кількома рядками коралів. Вітвар, присвячений Ісусу Христу, мав срібну сукенку, яка складалася з сімох частин, келиха, тростини і тернової корони. На вітварі св. Домініка – корона з чотирма срібними квітками; вітвар св. Ружі оздоблений двома срібними коронками.

Вітвар Пресвятої Богородиці, розміщений в каплиці, оздоблювався двома срібними коронами і берлом; наступний вітвар – св. Антонія містив чотири срібних коронки, пояс і таблички; ще один вітвар, присвячений Божій Матері Скорботній мав сім срібних мечів, що пронизують серце. Тут же кілька дарів добродійців – таблички і серця з червоного золота⁷¹⁵.

Інвентарій костелу, складений 1938 року, через два роки після скасування домініканського осередку, свідчить про існування такої ж кількості (семи) вітварних композицій, які залишилися від часів перебування в ньому домініканців. Внутрішній простір повністю вирішений у стилі бароко. Майстерно різьблений з дерева головний вітвар містив образ Божої Матінки Розарію, на заслон перекривався зображенням Св. Миколая, фланкований скульптурними постатями єпископів і ангелів; менса мурована з антепендієм, що представляє Ісуса в Гетсиманському саду. Бокові вітварі, розташовані в нішах, уніфіковано підпорядковані в матеріалі, стилі і компонентах головному, мають зображення Серця Ісуса (2), Бичування Ісуса в срібній сукенці (3), Св. Йосифа з образом Преображення Господнього

⁷¹³ BDK. Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – S. 85.

⁷¹⁴ BDK. Kukiz T. Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski. Suplement. – Warszawa: "Wspólnota Polska", 2002. – S. 239.

⁷¹⁵ ADK. Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709. – sygn. Pr 26: Tyśmienica – S. 43-50.

вгорі і скульптурою св. Антонія на долі (4), св. Яцка зі скульптурою св. Терези від Дитятка Ісуса (5), св. Вікентія Феррарія із заслонним зображенням св. Домініка (6), св. Анни, матері Діви Марії (7)⁷¹⁶.

Організація інтер'єру Жовківського костелу, званого *Conventus Regalis*, в другій половині XVIII ст. не вирізнялася від стилю інтер'єрів костелів Червоної Русі того часу. Якщо вигляд різьблених вітварів, виставлених в 1778 році можна реконструювати на підставі описів інвентаря з 1797 року, то живописець Кароль Політинський під час реставрації продовжив життя створених у 1776 році ілюзорних настав в каплицях. За особливу рису костелу можна визнати гармонізовану інтеграцію з бароковим внутрішнім простором обладнання, справленого на зламі XIX і XX століть⁷¹⁷. Темне за коліром обладнання і дерев'яна обшивка стін також гармонують з бароковими творами. Цей ефект можна вважати заслугою запрошеного отцями при відновленні храму львівського архітектора і реставратора Едгара Ковача.

Вітварні композиції Жовківського костелу ченців вирізняються підпорядкованістю орденській приналежності і вимогам. Пізньобароковий головний вітвар першої половини XVIII ст., який було закуплено у львівських домініканців⁷¹⁸, пізніше (1901) замінений на новий, замовлений у фірмі Р. Ханеля⁷¹⁹. Дерев'яний у вигляді балдахіну, фланкований вісьмома колонами з композитними капітелями, частково канелюрованими, подекуди оплетеними квітковими гірляндами, вітвар розташовується на високому цоколі. Між колонами скульптури св. св. Томи Аквінського, Яцка, святих апостолів Петра і Павла, вгорі – Бог Отець з Голубом Святого Духа в славі; на карнизі сидять постаті чотирьох Євангелістів в оточенні численних фігурок ангелів. З боків вітвара розташовані пізньобарокові скульптури св. св. Катерини Сиєнської і Ружі з Ліми. Всі фігури і постаменти позолочені. В центрі вітвара – образ Успіння Богородиці, підписаний Ісидором Яблонським⁷²⁰.

Найбільша кількість (одинадцять) багато оздоблених вітварів Жовківського костелу – яскравий показник заможності ордену і його бенефакторів. Присвячення вітварів: другий – Божої Матері Розарію,

Вітвар Божої Матінки з образом, званим «Гетьманка» в храмі Жовкви. Фото з архіву домініканців у Кракові, Ж-107.

⁷¹⁶ AALw. – sygn. 3784 / 38. – Parafia Tyśmienica, 1938. – S. 11-12.

⁷¹⁷ Petrus Jerzy T. Kościół P.W. Wniebowzięcia ... S. 120-121.

⁷¹⁸ Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi. – Wyd. II. – Lwów, 1877. – S. 169.

⁷¹⁹ ADK. Żółkiew. Liber Consistorum Conventus Zolkievensis Ord. Praed. 1888-1904. – sygn. Ż-33. S. 16.

⁷²⁰ Petrus Jerzy T. Kościół P.W. Wniebowzięcia ... S. 98-99.

третій – Розп'ятого Христа, четвертий – св. Яцка, п'ятий – св. Домініка, шостий – св. Вікентія Феррарія, сьомий – св. Іуди Тадея, восьмий – св. Марка Євангеліста, дев'ятий – св. Ружі, десятий – Ісуса Милосердного, одинадцятий – св. Марії Магдалени⁷²¹.

У специфічну артистичну проблематику впроваджує оформлення каплиці Розп'ятого Христа, що становить цінну ілюстрацію мистецтвознавчої дискусії про існування національного стилю, котра точилася на зламі століть, в якій істотну роль відігравав вже згаданий в інших розділах монографії архітектор Едгар Ковач. Він в повноті здійснив у цій маловідомій реалізації сакрального інтер'єру власну ідею «закопанського способу», залишаючись в опозиції до запропонованого Станіславом Віткевичем «закопанського стилю»⁷²².

Скупі відомості про внутрішнє оформлення костелу св. Андрія Жовківських домініканок подані в матеріалах архіву Краківських ченців. Інвентарій за 1708 рік висвітлює вбрання вітварів храму, в яке входили срібні корони на образі Богородиці, але сукенки були з тканини. В інтер'єрі розташовувалися три вітварі й амвон⁷²³. В документах не фіксується жодних проявів розкоші чи багатства в художньо-композиційному оформленні інтер'єру черниць. Навпаки, в описах між рядками можна прочитати, що костел не вирізнявся винятковим оздобленням чи прикрасами, внутрішній простір відповідав основним ідеям жебрацького чернецтва.

Вид на головний вітвар храму Пресвятої Євхаристії у Львові. Фото з архіву домініканців у Кракові. Без сигнатури.

У головному вітварі Львівського костелу Пресвятої Євхаристії – чотири могутні дерев'яні фігури апостолів Петра і Павла, євангеліста Матвія та Іоанна Хрестителя, визначні зразки львівської пластики XVIII ст. За головним вітварем – чотирикутні хори. Центральне багатоярусне і змістове поле вмщувало по вертикалі Пресвяту Трійцю: Розп'яття Ісуса, вище Святий Дух у вигляді Голуба, далі – Бог Отець, але вінчає композицію Євхаристійне Тіло Христа у Славі, оточене промінням.

Одним з найбагатших вітварів костелу можна назвати композицію, присвячену патріарху ордену, св. Домініку, яка вбрана у велику срібну в золотих зірках сукенку і оточена орнаментальними вкритими золотом візерунками в стилі рококо.

⁷²¹ ADK. Żółkiew. Inwentarz z 1797 r. – sygn. Ż-37.

⁷²² Petrus Jerzy T. Kościół P.W. Wniebowzięcia ... S. 122.

⁷²³ ADK. Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709. – sygn. Pr 26: Żółkiew (Dominikanki) – S. 77-81.

Вид на вівтар св. Домініка костелу Пресвятої Євхаристії у Львові. Фото з архіву домініканців у Кракові. Без сигнатури.

Мармурова фігура Божої Матері Яцкової з однойменного вівтаря храму Пресвятої Євхаристії у Львові. Фото з архіву домініканців у Кракові. Без сигнатури.

Найшановнішим був вівтар Божої Матері «Яцкової», в якому знаходилася мармурова скульптура Діви Марії середньовічного вигляду, увінчана двома коронами, що тримає на руках з одного боку Немовлятко Ісуса з другого - Розп'яття Сина, виникаюче з виноградної лози. За легендою скульптура була доставлена до Львова самим св. Яцком Одровонжем⁷²⁴. Найбільшою цінністю сакрального простору храму була чудотворна ікона Діви Марії.

1751 року у Львові відбулася пишна урочистість. Короновано, надісланими з Риму ватиканськими коронами, старовинний образ Богоматері, який, за переказами, предки князя Льва вивезли з Візантії, і який він подарував Домініканському монастиреві. Ця подія була відзначена урочистими відправами, процесіями, проповідями, а також спеціально створеним багатим і різноманітним оформленням вулиць і площ Львова.

Святкове оформлення складалося з кількох триумфальних арок та інших декоративних споруд, прикрашених скульптурами, геральдичними й гербовими емблемами, портретами та картинами. Зміст багатьох із них тісно пов'язаний з історією Львова та західноукраїнських земель і несе на собі відбиток соціально-політичних ідей епохи, що передувала розпадові польсько-шляхетської держави.

Досить докладний опис декоративних споруд наведено у виданні “*Hasło słowa Bożego*”, яке побачило світ у Львові 1754 році. Ця публікація ілюстрована гравюрами, що зображають як окремі компоненти, так і загальний вигляд декоративних композицій, споруджених і в самому місті, оточеному тоді мурами, і біля міських брам, і в окремих передмістях.

⁷²⁴ BDK. Matka Boska “Jackowa” i bóg. Jakób Strepa. – Lwów: Wydawnictwo OO. Dominikanów, 1936.

Найурочистішим було оздоблення Домініканської вулиці, що з'єднувала площу Ринок з Домініканським монастирем. Їх прикрашали живописні панно, які ілюстрували історію ікони Богоматері та розповідали про чудеса, пов'язані з нею. Зображення супроводжували пояснювальні тексти, подані різними європейськими або східними мовами. Крім того, до кожної такої композиції входило зображення національних типів народу, мовою якого подано текст. Усіх панно було двадцять шість.

Складне і пишне оформлення львівських вулиць і площ пронизувало кілька основних ідей. Об'єднувала декорацію ідея небесного опікунства містом, втілена в місцевому культі Богородиці. Ідея єдності культури місцевої та загальнопольської була втілена у святковому оформленні досить стримано. Не приглушувалося національної єдності західноукраїнських земель: у декоративних композиціях її демонстровано використанням гербів, ілюстрацією окремих моментів історії. Насамперед це стосується зображення князя Льва Галицького, яке фігурувало досить часто. Водночас виразно наголошувалося, особливо в галереї «чудес» із її образами представників різних народів, ідею Львова як багатонаціонального міста з широкими міжнародними економічними і культурними зв'язками.

Оформлення львівських урочистостей – яскравий приклад, поширеної в Україні XVIII ст., алегорично-символічної образности, свідчення того, що в загальній художній культурі того часу вона посідала значне місце⁷²⁵.

Конструкції головного вівтаря костелу Марії Магдалени у Львові та його основа збудовані з цегли, дерева за допомогою металевих скоб. Фігури й орнаменти виготовлені з кам'яної маси з домішком мармурового пілу. В центральній, сильно заглибленій частині, знаходиться барельєф із зображенням Марії Магдалени. Бокові частини, що мають люнети, поділені на дві частини по вертикалі. У верхніх знаходиться погруддя Ісуса Христа, в нижніх – сцени з життя Марії Магдалени. Над центральною арочною частиною розташоване скульптурне зображення Богородиці на півмісяці. Нижня частина являє собою три аркатурних поля. Бокові поля заповнені фігурною ліпниною. Нижня частина відділена від верхньої балюстрадаю.

Вівтар не мав глухого примикання до стіни апсиди, таким чином, підсвічувався вікнами, що були врізані в півкруглі ніші – по одній на кожній з трьох граней. Аналогічні вікна розміщувалися по чотири на кожній з довгих сторін апсиди. Вікна у вигляді невеликого квадрату були поділені на чотири частини, кожна з яких у свою чергу ділилася також на чотири частини. Таке вікно характерне для даної місцевості і активно використовувалося як в сакральній,

⁷²⁵ Жолтовський П. Декорація Львова на урочистостях коронації образа Домініканської Богородиці у 1751 році // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІ. – С. 384.

так і світській архітектурі. З боку внутрішнього простору вікна мали багато різьблене обрамлення у вигляді колонок з білого каменю, що є характерним компонентом стилю епохи Відродження⁷²⁶.

Стару вівтарну частину костелу з'єднує з базилікою великий арочний портал, що займає майже всю ширину центральної нави і сягає на всю висоту першого ярусу базиліки. У вівтарі на цоколі стоять чотири круглі колони, на базах яких розміщуються фігури святих мучениць. Колони декоровані гірляндами плодів та голівками путті. В третьому ярусі на капітелях колон розміщені поколінні зображення домініканських ченців.

Рельєфні композиції містять сюжети: «Жени мироносиці», вдягнені у мафорії та хітони у фронтальному ракурсі з дещо нахиленими праворуч головами. У правих руках тримають посудини з миррою; Богородиця зі св. Марією Магдаленою та ангелом; св. Агнеса з ягнятком і ангелом; св. Катерина з кітвицею у правій руці; св. Урсула, біля ніг якої лежить дракон; св. Марія Магдалена колінах і Христос-садівник зі стигматами; Каяття св. Марії Магдалени, над якою Святий Дух і Бог Саваот; ліворуч – Ісус Христос-Провідник. Третій ярус містить короновану фігуру Богородиці на троні, перед якою зображення трьох ченців і однієї черниці. Тло сюжетно-тематичних композицій вкрито поталлю.

На початку ХІХ ст. стара вівтарна частина була віддана під каплицю австрійській жіночій в'язниці. Старий великий вівтар було перегороджено іконостасом, і на його тлі в 1857 році був встановлений головний рококовий вівтар. Рококових вівтарів було декілька, про що дізнаємося з документів⁷²⁷.

У 20-ті роки ХХ ст. (точної дати не встановлено) перед великим вівтарем, на мармуровому подіумі зі сходишками, знову з'являється головний вівтар з білого мармуру, котрий зображує подвійні пари співаючих путті з двома постатями ангелів, які тримають корону над жертовником. Позолочені крила ангелів – з дерева, позолочений одяг – з пап'є-маше⁷²⁸.

Ліпнина головного вівтаря храму св. Марії Магдалени у Львові. ЛІАУ, Л-22-25.

Ангели головного вівтаря, що тримають корону над жертовником, у Львівському храмі св. Марії Магдалени. ЛІАУ, Л-22-25.

⁷²⁶ ЛІАУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. Л-22-19.

⁷²⁷ ЛІАУ. Львівська бібліотека ім. Стефаника АН України. – Відділ рукописів. – арх. сп. УК-46.

⁷²⁸ ЛІАУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. Л-22-19.

Вівтарні композиції Червоноградського костелу, зафіксовані в інвентарії 1923 року, не можна вважати домініканськими. Про це свідчить зміст вівтарів. Титулатура костелу «Успіння Богородиці» відрізняється від центрального образу головного вівтаря – Божої Матері Ченстоховської, проте заслонним виступає зображення Вознесіння Марії до неба⁷²⁹. Структура головного вівтаря, вміщеного за менсою, є композиційною домінантою невеличкого костелу, бо сягає аж до склепіння. Центральний образ в позолочених рамах, прикрашений срібною сукнею в золотому обрамленні. Верхній ярус містить зображення Коронації Діви Марії. Обабіч вівтарних образів знаходяться відділені колонами ніші з фігурами святих Ієроніма, Йосифа, Антонія та ін. Особливістю костелу є кольорова гама, що базується на світло-зелених тонових розтяжках. Позолочені рами знаходяться в усіх шести вівтарях костелу. Два протилежно розташованих вівтарі – Розп'ятого Ісуса і Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії. Ще одна пара вівтарних композицій вміщує зображення Божої Матері Скапулярію і св. Миколая; у вівтарі бокової каплиці – образ Іуди Тадея.

Інвентарний опис 1932 року висвітлює Язловецький по-домініканський костел, в якому, на жаль, окрім історії і архітектонічної структури самої споруди, не залишилося нічого автентично домініканського⁷³⁰. Піддати аналізу вівтарні композиції та інтер'єр не представляється можливим, оскільки внутрішній простір та всі його компоненти було змінено близько 1902 року.

Попри невелику кількість відомостей про інтер'єр Богородчанського костелу, завдяки архівним джерелам можна все ж констатувати, що головний вівтар містив увінчаний двома коронами в оточенні позолочених зірок образ Діви Марії з Дитятком, оздоблений срібними шатами з візерунком позолочених квітів. Доповненням слугували срібний розарій та прикрашений срібним гаптуванням скапулярій.

На образі Св. Домініка, аналогічно декорованому срібними шатами в квіти, доповнюючими елементами, що характеризують святого, виступали срібні: з позолоченими обрамленнями – книжка, нога, позолочений промінь, вотивні зображення. Постаць св. Антонія Падуанського прикрашали подібні до вищезгаданих, в позолочених квітах шати, срібні позолочені: пальма, проміння, очі, вотивні зображення⁷³¹.

Практично не вдалося знайти матеріали кількох храмів домініканців, серед яких костели в Бродях, Галичі, Бучачі та в деяких інших містах. Кілька скупих відомостей про вівтарне оздоблення Бродського храму вдалось розшукати в архіві Краківських домініканців. Згадується коштовний декор вівтарних композицій,

⁷²⁹ AAL.w. – sygn. 66. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Czerwonogrodzie, 1923. – S. 6.

⁷³⁰ AAL.w (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie). – sygn. 118. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. Jazłowcu, 1932. – 16 s.

⁷³¹ ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae sub prima Visitatione Adm. Reverendi Patris Provincialis Fratris Thomae Kruszewski et earum tam Mobilium quam Immobilium, 1708-1709.* – sygn. Pr 26: Bohorodczany. – S. 14-15.

де вимінюються гаптована по тканині золотом і сріблом сукенка, дві срібні корони на образі Пресвятої Богородиці і Дитятка Ісуса у великому вітварі, що знаходилися в оточенні вотивних зображень, коралів, бурштинових прикрас та інших дарів віруючих. Подібні оздоблення, в тому числі й гаптована сріблом і золотом сукенка, срібні корона і книжка, проміння, прикрашали образ св. Домініка в однойменному вітварі. Згадується аналогічне декорування образу св. Антонія Падуанського⁷³². Можна констатувати уніфіковане художньо-композиційне рішення вітварних композицій небагатого храму в Бродях, яке базувалося в основному на впровадженні коштовно гаптованих золотом і сріблом тканин та їх доповненні невеликими срібними позолоченими компонентами. Тоді як в більш багатих костелах ченців шати були відлиті повністю зі срібла.

Інвентарій Бучацького домініканського костелу практично не висвітлює інтер'єрного наповнення, хоча вимінюється скромний арсенал срібла навколо образу Пресвятої Богородиці головного вітваря. З нього можна дізнатися, що на момент опису (1708 рік), чільний образ також не мав навіть срібної сукенки. Йдеться тільки про малу кількість вотивних табличок⁷³³.

Інтер'єр храму ченців у Самборі був поділений на два яруси, що охоплюють два великих приміщення. Костел вважався добре і багато обладнаним. Після касації частина обладнання з образом Божої Матері з головного вітваря була перенесена до парафіяльного храму у Самборі. За переказами відомо, що храм містив 5 вітварів: перший й головний – образ Божої Матері з Дитятком, оздоблений срібними коронами. Вже у 1607 р. при ньому знаходилися численні срібні вотивні зображення, що свідчить про благодаті з ним пов'язані. Особливими дарами на користь костелу славилася родина Мнішків. Під час ліквідації осередку у 1788 році продаж костельного срібла принесла чималий прибуток⁷³⁴.

В пресбітерії на вітварній стіні Перемишлянського храму – Христос, на райдужній аркаді – ангели, а збоку нави Агнець Євхаристичний, на склепінні – символи євангелістів і монограми Божої Матінки. Чільний вітвар датується другою половиною XVIII ст., поновлений Яном Вітовичем, дерев'яний, архітектонічний, в плані опукло-вогнутий, одноярусний на високому цоколі. Середня

Головний вітвар
Перемишлянського костелу. Фото
1930 року за Т. Заухою.

⁷³² ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709.* – sygn. Pr 26: Brody. – S. 109-114.

⁷³³ ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae ... 1708-1709.* – sygn. Pr 26: Buczacz. – 1708 r. – S. 23-26.

⁷³⁴ Petrus Jerzy T. *Dawny kościół p.w. św. Katarzyny i klasztor OO. Dominikanów w Samborze.* – S. 219.

частина в двох парах колон в кутовій перспективі, бокові поля оздоблені пілястрами. В центрі різьблення – Ісус Розп'ятий, по боках – Діва Марія Скорботна та Іоанн Євангеліст. Вінчає композицію ажурна брамка в пілястрах. Другий вітвар містить образ Матінки Божої другої пол. XVIII ст., теж поновлений Яном Війтовичем, дерев'яний архітектонічний, в плані опукло-вгнутий, одноярусний на високому цоколі. Богородиця в срібній сукні, на заслон – образ Матері Божої Розарію. Третій вітвар присвячений Пресвятому Серцю Ісуса; четвертий – містив зображення Божої Матері Ченстоховської⁷³⁵. Головний і два бокових вітварі оздоблені скульптурами натуральних розмірів.

Три вітварі походили з другої половини XVIII ст. і є творами пізньобарокового різьблення львівського кола, у фазі, названої Тадеушом Маньковським «рококовим класицизмом», головними представниками якої були Іоанн Оброцький і Матей Полейовський. Можна припустити, що ретабло з Перемишлян були інспіровані творчістю останнього, як за структурою, так і по часті фігур. Автор розписів 1884 року – Маурицій Скоповський. Підписаний ним образ Богородиці з Дитятком з 1883 року знаходиться в костелі в Добромилі⁷³⁶.

Композиція головного вітваря храму в Золотому Потоці. Фото з архіву домініканців у Кракові, Pzł-10.

Вітварні композиції костелу в Золотому Потоці також характеризуються ярусним способом розміщення, яскравим прикладом якого може виступати чільний вітвар у стилі бароко, котрий містив образ Пресвятої Богородиці, «що плаче», на заслон – Матері Божої Розарію. Вітвар складався з трьох частин, які були розділені чотирма колонами, що підтримувалися ангелами в розмір людини з відкритими позолоченими крилами. Колони також позолочені й багатого різьблення. Над композицією вміщена таблиця, підтримана двома херувимами з надписом «Refugium peccatorum – ora pro nobis». Над таблицею – рельєф із зображенням Успіння Богородиці в проміннях, над якою два ангели тримають корону, ще вище – символ Божого Провидіння. Бокові частини вітваря оздоблені скульптурами св. св. апостолів Павла з мечем і Петра

з ключами, св. св. Домініка і Томи Аквінського. Табернакулюм, що підтримується ангелами, містить на дверцятах зображення пелікана, який годує власною кров'ю пташенят. Особливістю вітварної композиції є використання шкіряного, із намальованим зображенням позолочених квітів, покриття антепендія⁷³⁷.

⁷³⁵ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów... – S. 233.

⁷³⁶ Zaucha T. Kościół... S. 236.

Інші віттарні композиції храму в Золотому Поточі виглядають більш скромними і стриманими. Друга – Розп'яття Ісуса із зображенням Розп'ятого на хресті на заслон має образ св. Антонія. У верхньому ярусі міститься образ св. Михайла Архангела.

Сюжетна композиція антепендія розповідає про події Тайної Вечері. Віттар св. Домініка з великим образом святого оздоблений позолоченим різьбленням. В якості заслоного зображення – постать св. Миколая; у верхньому ярусі – св. Яцек. Четвертий віттар в головній наві з постаттю св. Стефана, першого мученика, характеризується відсутністю ретабло (завіттарного тла). Водночас, два верхніх яруси містять рельєф з хустиною св. Вероніки і образ св. Павла, пустельника. Антепендій представляє кару Ананії. П'ятий віттар з образами св. Йосифа і Пресвятого Серця Ісуса, антепендій якого ілюструє біблійну притчу про повернення блудного сина⁷³⁸. Єдність в оформленні і художньо-композиційному рішенні віттарів висловлена в ярусному розташуванні сакральних сюжетів, у фланкуванні їх колонами, використанні у другому ярусі круглих і рельєфних різьблених з дерева зображень, в антепендіях – шкіряного тла, декоруванні позолоченими оздоблюючими компонентами і впровадженні більш стриманих у порівнянні з головним віттарем рис стилю бароко.

На перших етапах існування костел св. Катерини Олександрійської в Мостиськах в чільному віттарі містив великий образ Розп'яття, заслонений зображенням Божої Матері Розарію в срібних суkenці і короні. Композиція увінчувалася візерунком Св. Катерини. Два бокових віттарі – в південній частині Успіння Богородиці з образом св. Антонія Падуанського на заслон і св. Марії Магдалени вгорі; північної сторони – зображення св. Агати з образом св. Аполлонії вгорі⁷³⁹. Тут також можна акцентувати увагу на ярусність і уніфікований характер оформлення віттарних композицій, а також попарне вирішення бокових віттарів.

Центральний образ чільного віттаря костелу в Підкамені. Фото з архіву домініканців у Кракові, Рк-96.

Одинадцять віттарів налічував костел домініканців в Підкамені. Головний віттар, створений 1764 року (відновлений Мригадловичем 1859 року і Валентином Якуб'яком 1903-905 роках), містив Чудотворний образ Божої Матері Підкаменецької з Дитятком, який виконав на полотні олією львівський маляр (ім'я не зафіксоване) 1612 року в

⁷³⁷ AALw. – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Zloty, 1939.

⁷³⁸ AALw. – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Zloty, 1939.

⁷³⁹ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy ... S. 199.

типі *Salus Populi Romani*. Коронований образ, оздоблений срібною сукенкою з викарбуваними великими квітами (1708) і оточений численними вотивними зображеннями, знаходився у ніші хвилястої форми, обрамленій профільованою рамою, яку підтримували два ангели. На заслоні – образ Богородиці, що переказує розарій св. Домінікові і св. Катерині Сієнській (олія, полотно, 2 пол. XVIII ? ст.). Праворуч, на долі, фундаторка з донькою, що стоять на колінах. Вівтар архітектонічний, дерев'яний, зеленого кольору, з позолоченими колонами, орнаментальними рокайлями і білими лакованими фігурами. Обабіч образу виставлені на круглих консолях скульптури святих: Томи Аквінського, Василя, Августина, Григорія, Павла, Ієроніма, Іоанна Златоуста і Урбана, підкаменецького мученика.

Попарні притенчові вівтарі св. Вікторії і св. Хреста різьблені, уніфіковано розміщені в нішах, зберігають ярусність розташування домінантного основного і доповнюючих образів. Шість бокових вівтарів, розміщених при стовпах, виконані відповідно до однієї структури і схеми: дерев'яні, зеленого кольору з позолоченими орнаментальними мотивами, фланковані колонами. Всі образи намальовані олією на полотні знаходилися в різьблених рамах складної конфігурації. Це вівтарі св. Йосифа, св. Марії Магдалени (М. Яблонський), св. Миколая, св. Антонія (Й. Легерлютц), св. Томи Аквінського (М. Яблонський) і Вікентія Феррарія (К. Сагановський).

*Притенчовий вівтар з різьбленим Розп'яттям храму в Підкамені.
Фото з архіву домініканців у
Кракові, Рк-96.*

Ще два вівтарі – св. Домініка (К. Сагановський) і св. Яцка, знаходилися в однойменних купольних каплицях. Вони теж несуть риси попарної подібності: жовтого кольору, дерев'яні, поліхромні, позолочені й оточені колонами композитного ордеру на високих цоколях⁷⁴⁰. Костел ченців в Підкамені є прикладом чіткої уніфікації візуальних, змістових і оздоблюючих зображень, що проявилось в характері обраного єдиного матеріалу, кольоровій гамі, позолоті орнаментальних форм.

Документи свідчать, що в 1779 році в Тернопіль приїхав Криспін з Чешкова Чешковський, Львівський єпископ-суфраган і посвятив⁷⁴¹ свіжо помальований костел домініканців і сім вівтарів. Консекровані

⁷⁴⁰ Krasny P. Kościół p. w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii... – S. 154-159.

⁷⁴¹ Akt konsekracynjy w archiwum Dominikanów w Tarnopolu. (Ann. S. 71) // BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Tarnopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – 83 s., il.

вівтарі були наступні: головний – св. Вікентія Феррарія; праворуч від входу – Божої Матері Розарію; св. Альберта Великого і св. Томи Аквінського (при стіні); Ісуса Розп'ятого (при стовпі); ліворуч – св. Домініка, св. Яцка і св. Чеслава; св. Марії Магдалени; св. Теклі (при стовпі). Вміст вівтарів свідчить про ярусність розміщення вівтарних композицій. Під час реставрації, яка закінчилася 1910 року, було додано два малих вівтариків на великих консолях в стилі бароко: ліворуч – зображення Серця Ісуса, праворуч – дуже цікава рококова фігура Божої Матінки, що ламає перуни Божого гніву, яка раніше знаходилася в костелі ченців в Підкамені⁷⁴².

Образ Божої Матері, Цариці Святого Розарію, в костелі ченців у Тернополі. Фото з архіву домініканців у Кракові.

Інтер'єр костелу в Сидорові вирізнявся побіленими чистими стінами. В середині храму глибинне раскрыття простору створюється перспективою об'ємів, що звужуються і підкреслюють перспективу арок. Широку півциркульну арку, яка відокремлює наву від пресбітерія, повторює менша, котра мов би провадить до апсиди. Антаблемент, який увінчує стіни, характеризується багатопрофільним карнизом великого виносу. Ритм пілястр посилює глибинну перспективу. Цей верхній карниз вражає і прекрасно завершує внутрішній простір і вівтарні триярусні композиції в стилі бароко, фланковані скульптурами.

Всі вівтарі уніфіковані в техніці виконання, матеріалі, стилі й кольоровій гамі. На жаль, після скасування австрійською владою домініканського осередку 1787 року, не збереглося автентичного змістовного наповнення більшості з п'яти вівтарів. Інвентарій 1937⁷⁴³ року свідчить, що в головному вівтарі знаходиться написане на полотні Благовіщення Пресвятої Діви Марії, на заслоні – Божа Матінка Розарію. Композиція увінчана вгорі образом св. Терези. Обабіч вівтаря – великі дерев'яні різьблені фігури святих апостолів Петра і Павла. Всі вівтарі у центральній частині містять образи святих: Антонія Падуанського (2), фігурка Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії в ніші (3), зображення Голгофи з великим Розп'яттям (4), зображення Божої Матері Неустанної допомоги. Верхній і нижній яруси включали образи, намальовані олійними фарбами на полотні: Святої Родини, Мадонни з Дитятком, Мучеництва св. Себастьяна, св. Станіслава Костки, Коронування Пресвятої Діви Марії, св. Йосифа та ін⁷⁴⁴.

⁷⁴² BDK. Zyla W. Ks. Kościół OO. Dominikanów w Ternopolu... – S. 3-4.

⁷⁴³ AAL.w. – sygn. 285. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. lat. w Sidorowie, 1937. – S. 2.

⁷⁴⁴ Ibidem...S. 3.

Єдиним, не знищеним і не скасованим владою осередком домініканців в Україні залишився Чортківський архітектурний комплекс. Про давнє внутрішнє оздоблення старого храму теж залишилося мало інформації. Основні матеріали стосуються вже нового, вибудованого 1910 року в стилі неоготик костелу. Головний вівтар зберіг старовинний образ Божої Матері Розарію (на даний час в головному вівтарі знаходиться його копія), виконаний у XVI або на початку XVII століття. Про цей образ згадує відомий історіограф ордену отець Шимон Окольський ОР в книзі, виданій у Львові в 1646 році⁷⁴⁵: «Habet Ecclesia haec B. V. Mariae Imaginem, ad quam SS. Rosarij deuotio celebratur, ornatam multis votis argenteis, ob speciales gratias impetratas»⁷⁴⁶. Неоготичний вівтар, що у дещо зміненому вигляді зберігся дотепер, створений за проектом Анджея Леніка має тридольну структуру з розбудованим вінцем, в котрій вражають багаті, й водночас делікатні, воронкоподібні готичні форми. Вівтар побудований на ритмічному розташуванні стрілчастих готичних арок і різновисоких пінаклів. Вівтарі в Чортківському костелі виконали ченці ордену, досконалі різьбярі по дереву. Про благодаті, отримані віруючими через чудесний образ, свідчать численні вотивні зображення з золота і срібла, дорогоцінна біжутерія і оздоби, подаровані Марії тощо. Образ перекривається заслонним зображенням св. Станіслава, написаним олією на полотні, що піднімається і опускається в необхідні моменти. Над центральним образом велика балдахінова півкорона. Над фігурами домініканських святих – дві менших півкороди. Обабіч образу поліхромні рельєфні зображення сцен з Євангелія. Окрім головного, ще шість вівтарів містить інтер'єр домініканського костелу: св. Йосифа, Божої Матінки Неустанної допомоги, св. Домініка, св. Теофілія і св. Антонія Падуанського.

Вівтар Св. Теофілія у Чортківському костелі. Фото з архіву домініканців у Кракові, Cz-7.

Серед численних різьблень і штукатерії можна побачити герби Гольських, Потоцьких, Лянцькоронських, Садовських і Борковських – фундаторів і добродійців костелу і конвенту [Фото 21].

Особливої уваги заслуговує вівтар св. Теофілія, що знаходиться в наві праворуч, святого, який майже ніколи не зустрічається в домініканських храмах. Біля вівтаря розташована заклепана і запечатана труна, орнаментована і позолочена в стилі бароко, котра містить в собі рідкісні реліквії св. Теофілія, лицаря перших століть християнства і патрона

⁷⁴⁵ BDK. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis.- Leopoli, 1646. – 172 s.

⁷⁴⁶ Ibidem...S. 89.

лицарів. Моці святого було доставлено в другій половині XVIII століття Йоахимом Потоцьким. Стаття в газеті за 1943 рік описує, що завдяки заскленим віконцям труни моці св. Теофілія виразно видно, зокрема череп і кінцівки, решту вкриває прекрасно задрапірований червоний плюш⁷⁴⁷.

Інвентарій за 1909 рік вимінює шість вівтарів дещо іншого присвячення. Моці св. Теофілія знаходилися при вівтарі св. Домініка. Водночас, окрім головного, існували вівтарі Ісуса Розп'ятого, св. Вікентія Феррарія, св. Миколая, св. Антонія. В документах також згадується каплиця св. Яцка⁷⁴⁸.

Гармонійна стильова і художньо-композиційна єдність – базова основа вівтарних композицій Чортківського храму.

Особливу роль в храмах ченців відігравали розписані стині і склепіння, котрі мали своєрідні риси й відмінності. Інтер'єри домініканських костелів на теренах України, як правило, містять живописні розписи, що ілюструють легенди і бувальщина з життя святих і ченців ордену.

Під час архітектурно-археологічних досліджень храму ченців у Белзі на стінах вежі виявлено барокові розписи. Від давнього стінопису отців домініканців і сестер домініканок збереглися лише фрагменти. 2004 року виявлені розписи стін: третього ярусу вежі келій домініканського монастиря, яка стоїть на головній осі збереженого північного корпусу. Треба відзначити, що стіни не були повністю вкриті розписами. Простінки між нішами східної і західної та північною стіною, на висоту $\approx 3,60$ м, залишені незамальованими, з чіткою границею вгорі. Незамальовані місця мають продовження на північній стіні, але їх вертикальний край важко простежити через тривале замокання і затікання. Очевидно, в цих місцях первісно було розташоване якесь обладнання – може, шафи або полиці, які разом зі стінописом творили довершений вистрій інтер'єру. Велика ніша в східній стіні помальована рожевою фарбою «під мармур»⁷⁴⁹.

Фрагменти відтворюють окремі моменти з життя домініканців XVII-XVIII ст. Один сюжет з двома постатями розкриває сцену торгу отця-домініканця з юдеєм-лихварем, який тримає вагу з невірноваженими шальками, емоційно переконує отця, очевидно, у своїй непомилності. Домініканець у шатах пальцем лівої руки вказує на Розп'яття, мовби промовляючи: «Побійся Бога», а правою рукою нотує угоду. Ніша в західній стіні обрамована мальованою архітектурною тягою чорного кольору. Стіна навколо ніші вкрита розписами у вигляді архітектурних елементів, з кутовою пілястрою справа на першому плані. У глибині ввігнена стіна з пілястрами і карнизом, над нею – щось подібне до конхи. Між пілястрами через

⁷⁴⁷ Relikwie św. Teofila. Wieści z naszych powiatów // Gazeta Lwowska. – R. 3 (1943). – nr. 250. – S. 2.

⁷⁴⁸ ADK. Inwentarz kościoła i klasztoru w Czortkowie. – sygn. Cz-7.

⁷⁴⁹ Скрятович А. Бароковий стінопис вежі монастиря оо. Домініканців в Белзі // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2005. – № 15. – С. 150-151.

зображений отвір, завершений трицентровою аркою, видно блакитне небо. Стіни і пілястри покриті блакитними смугами, що мають імітувати мрамур. На пілястри ніби опираються волоти сірого і вохристого кольорів.

В глибині ніші, над дверима, обведеними тягою з бароковим замком посередині, намальована двофігурна композиція. Основою, на якій розвивається сюжет, служить досить складний декор з волот, тяг, колони і рокайлів, сплєтених у своєрідний картуш. У центрі композиції зображений чернець-домініканець, що сидить боком до стола, застеленого синім обрусом. На ченцеві – біла ряса і чорний плащ з білим омофором, вкритим хрестами. Навколо його оберненої на три чверті вправо голови – сяючий німб. Правою рукою домініканець щось записує до розкритої книги, яка лежить на столі. Його ліва, піднята вгору рука вказує пальцем на Розп'яття, намальоване вглибині. Перед ченцем на широко розставлених ногах, у напівприсілій позі, стоїть юдей-торговець. На ньому – розп'ята на грудях жовта куртка, з-під якої виглядає біла сорочка. На ногах короткі, до колін, зелені штани, жовті панчохи і чорні патинки. Чоловік повернув голову вліво до ченця і в чомусь його переконує. Рот його розкритий, гостра борода задерлася догори. В правій руці перед собою торговець тримає терези, на одній пальці яких – прикритий білою хусткою товар, що явно переважає кошик з тягарцями, прив'язаний до другого рамена терезів трьома червоними шнурками. Юдей розкритою долонею роздратовано вказує ченцеві на те, що товар переважає кошик з тягарцями. Очевидно, між ними зайшло якесь комерційне непорозуміння. Тлом для композиції служить блакитне небо, що виглядає з-поміж пишних білих хмар.

Зліва композицію обмежує кругла колона з гранчатою базою, що виростає з рококового орнаменту внизу під композицією. Вгорі на колону опирається стрімко закручена волота. Посередині над композицією волота сплітається з гірляндою, яка опадає додолю рокайлями вздовж правого краю композиції і, з'єднуючись з картушем внизу, обрамовує її⁷⁵⁰ [Фото 22].

Інша сцена на північній фасадній стіні зображує домініканця-літописця з каламарем та розгорнутою книгою. Сюжети оздоблені пишною бароковою орнаментикою⁷⁵¹. Стіна має глибоку віконну нішу, обрамовану мальованою тягою, що імітує архітектурну профільовану філюнку. Вгорі тяга перекривається рокайлями, намальованими жовтою і червоною вохрами. Над нішею, у намальованій вохристій рамі з півциркульним завершенням, зображена композиція, в якій чернець-домініканець сидить у кріслі коло стола. Постать намальована фронтально. Таке враження, що домініканець

⁷⁵⁰ Скрентович А. Бароковий стінопис...С. 153-154.

⁷⁵¹ Белз. Фотоальбом / Упорядники Оксана Войко, Василь Петрик, Василь Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – с. 46

сидів та працював за столом і щойно повернувся, бо зайшов маляр, щоби його портретувати. Крісло так і залишилося оберненим до стола. Постаць ченця монументальна, одягнена в білу рясу. На плечах – чорний плащ з білим коміром, зашнурований на грудях сяючою фібулою. У правій руці, опертій ліктем на стіл, він тримає перо, піднесене догори, у повчальному жесті. Ліва рука лежить на коліні, притримуючи розгорнену книгу. Лице ченця кругле, спокійне. На голові – тонзура, навколо неї – золотисте сяйво-німб. На покритому обрусом столі – каламар з пером і фоліант, оправлений в шкіру рожевого кольору. Над композицією чорним і вохристим кольорами зображений рококовий архітектурний декор, що ніби опирається на кутові мальовані пілястри. На пілястрах – вохристий декор у вигляді спадаючих додолу гірлянд. Перемичка і відкоси віконної ніші також прикрашені роковим вохристим плетивом⁷⁵².

Південна і західна стіни також містять рокайлевий орнаментальний розпис. Ці фрески – прекрасний взірець рокового малярства європейського стилю кінця XVIII століття.

Серед фрескових зображень XVIII ст. в костелі в Золотому Потоці можна побачити портрети Стефана Потоцького та його сина Миколи. Портрети, вирішені в теплих тонах, містяться на холодному тлі ілюзорного живопису в намальованих, прикрашених рокайлевим орнаментом, рамах. Обидва магнати з однаковими зачісками-оселедцями, у спорідненому вбранні, дуже подібні один до одного і палять однакову файку.

Не менш вражаючою живописною декорацією вирізнялися склепіння й стіни Підкаменецького костелу, де чітко зазначене авторство С. Строїнського, позаяк про це свідчить уміщена на склепінні інскрипція: *A.D. 1766. Die 25 Junii pinxit Stanislaus Stroinski secretarius S. R. M*⁷⁵³.

Успіння Богородиці відповідно до популярної в епоху середньовіччя «Золотої легенди» відбувалося в присутності апостолів. Існувало два варіанти цього дійства: перший – Божа Мати, підтримана під руки апостолами, засинаючи, опускається на коліна; другий – зображення Діви Марії на катафалку. Для домініканських костелів на українських землях був притаманний радше другий варіант теми «Успіння Богородиці», який і спостерігаємо в Підкамені. Божа Матінка лежить на оздобному катафалку, до котрого наближаються ангели. Ілюзорний розпис представляє монументальні сходи, що провадять до балкону з катафалком; на протилежній фресці стіні розміщено сцену Відвідин Марією Єлизавети. Тіло Матінки знаходиться – відносно глядача в правому профілі і спрямоване головою до вітваря. Тут представлено уявлення про барокову церемонію погребальної помпи в усьому її розквіті. Поява даного сюжету

⁷⁵² Скрентович А. Бароковий стінопис...С. 151-152.

⁷⁵³ Hornung Z. Stanislaw Stroinski // Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury. – Lwów, 1935. – S. 75.

пов'язана насамперед з існуючими в Підкаменецькому домініканському костелі традиціями особливого святкування дня Успіння Богородиці⁷⁵⁴.

Настінний живопис костелу ченців в Підкамені виконаний в техніці *buon fresco* з пізнішою корекцією в техніці *fresco secco*, підпорядкований архітектонічному членуванню інтер'єру. Водночас він підкреслює членування завдяки ілюзорно намальованим деталям. Два написаних на стіні вікна підтримують справжні вікна (в одному з них погруддя домініканця), що знаходилися напроти⁷⁵⁵. Середні частини стін пресбітерія заповнені великими композиціями, що містять ілюзорно довгі сходи в перспективі, які фланкують різні сцени (Відвідини, тіло Божої Матінки на катафалку, медальйони з келихом і Гостією, Божим Серцем...).

Фрагмент фрески Відвідини св. Єлизавети. Підкамінь.
Сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького.

Живопис на площинах над аркадами на бокових стінах головної нави виконав Кароль Політинський (1903-1911) з представленням об'явлень в Підкамені і чудесного образу Божої Матінки Підкаменецької. Розписи на склепінні головної нави кінця ХІХ ст., пошкоджені під час пожеж 1915 і 1916 висвітлюють алегоричні гасла з Лоретанської літанії, а також хори святих.

Фрески з образами святих Патронів народу і ордену на стінах бокових нав виконав Кароль Сагановський 1870 року. Вони були пошкоджені під час військових подій 1915 і 1920 років⁷⁵⁶.

Склепіння й стіни Чернелицького костелу були розписані й частково позолочені. На відміну від більшості домініканських храмів, розписи яких вміщують зображення про життя і діяльність святих та ченців ордену, в даному інтер'єрі на стінах знайдено залишки клейового живопису із зображеннями геральдичних мотивів, а також дванадцять живописних зображень на парапеті хору. Під п'ятами нервюру у наві і трансепті знаходяться прямокутної форми площини, розпис яких імітує мармурову поверхню теракотово-червоного відтінку. У вівтарі та лівому трансепті – знаки консекрації⁷⁵⁷.

В документах середини ХІХ ст., пов'язаних з реставрацією костелу в Мостиськах, згадується відновлення чотирьох фресок в інтер'єрі – образи св. св. Домініка і Яцка, а також два медальйони, розміщених при вході до бокових каплиць⁷⁵⁸.

⁷⁵⁴ BDK. Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkameniu. – Tarnopol, 1870. – 348 s. – S. 28, 46.

⁷⁵⁵ Krasny P. Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii... S. 154.

⁷⁵⁶ Ibidem... S. 154.

⁷⁵⁷ ЛАГУ. Чернелиця. – арх. сп. І-24-4.

⁷⁵⁸ ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-1.

Надзвичайно скупі відомості про Єзупільський костел Успіння Богородиці говорять, що він був професійно живописно оздоблений. На середину XVII ст. храм, як центр Покутської домініканської контрати, вважався найпрекраснішим костелом на Покутті⁷⁵⁹.

Інтер'єр Перемишлянського храму повністю мальований переважно стилізованим рослинним, фантазійним декором і орнаментальними мотивами: сувої, вогонь, пальмети. Розпис проектував видатний живописець Кароль Політинський, виконали – Мечислав Іваніцький та Вронський⁷⁶⁰.

На початку XX століття вівтарна частина Львівського костелу Марії Магдалени була розмальована орнаментальними композиціями в стилі сецесії. Площини стін навколо вікон заповнювалися візерунковими широкими смугами. Під вікном, розміщена в горизонтальній смузі в центрі велика пальмета, з якої виходять завитки, що складаються з дзвіночків і листя. Ці галузки-віньєтки закручуються в концентричні кола, переходячи в наступний ряд. Над вікном смуга йде по формі арочного завершення вікна. В центрі – розквітлий хрест, від якого ліворуч і праворуч відходять червоні лотоси, з котрих виникають круглі віньєтки, що складаються з переплетеного зеленого листя та червоних квітів (дзвіночків або тюльпанів). В центрі кола велика рожева квітка, обведена темно-зеленим контуром з серцевиною у вигляді зірки зеленого кольору. Ілюзорна композиція закінчується двома волютами капітелі, що спирається на колону, стовбур якої складений з вертикальних смуг орнаментів. Кольорова гама тла – тепла, рожево-вохриста. Нижня частина орнаменту складається з темно-червоних, жовтих та теракотових компонентів, прикрашених поталлю.

Вікна північної стіни частково закладені. Верхня частина – півкругла, нижня – прямокутна. Ці площини також заповнені орнаментальними композиціями. В центрі півкруглої арочної площині знаходиться пальмета, на якій стоїть квітка лотоса. Навкруги, на коричневому тлі арабесками закручені у вісімки галуззя, що складаються з листочків та стилізованих квітів вохристо-зеленого, вохристо-золотавого та рожевого кольорів.

В нижній прямокутній частині з ряду зеленкуватої арочної вежі виростають круглі свічки, помальовані поталлю та білі стилізовані квіти лотосу. Їх тонкі червоні стебла намальовані на рожевому тлі, даному в розтяжці від інтенсивно рожевого до зовсім світлого. Східне вікно закладене повністю, а його середня частина також заповнена орнаментальною композицією, побудованою симетрично. В центрі – пальмета, розвинута у промінні кристалічної форми, з котрих виростають прямі галузки, від яких внизу та вгорі відходять

⁷⁵⁹ BDK. Czołowski A. Z przeszłości Jezupola... S. 85.

⁷⁶⁰ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła... – S. 221.

⁷⁶¹ ЛАГУ. Львів. М. Магдалени. – арх. спр. Л-22-19.

червоно-зелені виноградні грона та зелені листочки⁷⁶¹. Така увага до орнаментальних мотивів костелу Марії Магдалени у Львові зумовлена насамперед тим, що візерунки виконувалися тоді, коли домініканці вже довгий час не володіли костелом. Для оздоблення фресками храмів ордену характерний акцент на сюжетно-тематичні композиції з розповідями про святих і меценатів. Орнаментальні візерунки радше акомпанували сюжетам, створюючи необхідне тло.

Дуже вдалою мистецькою справою, піднятою домініканцями, слід вважати живописну декорацію інтер'єру Жовківського костелу, виконану Каролем Політинським у 1902-1903 роках. На тлі поліхромій, впроваджених на початку ХХ століття в багатьох костелах архідієцезії, Жовківська позитивно вирізнялася монументальним характером орнаментальних і досконалістю сюжетно-тематичних мальованих композицій⁷⁶². Живопис, в більшій частині монохромний, вкривав цілковито склепіння й стіни, композиційно підпорядковуючись архітектурі і частково імітуючи стуканий декор. Спостерігаються великі частини позолоченого тла з багаторазовим повторенням стилізованого мотиву лілеї, аканту, пучків пальмового листя, каймовим орнаментом навколо отворів вікон і ніш, а також кесонами, розетами, сплетіннями гілок з листям лавру, канделябровим і цехіновим орнаментом тощо. В середохресті костелу ілюзорний купол, відкритий чотирма аркадами з кесонованими архівольтами, через які проглядається серед змар і голівок ангелів – Всевидяче Око, кітвиця, хрест і Палаюче Серце.

Прясла склепіння розписані медальйонами, в котрих рівнораменні хрести; на іншій поверхні – герби і символи домініканського ордену, а також зірки з домініканськими хрестами. В пресбітерії представлена Божа Матір на троні; на склепінні і стінах трансепту, що відносяться до життя св. Домініка в східній частині: святий воскрешає молодика; прийняття до ордену перших домініканок (блажених Діани, Цецилії, Амати); св. Домінік вітає св. Франциска; Богородиця, що вручає домініканцям розарій. В західній частині трансепту – події з життя св. Яцка: воскресіння Веслава; чудо з колоссям; втеча через Дніпро з палаючого Києва; святий, якого в Кракові вітають єпископ Івон і Лешек Чарний. На стінах – орнаментальні смуги з листям аканту, канделябрами і голівками ангелів. На склепіннях каплиць намальовані розети, букети квітів, медальйони та ін.⁷⁶³

Цікавим документом є газетна стаття в «Львівській газеті» 1944 року, котра була присвячена поліхромії Чортківського костелу і фіксувала, що попри військовий стан, ремонтні роботи в костелі продовжувалися. Вони розпочалися восени 1943 року. Частину головної нави і весь пресбітерій було вкрито поліхромією. Через весь костел проходила світло-зелена кольорова нота. В пресбітерії домінує в площинах тла пригашений салативий (селединовий) колір. Світло-зелений колір

⁷⁶² Petrus Jerzy T. Kościół P.W. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztor OO. Dominikanów (OP) zwany Conventus Regalis... – S.121.

⁷⁶³ Petrus Jerzy T. Kościół P.W. Wniebowzięcia... S. 96-97.

розділяють на кольорові поля ясні хромові ребра, пов'язані на вершині розетами з коронкового орнаменту. Поля бокових стін і склепіння ділять міцні помаранчово-жовті арки, цілковито вкриті візерунками стилізованих квітів, а також виноградною лозою з ягодами. Стіни між арками заповнені живописними сценами з історії життя ордену домініканців. Наді всім височить образ Божої Матінки з Дитятком, нижче якої напис: “Regina Ordinis Praedicatorum ora pro nobis”⁷⁶⁴.

Тринавові костели ченців на Галичині мали зазвичай триярусне освітлення, яке відіграло своєрідну роль і мало на меті концентрацію погляду відвідувачів на конкретних компонентах інтер'єру. Третій ярус освітлення виникав за рахунок інсоляції підкупольного простору каплиць (ліхтарів). Аналогічно костелам Правобережної України однонавові галицькі костели, як правило, мали два рівні інсоляції. Основний світловий акцент інтер'єрів на галицьких землях припадав на чільний вівтар, де спостерігаються від одного до чотирьох віконних отворів.

Підводячи підсумки, слід зауважити, що превалюючим склепінням на теренах Галичини можна назвати циліндричне півциркульне з розпалубками і комбіноване. Поеднання артикуляції стін ордерною системою з реберним склепінням не виняток для архітектури галицьких земель. Обрамлення певних компонентів інтер'єру пілястрами з ремінісценціями різних ордерів спостерігається в більшості костелів ченців на Галичині і починає активно впроваджуватися вже у XVII ст.

Галицькі храми не були винятком, в них також втілювалася ідея видовженого пресбітерія і короткої нави, акцентуація компонентів, пов'язаних з темою проповідання і сповіді (амвони, конфесіонали).

Вівтарні композиції костелів ченців вирізняються підпорядкованістю орденській приналежності, регулам і вимогам, й містять зображення найбільш шанованих домініканських святих з чітким рангом підпорядкування. У переважній більшості костелів можна зафіксувати симетричне попарне розташування бокових вівтарів в різьблених тумбах в оточенні скульптурних фігур.

Поряд з багато оформленими інтер'єрами таких костелів, як Жовківський (ченці), Богородчанський, Львівські (Пресвятої Євхаристії і Марії Магдалени), Самборський, Підкаменецький, Перемишлянський існували дуже бідно обладнані храми, серед яких споруди в Золотому Потоці, Бучачі, Бродах, Жовкві (черниці), Тисмениці. В останніх замість суцільних срібних шат на образах зафіксовані сукенки з тканини, майстерно гаптовані золотими і срібними люрековими нитками.

Деякі з перелічених споруд на теренах Галичини демонструють вплив місцевих, часто провінційних, шкіль, особливо це помітно в організації і оформленні інтер'єрного простору. Сюди можна віднести костели в Золотому Потоці, Бродах, Перемишлянах, Чернелиці та ін.

⁷⁶⁴ Polichromia kościoła w Czortkowie. Wieści z naszych powiatów // Gazeta Lwowska. – R. 4 (1944). – nr. 10, (13 stycznia). – S. 2.

Композиційне розташування віттарних зображень носить ярусний характер, який відмічається навіть в невисоких храмових будовах. Зазвичай, кожний з ярусів мав свої характерні особливості, прийоми художнього вирішення, колорит. Уніфікація торкалася насамперед формату, в який вписувалися образи того, чи іншого ярусу. Часто зображення святих нижнього ярусу містилися у квадратних чи прямокутних невеликих позолочених рамах і виставлялися на менсах (престолах) бокових віттарів. Цей же рівень містив невеликі скульптурні композиції, значні за розміром обсягово-просторові фігури встановлювалися на підлозі (Мостиська, Богородчани та ін.). Акцентованим центром віттаря виступав завжди середній ярус, де розміщувалися основні віттарні композиції з образами святих, яким присвячувалися віттарі, обрамлені великими різьбленими з дерева або стуківими рамами, вкритими кольором і позолотою. Як правило, у головному віттарі містилося зображення Господа або Діви Марії, пов'язане з титулатурою костелу, бокові віттарі могли бути присвячені домініканським: Домініку, Яцку, Томі Аквінському, Альберту Великому, Вікентію Феррарію, Катерині Сієнській, Ружі Ліманській, Чеславу, Петру-мученику; загально християнським святым: Марії Магдалені, Анні, Антонію Падуанському, Іуді Тадею, Миколаю та ін. Найбільш значні і шановані у кожному костелі зображення оздоблювалися срібними суkenками, або срібними компонентами – символами того чи іншого святого.

В інтер'єрах галицьких храмів немаловажну роль відігравали розписи на стінах і склепінні із зображенням історичних подій з життя ордену і домініканських святих. У порівнянні з костелами Правобережної України, де розписи стін вкривали тільки певні фрагменти стін і склепінь, внутрішній простір майже кожного храму на Галичині включав розписи килимового характеру, що, як правило, вкривали більшість поверхонь стін і склепінь, серед яких переважали сюжети і символи орденської приналежності на орнаментальному тлі. На відміну від парафіяльних костелів, де в розписах орнаментальним візерункам відводилося чільне місце, домініканські храми містили сюжетно-тематичні композиції із зображенням конкретних чернечих і світських персонажів.

Підсилює єдність звучання і створює гармонійну атмосферу сакрального простору конкретної споруди застосування однакових або споріднених матеріалів (різьблене дерево, позолочене срібло, etc.). Розміри полотен, техніка виконання, обрамлення, основні та другорядні компоненти свідомо уніфікувалися з метою досягнення єдиного символіко-образного звучання. Біле забарвлення стін в деяких домініканських храмах, на тлі яких розміщувалися кольорові іконописні зображення у дерев'яних або стуківих різьблених тумбах віттарів – вдало знайдений й глибоко продуманий художній прийом, який сприяв концентрації почуттів, глибокій контемплляції, зосередженню уваги віруючих на сюжетах і постатях святих.

**Особливості художньо-композиційного
рішення інтер'єру**

№ п/п	Назва місцевост
1	Чарторийс (обсервант)
2	Луцьк

№ п/п	Назва місцевості
24	Тиврів

№ п/п	Назва місцевості
44	Підкамінь

Костели ченців, про які не знайдено відповідної інформації, не включено в таблицю.

Розділ V

СТИЛІСТИКА Й МЕТАФОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ МИСТЕЦЬКОЇ СПАДЩИНИ ОРДЕНУ

V.1. Архітектонічна метафорика сакральних забудов ордену

Метою даного підрозділу є спроба аналізу символіко-образних основ організації сакрума в архітектурі домініканських храмів на території України XVI-XIX століть. Тематика такого характеру, стосовно конкретно взятого католицького ордену практично мало зустрічається у наукових працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Сакральним прийнято вважати мистецтво, теми якого породжені та інспіровані духовною істиною і свідчать мовою візуальних символів про Божественне першоджерело. Жодне мистецтво не заслуговує цього епітету, якщо його форми не віддзеркалюють духовного бачення, характерного для тієї чи іншої релігії. Кожна форма виступає носієм властивої їй якості буття. Релігійне мистецтво може набувати світських рис, як, наприклад, у творах епохи бароко. Духовний зміст і сакральна тематика проступають у світських по формі художніх зразках. Але автентично сакральним вважається мистецтво, де духовне бачення неминуче знаходить своє втілення в особливій формальній мистецькій мові, яка покликана якнайповніше розкривати глибокий зміст, семантику віри. Тому будь-яке сакральне мистецтво базується на науці форм та притаманній формам символіці. Традиційна символіка ніколи не існує поза красою, бо відповідно до духовного погляду на світ, краса предмета – це прозорість його екзистенціальних оболонок. Традиція передає у спадщину священні зразки, діючі норми й канони, і вже цим гарантує духовну обґрунтованість форм. У традиції міститься таємна сила, що створює стиль, який не можна наслідувати поверхнево, бо він утворюється силою Духа, котрий зсередини інспірує цей стиль. Християнське мистецтво має тільки одну мету – преображення людини і світу, залежного від людини, завдяки їх співучасті в Христі⁷⁶⁵. Часом, завдяки стильовим нашаруванням, на перший погляд важко зрозуміти глибокий зміст, закладений у сакральні мистецькі форми. Проте, духовно-релігійна метафорика, що наповнює архітектуру храмів потребує більш глибокого вивчення.

Простороформує, або ширше – просторотворче завдання архітектора сакральної забудови починається зі світоглядної, світотлумачної площини, причому чуттєвість (“праксіс”) стоїть на

⁷⁶⁵ Буркхардт Т. Сакральное искусство Востока и Запада. Принципы и методы. – М.: «Алетейа», 1999. – С. 12.

одному рівні з онтологічністю (“теорія”) священного. Архітектура храму – це втілення певної моделі світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світогляду, світотворення. Форми і стилі – архітектурні вирази, знаки та символи цих втілень⁷⁶⁶.

Концептуальна система творчого мислення творця архітектурної споруди та її наповнення у своїй основі метафоричні. У творах архітекторів своєрідно проявляються ознаки і особливості людського мислення, сприйняття, бачення, уявлення про простір, матерію, час.

Відомо, що різні народи неоднаково сприймають ці фактори. Можна знайти різницю національного сприйняття різних елементів архітектурної форми, середовища, простору, композиції, пластичних і кольорових форм. Психологічний склад націй впливає на живучість багатьох традиційних форм і елементів, зумовлених історичним досвідом архітектурної творчості. Сутність світогляду й світосприйняття знаходить прояв у вимогах до формування архітектурного середовища, житла, громадських споруд, у естетичних уподобаннях, взаємодії архітектури з іншими видами творчості.

Одна з головних особливостей семантики храмового будівництва домініканців містилася саме у Марійній духовності ордену, котрий вирізнявся винятковою пошаною до Божої Матері. Марійний культ почав поширюватися в Західній Європі з епохи раннього середньовіччя. Вже у п'ятому столітті зводилися храми, каплиці, створювалися мистецькі шедеври, складалися пісні й вірші на честь Марії, а після другого Нікейського собору 787 року, котрий закликав вірних до звертання до Діви Марії в довірливій молитві, зародилося споглядання й милування через витвори мистецтва прекрасного образу Мадонни.

В духовному житті монахів домініканського ордену, заснованому у 1215 році св. Домініком, велику роль відігравало моління на вервиці (розарії). За легендою сама Діва Марія через засновника ордену св. Домініка подарувала людству молитву на вервиці. Звернення Архангела Гавриїла під час Благовіщення: “Радуйся, Маріє...”, проказане на кожній намистинці вервиці є символічною ружею, що складається до ніг Пречистої Діви. Багаторазове вітання утворює букети білих, червоних та золотих троянд. Тому засновника ордену, св. Домініка, часто зображують з вервицею за поясом та зі Святим письмом в руках – символом високого рівня науки проповідницького ордену, який виховав вчених-теологів світового рівня (Тому Аквінського, Альберта Великого, Катерину Сієнську та ін.).

Марійна духовність віддзеркалювалася не тільки у спорудженні окремих каплиць, віттарів, але й в наданні своїм храмам імен, пов'язаних з життям Пречистої Діви і таємницями втілення через неї Божого Сина. У Летичеві – “Успіння Пресвятої Діви Марії”, Барі – “св. Анни і Покрова Божої Матері”, Шарівці – “Благовіщен-

⁷⁶⁶ Криворучко Ю. Тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури України // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар.наук.конф. – Львів, 2001. – Т. 2. – С. 288.

ня”, Кам’янець-Подiльських домініканок – “Непорочного зачаття” (пiзніше “св. Михайла Архангела”), Сидорові – “Пресвятої Дiви Марії” та iншi. Території Волині i Київщини теж мали шість храмiв, присвячених Дiви Марії: Бишiв i Тарговиця – Божої Матері Розарію, Луцьк i Чорнобиль – Успiння Богородиці, Острог – Пресвятої Дiви Марії, Яловичі – Офірування Пресвятої Дiви Марії, Старо-костянтинiв – Матері Божої Громничої (Очищення Богородиці).

Галичина дещо вiдрiзнялася вiд Подiлля, Волині i Київщини, де переважна бiльшiсть костелiв носила iм’я Божої Матiнки. З тридцяти трьох домініканських храмiв на теренах Галичини тiльки вiсiм було присвячено Богородиці: Белз (черниці) – Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці; Богородчани – Вiдвiдини Марією св. Єлизавети; Єзупiль, Червоноград, Язловець, Снятин i Жовква (ченці) – Успiння Богородиці.

Ці костели вирiзнялися свiтлим i пiднесеним зовнiшнiм образом, вiдповiдним присвяченню Богородиці, що досягалося за допомогою вiдповiдних художньо-композиційних засобiв: пофарбування фасадiв споруд у бiлий або свiтлi, нiжнi кольори, розмiщення Марійних символiв в зовнiшнiх та внутрiшнiх обсягово-просторових архiтектурних компонентах, розташування розписiв, що зображують Богородицю, в нишах над головним порталом (Летичiв, Мурафа). Фасад Барського храму характеризується чистотою, витонченiстю й пiднесенистю, якi пiдкреслюються кольоровою гамою – бiлими стiнами й декоративним оздобленням та нiжно-перламутровим дахом.

Иснували костели, якi мiстили поряд з iменем Матiнки Божої ще одне присвячення, наприклад, Буськ – Успiння Богородиці i св. Юра, Золотий Потiк – Народження Дiви Марії i св. Стефана, Ляхiвці – св.Трiйці, св. св. Апостолiв Петра i Павла i Успiння Богородиці; Солобкiвці – св. Йосипа, Улюбленця Пресвятої Дiви Марії; Пiдкаминь – Успiня Богородиці i Пiдвищення св. Хреста та iн.

Проте, спостерiгаються титулатури, пов’язанi з iменами святих, патронiв, бенефакторiв, меценатiв або засновникiв костелу (Тиврiв – св. Михайла Архангела, на честь Яна Мiхала Калетинського; Чорткiв – св. Станiслава, на честь Станiслава Гольського; Ляхiвці – св. св. Апостолiв Петра i Павла, на честь Павла К. Сенюти; Жовква (черниці) – св. Андрія, на честь Андрія Висоцького; Золотий Потiк – Народження Дiви Марії i св. Стефана, на честь Стефана Потоцького; Тисмениця – св. Миколая, на честь Миколая Потоцького; Яворiв – св. св. Апостолiв Петра i Павла, на честь Петра Мiлевського i т. iн. В iнших випадках храми присвячувалися найбільш улюбленим святим християнської церкви.

Кам’янецький, Смотрицький i Белзький (ченці) носили iм’я св. Миколая, моцi якого дотепер знаходяться пiд опiкою братiв-домініканцiв в iталійському мiстi Барі. Вiдповiдно змiнювалася образнiсть храмiв, набуваючи рис, за якими прочитувалося

присвячення, кольорова гама ставала більш насиченою, активною (Чортків, Кам'янець-Подільський та ін.). Територія Галичини мала достатню кількість храмів, присвячених саме домініканським святим: Мостиська і Самбір – св. Катерини; Рогатин – св. Яцка; Тернопіль – св. Вікентія Феррарія. На інших українських територіях тільки Овруцький храм мав поряд з іменем Успіння Богородиці присвячення св. Яцку.

Два галицьких храми було присвячено Пресвятій Євхаристії (Коломия, Львів), водночас костели на землях Волині, що носили ім'я Бога, мали титулатуру Пресвятої Трійці.

Водночас, елементи, які вказували на поклоніння Мадонні, також спостерігалися на фасадах храмів, присвячених іншим святим. Так, головним в ансамблі скульптурного оздоблення вхідної вежі-дзвіниці костелу отців-домініканців у Кам'янці-Подільському є велике, у повний зріст, обсягово-просторове зображення Матінки Божої Скорботної. Чільний фасад храму у Сидорові також увінчує динамічна фігура Богородиці. На головних фасадах Летичівського і Мурафського храмів містяться розписи із зображенням Богородиці. У переважній більшості інтер'єрів великий образ Діви Марії з Дитятком розташовується у головному вівтарі (Летичів, Чернелиця, Коломия, Невірків, Яловичі, Луцьк, Ляхівці, Старокостянтинів та багато інших). Марійна символіка наповнювала домініканські храми в різних варіаціях виконання (ружі, лілеї, монограми). Незважаючи на велику розмаїтість титулатур костелів, слід зазначити, що переважна більшість архітектурних споруд ордену відносилася до першої групи і віддзеркалювала Марійний характер духовності братів-домініканців.

Переконаливий попередній приклад розкриває певну залежність вигляду костелу від його титулатури і підтверджується тим, що витоки сакрального мистецтва лежать у християнському натхненні, котре походить від образів Христа й Богоматері, які по суті мають трансцендентну природу. У створенні храму закладено життєво необхідне злиття ремісничого (мистецького) символізму з правдами християнської віри. Церква потребувала художньої творчості для того, щоби вратися у візуальні форми і, засвоюючи ремесла, напувалася духовними потенціями, що в них містилися.

Як вже зазначалося, нерідко в домініканських костелах можна спостерігати різницю між кам'яним або цегляним склепінням над видовженим хором і дерев'яною площиною стелі корпусу нав. Таку неподібність між ними спостерігаємо в костелах ченців у Сокільці⁷⁶⁷, Шарівці⁷⁶⁸, Овручі⁷⁶⁹, Невіркові⁷⁷⁰, Камені-Каширському⁷⁷¹ та ін.

⁷⁶⁷ КІДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 264.

⁷⁶⁸ КІДМА. – Ф. 685. – Оп. 4, справа № 21, 1823 рік. – С. 282 зв.

⁷⁶⁹ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. №467а, Візити Овруцького домініканського костелу за 1821 р. – С. 2.

⁷⁷⁰ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. №290, Візити Невірківського домініканського костелу за 1819 р. – С. 1.

⁷⁷¹ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. №538, Візити Камінь-Каширського домінік. костелу за 1823 р. – С. 2.

Мiсце, де знаходилися вiряни було бiльш аскетичним у порiвняннi з витончено вишуканим склепiнням головного вiвтаря, пiд яким молилися ченцi. Про це спiвставлення Я. Рiкверт писав, що найпервиннiшою знайомою нам формою освяченого мiсця є святе дерево i святий камiнь, зiбранi в одному мiсцi, свiт в мiнiатюрі: те, що росте i вмирає, поєднане з тим, що стале i незнищувальне⁷⁷².

Пресбiтерiй i ченцi, що в ньому знаходилися, вiддзеркалювали все духовне (sacrum), вiряни вiдносилися до матерiального свiту i мали перебувати в iншому, бiльш заземленому просторi (profanum). Першi молилися (oratores), другi працювали на них (laboratores). У бенедиктинцiв i цистерсiв монастирський костел слугував тiльки ченцям, для вiрних будувалися окреми храми. В мендикантських костелах вiруючi отримали гiдне, вiдповiдно до їх еклезіологічної вартостi, архітектонiчно встановлене мiсце⁷⁷³. Таким чином, розбiжнiсть мiж пресбiтерiєм i навою, влаштованими в костелі порiзному, стає цiлком зрозумiлою i виступає як один з засобiв виризнення i реалiзацiї iдеї Нової Церкви. Ця iдея була впроваджена через мендикантські згромадження i широко розповсюдилася насамперед в архiтектурi мiських сакральних споруд⁷⁷⁴.

Домініканські забудови не були виключенням, бо в них постійно звучить iдея антропологічної iнтерпретацiї архiтектури, аналогiї мiж храмом i Тiлом Христа, iдея духовної єдностi Всесвiту, синтез надприродних та матерiальних начал. Завдяки архітектонiчній метафорицi Церква набуває антропологічного вимiру. Св. Августин вважав, що нава уособлює тiло, а вiвтар – душу. Деякi середньовiчнi лiтургiсти, наприклад, Дуранд iз Мена i Гонорiй з Отена, порiвнюють план собору з фiгурою Розп'ятого: Його голові вiдповiдає апсида з вiссю на Схiд, розкинутi руки – це трансепт, тулуб i ноги покояються у наві, а серце й голова вмищуються у головному вiвтарі. Дуранд з Мена

Лiвостороння асиметрiя апсиди головного вiвтаря в Кам'янецькому костелі. НIAЗ «Кам'янець».

⁷⁷² Rykvert J. Ornament ist kein Verbrechen // Architektur als Kunst. – Kohn, 1983. – S. 51; Skibiński Sz. Architektura zakonów żebrzących jako urzeczywistnienie idei Nowego Kościoła. // Nasi Dominikanie. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 23.

⁷⁷³ Skibiński Sz. Architektura zakonów żebrzących... S. 25.

⁷⁷⁴ Ibidem... S. 27.

констатує, що матеріальна архітектонічна церква своїми компонентами, які має в розпорядженні, наслідує людське тіло. На думку св. Августина, Соломон створив храм, як образ Церкви і Тіла Христового. Як стверджує Феодорит, храм Соломона є прототипом усіх церков, побудованих у світі⁷⁷⁵. Можна зробити ще одне припущення стосовно розміщення серця Христа. Якщо Його голова знаходиться в головному вівтарі, то серце має бути у найближчому до пресбітерія місці, саме там, де, як правило, знаходяться віруючі. Це припущення не суперечить правдам християнської віри, що Ісус завжди тримає вірних у своєму Серці, а також, що всі віруючі є членами містичного Тіла Христа, яке і є правдивою Церквою. Тоді стають зрозумілими свідомі порушення архітекторами симетрії головного вівтаря, котрий нагадує схилену голову Ісуса на хресті (Кафедральний та домініканський костели у Кам'янці-Подільському). Про невідповідність такого розташування головного вівтаря свідчить те, що всі порушення його ритмічних пропорцій вказували, що голова Ісуса під час смерті впала ліворуч.

В залежності від ідеї будівничих асиметрія, що нагадувала схилену голову Христа, могла простежуватися як зовні, так і в інтер'єрі. Так, наприклад, гранчастий пресбітерій костелу в Рогатині⁷⁷⁶ має сильний нахил у лівий бік, що прочитується не тільки всередині, а й зовні храму, але найбільш виразно виступає на плані. Лівостороння асиметрія спостерігається у розташуванні контрфорсів пресбітерія плану старого костелу в Острозі⁷⁷⁷. В Чарторийському храмі всі забудови, що оточують пресбітерію мають лівосторонній нахил і розміщення⁷⁷⁸. Незначна асиметрія в розташуванні вікон головного вівтаря спостерігається в забудові Червоноградського костелу. Можна впевнено стверджувати, що така глибока ідея ототожнення архітектоніки сакральної споруди з тілом Христа простежується тільки в найстарших за часом забудови костелів (XVI – поч. XVII), і то не у всіх. Пізніші забудови представлені цілковито симетричним пресбітерієм, що може бути й результатом наступних перебудов і, водночас, мати інші причини.

Сакрум християнської споруди не може бути нейтральним. Кожним своїм компонентом він покликаний створити духовну й матеріальну атмосферу для благодаті переживання Євхаристичної Жертви Ісуса, що відбувається під час літургії, яка має кілька сходинок натхнення. Твори образотворчого, декоративно-ужиткового

⁷⁷⁵ Буркхардт Т. Сакральное искусство ...С. 57.

⁷⁷⁶ Слободян В. Храмы Рогатинщины. – Львів: Логос, 2004. – С. 205.

⁷⁷⁷ ЛАІУ. Острозький костел.

⁷⁷⁸ Betlej A. Działalność budowlana jezuitów oraz Pawła Giżyckiego // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – S. 266.

та музичного мистецтв зливаються з Божественною лiтургiєю i створюють єдину атмосферу, необхідну для переживання Євхаристiї, глибокої контемпляцiї перед поєднанням з Богом у Святому Причастiї. Лiтургiя впливає на характер складових сакрального простору, де розгортається трагедiя Смертi й Воскресiння Спасителя. Зовнiшнє й внутрiшнє храмове оточення покликано увiковiчити саяво Євхаристичної Жертви. Це, передусiм, архiтектонiка хрестоподiбної споруди. Форма храмiв символiзувала первинну матерiю та її трансформацiю за допомогою Хреста (*crucibilum*), ознаки терпiння. У горнилі терпiння первинна матерiя терпить i вмирає, щоб вiродитися очищеною, одухотворено-натхненною.

Хрестоподiбна форма найстарших за часом зведення храмiв (Язловець, Шарiвка, Летичiв) майже завжди надавала простору рухливого характеру. Головна нава виступала як символ довгого паломництва до вiвтаря, до Святого мiсця. Перехiд вiд нав до пресбiтерiї мав насамперед значення звiльнення вiд тiлесних прив'язань. У пiзнiших (Тиврiв, Мурафа, Смотрич, Соколець, Солобкiвцi) домініканських костелах iз збiльшенням висоти споруд рух паломника до головного вiвтаря доповнюється рухом догори, до раю, до неба. Характерною особливiстю домініканських споруд було скорочення нави i видовження пресбiтерiї, що мало теж символiчний характер. Брати-проповiдники через постiйне i активне проголошення Божого Слова, через таїнство поєднання з Богом пiд час сповiдi, через довіру власного духовного життя i своїх вiрних Божiй Матiнцi, давали зрозумiти, як iстотно скорочується цей шлях. Це вiддзеркалювалося в особливостях органiзацiї сакрума в храмах ченцiв: нава ставала коротшою, пресбiтерiї довшим, але можна спостерiгати й iншi трактування органiзацiї простору.

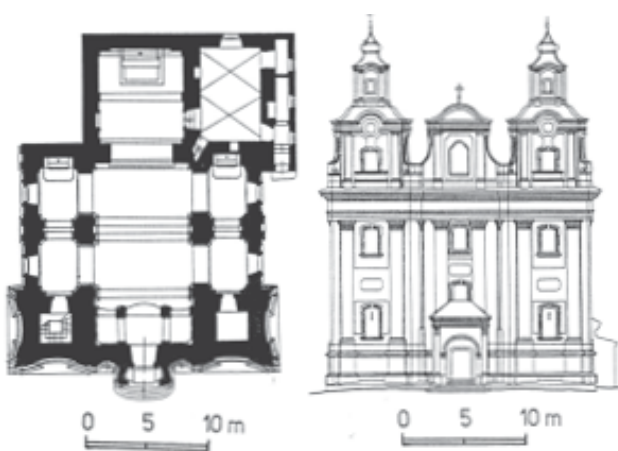
Голова Христа, який порiвнювався з непереможним Сонцем (*sol invictus*), знаходилася у головному вiвтарi, який переважно був зорiєнтований на схiд. Аналогiчну орієнтацiю мали домініканські костели у Сокильцi, Солобкiвцях, Чарторийську, Летичевi, Шарiвцi, Барi, Мурафi, Кам'янцi-Подiльському. На Волині тiльки три костели – Чарторийський, Старокостянтинiвський та Камiнь-Каширський мали розташування головного вiвтаря на схiд. Костели ченцiв на Галичинi в основному також були орієнтованi головним вiвтарем на схiд (Богородчани, Белз, Мостиська, Львiв (Пресвятої Євхаристiї), Пiдкамiнь, Тернопiль, Червоноград, Чернелиця та iн. Проте iснували винятки: храми у Смотричi, Луцьку, Тульчинi та Тивровi мали пiвденну орієнтацiю головного вiвтаря, домініканок у Кам'янцi-Подiльському, Невiрковi, Ляхiвцях, Овручi, Белзi (черницi), Перемишлянах – захiдну, що обумовлювалося особливостями ландшафту та характером мiської забудови. Хрестоподiбна система яскраво визначена у базилікальних спорудах ордену дякуючи трансепту; псевдобазилікальний й заловi храми досягають

аналогічного семантичного звучання за рахунок бокових каплиць, що відіграють роль трансепта (домініканців у Кам'янці-Подільському, Летичеві, Шарівці та ін.).

Більшість храмів домініканського ордену побудована на основі відомої архітекторам із часів античності гармонійної пропорції ділення цілого на нерівні частини, званої “золотий перетин”. Термін виник завдяки Леонардо да Вінчі, котрий проілюстрував книгу засновника нарисної геометрії й учителя талановитого П'єро делла Франческо – Луки Паччолі “Божественна пропорція”. У книзі, виданій у Венеції у 1509 році, гармонія “золотого” числа дається символічно. Ціле – це Святий Дух, великий відрізок – це Бог Отець, малий – Бог Син⁷⁹. Саме Трійця лежить в основі гармонійного начала всього, що існує і, в тому числі, сакральних архітектурних споруд. Пропорційні співвідношення довжини, ширини й висоти храмів (Мурафа, Невірків, Тульчин, Луцьк, Чортків, Тиврів, Белз, Золотий Потік, Львів, Тернопіль та ін.) ідеально співпадають із каноном “золотого перетину”. Однопростірні храми Овруча, Любара, Летичева, Язлівця, Шарівки, Сидорова, Жовкви, Перемишлян, Чернелиці у деяких випадках повторюють цю пропорцію, в інших максимально до неї наближаються. Невелика розбіжність виникає з причини пізніших незначних перебудов. Проте, в основі прочитується первісне свідоме застосування світлої філософії Божественних пропорцій та їх символічного трактування. Сакральний простір також уособлює розуміння людиною космосу у малих вимірах, “макрокосму” у “мікрокосмі” і є своєрідним прототипом Небесного Єрусалиму.

Як приклад символічної тридільності, що відповідала Святій Трійці і активно застосовувалася у процесі будівництва і оформлення інтер'єрів костелу, можна розглянути волинський храм домініканців у містечку Козин. В історичному архіві Санкт-Петербурга вдалося розшукати кресленик, що містить свідоцтво перетворення маленького домініканського храму у Козині

*Козинський костел. Проект відбудови 1936 року.
Рис. Є. Ришкевича. З архіву Польської
Академії Наук.*

⁷⁹ Урсу Н.О. Золотий перетин у композиції // 36.наук.праць КПДПУ. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Вип. 3. – С. 62.

Волинської губернії на православну церкву, виконаний у кольорі акварельними фарбами помічником архітектора А. Поповим і датований 1839 роком. Проект перебудови було здійснено через 7 років після скасування осередку ченців⁷⁸⁰. Він зберігає основні риси базилікальної першобудови, яка виникла у 1776 році під іменем св. Іоанна Хрестителя і св. Станіслава завдяки бенефакторству родини Тарновських⁷⁸¹. Храм зведено у стилі пізнього бароко без трансепту з головним входом, орієнтованим на південь і фланкованим двома вежами. Цифра три, присвячення Святій Трійці, звучить у всіх великих і малих пропорційних членуваннях храму: головний фасад триярусний по горизонталі і тричастний по вертикалі, тринавове ділення корабля костелу, по три пілястри фланкують головний вхід і т. ін. Незважаючи на передачу храму православній спільноті споруду не вдалося зберегти, зараз вона лежить в руїнах. Переважна більшість архітектонічних структур домініканців має триярусне і тричастне членування головного фасаду, нерідко також це підкреслюється тринавовим діленням основного об'єму.

Особливе місце відіграє ніша головного фасаду, притаманна більшості домініканських споруд на Поділлі. У сакральній архітектурі ніша символізує форму Свята Святих, це змістовний і композиційний центр головного фасаду, місце Богоявлення, незалежно від того, представлене у ній те чи інше зображення, як образ Богородиці в Летицькому й Мурафському храмах, чи вона не містить жодної ознаки, крім чисто архітектурної форми. Образ ніші відтворює план прямокутної базилики з напівкруглим апсидальним завершенням⁷⁸². Портал із нішею – це зовнішній іконостас, який одночасно і приховує й проявляє таємницю Свята Святих, характер присвячення храму тощо.

Окрім глибокого теологічного і філософського звучання організації сакрума домініканських святинь, можна відмітити безліч символічних компонентів, котрі вказували на приналежність храму до конкретного католицького згромадження. На фасаді храму львівських домініканців, зліва, на рівні першого поверху розташований різьблений з каменю горельєф, що уособлює зміст діяльності отців – на закритій

Пес зі смолоскипом на порталі костелу Кам'янецьких домініканців. Фото автора.

⁷⁸⁰ РДЦА у Санкт-Петербурзі. Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 644. – Костел домініканський, перетворений в православну церкву в м. Козин, 1839

⁷⁸¹ Wołyniak (M.J. Giżycki). Wykaz klasztorów... 1923. – Cz. 2. – S. 101.

⁷⁸² Буркхардт Т. Сакральное искусство Востока и Запада. Принципы и методы. – М.: «Алетейя», 1999. – С. 94.

книзі Євангелія лежить великий пес, котрий в пащі тримає палаючий смолоскип. Таке ж декоративне, тільки горельєфне зображення пса зі смолоскипом, як емблеми ченців-домініканців, містить перший ярус порталу Кам'янець-Подільського храму. Смолоскип вказує на негасиму просвітницьку й проповідницьку діяльність ордену. Пес символізує виключну відданість і особливу вірність Богові (*domini canes* – пси Господні). Одночасно герб висловлює подвійну енігматику призначення ордену: оберігати церкву від ересі і просвіщати світ проповіддю істини⁷⁸³. Часто зображення смолоскипу могло використовуватися самостійно, як, наприклад, на головному фасаді Богородчанського та Чернелицького костелів, Львівського Пресвятої Євхаристії або в інтер'єрі Кам'янець-Подільського. На території Старого міста Кам'янця продовжують знаходити старі цеглини з відбитком лапи пса, що дозволяє зробити припущення про існування в ченців цегельні, хоча документальних підтверджень знайти не вдалося. Лапа пса могла бути своєрідною печаткою, підписом, котрий свідчив про походження цегли і про відповідальність виробника за якість власної продукції.

Ще один символ, притаманний виключно домініканцям, бачимо в оформленні зовнішнього і внутрішнього простору забудов. Це знаменитий домініканський хрест, з лілеями, як символом чистоти, на кінцях. В капітелях фасаду та інтер'єру Чарторийського костелу цей хрест міститься на тлі хоругв. В Богородчанському костелі символ домініканського хреста викладений кахлями на підлозі [Фото 23].

Домініканський хрест в композиції образу Божої Матері, званої «Гетьманкою», з Жовківського костелу.

В Жовківському – знаходиться над вівтарем Матінки Божої, званої «Гетьманкою», а також на склепінні головної нави і в орнаментальних розписах, що вкривають площини стін. Розписи склепіння Белзького храму також містять домініканські хрести з лілеями. Чорно-білий хрест, як і одяг домініканців, присутній в розписах храму ченців в Підкамені і Перемишлянах, його інтерпретація в золотому кольорі – на амвоні й головному вівтарі Чортківського та Летичівського костелів тощо. Цікавим представляється часте використання хреста з лілеями в

⁷⁸³ Урсу Н.О. Символіко-образні й художньо-композиційні особливості сакральної пластики домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Наукові записки. – Серія : мистецтвознавство. – Тернопіль, 2001. – № 2 (7). – С. 98 – 100 з іл.

Краків. Костел Пресвятої Трійці. Фриз з мотивом лілеї. За М. Шимою, 2003 р.

Зображення домініканського хреста з лілеями у фрескових розписах храмового інтер'єру Язлівця.

якості знаків консекрації домініканських храмів (Чернелиця, Ялівець та ін.).

Лілея, як знак чистоти, притаманна св. Домініку, зустрічається не тільки в поєднанні з домініканським хрестом і на зображеннях засновника ордену. В найстарших костелах ченців XIII і XIV ст. на території Польщі – Кракові, Познані, Вроцлаві та інших, геральдичну лілею можна побачити в аркатурних фризах, що оперізують фасади⁷⁸⁴. Причину появи аналогічних фризов дослідив польський науковець А. Гжибковський в рішенні провінціальної капітули, яка, рекомендуючи підлеглим собі монастирям оздоблення храмів цим специфічним декором, безсумнівно повинна була керуватися певними важливими передумовами. Звідси напрашується висновок про важливість ідейного змісту даної форми фризу. Мотиви лілеї і корони, що містяться у фризах, вчений розшифрував, як символ Еклезії і додав, що в цьому випадку лілея могла додатково означати проповідницький орден і бути атрибутом його засновника, оголошеного святим у 1234 році. З цього погляду семантична природа фризу може бути окреслена, як специфічно домініканська⁷⁸⁵. На теренах України аналогічні фризи не зустрічаються тому, що не збереглися забудови ордену першої хвили фундації, як це бачимо в Польщі. Виключенням виступає стилізований варіант мотиву, викладений різнокольоровою дахівкою у вигляді риб'ячої луски на неоготичному костелі

Домініканський хрест, викладений дахівкою на Чортківському костелі. Сучасний вигляд. Фото о. М. Мілавицького ОР.

⁷⁸⁴ Szyma M. Fryzy z motywem lilii w kościołach dominikańskich w Polsce // Nasi Dominikanie... – S. 95.

⁷⁸⁵ Grzybkowski A. Early Mendycant Architecture in Central-Eastern Europe. The Present State of Research // Arte Medievale. – № 1, 1983. – S. 143; Szyma M. Fryzy z motywem lilii... S. 96.

в Чорткові. Фриз на кшталт корон можна зафіксувати на фасаді Белзького костелу отців. Мотив лілеї в костелах ченців на українських землях мав різні варіації використання: від фронтона чільного фасаду у вигляді лілеї (Чарторийськ), латерни центрального куполу Львівського храму Пресвятої Євхаристії, масверків вікон (стара забудова в Острозі, Золотий Потік, Чернелиця), розписах стін і склепінь (Богородчани, Белз, Жовква, Тернопіль), ліпнині та різьбленнях головних і бічних вітарів (Золотий Потік, Перемишляни, Снятин, Підкамінь, Сидорів, Чортків), в срібних і золотих оздобленнях суконь у вітарах на зображеннях Діви Марії і св. Домініка (Пресвятої Євхаристії у Львові, Кам'янці-Подільському). Окрім того, часте використання саме цієї квітки в спорудах Марійного ордену мало інше коріння. Лілея була ознакою і виступала як символ Богородиці, котру часто називали Прекрасною Небесною Лілеєю.

Нерідко в костелах Руської домініканської провінції можна було зустріти виконаний в різних техніках символ св. Яцка Одровонжа – родинний герб у вигляді підкови (Богородчани, Кам'янець-Подільський, Жовква, Підкамінь та ін.). В Богородчанському костелі він зустрічається кілька разів у різних інтерпретаціях, поєднаний з іншими символами, як, наприклад, з птахом, котрий тримає в дзьобику овальний предмет.

Скульптурні і фрескові зображення часто розповідають про історію домініканців. Як приклад, можна роздивитися скульптуру фасаду Кам'янець-Подільського костелу, яка ілюструє епізод з життя св. Яцка, коли він, утікаючи з Києва від переслідування татар, змушений був відірватися від виконання священницьких обов'язків,

*Герб св. Яцка Одровонжа на бокових дверях пресбітерія в Богородчанах. Сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького ОР.*

Скульптура св. Яцка з монстранцією і фігурою Матінки Божої з Дитятком. Львівський костел Пресвятої Євхаристії. Фото М. Жарких.

про що свiдчать його вбрання i накинута на шию стула. Пiд страхом небезпеки св. Яцек вирiшує забрати з собою i зберегти дароносицю з Євхаристичним Тiлом Исуса Христа. Коли вiн вибiгав iз храму, почув голос, що прозвучав з бiчної нави: “Яцку, Сина береш, а Матiр залишаєш?” До нього зверталася статуя Дiви Марiї з Дитятком Исусом на руках. Св. Яцек здивовано вигукнув, що не зможе пiдняти i винести важку скульптуру, але у вiдповiдь почув, що фiгура нiчого не заважить. Тому скульптурне зображення св. Яцка на порталi є трифiгурною композицiєю. Святий тримає на руках скульптуру Матерi Божої, котра, у свою чергу притискає до серця рiдне Немовлятко. Исус на знак повної довiри рятувниковi поклав руку св. Яцку на голову. В правiй руцi, яка не збереглася, святий тримав дароносицю з Тiлом Христа. В цiй розповiдi та скульптурних зображеннях залишається для потомкiв пам’ять про особливий культ Євхаристiї i Матерi Божої, притаманний св. Яцку⁷⁸⁶. Таку ж саму за змiстом скульптуру можна побачити на головних фасадах Львiвських костелiв Пресвятої Євхаристiї та Марiї Магдалени, а також в головному вiвтарi Летичiвського храму⁷⁸⁷.

Основний акцент каплицi св. Домiніка в костелi Кам’янця – це фресковий розпис, що вкриває стiни й склепiння i мiстить зображення-розповiдь про життя ченцiв, про чудесне звiльнення з ув’язнення одного з родини Потоцьких, здiйснене за посередництвом засновника ордену – св. Домiніка, котрий намальований на склепiннi у небi, на хмарах, в оточеннi ангелiв, що допомагають святому i тримають у руках символи християнської вiри (хрест, квіти i т. iн.). Четверо домініканцiв, якi зображенi стоячими на балконi, оточеному балюстрадою, звертаються до св. Домiніка з молитовним проханням, отримуючи у вiдповiдь допомогу i благословення покровителя ордену. Змiст фрескової розповiдi, що зображує конкретну, але, на жаль, ще нез’ясовану науковцями подiю, та авторство розпису, потребують дослiджень⁷⁸⁸. Майстернi розписи з сюжетами з життя домініканцiв вкривають стiни i склепiння костелiв у Золотому Потоцi, Белзi, Тернополi та iн.

Інтер’єр пiдпорядковувався хрестоподiбнiй символiцi архiтектурних споруд i вiддзеркалював космологiчнi вимiри зовнiшньої оболонки. Характер інтер’єрного оздоблення, можливiсть частiшої його змiни та вдосконалення, часто призводила до стильового неспiвпадiння зовнiшнього вигляду, змiстового й декоративного наповнення костелу всерединi. Нерiдко спостерiгаємо, як пiсля довготривалого зведення основного корабля споруди, у зв’язку з змiною стилю або мистецьких напрямкiв, інтер’єр наповнювався сакральними компонентами бiльш сучасного характеру (Смотрич, Бар, Кам’янець-Подiльський, Шарiвка та iн).

⁷⁸⁶ Zaleski Wincenty, ks. Święci na każdy dzień. – S. 478.

⁷⁸⁷ MNK. – Ew. III 17342 (Latyczów).

⁷⁸⁸ Урсу Н.О. Інтер’єр домініканського костелу у Кам’янці на Подiллі // Традиції та новації у вищій архiтектурно-художнiй освiтi. – Харкiв, 2000 – 2001. – № 6 – 1. – С. 101.

Вівтарні композиції постійно поновлювалися, прикрашалися та доповнювалися ликами святих і вотивними зображеннями, створеними на кошти заможних парафіян. У порівнянні з більш константним і довготривалим зовнішнім виглядом храму, інтер'єр частіше змінювався, особливо у дрібних, другорядних компонентах. Часом у костельних візитаціях протягом кількох десятиліть спостерігаємо зміни кількості вівтарів, образів святих та інших компонентів.

Домініканські костели на Україні віддзеркалювали одну з головних особливостей організації сакруму католицьких храмів – ярусне членування стін по горизонталі. Такий прийом членування головної та бокових нав відповідав розумінню людини про ділення світу на небесну, земну та потойбічну (підземну) сфери. Як приклад, можна навести інтер'єр каплиці Христа-Спасителя Кам'янець-Подільського костелу ченців-домініканців. Кожний елемент рельєфних та живописних зображень грає свою власну мелодію у створенні образу Христа Розп'ятого, але й одночасно – Христа-Тріумфатора – переможця смерті.

Вид на каплицю Христа Спасителя з бокової нави. Підкупольний простір каплиці. Кам'янецький костел. За С. Юрченком.

Каплиця символічно розчленована на горизонтальні яруси. Нижній уособлює муку, тортури, смерть Божого Сина, біль і терпіння Матері й учнів; середній розповідає про всі ці події устами чотирьох Євангелістів, зображення яких знаходяться в круглих медальйонах на вітрилах підкупольного простору, оконтурених виноградною лозою, як символ Христа, котрий є “справжньою виноградною лозою”. Фресковий розпис доносить до наших часів уявні портрети Матвія з книгою, Марка з левом, Луки з волон та Іоанна з орлом. Верхній ярус – це небесний тріумф Сина Людського, Агнця Божого, барельєфне зображення якого знаходиться в центрі склепіння латерни, світлового ліхтаря, в оточенні картушів та рельєфних стрічкових елементів, вирізьблених з пісковика. Урочисто і переможно виглядає лавровий вінок з симетрично розташованими чотирма гронами винограду, прославляючи пролиту за людей Кров

*Символ палаючого Серця Ісуса в костелі Кам'янець-Подільського.
НІАЗ «Кам'янець».*

Христа. Вінок знаходиться на переході від купола до латерни; його підносять до неба чотири ангели з крилами, зображення яких переплітається з рослинними елементами різьбленого орнаментального кола⁷⁸⁹.

Символіка звучала у стуківому декорі, оздоблюючому стіни і колони Кам'янець-Подільського костелу домініканців і була пов'язана з образом палаючого серця Ісуса Христа. Останній символ стає популярним серед віруючих вже з епохи середньовіччя, але особливої значущості він набуває наприкінці XVII століття у зв'язку з розповсюдженням у християнській церкві поклоніння Пресвятому Серцю Ісуса Христа, як наслідок Його об'явлення французькій черниці, в майбутньому святій, Маргариті Алякок. Серця Ісуса, на яких містяться зображення вуха, уст та інші символи, вплетені в орнаментальні рокайлеві композиції, котрі увічнюють вітварні образи на колонах у костелі ченців у Кам'янці. Складається певне враження, що Серце Ісуса вислуховує, співчуває й говорить до своїх вірних. Розпис, який вміщує палаюче Серце Ісуса можна також побачити в костелі Підкаменя та інших.

Окрім загально християнських і домініканських символів в костелах могли проявлятися семантичні ознаки, характерні для

*Мотив чортополоху в
дерев'яних компонентах
інтер'єру Чортківського
костелу. Сучасний вигляд.
Фото о. М. Мілавицького ОР.*

⁷⁸⁹ Урсу Н.О. Каплиця Христа Спасителя домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар. конф. – Львів, 2001. – Т. 2. – С. 388.

змістового і художньо-композиційного оформлення конкретного інтер'єру певної споруди. В якості прикладу можна навести використання мотиву чортополоху в Чортківському домініканському храмі. Цей мотив, розповсюджений в епоху середньовіччя, зокрема готики, виникає в костелі, створеному в стилі неоготик і ще більше підкреслює зв'язок між великим базовим стилем та його сучасними ремінісценціями. З епохи середньовіччя чортополох виступає, як уособлення гріха й суму, ознака прокляття, якому Господь піддав Адама. Ця колюча рослина також була символом страждань християнських мучеників і терпінь Ісуса Христа. Щиголь в руках Дитятка Ісуса уособлював Страсті Господні, оскільки птах годувався шипами і чортополохом⁷⁹⁰. Поява мотиву чортополоху саме в цьому храмі не випадкова – Чортків і чортополох мають одне коріння. Не хочеться в мистецтвознавчій монографії торкатися політичних подій, але слід зазначити, що двадцять троє ченців Чортківського костелу під час II світової війни були піддані страшним тортурам, шістнадцять з них понесло мученицьку смерть. 2 липня 1941 року, у зв'язку з відходом радянських військ, вони були жорстоко вбиті представниками НКВД і покладені на березі річки на рівній відлеглості один від одного, як білі голуби в червоних калюжах запеклої крові⁷⁹¹. Мотив готизуючого листя чортополоху можна побачити на дерев'яній обшивці стін Чортківського храму, вплетеним в орнаментальний декор віттарних композицій, акцентованим компонентом різьбленої з дерева казальниці та ін. В одному зі збережених куців чортополоху вирізьблені й маленькі кругли плоди, як символ недаремного терпіння та страждання.

На відміну від західноєвропейських домініканських храмів, де підлога могла бути з не зовсім темної, вкритої візерунками кахлі, підлога Подільських костелів була переважно з теребовлянського каменю темно-фіолетуватих й темно-зеленкуватих відтінків – найтемніший елемент, що відігравав роль темного потойбічного начала. Символіка ярусності храму розкривала таємницю переходу людини від земного до духовного, від темного до світлого життя.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що мова візуальних та підтекстових, трансцендентних символів притаманна всім без виключення інтер'єрам храмів домініканського ордену на території України. Метафорика виступає як найбільш суттєвий, ціннісний компонент організації сакрального простору і підпорядковує собі мистецькі та інші складові сакруму. Вона, мов медіанта, приводить оточення до системної гармонії духовного і матеріального, синтезу божественного і земного, наповнюючи архітектурно-просторову організацію храмів вищим змістом.

⁷⁹⁰ Апостолос Каппадона Д. Словарь христианского искусства. – Нью-Йорк – Челябинск, 2000. – С. 235.

⁷⁹¹ Ściślak M. Czortków w latach 1522-1946. – Wrocław, 1993. – С. 179.

Ярусне членування стiн вiдповiдає розумiнню людини про дiлення свiту на небесну, земну та потойбiчну (пiдземну) сфери. В результатi можна визначити три взаємопов'язаних вимiри, на яких базується створення сакральних споруд домініканцiв: космологічний, теологічний та метафізичний. Кожний з них в аналізованих спорудах має риси, притаманні духовності ордену, але водночас поєднується її загальнохристиянськими метафоричними коріннями. Перший розкривається передусiм у мистецтві зведення забудов, їх архітектонiці та організації внутрiшнього простору; другий – через сакральну тематику літургiйних та мистецьких образiв; третій наповнює енігматичним змістом усе створене. Аналогічні символічні прийоми організації сакрального простору знаходимо у більшості домініканських споруд на території України.

Архітектура домініканського храму – це втілення конкретної моделі світосприйняття ченцiв та духовності їх ордену, яка вiдобразилася в конкретних сакральних спорудах ченцiв на українських землях. Часто образ споруди залежав вiд титулатури, приналежності Матінці Божій, вiд дiлення сакрального простору на *sacrum* і *profanum*, на тих, хто молився (*oratores*), і хто працював на них (*laboratores*), вiд втілення ідеї антропологічної і хрестоподiбної інтерпретації архітектури, символічної тридiльності на кшталт Святої Трiйці. Оздоблення храмiв символікою, що вiддзеркалювала проповідницький характер згромадження мендикантiв, спостерігається в більшості забудов ордену.

Це перша спроба торкнутися таємниці духовного погляду на свiт творцiв сакральних споруд, семантичного обґрунтування архітектурних забудов конкретного католицького згромадження, але, безсумнівно, пiдняті питання потребують подальших розвiдок, вивчення та аналізу фактологічних матерiалiв, пов'язаних із метафорикою зодчества домініканського ордену на території України. Без розгляду попереднього аспекту екзистенції домініканських сакральних забудов неможливо було би розглянути наступні питання, які торкаються особливостей стилістики мистецької спадщини домініканцiв на теренах України.

*Краківський костел Пресвятої Трійці. Пресбітерія. Фото І. Крегера.
Архів домініканців у Кракові.*

V.2. Стилїстичні інспірації мистецького доробку домініканців на землях України

Стилїсть більшості костелів на досліджуваних територіях носить інтегрований характер, де поєднуються риси зведеного першим основного корабля споруди та пізніші нашарування. Незважаючи на перебудову переважної більшості збережених по-домініканських храмів, можна зробити певні висновки щодо стилєвих нуртів, характерних для забудов ордену. Перші за терміном зведення споруди мають чітко висловлений середньовічний характер. В більшості є присутній базовий готичний компонент, що вказує на період середньовіччя, як час розквіту діяльності ордену на території України, а також на дотримання будівничими умов конституції домініканців, яка передбачала збереження суворого вигляду, аскетизму й лаконічності споруд. Така концепція повністю відповідала провідним ідеям жебрацького і проповідуючого чернецтва.

Стилїсть перших костелів на теренах України практично співпадає з аналогічними спорудами на землях Західної Європи, зокрема найближчих сусідів (Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та ін.). Як приклад збереженого базового готичного компоненту виступають костели Правобережної України (Бар, Кам'янець-Подільський, Летичів, Шарівка, Старокостянтинів). Галичина представлена аналогічними спорудами ченців в Белзі, Буську, Єзуполі, Золотому Потоці, Львові (Іоанна Хрестителя), Підкамені. Серед перелічених храмів деякі вбралися в шати з ознаками пізніших стилєвих нуртів таким чином, що тільки в інтер'єрі можна прочитати первісну середньовічну структуру (Бар, Кам'янець-Подільський, Шарівка, Белз, Підкамінь).

Готика у процесі побудови та екзистенції сакральних споруд ченців розглядалась не як анахронізм, звернення до неї було цілком осмисленим, усвідомленим, тісно пов'язаним із спогадами про боротьбу ордену за чистоту віри під час контрреформації.

Готична мелодія звучить у Летичівському, Шарівському, Соколецькому, Солобківському, Язловецькому костелах. В останніх трьох проступають пізніші ренесансні нашарування. Деякі з готичних споруд (Язловецька, Мостиська, Шарівська та ін.) мають риси оборонного характеру: товсті стіни, міцні контрфорси, високо розташовані та невеликі за розміром вікна, стрільниці, суворий й неприступний вигляд.

*Готичний фасад Летичівського костелу Успіння Богородиці.
Фото М. Жарких.*

У 1860 році про Летичівський костел було написано в ілюстрованому тижневику: “Верхня частина фасаду костелу в кшталті піраміди визначається прекрасним готичним стилем з пілястрами, прикрашеними карнизами, башточками і оздоблюючим малюванням угорі”⁷⁹².

Храм має фасад готично витягнутої вгору пірамідальної форми з відокремленим горизонтальною тягою фронтоном, котрий оздоблено сходиноким завершенням і розчленовано підкореними руху догори пілястрами. Увінчує фронтон зображення хрестоцвіту з хрестом. Нижня частина фронтона містить проповідницький балкон, обладнаний чавунною решіткою, на котрий можна потрапити через костельний піддашок. Крухта знаходиться під стрілчастим вікном і має свій власний фронтон з люкарною. Над крухтою знаходилося Розп’яття Спасителя з двома дерев’яними фігурами ангелів, що стоять на колінах⁷⁹³.

Базові середньовічні забудови слугують основою для Барського та Кам’янець-Подільського псевдобазилікальних храмів отців домініканців. В останньому готичний корабель споруди оточений ренесансними каплицями Божої Матері Розарію, Христа Спасителя та св. Домініка. Він є гармонійним поєднанням середньовічного (корабель костелу), ренесансного (каплиці), барокового (дзвіниця) та рококового (інтер’єр) стилів.

Існує офіційна думка, що святиня була тринавова кам’яна і, що в XVI ст. до головної нави добудовується пресбітерія⁷⁹⁴. Проте, під час реставрації, яка почалася нещодавно, виникли сумніви щодо часу зведення основного корабля і пресбітерія костелу. За характером укладення каміння, підкресленою стрілчастістю вікон, розміщених в абсиді тригранної форми, що зміцнена готичними контрфорсами та іншими компонентами споруди, які зараз ретельно досліджуються, виникає гіпотеза, що пресбітерія може бути більш старою забудовою, ніж усі перелічені, що костел міг бути в першому варіанті однонавовим. Ця гіпотеза потребує обґрунтування і підтвердження. Але вже наприкінці XVI ст. костел був тринавовим.

Нерідко в структурі та оформленні костелів звучить місцева нота, яка залежить від особливостей зведення та декорування споруд у даній місцевості. Наприклад, архітектор Ян де Вітте при проектуванні в середині XVIII ст. головного фасаду Кам’янецького костелу демонструє прекрасну обізнаність з художньо-стилістичними та будівельними традиціями Поділля, обрамляючи віконні прорізи і бокову брамку білим камінням з орнаментальним рельєфним різьбленням. Цей традиційний для даної території прийом дозволив

⁷⁹² Bolesław z Ukrainy. Kościół Latyczowski // “Tygodnik Ilustrowany”. – Warszawa, 1860. – Т. 1. – С. 255.

⁷⁹³ КЦДМА. Визитное описание костелов за 1850 год. – Ф. 685. – Римско-католицька духовна консисторія. – Оп. 4. – Спр. № 58. – 187.

⁷⁹⁴ Плавеницька Є.М. Кам’янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис. – К., 1968. – С. 85.

Вежа головного фасаду храму
Кам'янецьких домініканців.
Фото Ю. Козерацького.

поєднати рiзні за призначенням ансамблевi побудови i надати урочистостi суворому, аскетичному на зовнiшнiй вигляд монастирю i пiдкореному йому в стильовому вiдношеннi коляторському будинку Мiхала Франца Потоцького. Виразностi дзвiниці надає використана Яном де Вiтте класична ордерна система. Так, перший ярус, що служить входом до костелу, оформлений як синтез грецького дорiйського i римського тосканського ордерiв, але в бароковiй iнтерпретацiї. Розриваний фронтон над входом, розкрiпований антаблемент двоколонного портику, замковий камiнь наддверної арки, декоративне оформлення надпису i картуша герба

Потоцьких, горельєфне зображення пса зi смолоскипом, як емблеми домініканцiв, звучать мелодiєю стиля бароко. Фриз з тригліфами, полиці з краплинами-гутами – елементи з ремiнісценцiями дорiйського стилю. Колони, якi фланкують вхiд, мають фуст без канелюр i встановленi на базі, що свiдчить про їх тосканське походження.

Весь архiтектурний комплекс – це iнтеграцiя середньовiчного, ренесансного та барокового стилiв, де Ян де Вiтте, не порушуючи iнтеграцiї, також смiливо комбiнує рiзностильовi компоненти i знаходить те єдине правильне рiшення, що сприймається з художньої точки зору як бездоганне. Вiн поєднує бароковi мотиви з класицистичними. Три скульптурнi кам'яні зображення височать над входом i поєднують перший ярус з другим, який оформлений попарними пiлястрами iонiйського ордеру з кожного боку. Мiж пiлястрами видовжене вiкно, над ним овальне заглиблення, котре з бокiв i позаду мiстить герб Потоцьких, а у фронтальнiй частині колись знаходився мiський годинник, який пiсля скасування монастиря перенесено на вежу архiерейської церкви (колишнього францисканського костелу). Третiй ярус оздоблено пiлястрами коринфського ордеру i завершено балюстрадою, що, як корона, увiнчує вежу.

Всi компоненти вежi мають чiтко визначенi спiльнi риси: пiдкоренiсть руховi вгору, розкрiпованiсть горизонтальних тяг мiж ярусами, мотив арки в рiзній iнтерпретацiї, вiдсутнiсть канелюр на всiх колонах та пiлястрах, спорiднене рельєфне та пластичне оформлення.

Ян де Вiтте писав до Станiслава Завадського, що нiколи не вiдвiдував Риму⁷⁹⁵, але у творах архiтектора з Кам'янця кiлькаразово з'являються розв'язання, характернi для класицистичного нурту римського бароко. Прикладами можуть слугувати паладiанськi фасади в проєкті костелу в Бердичевi, у крилах фронтального фасаду

⁷⁹⁵ Hornung Z. Jan de Witte architect kościoła Dominikanów we Lwowie. – Warszawa, 1995. – S. 59.

Львівського домініканського храму Пресвятої Євхаристії й Кам'янецької катедрі, де архітектор застосовував лінійні пілястрові членування⁷⁹⁶. Подібні членування зустрічаємо на чільних фасадах Смотрицьких домініканців та Кам'янець-Подільських домініканок.

Слід погодитися з вченим інституту мистецтва Польської Академії наук, професором Єжи Ковальчиком, щоб пізньобарокову споруду Смотрицького домініканського костелу можна віднести до зразків з ремінісценціями паладіанської архітектури⁷⁹⁷. В ній вдало скомпоновані різновеликі ордерні елементи (пілястри), відчувається гармонія й вірність класичним ідеалам античності, ієрархічна архітектоніка, осьова симетрія, артикуляція форм. Ясністю, точністю і закінченістю цілого, використанням «велетенського ордеру», піднятого на цоколь, вирізняється ця будова. Вона нагадує італійські замські резиденції «нових патрицій» Венеціанської республіки Андреа Палладіо.

*Смотрицький костел ченців.
Фото автора.*

Схожість архітектурних прийомів спостерігається у використанні двоярусного порталу, верхня частина якого оздоблена відкритим балкончиком (Вілла Барбаро-Вольпі в Мазері). Портал фланкують великі пілястри, підняті на невисокий цоколь. Барокового забарвлення надає головному фасаду розчленований фронтон, який закінчується характерною для стилю неспокоїною лінією. Увінчується фронтон хрестом на кульці; під ним ніша із скульптурним алебастровим зображенням двох святих, яким присвячений костел. З боків першого ярусу і фронтона на постаментах виставлено чотири фігурних вазони. На даху встановлена невеличка дзвіниця (сигнатурка), з шатровою банею, яка завершується хрестом. До бокових фасадів примикають приміщення літньої та зимової захристій, висота даху яких, як і висота віттарної частини костелу, трохи нижча рівня склепіння основної нави. Сучасний вигляд костелу зазнав незначних змін. Над входом зменшено отвір другого ярусу, ліквідовано маленький проповідницький балкончик. Від отвору другого ярусу залишилося тільки вікно. Змінено завершення абрису фронтона, він набув рококової грайливості, зникли декоративні вазони. Незмінними залишилися великі подвійні пілястри зі стилізованими іонійськими капітелями, вхід фланкують невисокі подвійні пілястри тосканського ордеру на базі. В цілому, можна

⁷⁹⁶ Krasny P. Kilka uwag na marginesie książki Zbigniewa Hornunga o Janie de Wittem // BAROK. Historia-Literatura-Sztuka. – Warszawa: Neriton, 1996. – № 1(5). – S. 248-249.

⁷⁹⁷ Kowalczyk I. Kościoły późnobarokowe w diecezji kamienieckiej // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1996. – T.2. – S. 96.

зазначити, що споруда трактована дуже стримано; в ній немає різко контрастуючих заглиблень, скульптурного ліплення поверхні фасадів, притаманного зрілому бароко, ордерне начало не порушує конструктивної основи побудови, а навпаки делікатно акомпанує їй.

Можна зробити висновки, що інтер'єр Смотрицького домініканського костелу вирізнявся винятковою цільністю, підпорядкованістю пізньобароковому стильовому звучанню архітектурного задуму і, в той же час, розбавленому ренесансно-класицистичними впливами палладіанського зодчества. Стиль образів та загального оформлення інтер'єру співпадав зі стилістичними особливостями архітектурної побудови. Не виключено, що деякі з означених рис звучали, відповідно часу, рококово полегшеними, деякі класицистично стриманими, але безперечно домінує загальне пізньобарокове забарвлення.

*Кам'янець-Подільський.
Головний фасад костелу
домініканок. Фото автора.*

У стильовому відношенні фасад костелу домініканок в Кам'янці виглядає як великий сплющений портик all'antika у бароковій інтерпретації. В трактовці пілястр використана система великих ордерів, відчувається гармонія і вірність класичним ідеалам античного світу. Достатньо чітко прочитується ієрархічна архітектоніка, артикуляція форм; акцентована осьова симетрія. Єдиним асиметричним компонентом костелу можна вважати невеличку захристію, що розташовується з правого від головного фасаду боку і має напівкруглу форму на зразок вже згаданих апсидіол. Храм вирізняється ясністю, відповідністю зовнішнього вигляду конструкції й виглядає цілісно та закінчено. Споруда трактована дуже стримано;

в ній немає різко контрастуючих заглиблень та скульптурного ліплення поверхні фасадів, притаманних зрілому бароко, ордерне начало не порушує конструктивної основи костелу, а навпаки делікатно її підтримує. Храм сестер-домініканок перегукується з більш пізньою побудовою Смотрицького костелу ченців ордену, який вирізняє органічна цілісність зовнішнього вигляду та інтер'єру.

Довга маніфестація готики зодчими, що працювали на домініканців, не означала, що не будувалися споруди в стилі ренесанс. В якості прикладів можна навести храми в Чернелиці і Червонограді. Червоноградський костел пережив тяжку долю. Осередок, заснований близько 1331 року, мурований з місцевого рожево-бузкового каменю, костел отримав допіру, 1618 року. Інвентарій за 1923 рік, базуючись на попередніх архівних документах конвенту, містить відомості, що споруда була зведена в зигмунтовському стилі, себто

Головний фасад Червоноградського домініканського костелу. Сучасний вигляд. Фото о. М. Мілавицького ОР.

1923 рік, під час ремонту храму, настоятель наказав замурувати три снаряди середньої величини в стіни, як пам'ять про руйнівні ушкодження споруди⁷⁹⁹. Але за радянських часів костелу практично не стало, стирчать голі стіни.

Ренесансні мотиви Чернелицького костелу, побудованого з пісковика, звучать в симетричній, співпропорційній людині, хресто-подібній в плані організації архітектонічної структури і внутрішнього простору, головному фасаді з ренесансним різьбленим порталом. Ренесансний характер архітектури позначений ремінісценціями готики (стрілчасті вікна, нервюри склепінь та ін.)⁸⁰⁰.

Нерідко можна спостерігати поєднання готичного корабля костелу і бароково-ман'єристичного, барокового або рококового головного фасаду (Козин). Архітектори перебудовували і оновлювали головний фасад відповідно до пануючого стилю, не заглиблюючись в проблему повної зміни образу та всіх фасадів будівлі.

Мурафський, Сидорівський, Смотрицький та Тиврівський костели вирізняються характерними ознаками пізнього бароко. Остання з забудов з часом набула неокласицистичних шат. Тульчинський – зведений у стилі раннього класицизму з урахуванням палладіанських інспірацій. Безумовно, архітектори впливали на стиль сакральних споруд, але відсутність архітектурних об'єктів раннього та зрілого бароко обумовлена тим, що через війни та навали ворогів будівництво раннебарокових споруд було перервано; зрілого бароко з тієї ж причини на цих землях також не існувало. Інтенсивна будівельна діяльність, яка розгорнулася в другій фазі століття (від 1740 року), якісно різнилася не тільки тривалістю кам'яного матеріалу. Будівництво в галузі сакральної архітектури відразу відзначалося пізньобароковими формами, без проміжних стильових етапів⁸⁰¹.

⁷⁹⁸ AALw. – sygn. 66. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Czerwonogrodzie, 1923. – S. 4.

⁷⁹⁹ AALw. – sygn. 66. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Czerwonogrodzie, 1923. – S. 2.

⁸⁰⁰ ЛАІУ. Чернелиця. – арх. сп. І-24-5. – С. 1-2.

⁸⁰¹ Kowalczyk J. Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3. – S. 37.

Мурафський костел Непорочного зачаття Дiви Марії може правити за взiрець типової барокової тринавової базиліки. На вiдомій лiтографії з акварелі Наполеона Орди, котрий пiсля 1856 року мандрував по Україні з метою фiксації старовинних пам'яток архiтектури, можна помітити домінуючий над iншими забудовами храм в ансамблі з палацом Йоахима Кароля Потоцького, розташованим зліва. Можна побачити, що стиль пiзнього бароко, яким характеризується споруда і ансамбль навколо неї, залишилися незмiнними дотепер. Майстерно обраний художником ракурс зображення, у кутовій перспективі, дозволяє побачити основний корабель костелу з двосхилим дахом, з двома ярусами закруглених зверху вікон: верхніх, менших, iнсолуючих головну наву, та нижніх, бiльших – бокову. Бокові нави мають власне дахове покриття. Дах протягом 1821-23 років було вкрито гонтом⁸⁰², пiзніше – англійською бляхою, пофарбованою олійною фарбою у перламутровий колір⁸⁰³.

Достатньо чітко виступає трансепт, поперечне по вiдношенню до основних приміщень (нав) архiтектурне членування, що теж має власне дахове покриття. З висоти пташиного польоту трансепт допомагає вiдчитати символічну для християнських споруд форму – видовжений католицький хрест. Над пресбiтерієм мiститься сигнатурка пiд бароковою, складної цибульчастої форми банею з малим дзвоном. Дзвіниця стоїть справа, вiдокремлено вiд костелу, і включає п'ять рiзновеликих дзвонів.

Будiвля поставлена на вирiвняному майданчику, що пiднятий над вулицею пiдпорною стіною. Стіні надано напiвкруглий виступ, що вiдповiдає паперті, але він з'явився вже в кінці XVIII століття, коли пiдпорна стіна замiнила стару, фортечну. Про неї нагадує кутова вежа п'ятикутового плану, теж перероблена з колишньої оборонної. Башти стояли колись по чотирьох краях прямокутника фортечних мурів, складених з місцевого вапняку та огорожуючих кляштор. Ланцюжок невеликих бiйничок, широко розкритих назовні, тягнеться вздовж стін, збудованих ще домініканцями одночасно з костелом у 1624 році⁸⁰⁴. З правого боку вiд костелу, з півдня, стоїть вимуруваний двоповерховий кляштор з бельетажем пiд високим, заломленим на бароковий манер, чотирихилим дахом.

Головний фасад монастиря в стилі пiзнього бароко дещо виступає вперед і фланкується пiлястрами з коринфськими капітелями. На фронтоні, котрий вирiзняється складними обрисами і увiнчаний великим металевим хрестом, мiстилося фрескове зображення Провидіння Божого⁸⁰⁵. Зараз розпис мiстить зображення Божої Матері Непорочного зачаття.

⁸⁰² КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа №23, 1824. – С. 500.

⁸⁰³ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа №58, 1850. – С. 459.

⁸⁰⁴ Малаков Д. В. По Брацлавщині. От Винниці до Тульчина. – М.: Искусство, 1982. – С. 120.

⁸⁰⁵ КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824. – С. 502.

Часи побудови Чортківського храму і перебудови Барського характеризувалися втомою митців від довготривалої розробки барокового стилю, поступовим декадансом класицизму, виникненням нових будівельних матеріалів й пошуком свіжих стильових рішень. Художнє життя на початку ХХ ст. було надто багатограним. З одного боку, формується нова архітектурна естетика, яка повинна була відповідати зрослим функціональним потребам і правдиво відображати сучасні конструктивні рішення та нові будівельні матеріали, в результаті чого з'явився стиль модерн, що згодом перевтілюється у конструктивізм і функціоналізм. З другого боку, спостерігався спалах тенденцій ретроспективізму⁸⁰⁶. Останні обумовлювалися тим, що саме в цей час зароджуються і швидко набувають сили ідеї національної самовизначеності й гідності, під прапором котрих і відбувалася політична і соціальна історія всього ХХ століття.

На українських теренах, зокрема на землях, що знаходилися під російською владою, ще наприкінці ХІХ ст. домінував схематично трактований, цегляний «неоготик», який вважався суто народним стилем. На австрійських землях можна спостерігати більшу розмаїтість форм і синтез готичних форм з романськими. Така ситуація продовжувалася ще в першій декаді ХХ ст.⁸⁰⁷. Перехідний від романського до готичного стиль можна також побачити у творах багатьох польських і львівських архітекторів на зламі ХІХ і ХХ століть. Це висвітлює цікаву рису сакральної архітектури Галичини та відрізняє від схематичних неготичних форм, що домінували в цей період на російських територіях⁸⁰⁸.

Знаменна особливість того часу – впровадження чимраз багатших декораційних мотивів, пластичних деталей, шукання елементів мальовничості в обробці каменю і цегли, використання різнобарвної цегли і дахівки. Цей період характеризується використанням розбудованих навколо головного входу кам'яних порталів, прикрашених багатим різьбленням. До костелу провадить подвійний отвір дверей, розчленований стовпом – елемент «двоподілу», риси, яку Зубрицький вважав характерною для вітчизняних архітектурних традицій. Його доповненням є дводільні віконні отвори⁸⁰⁹.

До видатних архітектурних реалізацій, витриманих в подібному дусі, відноситься домініканський костел в Чорткові на Поділлі, з потужною фасадною вежею, яку симетрично фланкують дві більш низькі, восьмигранні башти. Фасад будівлі, пануючої над містом, викладено камінням, корпус облицьовано кольоровою цеглою, а дах вкрито кольоровою дахівкою.

⁸⁰⁶ Дьомін М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 6.

⁸⁰⁷ Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik – z pracowni architekta i rzeźbiarza. Katalog wystawy w Muzeum Architektury we Wrocławiu 16 maja. – Autor tekstów K. Stefański. – Wydawnictwo VIA NOVA, 2004. – S. 8.

⁸⁰⁸ Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik ... S. 8.

⁸⁰⁹ Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik ... S. 9.

Костел в Чорткові є класичним прикладом ретроспективізму, звернення архітекторів до історичних стилів. Його стиль «неоготик» є досконалим наслідуванням першозразка, великого готичного стилю. Прагнення надати споруді форму видовженого латинського хреста звучить у костелі, де тринавова базиліка доповнюється міцним трансептом, який завершується великими апсидами, підпертими двосходиновковими контрфорсами. Це пояснюється бажанням досконалого наслідування історичних стилів не тільки у другорядних, оздоблюючих компонентах, а й у самій системі архітектонічної організації сакрального простору. Вірогідно, передбачалося апсидальне завершення пресбітерія для утворення трипелюсткової форми кінців хреста, але з тильного фасаду вприду до костелу було зведено будинок монастиря, нині, зруйнованого, тому пресбітерію зараз має прямокутне завершення. План збагачений добудовою до бокових нав невеликих апсидіол, які в інтер'єрі відіграють роль каплиць. Перед входом крухта з однією великою і двома маленькими вежами, що її фланкують.

Особливістю Барського домініканського костелу є постійні кардинальні зміни його вигляду, будівельних матеріалів, стилю, структури, декоративного оздоблення тощо. Певні зміни відбулися після скасування урядом у 1832 році домініканського монастиря і перетворення костелу на парафіяльний: при вході над фронтоном на кам'яній кульці встановлено новий металевий хрест, перекритий дах та надано храму нове ім'я – св. Анни і Покрова Богоматері.

Барський храм виступає як приклад поєднання основного готичного та похідного від нього неоготичного стильових напрямлень. На початку ХХ століття споруда знов зазнає значних змін (1906-1913 р) – «вдягається в неоготичні шати»⁸¹⁰, проте, в основі й дотепер залишається однопростірною тектонічною структурою, закладеною ще домініканськими ченцями. Барський костел, котрий у первісному вигляді мав простий портал з трикутником фронтоном і не фланкувався вежами, під час перебудови, перейшов в іншу, двобаштову групу. Його вежі мають шатрове гранчасте покриття у вигляді «риб'ячої луски» і завершуються хрестами. Добудований під двосхилим дахом трансепт, увінчаний з обох сторін п'ятьма пінаклями, в композиційному відношенні відповідає головному фасаді, де надбудований фронтон розчленовується на три вертикальних поля, розділених пілястрами і

Чортків. Загальний вигляд неоготичного костелу. Арх. Ян Сас Зубрицький. Сучасний вигляд. Фото о. М. Мілавицького ОР.

⁸¹⁰ Wołyński (M.J. Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. – Kraków, 1923. – Cz. 2. – S. 11.

прикрашених сліпим аркатурним декором. Крухта набула перспективного порталю, стрілкового завершення і прикрашена ритмічно розташованими пінаклями, що характерно для відтвореного стилю, котрий підкреслюється в інтер'єрі складними нервюрами стрілчастих склепінь, кольоровим вітражним склом, оформленням органу, великим діапазоном «точних» готичних деталей. Водночас, фасад Барського храму вирізняється чистим, світлим й піднесеним образом, котрий підкреслюється кольоровою гамою – білими стінами й декоративним оздобленням та ніжно-перламутровим дахом. Цей художньо-композиційний прийом, вказує на Марійний характер домініканського ордену і відповідає присвяченню храму Богородиці та її матері Анні.

Проте, споруда не може бути розглянута як зразок чистого ретроспективного стилю «неоготик», бо в цілому не справляє враження цілності стильового рішення, не має жодного натяку на такі правдиві готичні конструктивні компоненти як контрфорси, аркбутани та ін.

Цікавим є порівняння наповнення досліджуваних територій католицькими спорудами з історичними подіями на цих землях: ми зауважуємо чергування храмової активності з воєнними подіями на цих теренах. В означений період воєнні походи іноземних армій по Україні, війни на її території та насамперед повстання українського народу і козацтва, створювали ситуацію, коли не лише зупинялось будівництво нових костелів, але й уже вибудовані зазнавали руйнацій і по відновленні миру суттєво перебудовувалися. І власне щоразу це відбувалось у відповідності з новим стильовим смаком, новими замовниками і проектантами. Тому періодизацію становлення бароко в католицькому храмовуванні на Київщині і Волині можна пов'язати саме з історичними подіями на цих територіях. Стильовий розвиток католицького бароко в цьому регіоні можна вважати безпосередньо залежним від воєнно-політичних обставин краю. Об'єднати в дослідженні регіони Київщини і Волині також дозволяє їхня спільна історична доля, відмінна від сусідніх українських і неукраїнських територій. Ці землі пережили не лише одночасне приєднання до Речі Посполитої, ряд воєн і спільних повстань, але тут володарювали одні можновладці (фундатори та замовники католицьких побудов), і діяли їхні придворні архітектори; ці території католицьке землевпорядкування об'єднувало в єпископства-дієцезії Київську (згодом Житомирську) та Луцьку, які утворили зрештою єдину Луцько-Житомирську дієцезію⁸¹¹.

Бар. Загальний вигляд неоготичного костелу. Фото Ю. Козерацького.

⁸¹¹ Горбик О. Становлення барокового католицького храмовування у XVII ст. на Київщині і Волині // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – К., 2004. – С. 191.

З орденів середньовічної формації (тобто католицьких згромаджень, що були створені в середньовіччя – конгрегації бенедиктинців, орден бернардинців романської доби та ордени домініканців і францисканців, кармелітів, августинів готичної доби, що мали специфічну культурну програму і відповідну оригінальну архітектурну традицію кожен, на досліджуваних територіях найактивніше з романських орденів діють бернардинці, з готичних – домініканці (вісім костелів у Луцькій дієцезії, п'ять – у Київській). Створювані ними споруди є храмами середньовічної, спрощено-готичної структури. Лише поодинокі приклади – купольні домініканські храми Києва і Любара – презентують синтез оригінальної готично-барокової форми. Чи не головною ознакою їхньої приналежності до першого періоду розвитку католицького бароко в регіоні є наявність оборонної функції і відповідної образності⁸¹².

Домініканці в добароковий період мали також костели в Києві, Луцьку, Липовці, Соколові, Володимирі (до початку XVI ст.), перебудований з православної церкви костел в Острозі. У Луцькій дієцезії в 1612 році активне будівництво велось і надалі: майже що два роки на досліджуваних територіях споруджувався новий домініканський храм. Незважаючи на значний розвиток храмобудування, зафіксованими є незначна частина пам'яток.

Дослідження потребують такі об'єкти, як Київський 1640 року (цікавий приклад синтезу готично-барокових тенденцій, розпланований за середньовічною традицією домініканців – тринавовий, з видовженим гранчастим хором, з лучковими готичними вікнами і при тому з маньєристично-бароковими баштами та куполом), Овруцький 1629 року (відновлений 1795 року, однонавовий, тричастний глибинний об'єм з наднартексовою баштою), первісно домініканський костел в Старому Чарторийську (1639 року), костел в Камені-Каширському (тринавовий, з унікальною для регіону відкритою вхідною галереєю – чотириколонна аркада увінчана бароковим фронтоном, з видовженим хором, захристією), Любарі (мав цікаве розв'язання планувальної композиції)⁸¹³.

Пізня готика вдало поєднувалася в Київському храмі св. Миколая, що повністю відповідав вимогам мендикантів і орденських регул, з пишністю пізніших барокових напарувань. Він ще не мав зрілих барокових форм: в його архітектурі лише синтезувалися окремі риси нового стилю з готичною традицією, тому київський «готичний анахронізм» є зовсім не поодиноким. В Польщі звернення до готики (після Ренесансу) було осмисленим і програмним, пов'язаним із староорденським духом контрреформації. Там у першій половині XVII ст. силами орденських архітекторів будується низка домініканських храмів спільної структури: готичний план і об'єм

⁸¹² Горбик О. Становлення барокового католицького храмобудування... С. 192.

⁸¹³ Горбик О. Становлення барокового католицького храмобудування... С. 193.

(три нави, видовжений пресбітерій, хрещате стрілчасте склепіння, стрілчасті вікна бокових і східних фасадів), ман'єристично-бароковий фасад і барокові ордерні деталі в інтер'єрі.

Найпоказовішим є Варшавський костел Св. Яцка, будівництво якого закінчується в рік перебудови Київського. Варшавський костел споруджувався без переробок за єдиним проектом, який передбачав щойно зазначений еклектично-стильовий компроміс⁸¹⁴. Серпанок українського бароко зазвучав після добудови архітектором І. Григоровичем-Барським триярусної дзвіниці, яка після пожежі 1811 року отримала завершення у стилі ампір.

В зодчестві Галичини XVII ст. середньовічна стрілчаста форма архітектурних компонентів осучаснена пізнішими нашаруваннями. Тут можна згадати загострені аркади емпор і проходів між каплицями в костелі єзуїтів у Львові (1610-1631), а також костел домініканців в Підкамені, склепіння якого (80-роки XVII ст.) має подібний Перемишлянському костелу загострений перетин⁸¹⁵. В багатьох костелах ченців на Галичині, які розташовувалися в маленьких містах і містечках можна зустріти своєрідну еклектику, поєднання різностильових компонентів, інтегроване в одній будівлі, котре використовувалася переважно місцевими, доморощеними будівничими і скульпторами. Автори таких храмів, як правило, не були висоосвідченими, але мали практику праці під керівництвом більш досвідчених митців. Ця ситуація дозволяє зафіксувати певне явище, яке підтверджується достатньою кількістю архітектурних об'єктів, а саме – виникнення споруд, що мають яскраво висловлений провінційний та консервативний характер. Переважно клас архітектоники, декоративного оформлення й скульптур таких костелів невисокий, але він віддзеркалює загальний рівень архітектури і монументального мистецтва на Русі, який з художнього і технічного погляду переживає занепад у другій пол. XVII ст.

Прикладом консервативного характеру може виступати будівля костелу в Перемишлянах, просторова структура якого походить зі Львівської архітектури першої половини XVII ст. План, з видовженим пресбітерієм, нагадує львівські костели бернардинців (1600) і кларисок (початок будівництва – 1605). Фасаду костелу і пресбітерія надано сучасних форм, використаних без глибокого розуміння. Фасад будівлі належить до типу двоярусних, але його пропорції справляють враження, що верхній ярус можна трактувати радше як вінець. Використання елементів ордерної системи втілено насамперед в дещо карикатурних пропорціях пілястрів у верхній частині фасаду. Багатою є пластична декорація, зокрема оригінальний двоярусний портал. Вся композиція порталу містить відверто архаїзуючі

⁸¹⁴ Горбик О. Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римо-католицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 76-77.

⁸¹⁵ Zaucha T. Kościół parafialny p.w. śś. Piotra... – S. 226 – 227.

Архаїзуючі компоненти Перемишлянського костелу.
За Т. Заухю.

елементи. Це різьблення орнаментальних мотивів, круглої скульптури (Божа Матір з Дитятком, фігури домініканських святих і ангелів), які мають вигляд кубічною неотесаністю і відсутністю гармонійних пропорційних співвідношень тіл⁸¹⁶. Тут зустрічаємося з проявом домінуючого в другій половині XVII ст. стилю (за М. Гембаровичем), що характеризується: «зниканням почуття тривимірності брили на користь більш декоративного трактування форми»⁸¹⁷. Це монолітний канон масивної фігури, підпорядкований архітектонічному декору.

Подібний художній консерватизм і стилістична нерішучість часто притаманна домініканським храмам на українських теренах, наприклад, в Золотому Поточі, Чернелиці, Рогатині та ін.

Чернелиця. Портал
західного фасаду. ЛІАУ,
I-24-4.

Чернелицький храм св. Михайла Архангела – хрестоподібний в плані з гранчастими апсидами і пресбітерієм, побудований з пісковика в стилі ренесанс з романськими та готичними ремінісценціями. Вхідна арка різьбленого ренесансного порталу, фланкована пілястрами, має півциркульне завершення й антаблемент, декорований рослинним рельєфним орнаментом. Над аркою, в верхніх кутах, барельєфи голівок херувимів. Увінчується композиція гербом родини Чарторийських (місцевий вапняк), що обрамлений волютами і стилізованими смолоскипами⁸¹⁸. Форми трактовані схематично, узагальнено, з певною долею грубоватості. Це зближує рельєфи з традиціями архаїзуючого напрямку в народній

⁸¹⁶ Ibidem... S. 226-227.

⁸¹⁷ Gębarowicz M. Szkice z historii sztuki XVII w. – Toruń, 1966. – S. 157.

⁸¹⁸ ЛІАУ. Чернелиця. – арх. сп. I-24-4.

скульптурі, що був досить поширений на досліджуваних теренах. Архітектонічно зовнішній вигляд костелу співвідноситься з інтер'єром. Головний фасад увінчаний трикутним фронтоном з нішами, фланкованим акротеріями і обелісками. З моменту побудови костел зберігся без істотних змін. Чітко окреслені гранчасті об'єми споруди, мало розчленовані гладкі поверхні потинькованих стін з вузькими віконними прорізами, простої конфігурації двосхилий гонтовий дах, надають костелу оборонного вигляду, якому дуже пасують узагальнені провінційні форми рельєфів. У стильовому відношенні храму притаманні ренесансна симетрія композиції, рівновага горизонтальних та вертикальних членувань, чітке метричне розміщення вікон, ніш та архітектурних деталей. Водночас, мелодія маньєризму звучить у поєднанні виступаючих елементів фасаду з нерозчленованими площинами стін.

Рогатинський костел, прямокутний в плані, з вужчим гранчастим пресбітерієм, виконаний в ренесансній манері з пізнішими бароковими нашаруваннями. Чільний фасад вінчає трапецієвидний фронтон з волютами; портал фланкують пілястри. Бокові двосвітні фасади оживлені прямокутними вікнами з лучковим завершенням⁸¹⁹. Форма вікон є результатом перебудови у XVIII ст. Первинно вони були високими, прямокутними, замкненими півколом. Костел скупко оздоблений наближеними до іонійських пілястрами в некласичній, вкрай провінційній версії.

Водночас, спостерігається продовження пропагування середньовічного аскетизму і готичних тенденцій у храмовому будівництві ченців на галицьких землях. У зв'язку з добудовами 1612-1613 років до однонавової структури Мостиського костелу св. Катерини Олександрійської двох бокових каплиць, костел у плані набув хрестоподібної форми. Основний корабель споруди, зміцнений контрфорсами, доповнився каплицями, що містять готичні компоненти: хрестово-реберні склепіння, стрілочасті прорізи аркад, які поєднують каплиці з центральним приміщенням. В конструкції склепінь появляються готичні ремінісценції у вигляді вузьких, профільованих ребер, накладених на шви склепіння⁸²⁰. Це підтверджує продовження пропагування середньовічного стилю, який відповідав аскетизму і суворій екзистенції мєндикантів, в спорудах, зведених пізніше.

Продовжується тривання готичних форм в архітектурі Галичини XVII ст. Варто також занотувати, що у переліку домініканських монастирів Руської провінції XVIII ст., Мостиський костел був описаний, як зведений «*veteri forma*», що в згаданому документі відноситься до готичних будівель, протиставлений спорудам сучасним «*formae novissimae*». Перебудова споруди на початку XVII ст. справляє враження досить хаотичної діяльності. В процесі праць

⁸¹⁹ Слободян В. Храми Рогатинщини. – Львів: Логос, 2004. – С. 205.

⁸²⁰ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej... S. 217.

замінювались будівничі, що відбилося на відмінному стильовому характері різних компонентів забудови⁸²¹. Всі інші зміни у стильовому відношенні храму в Мостиськах відносяться вже до діяльності отців-редемптористів, в руках яких костел опинився після усунення домініканців.

До іншого стильового напрямку можна віднести костели, що зводилися в крупних центрах країни знаменитими будівничими і уособлювали вищі досягнення в галузі храмового зодчества. Архітектори досить розкуто інтегрували стилістичні компоненти бароко римських першозразків з рисами місцевих архітектурних традицій, зокрема в сакральних спорудах домініканців на теренах Поділля й Галичини. Для такого роду споруд характерне поєднання пластики бароко з елементами барокового класицизму в його лінійній інтерпретації. Нерідко можна спостерігати використання паладіанських мотивів. Сюди можна віднести Львівський костел Пресвятої Євхаристії, Тернопільський Вікентія Феррарія та ін.

Богородчанський костел за часи свого існування декілька разів відновлювався і реставрувався (1874, 1904-05, 1920-30, 1969). Найістотнішою виявилася реставрація 1920-30 років. Дослідницькі розвідки визначили, що пам'ятка у першому будівельному періоді мала вигляд однонавової споруди з прямокутною апсидою, двома вежами, невеличкими одноповерховими приміщеннями захристій. Проте, в період перебудови дерев'яного будинку монастиря в мурований (другий будівельний період) костел зазнав значних змін: добудовуються бокові одноверхові нави, збільшуються захристії, костел і монастир поєднуються в єдиний архітектурний ансамбль не тільки формально, але й стилістично. Барокові шоломи веж з'являються вже у ХІХ столітті під час чергової реставрації. Тоді ж колишній плескатий гонтовий дах і взагалі весь ансамбль набув барокового звучання.

В декоративному оздобленні фасадів Жовківського костелу простежуються барокові риси, що з'явилися в пізніші часи впродовж і в результаті численних реставрацій.

Після знищення пожежею старого костелу Марії Магдалени у Львові, новозбудована споруда кардинально відрізнялася від першобудови рисами стилю раннього бароко. Костел належить до типу споруд, котрі найбільш часто зустрічаються на територіях Польщі і Галичини. Прототипом структури є храм з подвійними вежами, що походить корінням з Північної Італії, органічно вписуючись в місцеву архітектуру. Вигляд храму дещо провінційної, але, загалом, з ознаками вищого рівня міського будівництва. Пізніші численні перебудови порушують чистоту архітектурного стилю.

⁸²¹ Krasny Piotr. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej... – S. 217–218.

Зокрема, 1870 року над вежами з'являються рококові ліхтарі, які й завершують зовнішній вигляд і надають йому сучасного виду⁸²².

Чільний фасад, насичений декоративними компонентами суттєво відрізняється від бокових майже чистих площин, розчленованих високими вікнами. Традиції ренесансу поєднуються з рисами стилю бароко. Характерне для Відродження горизонтальне членування розвиненими карнизами, застосування класичного поєднання дорійських – в першому, іонійських – в другому і корінфських – у третьому ярусах пілястр, ускладнюється зламанною лінією фронтонів, повторюючими їх півкрукжжями балкону на порталі і крилами сходів, сповненими динаміки фігурами по боках щиту. Рух, що напружено наростає до центру, підкреслюється стрімкими баштами, які перетворюються на головний мотив декоративного образу будівлі. Це – споруда, характерна для Львівської архітектури другої половини XVII ст.⁸²³

Аналізуючи храми домініканців на українських землях, можна констатувати, що сакральні забудови, зведені у XVI-XVII століттях, що вирізняються переважно однонавовою структурою, уособлюють зв'язок готичних та ренесансних стильових тенденцій. Прикладами можуть слугувати костели Мостиськах і Яворові. Зовнішній суворий вигляд однонавових костелів, як правило, не відповідав пишному, представницькому інтер'єру, котрий вирішувався переважно у бароковому та рококовому стилях і дійшов до нас не в первинній інтерпретації, а в пізніших художньо-композиційних нашаруваннях. Внутрішній простір можна було змінювати динамічно, швидко, відповідно до смаків доброчинців і парафіян і пануючого на даний момент стильового нурту. Тоді, як архітектонічна структура і зовнішній вигляд забудов ще довгий час залишалися незмінно стабільними і більш константними.

Водночас, в гроні архітектурних об'єктів домініканців можна знайти споруди змінені до невпізнання. У зв'язку з кількоразовими перебудовами костел в Самборі перед знищенням взагалі був позбавлений стильових рис. З цієї ж причини майже стерлися первинні ренесансні риси костелу ченців в Белзі.

Піддаючи аналізу нурти, що притаманні раннім домініканським спорудам, слід відмітити готичні тенденції, доповнені пізнішими ренесансними впливами. Проте риси готики в будівництві ордену на Волині у XVIII ст. стають менш помітними, а з часом поглинаються бароковими компонентами з легкими еманациями класицизму.

Серед стильових рішень переважає стиль бароко у своїй пізній стадії та комбінаціях з ман'єристичними, бароковими або класицистичними домішками. Таке багатство різнорідних втілень і рішень у сакральних спорудах ордену на землях Волині пов'язано з

⁸²² ЛАІУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. Л-22-25.

⁸²³ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – С.82.

відсутністю своєї архітектурної школи, з розмаїттям вітчизняних та запрошених зодчих, які привносили у домініканську світоглядну концепцію своє бачення храму, мелодію власних осередків, що збагачувало і урізноманітнювало канонічно сувору структуру споруд.

Можна констатувати, що в стильовому відношенні всі костели ордену можна розділити на два напрямки. Перший – поєднує храми, що як правило, було зведено у великих містах переважно відомими архітекторами, за допомогою добре обізнаних в мистецтві меценатів. Вони вирізняються шляхетністю пропорцій, художньо-композиційного рішення, впровадженням або поєднанням більш-менш чистих стилістичних нуртів, відсутністю провінційного нашарування. Вільне співіснування запозичених з Риму стилістичних рис з компонентами місцевих архітектурних традицій нерідко спостерігаємо в сакральних спорудах домініканців на теренах Поділля, а особливо Галичини. Для будівничих характерна правдива майстерність в галузі гармонійної інтеграції пластичних форм бароко з компонентами лінійного барокового класицизму. Водночас, в таких спорудах все ж таки існує інтеграція різностильових компонентів, зумовлена об'єктивними обставинами, пов'язаними з добудовами і реставраціями, розтягнутими в часі.

Другий напрямок притаманний спорудам, які знаходилися в невеликих містах і містечках. Як правило, костели цієї групи зводилися за допомогою місцевих майстрів, які не мали високої професійної освіти, на базі локальних майстерень. Гроші на такого типу споруди збиралися довго і з різних джерел. Кожний з численних добровольців намагався впровадити власні ноти і смаки, що породжувало еkleктичне поєднання архітектурних компонентів. До цієї групи можна віднести архітектурні об'єкти, зокрема на галицьких землях, провінційного типу, трактовані схематично, узагальнено, з використанням різьблення та оздоблюючих компонентів архаїзуючого характеру.

Довгі часи декларування домініканцями середньовічного стилю, зокрема готики, яка найповніше віддзеркалювала провідні ідеї ордену і відповідала внутрішнім конституційним нормам, впливало і на стилістичний вигляд архітектурних об'єктів. В той період, коли архітектура інших католицьких згромаджень носила раннебароковий характер, храми братів-проповідників продовжували зводитися за готичною структурою з ренесансними компонентами. З цієї причини, а також завдяки війнам і турецькій навалі другої половини XVII ст. архітектура домініканців здійснила стильовий стрибок – від готично-ренесансних зразків до пізньобарокових і класицистичних. На землях України серед споруд ченців надзвичайно мало прикладів раннього і зрілого бароко.

Можна ще раз констатувати, що орденська символіка впливала на зовнішній і внутрішній вигляд костелу, стильове та кольорове рішення, на використання спільних змістових та художньо-композиційних прийомів оформлення, на ознаки приналежності до загальнохристиянської спільноти й до конкретного католицького згромадження.

V.3. Пам'ятко-охоронне значення досліджень мистецької спадщини українських осередків ордену.

Пам'ятко-охоронна діяльність в галузі будь-якого виду мистецтва повністю підкорена існуючому на даний момент рівню суспільної свідомості нації, її відношенням до духовних скарбів, бажання врятувати й зафіксувати для себе і потомків безцінні перлини багатвікової історії. Варто згадати, що цінність мистецьких пам'яток з наукової точки зору почали розглядати всього пару століть тому. Означений період дуже малий в порівнянні з велетенським обширом часу минулих тисячоліть, впродовж яких створювалася безліч видатних пам'яток архітектури і мистецтва.

Становлення професійної історико-архітектурної науки припадає лише на кінець XIX – початок XX ст. В цей час формулюються принципи аналізу художніх творів, набувають чинності і кристалізуються іконографічний, формально-стилістичний, культурно-історичний та інші методи. Як і раніше, дослідження з історії архітектури і містобудівного мистецтва знаходилися в тому ж руслі, в якому розвивалася архітектурна практика⁸²⁴. Водночас з розвитком архітектурно-дослідницької науки, XX століття стало найбільш руйнівним для архітектурних об'єктів, особливо для католицьких та православних сакральних споруд, зокрема спадщини домініканського ордену.

Несвідоме ставлення до духовно-культурної спадщини призвело до масового знищення значної частини артистичного доробку людства.

Невиразність й монотонність сучасної архітектури, яка переважно уособлює риси масових типів будівель, зумовлює нову хвилю підвищеної зацікавленості до історичної спадщини, як одного із джерел урізноманітнення сучасної архітектури, до пізнання її джерельних ознак. Тому, в наші часи великого значення набувають комплексні систематизовані дослідження визначних мистецьких явищ, особливо тих, що безпосередньо стосуються українських земель.

У царині проблем дослідження архітектурної спадщини України цікавим і цінним для наших розвідок представляється аналіз джерелознавчої бази з цього питання М. Дьоміна⁸²⁵, який розглядає виникнення інтересу до відродження національної архітектурної спадщини і, у зв'язку з цим, появу публікацій на зламі XIX-XX століть. Саме в цей час зароджуються і швидко набувають сили ідеї національної самовизначеності й гідності, під прапором котрих і відбувалася політична і соціальна історія всього XX століття.

Внаслідок цього різко активізуються дослідження з історії національних культур взагалі і архітектури зокрема. Виникає і виходить чимало журналів та інших періодичних видань, спостеріга-

⁸²⁴ Дьомін М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К.,

⁸²⁵ Дьомін М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 5-10.

ється публікаторський бум. Тут слід відзначити численні роботи Г. Лукомського, Ф. Горностаєва, М. Макаренка та інших дослідників архітектурних пам'яток України, що друкувалися в Петербурзі. Професор Київського університету Г. Павлуцький та І. Грабар підготували кілька розділів про українське зодчество для багатотомної «Истории русского искусства», яка виходила друком за редакцією І. Грабаря.

Особливої уваги з погляду на підняте дослідження заслуговують праці українських архітекторів і мистецтвознавців, в яких ставилися проблеми національного стилю, велись пошуки його своєрідності й самобутності. В журналах, щорічниках і збірниках публікувалися статті В. Кричевського, К. Жукова, М. Шумицького, Д. Антоновича, К. Ладигенка, А. Новицького, О. Філянського, В. Щербаківського, О. Варяницина, М. Кононенка, В. Карповича, Г. Павлуцького; окремі книжки з питань походження і специфіки форм українського зодчества писали М. Шумицький, І. Свенцицький, Ю. Сіцінський, К. Щероцький. Влаштовувалися також спеціальні виставки. У відповідних формах за проектами В. Кричевського, К. Жукова, В. Троценка, С. Тимошенка, О. Линника, О. Сластьона, Д. Дяченка, П. Соколова, О. Литовченка, П. Фетисова, Ф. Шумова, Я. Пономаренка, І. Кузнецова, І. та Л. Левинських, А. Лушпинського, Т. Обминського, К. Мощенка, В. Нагірного, А. Трокала та інших споруджувалися житлові і громадські будівлі.

Після трагічних революційних подій, громадянської війни і встановлення комуністичного тоталітарного режиму вивчення архітектурної спадщини продовжувалося за інерцією лише в 1920-і роки. Але незабаром С. Таранушенко, М. Макаренко, Ф. Ернст, Ф. Шмит, М. Руданський, Ю. Сіцінський та інші вчені були репресовані і розробляти національну проблематику стало вкрай небезпечно. Лише В. Блаватський, М. Брунов, Г. Белов, В. Гайдукевич, К. Гриневич, І. Моргілевський, Б. Фармаковский, А. Якобсон та інші археологи продовжували плідно вивчати античність та раннє середньовіччя. Разом з тим чимало вчених емігрувало, і за кордоном вийшла низка цікавих праць з історії української архітектури, написаних Д. Антоновичем, В. Лозинським, А. Лушпинським, В. Січинським, О. Цинкаловським, В. Щербаківським.

На початок 1930-х років в Україні, як і в цілому по всьому СРСР, було здійснено перехід до єдиної централізованої містобудівної політики. Це було наслідком радикальних зрушень в державній

Летичів. Домініканський костел і оборонна башта. Рис. Г. Лукомського. НІАЗ «Кам'янець».

політиці розвитку міст – поступово з 1918 року до початку 1930-х років низкою указів була повністю зруйнована налагоджена система самоврядування міст, натомість виникла жорстко ієрархована структура управління. Тим самим була замінена властива українському містобудуванню ідея міста як самодостатньої організованості на чужу, що не має витоків в нашій культурі, ідею міста як одного з функціональних елементів державного механізму, підпорядкованих єдиному народно-господарському плану. Головним рушієм розвитку міста став державний виробничо-промисловий комплекс. Старі міста підлягали обов'язковій реконструкції на засадах так званого «соціалістичного розселення» та «соціалістичної перебудови побуту». Отже, першочерговими були роботи по заміні міських орієнтирів як у містобудівельному, так і в ідеологічному та духовному аспектах⁸²⁶.

Внаслідок виконання цих робіт, міста, в тому числі й ті, де розташовувалися домініканські храми, постраждали з різних боків. Насамперед міста було позбавлено самоврядування, а це означало з погляду на проблему, яка розглядається, що при централізованому фінансуванні годі було й думати про регенерацію старовинних будівель. Нікого не турбували пам'ятки, розміщені десь далеко. Але головною проблемою була боротьба з «релігійним дурманом», перебудова та перетворення безцінних перлин архітектури на склади, стайні, в кращому випадку, будинки культури, виставкові та організми зали. Найгірше – повна руйнація, яка спіткала кілька храмів ченців, як наприклад, в Рогатині, Червонограді, Козині та ін.

Ситуація суттєво змінилася на краще в повоєнні роки із організацією Академії архітектури Української РСР, де незабаром виник Інститут теорії та історії архітектури. Його співробітники разом з працівниками Комітету у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР провели обстеження території республіки і в 1956 році під державну охорону було взято 1517 історико-архітектурних комплексів і споруд, серед яких опинилися деякі монастирські комплекси і костели домініканців.

Розгорнулися масштабні наукові дослідження. Українськими вченими Ю. Асєєвим, М. Грицаєм, І. Ігнаткіним, О. Ігнатовим, І. Косаревським, Б. Крицьким, Г. Логвином, Ю. Нельговським, М. Онищенком, В. Самойловичем, М. Холостенком, М. Цапенком, П. Юрченком, Д. Яблонським було написано й видано чимало монографій, брошур, наукових збірок. Вийшли друком узагальнюючі роботи, серед них два томи «Нарисів історії архітектури України».

Проте з середини 1960-х років становище почало швидко погіршуватися. В 1964 році було ліквідовано Академію будівництва і архітектури УРСР, а її провідні установи, серед них і Інститут теорії та історії архітектури, підпорядкували Державному комітету

⁸²⁶ Гончаренко М. Практика реконструктивних робіт в Україні 1930-х років // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 188.

по цивiльному будiвництву у Москві. І хоча в 1966-1970 роках було видано шеститомну «Історію українського мистецтва», але матерiал для неї зiбрали і опрацювали в часи iснування Академії. У 1963 році майже удвоє зменшився список пам'яток архiтектури. Архiтектурне видавництво перетворювалося на «Будiвельник», який зосередився на випуску технiчної та iнструктивно-нормативної лiтератури про будiвельнi матерiали, конструкції і організацію виробництва. В Україні не залишилося вченої ради навіть для захисту кандидатських дисертацій, що негативно позначилося на пiдготовці наукових кадрiв.

Чiтка тенденція занепаду iсторико-архiтектурної науки в 1970-і роки проявилася в рiзкому зменшенні публiкацій, ослабленні кадрового потенціалу. Даремними виявилися спроби створити й видати багатотомну «Історію української архiтектури». Кризова ситуація особливо чiтко виявилася у 1980-і роки. Пiсля двох десятилiть панування аскетизму, прагнення якомога економiчніше, дешевше і примiтивнiше вирiшити функціональнi завдання і конструктивнi проблеми, стало зрозумiлим, що в архiтектурі не можна iгнорувати естетичнi фактори⁸²⁷.

В сучаснiй архiтектурно-охороннiй справі провідну роль почали вiдiгравати публiкації, в яких аналізується пам'ятко-охоронне значення національної мистецької спадщини і пiднимаються проблеми ревіталізації цiнних архiтектурних об'єктiв, котрi ще пiдлягають рятуванню. Серйозний фаховий розгляд питань реставрації артистичного доробку вiтчизняної духовно-мистецької скарбниці зробив власними архiтектурно-мистецтвознавчими розвiдками і публiкаціями вiдомий архiтектор Віктор Вечерський⁸²⁸.

Варто вiдмiтити глибину і наукову обґрунтованiсть публiкацій, присвячених вiдродженню національної мистецької спадщини, Л. Прибеги⁸²⁹.

Не можна обминути дослiдження науковцiв, пов'язані з проблемами iснування iсторичних пам'яток у сучасному мiсті. Проблеми

⁸²⁷ Дьомiн М. Проблеми дослiдження архiтектурної спадщини України // Архiтектурна спадщина України. Маловивченi проблеми iсторії архiтектури та мiстобудування. – К., 1994. – С. 5-10.

⁸²⁸ Вечерський В. Повеоєнна вiдбудова iсторичних мiст України: пам'яткоохоронний аспект // Українська Академія Мистецтва. Дослiдницькi та науково-методичнi праці. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С. 193-201; Вечерський В.В. Спадщина мiстобудування України: Теорія і практика iсторико-мiстобудiвних пам'яткоохоронних дослiджень населених мiсць. – К.: НДПТІАМ, 2003. – 560 с.; Вечерський В. До питання про національнiй стиль в архiтектурі України XVII-XVIII ст. // Архiтектурна спадщина України. Маловивченi проблеми iсторії архiтектури та мiстобудування. – К., 1994. – С. 103-113; Вечерський В. Спадщина мiстобудування України: Теорія і практика iсторико-мiстобудiвних пам'яткоохоронних дослiджень населених мiсць. – К.: НДПТІАМ, 2003. – 560 с.; Вечерський В. Тетраконхи України в контексті свiтової архiтектури // Архiтектурна спадщина України. Вип. 2. національнi особливості архiтектури народу України / За ред. В. Тимофiєнка. – К., 1995. – С. 89-98.

⁸²⁹ Прибега Л. Iсторичне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська Академія Мистецтва. Дослiдницькi та науково-методичнi праці. – Вип. 11. – Київ, 2004. – С. 177-186; Прибега Л.В. Автентичнiсть як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтва. – Вип. 6. – 1999. – С. 9-3.

архітектурного середовища, у тому числі й історичні аспекти, аналізували О. Беккер⁸³⁰, О. Маслов⁸³¹, Є. Водзинський⁸³², Є. Михайловський⁸³³, А. Іконников⁸³⁴, К. Лінч⁸³⁵, О. Щенков⁸³⁶, Т. Устенко⁸³⁷ та інші.

Найбільш масштабною працею є складання «Зводу пам'яток історії та культури України». Зафіксовано величезну кількість нових об'єктів, в число яких потрапили сакральні споруди домініканців. Частково дані про них опубліковано. Одержані матеріали загальнодоступні, вони дозволяють приймати рішення щодо розвитку міст, селищ та сіл, з урахуванням наявних в них цінних об'єктів культурної спадщини. Однак ця робота ще недостатня для ефективної охорони спадщини. У першу чергу це визначається тим, що багато з цих зусиль засновано на давно віджилому, обмеженому «списочному» підході, коли поштучно відбирається все найпримітніше. І хоч коло зафіксованих цінних об'єктів минулого значно поширилося, цілісне ставлення до спадщини, до історичного середовища в роботах, пов'язаних із складанням «Зводу» та інших подібних робіт, відсутнє – складні об'єкти та утворення в них не розглядаються.

Лише за допомогою комплексних досліджень історичних поселень, а також визначення, з урахуванням існуючих цінностей шляхів розвитку конкретно кожного з них, можуть ефективно вирішуватись питання охорони і використання спадщини в цілому і окремих цінних споруд, що знаходяться у цих містах. Об'єктом охорони є райони, що історично склалися, з усіма особливостями, внутрішніми зв'язками та підпорядкованостями. Неодноразовими прорахунками реконструкції забудови давно доведено, що окремі, навіть і дуже цінні споруди, які втратили своє історичне оточення, перетворюються в музейні експонати, втрачають художнє достоїнство. Охороні, таким чином, підлягає міське середовище, що історично склалося, в якому крапці старовинні споруди відіграють важливу роль. Вірна оцінка значення цих споруд потребує спеціальних досліджень, тому що просторова і планувальна структури історичних утворень досить

⁸³⁰ Беккер А.Ю., Щенков А.С. Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1990. – 204 с.

⁸³¹ Маслов А.В. Новая архитектура в исторической среде. – М.: Стройиздат, 1990. – 192 с.

⁸³² Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України // Архітектурна спадщина України. – Вип. 2. – К.: Українознавство, 1995. – С. 242-253; Водзинський Є. Питання охорони містобудівної спадщини // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 231-238.

⁸³³ Михайловський Є.В. Историческая городская среда и ее преобразование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М.: Стройиздат, 1978. – С. 71-88.

⁸³⁴ Іконников А. В. Система предметно-пространственной среды и эстетическая ценность объекта // Эстетические ценности предметно-пространственной среды. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 240-252.

⁸³⁵ Лінч К. Образ города. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.

⁸³⁶ Щенков А.С. Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1990. – 204 с.

⁸³⁷ Устенко Т. В., Кондратенко Е. С., Водзинский Е. Е. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. – К.: Будівельник, 1989. – 120 с.

складнi, а вплив окремих об'єктiв може бути дуже широким, iх виявлення, оцiнка, облiк та використання виходять на перший план в галузi охорони спадщини⁸³⁸.

Практика архiтектурних обстежень i досліджень iсторичних пам'яток України, яка останнiм часом набуває нових сил, свiдчить, що мистецький доробок минулого значно цiннiший, нiж уявляли дотепер. Особливо цiнними виявляються сакральнi об'єкти, на якi довгi часи просто не звертали увагу, практично замовчували iх iснування. До цiєї низки вiдносяться майже всi домініканськi костели. Без необхiдних розвiдок та даних, отриманих у процесi наукових досліджень про об'єкти спадщини i iхню художню цiннiсть, важко охороняти, консервувати i доцiльно використовувати цi видатнi архiтектурнi об'єкти. Тому, головним на даному етапi першочерговим завданням є реєстрацiя, облiк та детальне обстеження конкретних сакральних об'єктiв архiтектурної спадщини України, визначення iх мiсця i вартостi в iсторичному середовищi мiст, у цiлiсному i гармонiйному архiтектурно-просторовому утвореннi.

Йдеться про збереження мiстобудiвної та ландшафтної своєрiдностi iсторичного мiста, де знаходиться пам'ятка сакрального зодчества, яке ми розумiємо як неповторну художню цiлiснiсть урбанiстичного образу, iнтегративну якiсть усього його архiтектурного середовища та ландшафту. З цiєї точки зору мiсто може розглядатися як художнiй твiр, а саме – витвiр мiстобудiвного мистецтва; тодi його сприйняття людиною стає процесом художньої комунiкацiї. При такому пiдходi основними детермінантами своєрiдностi виступають природа i культура у взаємодiї. Природна пiдоснова є об'єктивною данiстю, статичним компонентом, а архiтектурне середовище, створюване людиною, – динамiчним компонентом. Отже, своєрiднiсть мiста – це невпинний динамiчний процес, а не статичний застиглий результат; вона не може бути раз i назавжди встановлена чи задана⁸³⁹.

Переважає бiльшiсть заселених мiсць, як мiських, так i сiльських, була започаткована у далекому минулому. Тривалий час у процесi боротьби з природними й антропогенними явищами, внаслiдок життєдiяльностi людини в цiлому, вибудовувалася просторова структура того чи iншого мiста, змiнювався пiд тиском соцiальних процесiв, а також з розвитком культури характер забудови, розширювалася мережа вулиць i майданiв.

Безумовно, згаданi явища в рiзних формах знайшли своє вiдображення у просторовiй органiзацiї мiста – iхнi слiди залишилися в численних об'єктах матерiальної культури, що збереглися до

⁸³⁸ Водзинський С. Питання охорони мiстобудiвної спадщини // Архiтектурна спадщина України. Маловивченi проблеми iсторiї архiтектури та мiстобудування. – К., 1994. – С. 231-232.

⁸³⁹ Вечерський В. Iсторико-мiстобудiвнi засади збереження своєрiдностi Канева та його довкiлля / / Українська Академiя Мистецтва. Дослiдницькi та науково-методичнi працi. – Вип. 11. – Кiїв, 2004. – С. 186-190.

наших днів. Завдяки цим слідам ми й можемо заглибитися у минуле й відповідним чином відчутти, усвідомити плин історії.

Основним носієм, хранителем історико-культурної інформації будь-якого утворення є, передусім, матеріальна основа об'єктів, що формують просторовий каркас відповідного середовища. Пластика форми, яка характеризується естетичним і художнім наповненням й увібрала сліди історичних подій та процесів, відповідним чином позначиться й на змістовності середовища, його історичній, естетичній і мистецькій значущості. Водночас характер сакральної забудови, її планувально-просторова організація зумовлювалися й функціональними чинниками, пов'язаними із забезпеченням життєдіяльності людини в конкретних умовах. Структурно, у матеріальному вимірі, середовище складається з трьох, тісно пов'язаних між собою прошарків, тобто трьох превалюючих складових: природно-ландшафтного, архітектурно-просторового, функціонально-утилітарного⁸⁴⁰.

Представлене комплексне і систематизоване дослідження мистецької спадщини домініканського ордену на теренах України є першою спробою проаналізувати з багатьох аспектів таке видатне явище, як інтеграція мистецтв у сакральних архітектурних об'єктах католицьких ченців. Поле мистецтвознавчих досліджень стає та частина сакрального, а навіть життєвого середовища згромадження, що представляє мистецьку цінність і набуває статусу пам'яток.

Як правило, сакральні споруди згромадження домініканців, що насамперед були і залишаються утвореннями міського характеру, розташовані на територіях, так званих «історичних міст» України, як окремого яскраво визначеного типу середовища, де особливості трансформації визначаються вимогами збереження мистецької спадщини взагалі. Від інших міст історичні відрізняються особливостями побудови – поділом на стару й нову частини. У багатьох історичних містах старі частини, що концентрують культурно-мистецьку спадщину, характеризуються високими естетичними якостями. Ансамблі забудов домініканського ордену є прикрасами цих міст, найціннішими їх складовими. Здебільшого вони розташовані в центральних, найвідвідуваніших частинах територій, із сприятливими для огляду умовами, тому формують основні риси архітектурного образу міст. Стара забудова і особливості планування, що склалися в межах давніх частин у переважній більшості міст, пов'язані з неповторними, а в деяких випадках – навіть унікальними природними умовами, що значною мірою визначають їх своєрідність⁸⁴¹. Яскравими прикладами такої інтеграції можна назвати міські забудови з гармонійно вписаними костелами ченців

⁸⁴⁰ Прибега Л. В. Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – Київ, 2004. – С. 179.

⁸⁴¹ Водвинський С. Питання охорони своєрідності історичних міст України // Архітектурна спадщина України. – Вип. 2. – К: Українознавство, 1995. – С. 242.

у Львові, Кам'янці-Подільському, Бучачі, Барі, Вінниці, Мурафі, Тульчині, Белзі, Богородчанах, Жовкві, Тернополі, Чорткові та ін. Це органічне, перевірене століттями поєднання природних й містобудівних структур.

Отже, історичне місто – це місто з цінною культурною спадщиною, яка відіграє відчутну містоформуючу роль. Там, де спадщина не відіграє такої ролі – це звичайні міста різного типу, що мають пам'ятки історії та культури, переважно поодинокі й малопомітні. Історичні міста України за цими критеріями вже визначені. Список складено НДГПІАМ 1993 р., до якого включено 278 міст, тобто майже 60% міст України, а також 165 смт. На відміну від інших міст, історичні мають значну культурну цінність. Вона є їх головною відміною і дуже вдало зафіксована самою назвою. Не різні особливості планувальної організації, архітектурного обличчя чи навіть кількість пам'яток, а категорія цінності як узагальнюючий показник розкриває їх основну сутність. Серед самих історичних міст різниця в значущості їх культурної спадщини є найпринциповішою, найвизначальнішою у вирішенні питань охорони й розвитку міст. За інтегральною цінністю історичні міста поділяються на чотири категорії. Найціннішими історичними містами України є Київ, Львів, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Луцьк і Одеса. До першої категорії віднесено ще 32 міста. Майже вдвічі більша кількість міст другої категорії. Найчисленніші міста третьої і четвертої категорій, до яких належать всі інші історичні міста України (за даними НДГПІАМ).

Історичні міста першої категорії – це міста з великою кількістю об'єктів культурної спадщини, які добре зберегли міське і природне середовища, основи первинної структури і наступних етапів її розвитку. Переважна більшість з них відігравали колись видатну роль. Історичні ядра таких міст необхідно охороняти як державні заповідні зони.

Суворого режиму охорони повинні дотримуватися і в їх природному оточенні.

До історичних міст другої категорії належать міста з дещо меншою збереженістю історичного міського середовища, первинної структури та кількістю і цінністю об'єктів спадщини.

Історичними містами третьої категорії є міста з частковою збереженістю старовинної містобудівної структури і невеликою кількістю об'єктів спадщини, але таких, що відіграють активну роль в їх структурі й архітектурному обличчі.

До історичних міст четвертої категорії відносяться міста з поодинокими цінними і значними об'єктами культурної спадщини, які відчутно впливають на оточення. Перетворення в них, які можуть бути досить великими, повинні здійснюватись з урахуванням цього впливу, залишати активною роль об'єктів спадщини⁸⁴².

⁸⁴² Водзинський С. Питання охорони своєрідності історичних міст України // Архітектурна спадщина України. – Вип. 2. – К : Українознавство, 1995. – С. 243-244.

Неповторність і своєрідність притаманні старовинним містам, зведеним на українських землях, зумовлюють у кожному випадку розробку індивідуального ставлення до проблем реалізації питань охорони культурної спадщини та її відтворення. Якщо пильне ставлення щодо охорони історичних міст визначається їх категорією, тобто цінністю культурно-мистецького доробку, то індивідуальні заходи щодо регенерації та реконструкції – своєрідністю старовинного середовища, їх простороформуючої архітектонічної структури, історично обумовленої функціональності, художньо-композиційної особливості, природнокліматичних умов, характерними рисами кожної конкретної забудови.

Аналіз показав, що переважна більшість міст, де розміщені об'єкти домініканського ордену, включені у перелік державних документів України, як історичні міста вищих категорій. Таким чином, можна дійти логічного висновку, що архітектурні об'єкти домініканців – невід'ємна складова старовинних осередків українських міст і тому потребують пильної уваги, обліку, дослідження і відродження.

Найважливішу увагу слід приділити монастирським комплексам ченців, куди входили домініканські костели. Бо саме таку роль вони відігравали в житті наших предків, коли, під час нападу ворогів, перетворювалися на міцну фортецю і були для мешканців справжнім містом в місті. Слід відзначити, що образна характеристика чималої кількості зразків цього типу пам'яток не обмежується взаємодією просторових та об'ємних елементів; вона ускладнюється співвідношенням останніх з ландшафтом.

Ю.І. Курбатов наводить таку типологію зв'язків архітектурних форм з особливостями пластичної структури ділянки території: «покриваючі», «укорінені», «виростаючі», «примикаючі», «заповнюючі» архітектурні структури⁸⁴³. Художній образ ансамблів костелів і монастирів в багатьох випадках збагачується метафорою «виростання», викликаною їх розташуванням на підвищених ділянках місцевості.

Комплекси костелів і монастирів являють собою дуже вдячний матеріал для типологічного аналізу, адже існує можливість здійснювати його за цілим рядом ознак. Однією з них, особливо актуальною в контексті наведених вище міркувань, є домінування об'ємних або просторових характеристик в образному ладі цих складних ансамблевих утворень. До першого типу, характерного домінуючою роллю об'ємних елементів образної системи мови архітектури, слід зарахувати костели і монастирі, які відрізняються іррегулярністю планування, викликаною часто пристосуванням до складного рельєфу території. В цих комплексах, розташованих, як правило, на високих пагорбах, оборонна функція виявлена найбільш чітко.

⁸⁴³ Курбатов Ю.И. Архитектурные формы и природный ландшафт. – Л., 1988. – С. 95.

Прикладами ансамблiв подiбного типу можна вважати монастирськi утворення в Пiдкаменi, Винницi, Старокостянтиновi, Язлiвцi та iн. Вiдзначимо, що зведення монастирських комплексiв було не тiльки школою будiвельного мистецтва, воно давало можливiсть здчим опанувати систему виразних засобiв мови архiтектури, набувати досвiду формування такого роду ансамблiв. Доцiльно припустити, що цей досвiд був згодом використаний при будiвництвi ратуш, гостинних дворiв, бiрж, готелiв, iнших споруд, в архiтектурi яких одночасно вирiшувались завдання побудови об'ємної форми i просторової організації (ядром композиції ставали замкнуті просторові елементи)⁸⁴⁴.

Ще одна важлива причина, завдяки якiй архiтектурнi осередки домініканського ордену повиннi бути ретельно обстеженi, облiкованi, реставрованi й збереженi, мiститься в суттєвiй хронологiчнiй глибинi пам'яток у порiвняннi з iншими спорудами мiст. Першими – були дерев'янi храми, якi сягають XIII столiття, але нажаль вони не можуть бути пiдданi аналізу, тому, що не збереглися. З iснуючих архiтектурних споруд домініканцiв найстаршими можна визнати костели Йоанна Хрестителя у Львовi (1371) та св. Катерини Олександрiйської в Мостиськах (1432 ?), найпiзнiшим, якщо не брати до уваги сучасних споруд, – храм св. Станiслава в Чортковi (1910 р.). Це наочно демонструє великий часовий дiапазон та iсторичну цiннiсть досліджуваних пам'яток i ще раз пiдтверджує необхiднiсть науково обґрунтованого, логiчного i послiдовного пiдходу до проблем ревіталізації цінних з різних аспектів бачення зразкiв культового здчства.

Вiд вдалої пам'ятко-охоронної дiяльностi залежить вiдтворення архiтектурно-просторової організації кращих урбаністичних осередкiв та вирiшальнi для архiтектурного облiччя iсторичних мiст панорами i краєвиди. Домініканськi костели виключнi за iсторичною i художньою цiннiстю, є унікальними i повиннi бути вiднесенi до найвищих досягнень мiстобудiвної та художньої культури вiтчизняного минулого; вони пiдлягають облiку i дiяльно суворiй та ретельнiй охоронi.

Практичний досвiд охорони пам'яток здчства України показує, що збереження духовно-мистецьких цiнностей його компонентiв, краси i неповторностi iсторичних мiст, а в багатьох з них – ревіталізація втрачених мiських утворень, цiлiсних рис iсторичного середовища, як i фрагментiв вeдути, стає нинi найактуальнiшим завданням.

Мiсце i значимiсть кожного костелу ченцiв в архiтектурно-просторовому середовищi залежить вiд провiдних складових останнього. На нього впливають панiвнi загальномиські утворення, простороформуючi архiтектурнi об'єкти, обсягово-просторовi центри, пiдпорядкованiсть i композицiйне пропорцiювання, об'єктивнi природно-клiматичнi умови тощо.

⁸⁴⁴ Ходорковський Ю. До питання про визначення художньої цiнностi iсторичної забудови мiст України // Архiтектурна спадщина України. Маловивченi проблеми iсторії архiтектури та мiстобудування. – К., 1994. – С. 209-214.

Обстеження міського ландшафту, де розташована споруда ордену, її пейзажного оточення, дозволяє прочитати його основні елементи, історичні архітектурні доміанти і ансамблі, забудови-медіанти між ними, які відіграють своєрідну зв'язуючу роль в краєвиді, а також визначити точки, осі, фронти й зони їх огляду та цінні види, перспективи, панорами.

Урбаністична ситуація історичних діляниць міст завжди вирізняється певними характерними рисами. Навіть у межах одного міста компоненти забудови можуть дуже відрізнятися. Архітектонічне формоутворення завжди залежало від багатьох причин: соціальних, національних і конфесійних розшарувань, ландшафтної ситуації, природно-кліматичних умов та ін. Індивідуальний вигляд та своєрідність кожного куточку історичних міст залежить від того, наскільки вони відрізняються від уявного канону і створюють неповторні сполучення споруд різного часу, типу, стилю, художньої та матеріальної цінності.

Безперечно важливим є збереження певного художньо-композиційного образу костелу чи ансамблевої забудови, його гармонійного співіснування у конкретному історичному утворенні. Якщо змінити образ, або порушити хоча б одну з умов, то храм буде виглядати чужеродним тілом і порушувати цінність історичного середовища. Так сталося при перебудові Шарівського по-домініканського костелу на православну церкву, коли зміни в пропорційних співвідношеннях наднартексової вежі до всього корабля костелу призвели до негармонійного вигляду всієї споруди, котра є домінантою і височить на пагорбі, пануючи над містечком. Така ж доля спіткала храм в Тиврові. Внаслідок руйнації за радянських часів веж колишнього двобаштового фасаду, споруда перетворилася на звичайне прямокутне приміщення, котре грубим, обрубленим виглядом зіпсувало прекрасну панораму старої частини міста.

Прикладом найтрагічнішої долі домініканських костелів і монастирів на Україні виступають храми Волині. Руйнівні зусилля російської імперської, а пізніше й радянської влад, призвели до майже повного знищення видатних зразків вітчизняної архітектури й артистичного їх наповнення. Нищівні дії, що у XIX ст. брутально здійснював царський уряд, спричинили руйнування більше половини мурованої архітектури католицьких храмів.

Через репресії, які режим здійснював після польських повстань першої третини XIX століття, на території Правобережної України, були закриті й залишилися без господаря всі існуючі монастирі ченців. В ці часи було розібрано величний ансамбль Луцького домініканського осередку⁸⁴⁵. Незважаючи на руйнівні заходи, частині по-домініканських архітектурних комплексів вдалося вистояти. Серед них можна назвати Ляхівський

⁸⁴⁵ Kowalczyk J. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 8.

(дiючий), який кардинально змiнив свiй iсторичний вигляд. Невiркiвський (в руїнах, потребує ремонту), Чарторийський (в руїнах), Острозький (повнiстю перебудований), Камiнь-Каширський (вiдданий пiд пекарню). Вiд колись величного Луцького ансамблю забудов залишилися лише примiщення монастиря, аналогiчна доля спiткала осередок у Володимирi-Волинському; вiд комплексу споруд у Старокостянтиновi залишилися руїни дзвiниці; Козинський храм в руйнiвному станi. Вже не iснують храми у Яловичах, Тарговицях, Кульчинах, Бродах, Галичi та iн.; нави́ть кресленики та iконографiчний вигляд цих споруд не збереглися. Цей сумний список можна було доповнювати новими й новими назвами мiст, де колись розташовувалися монастирські комплекси домініканського ордену. На щастя для науки та iсторичної пам'ятi поколiнь деякi з вже неiснуючих храмiв зафіксованi у працях художникiв i старих фотографiях. Їх ще можна вiдтворити, а декотрi й врятувати консервацiйними та реставрацiйними заходами. Тому, так важливо пiднимати подiбнi розвiдки i доносити до сучасникiв невідомi до цього часу сторiнки культурного та духовно-мистецького минулого країни.

Головними напрямками дiяльностi, спрямованої на збереження своєрiдностi й багатющого культурного надбання iсторичних мiст, максимального врахування їх специфіки i визначення оптимальних форм iснування i розвитку, є глибоке дослідження їх та розробка науково обґрунтованих програм i проектiв реконструкцiї та регенерацiї давнiх частин мiст з їх найвизначнiшими складовими.

Охорона i використання культурної спадщини iсторичних мiст, збереження їх неповторного вигляду повиннi базуватись на максимально повних даних щодо їх розвитку, сучасного стану й об'єктiв спадщини, що неможливо без комплексних досліджень. Головнi наслiдки iсторико-архiтектурних, iсторико-мiстобудiвних, ландшафтних та iнших досліджень – визначення характеру й основних етапiв розвитку мiст, виявлення об'єктiв спадщини та видiлення iндивiдуалiзованих iсторичних мiстобудiвних утворень⁸⁴⁶.

*Камiнь-Каширський. Домініканський костел, перетворений на пекарню.
Фото В. Вальчевського.*

⁸⁴⁶ Водзинський С. Питання охорони своєрiдностi iсторичних мiст України // Архiтектурна спадщина України. – Вип. 2. – К : Українознавство, 1995. – С. 253.

Такого характеру дослідження повинні бути комплексними, включати різноаспектні матеріали, пов'язані з максимально повною інформацією для створення проектної документації реставраційних робіт.

Подібна організація пам'ятко-охоронної діяльності йде в руслі з розробкою обліково-охоронної документації для історичних островків сучасних міст. Архітектурні об'єкти домініканського ордену, як правило, розташовані серед інших забудов історичного міського середовища, створених у різні епохи. Вони уособлюють характерні ознаки своїх часів, змін, що відбувались у суспільстві, тому мають історичну, меморіальну, естетичну та іншу культурну цінність. Навіть в історичних містах вищої категорії, де ці об'єкти є основою міського середовища середмістя (Тернопіль, Львів, Кам'янець-Подільський, Белз та ін.), нажаль не відчувається шанобливого ставлення, навіть належної уваги до їх відтворення ні з боку дослідників, ні зі сторони владних структур.

Для вірного розуміння особливостей історичного розвитку міст, збереження культурних цінностей і визначення шляхів подальшого спадкоємного розвитку важливо виявити об'єкти спадщини всіх категорій (пам'ятки, значні і рядові об'єкти) і диференційовано їх охороняти. Архітектурна спадщина потребує обстеження всієї старої забудови міста. Основою виявлення містобудівної спадщини є середовищне зонування історичної частини міста і оцінка її містобудівних утворень усіх рівнів (від невеликих індивідуалізованих ділянок та кварталів до характерних осередків і районів, з яких вона складається)⁸⁴⁷.

Чільною метою комплексних досліджень такого явища, як мистецька спадщина конкретного католицького ордену на українських землях є максимальне знайдення підготовчих матеріалів, належне інформаційне забезпечення архітектурного, містобудівного та інших видів проектно-реставраційних робіт.

Така пам'ятко-охоронна діяльність має протікати систематизовано, послідовно, з урахуванням щораз конкретних умов і завдань регенерації сакральних забудов та їх оточення. Важливим напрямком у забезпеченні належного рівня проектування в історичних містах, спрямованого на національне відродження, збереження і розвиток кращого в них, може стати цілеспрямована розробка програм і концепцій реконструкції історичних частин і пов'язаних з ними територій і правил забудови в цих межах для кожного історичного міста на основі загальнодержавної «Програми реконструкції історичних міст України», розробка якої підготовлена всім розвитком пам'ятко-охоронної справи⁸⁴⁸. В такі програми повинні включатися матеріали даних і аналогічних розвідок.

⁸⁴⁷ Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України...С. 253.

⁸⁴⁸ Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України...С. 253.

Вартiсть подiбних дослiджень мiститься передусiм в обширних наукових розвiдках, якi представляють вченим майже повну картину джерелознавчого матерiалу.

За радянських часiв часто можна було спостерiгати проведення несистематичних реставрацiйних робiт, що базувалися передусiм на романтичному пiднесеннi чи згiдно з фантазiями полiтичних дiячiв, без наукового пiдгрунтя. Одночасно пiд гаслами боротьби з «релiгiйним дурманом» та буржуазними пережитками варварськi нищилися сотнi соборiв, костелiв, церков, палацiв, садиб – скарби культури України. Насамперед це стосувалося римськo-католицької мистецької спадщини. Пiдняття питань про її дослiдження та реставрацiю для фахiвця могло стати небезпечним.

Дотепер пiднята проблема знаходилася пiд забороною спочатку з боку російської iмперської влади, а згодом й радянського уряду. Тiльки в напi часи, у перiод самостiйностi та вiльного iснування народу, виникла нагальна потреба повернути деяким iсторичним будiвлям iсторично обумовленi форми, оскiльки в очах суспiльства вони ставали не лише свiдками розвитку нацiї, а й символами її становлення i прогресу. Пам'ятка архiтектури стала розглядатися як складова нацiональної архiтектурно-мистецької спадщини, як об'єкт реставрацiйної дiяльностi.

Пам'ятко-охоронна дiяльнiсть безумовно пiдштовхує до впровадження реставрацiйних заходiв у царинi збереження дослiджуваних мистецьких об'єктiв. Тому, що вона доводить загальнолюдськy вартiсть старовинних сакральних будiвель та їх мистецького наповнення, спонукаючи тим самим спецiалiстiв розробляти i втiлювати в життiя проекти реставрацiї та збереження видатних надбань людства.

Впродовж багатьох рокiв тягнулися реставрацiйнi роботи домiніканського костелу в Кам'янцi-Подiльському. Обмiри i дослiдження споруд комплексу тривали з 1960 року, реставрацiйнi роботи – з 1975. Виконавцями обмiрiв та дослiджень рiзних рокiв були: В. Петичинський, А. Кулагiн, Є. Пламеницька, А. Тюпич, В. Зорiн, Л. Крищенко, Н. Сидорова, В. Ващенко, Л. Лернер, В. Губернатор, Л. Хiлай, В. Полегкий. Неодноразово змiнювалися плани замовникiв щодо пристосування будiвель: турбаза (1960), швейна фабрика (1961), iсторико-етнографiчний музей (1971), органний зал та зал... для бальних танцiв у костелi (70-тi роки). Зрештою зупинилися на музеї етнографiї; ескiзний проект реставрацiї та пристосування було затверджено 1983-1985 роки, коли проектну естафету прийняла «Укрзахiдпроектреставрацiя», знову переглянули кiлька варiантiв (культурно-освітнiй центр, дитяча мистецька школа, музей етнографiї), з яких обрали музей. Почалася реалiзацiя проекту, в перебiгу якої тривали дослiдження, поточнювалися рiшення окремих вузлiв комплексу. Відновлене за проектом барокове завершення костельної вежi, атрибутоване Є. Пламеницькою як робота Яна де Вiтте, надзвичайно ефектно вписалося в силует мiста.

Проте через недбальство працівників швейної фабрики в липні 1993 року сталася пожежа, яка знищила не тільки відновлені завершення вежі та келій – результати кількарічної праці реставраторів, – а й автентичні унікальні конструкції костельного даху XVIII ст. За тодішніх умов це була катастрофічна втрата. Інститутом «Укрзахідпроектреставрація» було запроєктовано тимчасовий дах над вежею. Одночасно розроблено дев'ятий варіант пристосування під костел, з влаштуванням під його опікою місійного інституту. Авторами проекту реставрації були М. Гайда, В. Бевз; проекту пристосування – В. Бевз, Л. і О. Свінціцькі⁸⁴⁹.

Нелегка до цього моменту доля по-домініканського костелу з монастирем продовжувала залишатися важкою, але вже у часи незалежності держави його взяли під опіку ченці пауліни, які здійснюють реставрацію споруди за призначенням, намагаючись зберегти всі характерні риси і особливості домініканського храму і відтворити цінну пам'ятку архітектури Поділля.

В межах, представлених на розсуд читача розвідок, були здійснені глибокі наукові дослідження матеріалів, необхідних для реставрації костельно-монастирського ансамблю домініканського ордену в Кам'янці-Подільському. Реставратори комплексу, на жаль, не мали в розпорядженні всього діапазону результатів попередніх пошуків. Реставрація певною мірою базується на знайдених і проаналізованих автором монографії фотографічних, іконографічних, архівних, літературних джерелах. Матеріали збиралися по крупицях в архівах Росії, Польщі й України, що робить можливим для настоятеля костелу, о. Алойза Коссобуцького OSPPE, спрямовувати реставраторів з метою максимально точного дотримання автентичних джерел та іконографічного матеріалу в процесі ревіталізації архітектоніки та інтер'єрного простору храму. Під час останнього відтворення шолому вежі використовувався кольоровий кресленик з розрізом конструкції XIX ст., знайдений автором в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі⁸⁵⁰ [Фото 24]. Це дозволило групі майстрів відтворити складний за конфігурацією архітектурний компонент до дрібних деталей.

На даний момент триває реставрація інтер'єру, для якої теж було знайдено чимало іконографічних матеріалів. Зокрема, у Краківському Національному музеї вдалося знайти літографію XIX ст., що висвітлює куточок інтер'єру з турецьким амвоном, віттарем св. Михайла Архангела і живописним портретом видатного бенефактора XVIII ст. Франца Міхала Потоцького, на кошти якого 1754 року було закінчено реставрацію костелу після турецької навали⁸⁵¹.

⁸⁴⁹ Пламеницька Є., Пламеницька О. Дослідження і реставрація архітектурної спадщини Кам'янця-Подільського // З історії української реставрації. Додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». – К.: «Українознавство», 1996. – С. 131.

⁸⁵⁰ РДЦА. – Ф. 1488. – Опис 3, спр. № 553. – Проект “вежі” в Кам'янці-Подільському. – без року.

⁸⁵¹ MNK. – sygn. Ew. III 35164 (Kamieniec Podolski).

Безцiннi фотографiчнi матерiали вдалося розшукати в Нацiональному iсторико-архiтектурному заповiднику «Кам'янець», якi дозволили роздивитися костел очима фотографiв кiнця ХІХ ст.⁸⁵² i зафiксували момент, коли iнтер'ер дiючого тодi по-домiніканського костелу ще залишався майже недоторканим. На свiтлинах можна побачити чудотворний образ Божої Матiнки, який пiзніше безслiдно зник, прекрасну рококову лiпнину, оформленi в стуковi рами вiвтарнi образи, розписи на стiнах i склепiннi та iн. В цiлому по данiй пам'ятцi було знайдено понад трьохсот автентичних джерел i опублiковано автором п'ять статей у фахових збiрниках⁸⁵³, якi дозволять поступово реалiзовувати реставрацiйнi роботи, а костелу повернути належне мiсце в урбанiстичному середовищi Старого мiста.

Наступна пам'ятка – це костел Смотрицьких домініканців, для з'ясування шляхів реставрації якого теж були знайдені унікальні матеріали в архіві історичного музею-заповідника⁸⁵⁴ і автором опублікована окрема стаття⁸⁵⁵. У теперішні часи Смотрицький домініканський костел переживає відродження. Опікуються ним ченці ордену пасионістів, котрі, під керівництвом настоятеля, отця Петра Чаплінського СР, вже зробили генеральний ремонт храму, вибудували біля нього триповерховий реколекційний будинок і проводять подальші розвідки з метою відтворення у всій красі чудової пам'ятки пізнього бароко з ремінісценціями паладіанського стилю, зразків скульптурного, живописного та декоративно-ужиткового мистецтва, а також, повернення людям віками намаленого місця зустрічі з Богом.

Можна навести ще один приклад регенерації колишнього домініканського костелу, настоятель якого користується на даній момент теоретичними результатами розвідок⁸⁵⁶ та знайденими в

⁸⁵² НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Альбом 1 (75 іл.); НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Альбом 2 (54 іл.); НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Скульптури гол. фасаду. – 8 іл.; НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Розписи. – 15 іл.; НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Пам'ятні дошки. – 6 іл.

⁸⁵³ Урсу Н.О. Архiтектурний ансамбль домініканського ордену у Кам'янці-Подільському у свiтлi iсторичних джерел // Науковi записки. – Серiя: мистецтвознавство. – Тернопiль, 2000. – № 2 (5). – С. 116-122 з iл.; Урсу Н.О. Iнтер'ер домініканського костелу у Кам'янці на Подiллi // Традицiї та новациї у вищiй архiтектурно-художнiй освiтi. – Харкiв, 2000 – 2001. – № 6 – 1. – С. 97-105.; Урсу Н.О. Каплиця Матері Божої Розарію домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Традицiї та новациї у вищiй архiтектурно-художнiй освiтi. – Харкiв, 1999 – 2000. – № 6 – 1. – С. 106-110 з iл.; Урсу Н.О. Каплиця Христа Спасителя домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Iсторія релiгiї в Україні. – Працi ХІ-ї Мiжнар. конф. – Львiв, 2001. – Т. 2. – С. 383-390 з iл.; Урсу Н.О. Символіко-образні й художньо-композиційні особливості сакральної пластики домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Науковi записки. – Серiя : мистецтв-тво. – Тернопiль, 2001. – № 2 (7). – С. 96-102 з iл.

⁸⁵⁴ КППМЗ. Збiрка документiв з архiву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп. – 479; КППМЗ. Вiзитацiя Смотрицького домініканського костелу за 1814 рiк. – КВ 75522. – Стп. 197; КППМЗ. Вiзитацiя Смотрицького домініканського костелу за 1821 рiк. – КВ 75523. – Стп. 198.

⁸⁵⁵ Урсу Н.О. Домініканський костел у Смотриччi на Подiллi // Культура народів Причорномор'я. – Сiмферополь, 2002. – № 30. – С. 93-98 з iл.

⁸⁵⁶ Урсу Н.О. Костел Успiяня Пресвятої Дiви Марії у Летичевi // Традицiї та новациї у вищiй архiтектурно-художнiй освiтi. – Харкiв, 2001 – 2002. – № 2–3, 1. – С. 45-53 з iл.

архівах іконографічними матеріалами представленого дослідження. Цей храм Успіння Богородиці в Летичеві, зведений у 1606 році (мурований), є справжньою перлиною готичної архітектури Правобережної України. Він правив за взірць для багатьох одноназових, стіностовпних, хрестоподібних, фланкованих каплицями, домініканських споруд. Перед ювілеєм 400-річчя з моменту виникнення храму, всі матеріали автора на прохання настоятеля Кам'янецького кафедрального костелу св. св. апостолів Петра і Павла, ксьондза Романа Тваруга SChr, було передано священикам Летичівського костелу для допомоги у максимальному відтворенні колишнього вигляду старовинної споруди. Серед них невідоме дотепер літографічне зображення головного вівтаря початку ХІХ ст., яке вдалося розшукати у фондах Краківського Національного музею, що було опубліковано завдяки пожертвуванню коштів представниками шляхетських родин видавництвом І. К. Вельчинського в Парижі⁸⁵⁷. Також вперше впроваджується в науковий обіг і використовується практично план земель Летичівської римсько-католицької церкви 1849 року, який знаходиться в Державному архіві Житомирської області, виконаний землеміром Станіславом Ольшевським⁸⁵⁸.

В архівах історичного музею Санкт-Петербургу автором було знайдено унікальний кресленник 1857 року землеміра Л. Грушецького з планом і фасадом костелу, монастиря і земель, що йому належали⁸⁵⁹. Безперечно, важливим матеріалом у процесі реставрації та відтворення історичного вигляду домініканських споруд, зокрема Летичівської, служать знайдені в архівах Кракова, Санкт-Петербургу, Хмельницького, Кам'янця-Подільського, малюнки, акварелі та літографії Наполеона Орди, які дозволяють розглянути зафіксований архітектурний об'єкт до дрібниць⁸⁶⁰. У відтворенні повної картини образу храму ченців в Летичеві допомагають рисунки західного і східного фасадів забудови, створені на зламі ХІХ-ХХ століть, що зберігаються у Московському державному музеї архітектури ім. Щусева⁸⁶¹. Своєрідний інтерес представляє рисунок башти на першому плані і костелу позаду 1910 року Г. Лукомського, намальований у стилі сецесії⁸⁶². Розшукані і зібрані воедино матеріали є джерелом для відродження і надання нового життя Летичівському костелу.

⁸⁵⁷ MNK. – sygn. Ew. III 17342 (Latyczów).

⁸⁵⁸ ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1238. – Плани по-домініканських костелів в Летичеві (1849 р.) і Сокільці (1858 р.).

⁸⁵⁹ РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 557. – Летичівський монастир. План і фасад. – 1857.

⁸⁶⁰ MNK. – sygn. Ew. III 17342 (Latyczów); НІАЗ «Кам'янець». – Літографії Наполеона Орди із зображенням домініканських храмів; РДІА. – Ф. 835. – Опис 4, спр. № 188. – Види старинних городів, замків и монастирей в Западном крае. Літографії Наполеона Орди – 1722-1915.

⁸⁶¹ МДІА (Московський державний музей архітектури ім. Щусева). Рисунок західного фасаду костелу в Летичеві, 20-і роки / Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»; МДІА. Рисунок східного фасаду костелу в Летичеві, 20-і роки / Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець».

⁸⁶² НІАЗ «Кам'янець» (Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»). Башта близ костелу в м. Летичів. Малюнок Г. Лукомського // Ежегодник общества архитекторов-художников. – М., 1910.

Своєї черги чекають костел сестер-домiніканок в Кам'янцi-Подiльському⁸⁶³ та iншi по-домiніканські храми, про якi зiбранi матерiали у процесi представлених на розсуд читача наукових розвiдок.

Таким чином, на першiй погляд, суто теоретичне мистецтвознавче дослiдження перетворилося на базу й джерело для вiдродження видатних пам'яток архiтектурної спадщини України, для надання їм наступного, може бiльш щасливого життя, для повернення у скарбницю народу вже майже зруйнованих зразкiв духовної i матерiальної культури українцiв. Наведенi приклади є пiдтвердженням необхідностi i цiнностi аналогiчних дослiджень в царинi вiдродження нацiональної архiтектурно-мистецької спадщини країни.

⁸⁶³ Урсу Н.О. Костел сестер-домiніканок у Кам'янцi на Подiллі // *Исторiя релiгiй в Україні.* – Працi XIII-ї Мiжнар. наук. конф. – Львiв, 2003. – Т. 1. – С. 596-602 з iл.

ВИСНОВКИ

Сакральне мистецтво католицьких орденів в Україні – одна з найменш вивчених на сьогодні сторінок національної мистецької спадщини, яка носить дуалістичний характер, оскільки увібрала духовно-мистецькі напашарування двох культур – української і польської. Зараз вже сміливо можна говорити про інтеграцію ментальності, духовності й творчості, про дуалістичний характер пам'яток, який до того ж доповнювався західноєвропейськими впливами, що привносилися запрошеними митцями.

Як вже зазначалося у вступі, метою даної праці було зафіксувати для нащадків цінні з духовного, культурного та художнього погляду зразки сакрального мистецтва домініканців, створити прецедент, який слугуватиме певним імпульсом у розширенні шляхів вивчення і розробки механізму подібних досліджень сакральних забудов та мистецького доробку на наших теренах інших католицьких орденів. Тому завданнями монографії були розвідки в галузі вивчення якомога більшого ареалу друкованих і недрукованих літературних, культурологічних та історико-мистецтвознавчих джерел, які дозволили дійти висновку, що проблема є актуальною тому, що на сьогоднішній день знаходиться майже поза увагою сучасних українських мистецтвознавців. Більшість авторів торкається загальних історичних проблем, оминаючи питання мистецького спрямування в їх гармонійній єдності. Саме такий стан викликав реалізацію даного дослідження.

Розглядати мистецький доробок ордену на українських землях неможливо без висвітлення питання часу та умов утворення домініканських осередків. В результаті визначились основні періоди екзистенції домініканців на Україні. Початковий обмежує виникнення перших осередків та їх вкорінення у загальну християнську ієрархію; другий – період розквіту (XVI-XVII ст.), розбудови мережі монастирів і створення Руської провінції Св. Яцка, третій – починається з моменту третього розподілу Польщі (1795 рік) і продовжується до жовтневого перевороту 1917 року; четвертий – тривав до отримання Україною суверенітету; п'ятий період – сьогодення, коли український народ розпочав свідому, краєзнавчу й пам'ятко-охоронну роботу у сфері консервації, реставрації архітектурної спадщини минулого для майбутніх поколінь.

В монографії добродійність фундаторів розглядається з метою більш повного висвітлення їхнього впливу на мистецьку спадщину домініканців, на зовнішній вигляд храмових комплексів, а також наповнення інтер'єрного простору творами мистецтва.

З впевненістю можна констатувати, що в історії створення та існування домініканських осередків в Україні одну з головних ролей *XVII-XIX ст. на території України*

відігравали меценати й бенефактори, що жертвували великі гроші не тільки на підтримку ченців, але й на фундаментальні архітектурні побудови, оздоблення та наповнення необхідними речами храму й монастиря. Велика кількість знайденого матеріалу дозволила розділити його на два підрозділи, які мають свої особливості: один охоплює землі Правобережної України, другий – обшар Галичини. Не менш важливу, а може й найважливішу роль у створенні храмів ордену відігравали митці: архітектори, скульптори, художники, майстри декоративно-прикладного мистецтва. Рівень їхньої освіти і майстерності дозволяв, поряд з невиразними з мистецького погляду забудовами, створювати сакральні споруди світового рівня і значення.

Насамперед, слід зазначити, що архітектурні об'єкти домініканців на Україні носять переважно надрегіональний характер, віддзеркалюючи і поєднуючи в першу чергу загальнокатолицькі напрямки сакрального будівництва й світоглядні концепції та вимоги конституцій жebraцьких орденів.

Розглядаючи архітектурні світоглядні концепції мендикантів, можна дійти висновку, що традиція зодчества жebraцького чернецтва часів середньовіччя переважно готична, з незначними ремінісценціями романського стилю. Відповідно до конституції ордену такий синтез найбільш повно дозволяв висловлювати первісний аскетизм, суворість, відсутність прикрас й лаконічність споруд. Встановлені внутрішні правила часто порушувалися самими ченцями, всі спроби боротьби з пишним мистецьким наповненням костелів і монастирів у XVIII ст., що мали на меті підтримати дух убогства в домініканців, не приносили бажаного результату.

Можна акцентувати увагу на тому, що ідеї будівництва братів-проповідників були співзвучні світоглядним концепціям іншого жebraцького ордену – францисканського, а також перегукуються з потужним будівництвом ордену цистерсів. Водночас, орден проповідників виробив власний своєрідний архітектурний стиль, що був поєднанням готичних планів і об'ємів (однієї або трьох нав; видовженого, гранчастого пресбітерія; хрестового стрілчастого або комбінованого склепіння тощо) та бароково-ман'єристичних, рококових з паладіанськими ремінісценціями фасадів з проповідницькими балконами, ордерних деталей і великими площинами фрескового розпису з історії ордену в інтер'єрі.

Аналізуючи типи споруд ченців, слід зазначити, що храми кожного територіального утворення вирізнялися характерними архітектурними ознаками. Переважна більшість домініканських споруд на землях Правобережної України є заловими, однопростірними храмами, хоча на Брацлавщині й Волині превалує базилікальна, тринавова структура побудови. Однопростірні храми не вимагали надмірних коштів і зусиль для зведення, тому потреби у побудові великих базилікальних споруд не виникало. Галичина також характеризується переважно заловими (однопростірними)

костелами ченців. Проте, нечасто спостерігаються псевдобазилікальні форми, як наприклад, центр Подільської контрати, костел в Кам'янець-Подільському. Традиційним для Поділля було зведення костелів із тесового каменю та використання для склепінь обпаленої цегли, але траплялися й винятки. Галичина славилася спорудами ченців, побудованими переважно з цегли.

Храми мендикантів демонструють глибоку символіку, притаманну художньо-композиційній організації та оформленню архітектурних споруд домініканського ордену, бажання визначити характерні риси та завдання конкретного християнського згромадження, їх територіальну приналежність. Водночас, можна констатувати, що в храмах ченців майже відсутній вплив та компоненти інтеграційного характеру з поряд існуючими православними спорудами (яскравим прикладом аналогічного синтезу виступають греко-католицькі церкви), що відверто вказує на бажання зберегти своєрідність саме католицької архітектонічної метафорики сакральних забудов, а також на достатню герметичність та консервативність храмового будівництва мендикантів.

Мова візуальних та підтекстових, трансцендентних символів притаманна всім без виключення храмам домініканського ордену на українських землях. Символіка виступає як найбільш суттєвий, змістовно ціннісний компонент організації простору і підпорядковує собі мистецькі та інші складові сакруму. Вона, мов медіанта, приводить оточення до системної гармонії духовного і матеріального, синтезу божественного і земного, наповнюючи архітектурно-просторову організацію храмів вищим змістом. Символіка впливає на внутрішній вигляд костелу, стилєве та кольорове рішення, на використання спільних змістових та художньо-композиційних прийомів оформлення, на ознаки приналежності до загальнохристиянської спільноти й до конкретного католицького згромадження.

Аналізовані храмові ансамблі підкорювалися символічним принципам, притаманним сакральному мистецтву, що віддзеркалювалося в організації зовнішнього й внутрішнього просторів та загальної орієнтації побудови. В результаті можна визначити три взаємопов'язаних виміри, на яких базується створення домініканських храмів: космологічний, теологічний та метафізичний. Кожний з них в аналізованих спорудах має риси, притаманні духовності ордену. Перший розкривається передусім у мистецтві зведення забудов, їх архітектоніці; другий – через сакральну тематику образів; третій – наповнює містичним змістом усе створене. Аналогічні символічні, художньо-композиційні та стилістичні прийоми організації сакрального простору знаходимо у переважній більшості домініканських споруд на території України.

Характерними стилістичними рисами, притаманними першій хвилі утворення домініканських осідків на українських землях, можна назвати готичний стиль з ремінісценціями романського. Але

в більшості споруд простежується синтез готичних та ренесансних нуртів з пізнішими бароковими перебудовами. Для завершуючого етапу другої хвилі зведення костелів ордену характерні пізньобарокові мотиви, в деяких випадках спостерігаються рококові та класицистичні варіації.

Слід відмітити у візуальних мистецтвах ордену поєднання двох культур – української і польської, інтеграцію ментальності, духовності й творчості, дуалістичний характер пам'яток, який доповнювався західноєвропейськими впливами. Розглянуті храми є характерними архітектурними спорудами з використанням відповідних часові зведення технічних та художньо-композиційних можливостей. Вони мають багато споріднених рис із подібними костелами на північно-німецьких, чеських та польських теренах.

Варто зазначити, що дослідження мистецького доробку різних християнських конфесій, зокрема домініканського ордену, має значну пам'ятко-охоронну цінність. Розвідки дозволяють висвітлити ще невідомі й неопубліковані іконографічні матеріали, проаналізувати писемні джерела архівів, порівняти знайдене з вже відомим. Це надає можливість накопичення підготовчого матеріалу для відтворення та реставрації пам'яток сакрального мистецтва.

Без аналізу, систематизації та введення в науковий обіг мистецької спадщини домініканських храмів, загальна картина розвитку культового будівництва великої й багатой на історичні події країни була б необ'єктивною та неповною. Численні костели ордену являються вагомим внеском в монументальне культове будівництво України.

У рамках даного обстеження вперше було впроваджено в науковий обіг цілу низку невідомих дотепер архівних джерел та їх вмісту. Нові архівні джерела доповнюють, а деколи й розкривають повністю характерні художньо-композиційні особливості конкретної архітектурної споруди та її наповнення творами сакрального мистецтва, допомагають зрозуміти архітектонічну систему, тип споруди та характер оформлення внутрішнього простору.

Акцентованим аспектом роботи був систематизований пошук, вивчення і добір вже опублікованих в країні й за кордоном літературних та історико-мистецтвознавчих джерел, що само по собі вже є конкретним внеском в арсенал вітчизняного мистецтвознавства, а також історії архітектури.

Вперше зібрані й систематизовані матеріали, пов'язані з відтворенням хронології виникнення (фундацій) осередків домініканського ордену в Україні, що створює певне часове підґрунтя і дає поштовх для подальших розвідок і уточнень у цій галузі.

Вперше комплексному аналізу були піддані відомості про фундаторів, бенефакторів і донаторів ордену на землях Правобережної України й Галичини, добродійна діяльність яких активно впливала на вигляд, архітектоніку та мистецьке наповнення сакрального простору костелів, що входили до складу домініканських чернечих осередків.

Вперше зібрані й систематизовані відомі на даний момент матеріали про митців – архітекторів, скульпторів, живописців та майстрів декоративно-прикладного мистецтва (світських та ченців), які брали участь у зведенні, оздобленні та навіть перебудові домініканських костелів на інші за призначенням інституції. Це створює прецедент, інспіруючий автора та зацікавлених дослідників на нові розвідки у сфері висвітлення імен славетних вітчизняних та іноземних митців, що офірували свій талант на благо створення сакральних споруд згромадження.

Вперше були піддані науковому мистецтвознавчому розгляду характерні риси архітектурного доробку домініканців і проаналізовані особливості споруд ченців, що розташовуються на теренах Галичини, Поділля, Волині, Київщини, Брацлавщини, їх спільність та відмінність із загальноєвропейським доробком храмів даного ордену.

Вперше класифіковані й цілісно досліджувалися закономірності в організації сакруму, внутрішнього простору домініканських костелів, залежного від архітектонічної структури споруди і наповненого творами образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.

Вперше цілеспрямовано була проаналізована архітектонічна і мистецька метафорика домініканських забудов на українських землях, котра була змістовною основою будівництва і організації інтер'єрного простору домініканців. Тематика такого характеру, стосовно конкретно взятого католицького ордену практично майже не зустрічається у наукових працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Доведено, що релігійна символіка, котра звучить у структурі та інтер'єрі храмів, залежна від світогляду, світосприйняття й насамперед від духовності, в якій живе згромадження.

Вперше в українському мистецтвознавстві піднята спроба аналізу стилістичних нуртів домініканських споруд, їх залежність і відповідність провідним ідеям жебрацького і проповідуючого чернецтва, яка на перших порах передбачала збереження суворого вигляду, аскетизму й лаконічності споруд, а далі під впливом бенефакторів, що змагалися між собою, костели ставали осередками розкоші. Проведені паралелі зі спорудами домініканців Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Франції, Німеччини та ін.

Вперше науковому мистецтвознавчому багатоаспектному аналізу була піддана мистецька спадщина окремо взятого конкретного католицького ордену.

Вперше розглядається пам'ятко-охоронне значення наукових досліджень мистецького доробку окремо взятого католицького ордену. Ще п'ятнадцять років тому такий розгляд був би неможливим.

У рамках представленого дослідження вперше був проведений серйозний науковий пошук матеріалів, необхідних для реставрації костельно-монастирських ансамблів домініканського ордену в Кам'янці-Подільському, Смотричі, Летичеві та ін. Реставрація

комплексів, яка проводиться на сьогоднішній день, базується на знайдених і проаналізованих автором фотографічних, архівних, літературних джерелах. Зібрані по крупицях в архівах Росії, Польщі й України дані, дозволяють настоятелям костелів, спрямовувати реставраторів з метою максимально точного дотримання автентичних джерел та іконографічного матеріалу в процесі відтворення зовнішнього і внутрішнього вигляду храмів. Це перетворює здавалося би суто теоретичне мистецтвознавче дослідження на базу й джерело для відродження архітектурної спадщини України, ревіталізації такого визначного явища вітчизняного мистецтва, як артистичний доробок домініканського ордену, для надання йому наступного, може більш щасливого життя, для повернення у скарбницю народу вже майже зруйнованих пам'яток духовної і матеріальної культури українців.

ЛІТЕРАТУРА

- Апостолос Каппадона Д.** Словарь христианского искусства. – Нью-Йорк – Челябинск: Урал LTD, 2000. – 272 с.
- Барановський Г.В.** Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников института гражданских инженеров (Строительного Училища) 1842-1892 гг. – СПб., 1893.
- Бевз М.** Жовква – ренесансне ідеальне місто. Українська реалізація концептуальної схеми П'єтро Катанео // Історична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкви. Проблеми охорони, реставрації, використання / Збірник матеріалів українсько-польського науково-практичного семінару. – Жовква; Львів, 1998.
- Беккер А.Ю., Щенков А.С.** Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1990. – 204 с.
- Белз і Белзька земля.** Науковий збірник. – Випуск I. – Державний історико-культурний заповідник у місті Белзі: Белз, 2004. – 152 с., іл.
- Белз.** Фотоальбом / Упорядники Оксана Бойко, Василь Петрик, Василь Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – 96 с.
- Березіна І.** Ведута у творчості Н. Орди (За матеріалами НІАЗу “Кам’янець”). // Наукові записки. Серія: мистецтвознавство. Вип. 2. – Тернопіль, 2001. – С. 102-105.
- Зображення храмів у творчості Н. Орди в архівних, музейних та приватних збірках // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар.конф.– Львів, 2005. – Т. 2. – С. 831-838 з іл.
- Мистецька спадщина Наполеона Орди у пам’яткоохоронній та реставраційній справі // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С. 186-193.
- Сакральні споруди в архітектурному пейзажі

-
- зажі Кам'янця-Подільського // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар. конф.– Львів, 2004. – Т. 2. – С. 418-424 з іл.
- Білоусов Ю.** Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с. з іл.
- Бриковський Р.** Охорона церковної архітектури на південно-східних теренах Польщі // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 217-230.
- Брокгауз Ф., Ефрон.** Энциклопедический словарь. – С.-Петербург, 1893. – т. X^A.
- Буркхардт Т.** Сакральное искусство Востока и Запада. Принципы и методы. – М.: «Алетейа», 1999. – 215 с.
- Вечерський В.** До питання про національний стиль в архітектурі України XVII-XVIII ст. // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 103-113.
- Історико-містобудівні засади збереження своєрідності Канева та його довкілля // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – Київ, 2004. – С. 186-190.
- Повоєнна відбудова історичних міст України: пам'яткоохоронний аспект// Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С. 193-201.
- Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.
- Тетраконхи України в контексті світової архітектури // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 89-98.

- Водзинський Є.** Питання охорони містобудівної спадщини // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 231-238.
- Питання охорони своєрідності історичних міст України // Архітектурна спадщина України. – Вип. 2. – К.: Українознавство, 1995. – С. 242-253.
- Возницький Б.** Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоанн Георгій Пінзель. – Львів: «Центр Європи», 2005. – 160 с., 220 іл.
- Войнович Л.** Князі белзькі // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Вип. I. – Державний історико-культурний заповідник в місті Белзі. – Белз, 2004. – С. 74-77.
- Годованюк О.** Костели Волині // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С. 80-91.
- Головащенко С.** Історія християнства. – К.: “Либідь”, 1999. – с. 236-253.
- Гончаренко М.** Практика реконструктивних робіт в Україні 1930-х років // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 188-195.
- Горбик О.О.** Архітектура у літургійному контексті. Католицький бароковий канон // Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М.М. Дьомін, А.П. Мардер, А.О. Пучков та ін. – Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С. 92-97.

Горбик О.О.

Київський домініканський костел XVII ст.: пошук аутентичності // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – Вип.6. – К.: КНУБА, 1993. – С. 26-30.

Середньовічні костели Києвоподолу (XV – перша половина XVII ст.) // Римокатолицькі костели Києва та Київщини. – К.: «Техніка», 2004. – С. 62-80.

Становлення католицького барокового провінційного храму: принципи дієзвальної та орденської специфіки // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 7. – К., 2000. – С. 176-181.

Становлення барокового католицького храмубудування у XVII ст. на Київщині і Волині // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – К., 2004. – С. 190-199.

Стильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костелів Київщини і Волині). – Автореф... канд. архітектури. – К., 2003. – 20 с.

Гульдман В.К.

Пам'ятники старини в Подолі. – Каменец-Подольський, 1901. – 401 с.

Дьомін М.

Проблеми дослідження архітектурної спадщини України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 5-10.

Жолтовський П.

Декорація Львова на урочистостях коронації образу Домініканської Богородиці у 1751 році // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVII. – С. 382-386.

Художнє життя на Україні. – К.: Наукова думка, 1973. – 132 с.

Художнє лиття на Україні. – К.: Наукова думка, 1973. – 226 с.

Задорожнюк А. Б.

Подільські архітектори XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 264-270.

- Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України / Держбуд України. – К., 1992. – 26 с.
- Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Т. 4. Католицизм // За ред. П. Яроцького. – К., 2001. – 598 с.
- Історія української архітектури / Ю.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін.; За ред. В.І. Тимофієнка. — К.: Техніка, 2003. — 472 с.: іл.
- Иконников А.В.** Система предметно-пространственной среды и эстетическая ценность объекта // Эстетические ценности предметно-пространственной среды. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 240-252.
- Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, 1233 – 1799 рр. – Укл. О. – К.: Наукова думка, 1972. – 676 с.
- Купчинський, Е. Ружицький Кілессо Т.** Київська архітектурна школа українського бароко // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 201-206.
- Книш Я.** Основні періоди історії Белза // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Вип. І. – Державний історико-культурний заповідник в місті Белзі. – Белз, 2004. – С. 66-73.
- Козубська О.** Джерела та історіографія руських місій домініканського ордену XIII ст. // Київська Старовина. – 2003. – №3. – С. 122-135.
- Коломієць М.** Про національні і регіональні особливості архітектури України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 209-214.
- Косенко Д.** Перші архітектурні трактати в Україні (Львів, XVIIIст.) // Архітектурна спадщина України. Маловивчені пробле-

-
- ми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 224-226.
- Креховецький Я.** Богослов'я та духовність ікони. – Львів: “Свічадо”, 2000. – 152 с.
- Криворучко Ю.** Богословська парадигма у мисленні творця святині // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 2. – с. 329-339.
- Тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури України // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2001. – Т. 2. – с. 286-302.
- Крижановський О.П., Плохій С.М.** Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. Кн. III. – К.: Либідь, 1994. – 336 с.
- Кузьмич О.** Природні характеристики у виявленні національних особливостей архітектури України // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. Національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 238-241.
- Купчишин М., Мичак А.** Шаргородщина. Сторінки історії. – Київ, 2002. – 320 с.
- Куран Р., Слободян В., Чорновол І.** Каталог пам'яток історії та культури Яворівського району Львівської області / Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. VII. – С. 562-598.
- Курбатов Ю.И.** Архитектурные формы и природный ландшафт. – Л., 1988.
- Линч К.** Образ города. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
- Лисий А.** Нариси історії Мурафського костелу. – Вінниця, 2000. – 144 с.
- Логвин Н.** Хрестово-банні храми стародавнього Києва в контексті середньовічної східнохристиянської архітектури // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 33-51.
- Лорентц А., Роттермунд А.** Классицизм в Польше. – Варшава, 1984. – С. 367.

- Малаков Д. В.** По Брацлавщине. От Винницы до Тульчина. – М.: Искусство, 1982. – 175 с.
- Малаков Д.В.** По Восточному Подолью. – М: Искусство, 1988. – 168 с.
- Маслов А.В.** Новая архитектура в исторической среде. – М.: Стройиздат, 1990. – 192 с.
- Мащакевич А.** Руська провінція святого Яцка // Історія релігій в Україні.– Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 1. – С. 335-338.
- Кудрицького А.В.** Мистецтво України. Біогр. довід. Упоряд.: А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський; – К.: Укр. енцикл., 1997. – 700 с.
- Михайловский Е.В.** Историческая городская среда и ее преобразование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М.: Стройиздат, 1978. – С. 71-88.
- Мойсеєнко З.** Відродження національної своєрідності архітектури України // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 230-237.
- Некролог І.** Зодчий. – 1916. – №4. - С.34.
- Нікітін В.** До концепції та програми досліджень з історії архітектури та містобудування в Україні // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 249-254.
- Новак О.Ф.** Християнство в Україні. Нариси. – Рівне: “Ліста-М”. – 2003. – 504 с.
- Оконченко О., Оконченко І.** Муровані укріплення Жовкви // Народознавчі зошити. – Львів, 2004. – № 5–6 (59–60). – С. 902-918.
- Опря А.В., Попович М.Д., Смолінський В.І.** Католицька церква на Поділлі. – Кам’янець-Подільський, 1997. – 28 с.
- Орловский М.Я.** Историческое описание уездного г. Летичева Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости, 1864. – № 14. – С. 500-508.

-
- Осадчий В.** Католицька Церква в Україні. Історичний нарис. – Луцьк: Luceoria books, 2001. – 113 с.
- Осетрова Г.** Шляхетські герби в пам'ятках архітектури Кам'янця-Подільського // П'ята наукова геральдична конференція. – Львів, 1995. – С. 50-52.
- Памятники** градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Иллюстр. справочник-каталог. – К.: Будівельник, 1983-1986 гг. Т. 1 – 4. (1 том – 160 с. (1983), ил.; 2 том – 336 с. (1985), ил.; 3 том – 337 с. (1985), ил.; 4 – 375 с. (1986).
- Петрушенко Р., Кушнір М.** До питання про католицьку архітектуру центрального та східного Поділля кінця XIV- початку XX століть // Вісник інституту „Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2000. – № 11. – С. 31-38.
- Пламеницька Є.М.** Дослідження і реставрація архітектурної спадщини Кам'янця-Подільського // З історії української реставрації. Додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». – К.: «Українознавство», 1996. – С. 122-134.
- Пламеницька Є.М.** Кам'янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис. – К., 1968. – 120 с.
- Смолінський В.І.**
- Пламеницька О.А.** Оборонні храми Поділля. Покровська церква-замок XIV-XIX століть. (с. Шарівка Ярмолинецького району Хмельницької області) / www.heritage.com.ua (mistectvo). – 2 с.
- Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. – Кам.-Поділ.: АБЕТКА, 2005. – 388 с., іл.
- Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – К.: Техніка, 2001. – 301 с. з іл.
- Прибега Л.В.** Автентичність як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтва. – Вип. 6. – 1999. – С. 9-13.
- Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська Академія

- Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 11. – Київ, 2004. – С. 177-186.
- Сецинский Е.** Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К., 1895. – 247 с. с ил.
- Симашкевич М.** Римское католичество и его ієрархія в Подоліи. – Каменец-Подольский, 1872. – 469 с.
- Сінкевич Н.О.** Католицькі монастирі Волині: потенційні можливості джерел (попередні нотатки) // Медієвістика: Історія Церкви, науки і культури. Випуск 5. – К., Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Історичний факультет, 2003. – С. 116-146.
- Сінкевич Н.О.** Фундації домініканських монастирів на Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Український історичний збірник 2003. Випуск 6. – К., Інститут історії НАН України, 2004. – С. 47-70.
- Сіцінський Ю.** Оборонні замки західного Поділля XIV-XVII ст. – Київ, 1928. – 96 с.
- Скрентович А.** Бароковий стінопис вежі монастиря оо. Домініканців в Белзі // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2005. – № 15. – С. 150-156.
- Слободян В.** Храмы Рогатинщины. – Львів: Логос, 2004. – 251 с.
- Список** светскому и монашескому духовенству в Луцько-Житомирской Епархії и в Подольской губернії на 1913 год. – 63 с.
- Старий Заповіт** // Біблія або Книги Святого письма Старого і нового Заповіту. – Українське біблійне товариство, 1991. – 959 с.
- Теодорович Н.И.** Город Староконстантинов Волынской губернии, основаный в 1561 году князем Константином Константиновичем Острожским. Исторический очерк. – Почаев, 1894. – 673 с.

Тимофієнко В.

Італієць Ф. Фраполлі та проблеми українського ампіру // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 99-112.

Цивільні інженери – будівничі подільських міст і сіл у період капіталізму // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994. – 4.1. – С.350-352.

Ульяновський В.І.

Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. Кн. І. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. Кн. ІІ. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

Урсу Н.О.

Семантика архітектурних забудов домініканського ордену на Поділлі у XVII-XVIII ст. Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. “Історія Релігій в Україні” – Львів, 2004. – Т. 2. – С. 551-558 з іл.

Архітектура домініканського ордену на землях Подільського воєводства XVII – XVIII ст. // Polacy na Podolu. Pam’otnik Kijowski. – К., 2004. – Т. 7. – С. 300-316 з іл.

Архітектура та інтер’єр Барського подомініканського костелу. // Народознавчі зошити. – Львів, 2002. – № 1–2. – С. 60-63 з іл.

Архітектурна спадщина домініканського ордену на землях Брацлавського воєводства // Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка. – Луганськ, 2004. – № 2. – С.110-122 з іл.

Архітектурний ансамбль домініканського ордену у Кам’янці-Подільському у світлі історичних джерел // Наукові записки. – Серія: мистецтвознавство. – Тернопіль, 2000.– № 2 (5).– С. 116-122 з іл.

Урсу Н.О.

Базилікальні храми домініканського ордену на подільських землях у XVII – XIX століттях. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 88-97.

Домініканський костел у Смотричі на Поділлі // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – № 30. – С. 93-98 з іл.

Домініканський орден на Україні у світлі історико- мистецтвознавчих та літературних джерел // Polacy na Wołyniu. Pami'tnik Kijowski. – К., 2005. – Т. ?. – С. ?.

Залові храми домініканського ордену на території Подільського воєводства XVII – XVIII ст. // Наукові записки. – Серія: мистецтвознавство. – Тернопіль, 2002. – № 2 (9). – С. 94-100.

Золотий перетин у композиції // Зб. наук. праць КПДПУ.- Кам'янець-Подільський, 1997. – Вип. 3. – С. 61 – 63.

Інтер'єр домініканських храмів XVIII–XIX століть на теренах Брацлавського воєводства // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С. 175-185.

Інтер'єр домініканського костелу у Кам'янці на Поділлі // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 2000 – 2001. – № 6 – 1. – С. 97-105.

Історія фундацій осередків домініканського ордену на Україні. // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія педагогічна. – Випуск VI. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2005. – С.191-197.

Каплиця Матері Божої Розарію домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Традиції та новації у вищій

архітектурно-художній освіті. – Харків, 1999 – 2000. – № 6–1. – С. 106-110 з іл.

Каплиця Христа Спасителя домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Історія релігій в Україні. – Праці XI-ї Міжнар. конф. – Львів, 2001. – Т. 2. – С. 383-390 з іл.

Костели домініканських монастирів на землях Правобережної України (за матеріалами РДІА у Санкт-Петербурзі) // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2005. – № 15. – С. 62-71.

Костел сестер-домініканок у Кам'янці на Поділлі // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар. наук. конф. – Львів, 2003. – Т. 1. – С. 596-602 з іл.

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії у Легичеві // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 2001 – 2002. – № 2–3, 1. – С. 45-53 з іл.

Мистецька спадщина домініканського ордену на Волині XVII–XIX століть. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5: Матеріали круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». – С. 91-104.

Мистецький доробок домініканського ордену на теренах Київської дієцезії. Праці XIV-ї Міжнар. наук. конф. “Історія Релігій в Україні” – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 804-812.

По-домініканський костел Благовіщення Діви Марії у Шарівці на Поділлі. // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 2003. – № 1–2. – С. 50-54 з іл.

Символіка інтер'єру католицьких храмів XVII–XVIII ст. (На прикладі споруд домініканського ордену на Поділлі) // Традиції та новації у вищій архіте-

ктуруно-художній освіті. – Харків, 2003–2004. – № 3–4, 1–2. – С. 94-98 з іл.

Символіко-образні й художньо-композиційні особливості сакральної пластики домініканського костелу у Кам'янці-Подільському // Наукові записки. – Серія : мистецтвознавство. – Тернопіль, 2001. – № 2 (7). – С. 96-102 з іл.

Символіко-образні основи організації сакрума в інтер'єрі домініканських храмів на Поділлі // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 3. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. – Т. 1. – С. 290-293.

Храмовий інтер'єр домініканського ордену XVII – XIX століть на землях Волині. // Теоретичні та практичні питання культурології: Зб. наук. статей. Вип. XX. – Мелітополь: Видавництво «Сана», 2005. – С. 13-26.

Устенко Т.В., Кондратенко Е.С., Водзинский Е.Е.

Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. – К.: Будівельник, 1989. – 120 с.

Хижняк З. І.

Києво-Могилянська академія. – Київ, 1981.

Ходорковський Ю.

До питання про визначення художньої цінності історичної забудови міст України // Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. – К., 1994. – С. 209-214.

Храми Львова. – Альбом. – Львів, 2002. – іл.

Чепелик В.

Морфологічні особливості українського архітектурного модерну початку ХХ ст. // Архітектурна спадщина України.

-
- Вип. 2. національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 133-160.
- Чорний М.** Дослідження історії домініканського ордену в державах центральної та східної Європи // Вісник Львівського університету. – Серія історична, 2000. – Вип. 35-36. – С. 124-133.
- Шамраєва А., Борисова Л.** Палацовий ансамбль у Тульчині // Архітектурна спадщина України. – Ч. 2. – К.: Українознавство, 1996. – С. 138-150.
- Шевчук В.О.** Дорога в тисячу років. – К.: Радянський письменник, 1990. – 411 с.
- Щенков А.С.** Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1990. – 204 с.
- Яців М.** Відображення богословської сутності світла в архітектурі української церкви // Історія релігій в Україні. – Праці XIII-ї Міжнар.наук.конф. – Львів, 2003. – Т. 2. – с. 609 – 615.
- Abraham W.** Założenie biskupstwa w Kamieńcu Podolskim // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez Jana Kazimierza. – Т. 1. – Lwów, 1912. – С. 1 – 10.
- Acta** capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum. V.1. Roma. 1972. – BDK.
- Aftanazy R.** Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Województwo kijowskie. – Wrocław: Ossolineum, 1997. – 807 s.
- Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Województwo podolskie. – Wrocław, 1996. – 447 s.
- Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Tom I – XI. – Wydawnictwo Wrocław, 1996.
- Balter Lucjan SAC, ks.** Geneza i rozwój kultu Matki Miłosierdzia w Polsce // Częstochowskie studia teologiczne XII-XIII. – Częstochowa, 1985. – S. 57-75. – BDK.

- Bałus Wojciech.** Teoria sztuki Jana Sas-Zubrzyckiego. Studium z pogranicza historii sztuki i historii idei // Praca doktorska. Mps w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. – Kraków. – sygn. 8/90.
- Baranowski A.J.** Geografia baroku na “kresach” Rzeczypospolitej // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – s. 45-73.
- Barącz S.** Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Tarnopol, 1870. – 348 s. – BDK.
- Pamiętki Jazłowieckie. Lwów: Ossolineum, 1862. 230 s. – BDK.
- Pamiętki miasta Zółkwi. – Wyd.II. – Lwów, 1877.
- Pamiętnik dziejów polskich. – Lwów, 1855. – BDK.
- Rys dziejów zakonu kaznodziejkiego w Polsce. – 1-2 т. – Lwów, 1861. – BDK.
- Wiadomość o klasztorze w Podkamieniu. – Lwów, 1858. – 36 s. – BDK.
- Biedrzycka A.** Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej. – Kraków, 2000. –283 s.
- Betlej A.** Działalność budowlana jezuitów oraz Pawła Giżyckiego // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – s. 318-319.
- Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. – Kraków, 2003. – 400 s.
- Uwagi na temat twórczości Francesca Capponiego // Sztuka kresów wschodnich.- Kraków, 1998.- Cz. 3.- S. 193 – 204.
- Bogatko I.** Scientia artium militarium Architecturam, Pcrtechnicam, Tactiam, Polemicam, Perspectivam ... – Leopoli, 1747.
- Bolesław z Ukrainy.** Kościół Latyczowski // “Tygodnik Ilustrowany”. – Warszawa, 1860. – T. 1. – S. 255.
- Brykowski R.** Kołomyja jej dzieje, zabytki.– Warszawa, 1998. – 166 s. – BDK.

-
- Chmielowski.** Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej scyencyj pełna. – 1 cz. – Lwów, 1745.
- Chodykiewicz K.** De rebus gestis in Provincia Russise ordinis Praedicatorum Commentarius. – Berdyczoviae, 1780. – 110 s. – BDK.
- Chrzanowski T.** Polska sztuka sakralna. – Kraków: wydawnictwo Kluszczyński, 2002. – 336 s.
- Chrześcijańska** odpowiedź na pytanie człowieka. Praca zbiorowa. – Warszawa: Polska Prowincja Dominikańska, 1974. – 505 s. – BDK.
- Czerner O.** Granica stylu gotyckiego w architekturze Zachodniej Ukrainy // Architectus. – Warszawa, 1999. – № 1(5). – s. 19 – 26.
- Czołowski A.** Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1890. – BDK.
- Danilewicz Jan, ks.** Kościół i jego wnętrze. – Kielcy: “Jedność”, 1948. – 157 s. – BDK.
- Dominikanie** w środkowej Europie w XIII-XV wieku. Studia nad historią Dominikanów w Polsce. – Pod red. J. Kłoczowskiego, J.A. Spieża OP. – Poznań, 2002. – BDK.
- Dominikanie.** Gdańsk – Polska – Europa. Materiały y konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i Europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska. – Gdańsk-Pelplin, 2003. – 780 s.
- Dominikanie.** Szkice z dziejów zakonu.– Poznań: “W drodze”, 1986. – 430 s. – BDK.
- Freytag À.** Architectura mililaris nova et aukta. – Leiden, 1631.
- Fridrich Alojzy T.I.** Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. – T. IV. – Kraków, 1911. – 500 s.
- Gach P.P.** Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku. – Rzym, 1979. – 54 s. – BDK.
Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914. – Lublin, 1999. – 514 s. – BDK.
- Gajewski J.** Lwowska rzeźba rokokowa. Kilka uwag do zagadnienia genezy zjawiska // Sztuka ziem

- wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. – Pod red. J. Lileyko. – Lublin, 2000. – S. 559-573.
- Gałkowski J. OP.** Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów – rys historyczny // Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i Europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska. – Gdańsk-Pelplin, 2003. – S. 279-286. – BDK.
- Gawroński Fr. Rawita.** Zakon Dominikanów w Kijowie, szkic historyczny. – Kijów, 1912. – 48 s. – BDK.
- Gębarowicz M.** Szkice z historii sztuki XVII w. – Toruń, 1966.
- Golubiewowa Z.** Architektura dominikańska XIII wieku w Polsce. Stan badań, zagadnienia i potrzeby. // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. Pod red. Ks. A. Schletza C.M. – Kraków, 1973. – S. 193–212.
- Kościół Dominikański P.W. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222 – 1972. Pod red. J. Kłoczowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. – T. 2.– S. 9–196. – BDK.
- Gorzkowski M.** Dominikanie za Dnieprem. Szkic historyczny. – Kraków: Czas, 1876. – 32 s.
- Grzybkowski A.** Early Mendycant Architecture in Central-Eastern Europe. The Present State of Research // *Arte Medievale*. – № 1, 1983. – S. 142-151.
- Zabudowa najstarszych klasztorów dominikańskich w Polsce // *Nasi Dominikanie*. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 30–42.
- Guénon René.** Le dome et la roué // *Etudes Traditionnelles*. – Paris, November 1938.
- L'Esoterisme de Dante. – Paris: Les Editions Traditionnelles, 1936.
- Le Symbolisme de la Croix. – Paris: Véga. – 1957.
- La Symbolisme du dôme // *Etudes Traditionnelles*. – Paris, October 1938.

-
- La sortie de la caverne // Etudes Traditionnelles.
– Paris, April 1938.
- Guttmejer K.** Zespół Dominikanów w Lubarze na tle wybranych osiowych założeń klasztornych epoki baroku // *Artyści włoscy w Polsce. XV-XVIII wiek.* – Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2004. – S. 444–484.
- Niesiecki K. S. J.** Herbarz Polski, powiększony dodatkami późniejszych autorów i wydany przez Jana Bobrowicza. – Tom IV. – Lipsk, 1839.
- Herniczek E.** “Miała pogrzeb dosyć wspaniały Marya...” Przedstawienia Najświętszej Panny Marii na katafalku w Leżajsku i Podkamieniu. – *Koło Naukowe Studentów Historii Sztuki UJ.* – Kraków, 2002. – S. 397-407.
- Historia** Nauki Polskiej: T.VII. – Wrocław etn., 1974.
- Hornung Z.** Jan de Witte architect kościoła Dominikanów we Lwowie. – Warszawa, 1995. – 303 s.
Stanisław Stroiński // *Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury.* – Lwów, 1935.
- Janeczek A.** Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV w. do początku XVII w. – Warszawa, 1993.
Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik – z pracowni architekta i rzeźbiarza. Katalog wystawy w Muzeum Architektury we Wrocławiu 16 maja. – Autor tekstów Krzysztof Stefański. – Wydawnictwo VIA NOVA, 2004. – 48 s. z il.
- Janusz B.** Zabytki architektury Lwowa // *Lwów dawny i dzisiejszy.* – Lwów, 1928.
- Jurczenko S.** Krzyżowe kościoły Ukrainy w pierwszej połowie XVII w. // *Biuletyn historii sztuki.* – Warszawa, 1995. – s. 283 – 294.
- Jurczenko S.** Jednonawowe kościoły na Podolu z końca XVI i 1. połowy XVII w. // *Sztuka kresów wschodnich.* – Kraków, 1998. – Cz. 3. – S. 107 – 130.
- J.Z.** Kościół OO. Dominikanów w Czortkowie // *Przegląd techniczny*, 1909. – nr. 5. – S. 63.
- Kape W. OP.** Organy i organiści w polskich klasztorach dominikańskich od XIII do XX w. – Lublin, 1998. – 198 s. – BDK.

- Ключowski J.** Reforma polskiej prowincji dominikańskiej w XV-XVI wieku // Roczniki Humanistyczne. T. 4. 1957. S.69-78. – BDK.
- Zakon braci kaznodziejów w Polsce 1222-1972. Zarys dziejów // Studia nad historią dominikanów w Polsce. Warszawa, 1975. T1. S. 19-141. – BDK.
- Kontrata Ruska w Polskiej Prowincji Dominikańskiej XIV-XVI wieku // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998. – С. 301-307. – BDK.
- Wielki zakon XVII-wiecznej Rzeczypospolitej u progu swego rozwoju. Dominikanie polscy w świetle wizytacji generalnej z lat 1617-19 // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. Pod red. Ks. A. Schletza C.M. – Kraków, 1973. – S. 103–180.
- Knapiński W., ks.** Sprawa o Kościół w Ostrogu na Wołyniu. – Lwów, 1892. – 37 s. – BDK.
- Koch W.** Style w architekturze. – Warszawa, 1996. – 528 s.
- Korczyński K. Ks.** Katedra Kijowska. – Cieszyn, 1861. – 19 s.
- Kościóły i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX // Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej na Ziemiach Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej. – Pod red. Jan K. Ostrowski. – Kraków, 2004. – T. 12. – 820 s. z il.
- Kowalczyk J.** Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1994. – S. 7-16.
- Kościóły późnobarokowe w diecezji Kamienieckiej // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1996. – Cz. 2. – S. 85-126.
- Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego. // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3.– S. 19-43.
- Z badań nad dziełami architektury sakralnej Jana de Witte // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – s. 327-351.

-
- Krasny P.** Kilka uwag na marginesie książki Zbigniewa Hornunga o Janie de Wittem // BAROK. Historia-Literatura-Sztuka. – Warszawa: Neriton, 1996. – № 1(5). – s. 244-255.
- Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz Klasztor O.O. Dominikanów, później O.O. Redemptorystów w Mościskach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – T. 7. – S. 193 – 226.
- Kościół p.w. Wniebowzięcia Najsw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego. – Kraków, 2005. – T. 13. – S. 123-192.
- O problemach atrybucji architektury nowożytnej. Kościoły w Kołomyji, Busku, Brzozdowcach i Łopatynie a twórczość Bernarda Meretyna // Folia Historiae Artium. – R. 30, 1994. – S. 125-127.
- Krętosz J., ks.** Organizacja Archidiecezji Lwowskiej obrządku Łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. – Lublin, 1986. – 366 s. – BDK.
- Krupski J.** Kongregacja Dominikanów obserwantów św. Ludwika Bertranda w Polsce w XVII i XVIII wieku // SUMMARIUM. Sprawozdania towarzystwa naukowego KUL № 5 (25) za rok 1976. – S. 151-154. – BDK.
- Krótką Nauka** Budownicza Dworów, Pałaców, Zamków podług nieba i zwyczaju Polskiego. – Kraków, 1659.
- Księga Konstytucji** i zarządzeń braci zakonu kaznodziejów. Wydanie VI. – Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 2003. – BDK.
- Kubiak J.** Zarys dziejów zespołu poddominikańskiego w Sejnach // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222 – 1972. Pod red. J. Kłoczowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. T. 2. S. 273–287. – BDK.
- Kukiz T.** Kresowe obrazy Matki Boskiej w świątyniach Warszawy // Rocznik Lwowski. – Warszawa, 1994. – BDK.

- Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w archidiecezji wrocławskiej i diecezji legnickiej. – Wrocław, 2003. – 280 s. – BDK.
- Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski. Suplement. – Warszawa: “Wspólnota Polska”, 2002. – 269 s. (BDK)
- Kurtyk J.** Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i I połowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Pod red. F. Kiryk. – Kraków, 2000. – S. 73-76.
- Kwartalnik Architektury** i Urbanistyki. – Warszawa, 1987. – T. XXXII. – № 2.
- Loenertz R.** Les missions dominicaines tn Orient et la Societe des Freres Peregrinants III. – Roma, 1998. – 202 s. – BDK.
- Lurker M.** Słownik obrazów i symboli biblijnych. – Poznań: Pallottinum, 1989. – 307 s.
- Łoza S.** Architekci i budowniczości w Polsce. – Warszawa, 1954. – 424 s.
- Łoziński WB.** Sztuka lwowska w XVI-XVII wieku. – Lwów, 1898. – S. 138-145.
- Łuszczkiewicz W.** Architekci zakonnici XIII wieku w Polsce i pozostałe ich prace // Rocznik Zarządu Akad. Umiej. w Krakowie. – Kraków, 1889. – S. 103-130.
- Architektura najdawniejszych kościołów franciszkańskich w Polsce. Przyczynek do historii gotycyzmu // Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki. – № 4, 1891. – S. 139-181.
- Malinowski M., Kołosok B.** Zarys dziejów diecezji Łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku. – Kalwaria Zebrzydowska, 1993. – 96 s.
- Mańkowski T.** August Moszyński, architekt polski XVIII stulecia // Pracy Komisji Historii Sztuki PAU. – T. 4, 1930. – S. 169-230.
- Lwowska rzeźba rokokowa. – Lwów, 1937.
- Lwowskie kościoły barokowe. – Lwów, 1932.
- Mecenat Jana III w Żółkwi // Prace Komisji Historii Sztuki. – 9, 1948. – S. 127-151.

-
- Nieznane rzeźby Andrzeja Schlütera // Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et Lettres, 1939. – № 4-6, 1-2. – S. 131-133.
- Nieznane rzeźby Andrzeja Schlütera // Dawna Sztuka. – 2, 1939. – 219-233.
- Matka Boska “Jackowa”** i blog. Jakób Strepa. – Lwów: Wydawnictwo OO. Dominikanów, 1936. – BDK.
- Meerssemann G.** L'architecture dominicaine au XIII-e siècle. Legislation et pratique. – Archivum Fratrum Praedicatorum 16, 1946.
- Melbechowska-Luty A.** Lenik Andrzej // Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). – Warszawa, 1993. – t. S. – S. 36-37.
- Mieg F. von.** Karte des Koenigreiches Galizien und Lodomerien, 1779-1782. – Kriegesarchiv in Wien. – Nr. B. IX a. 9.
- Mieszkowski Z.** Podstawowe problemy architektury w Polskich traktatach od połowy XVI do początku XIX w. – Warszawa, 1970. – S. 114-116.
- Mik K.** Podkamień w Galicyi // Tygodnik ilustrowany. – T. XIV. – № 370p – Warszawa, 1866.
- Mikocka-Rachubowa K.** Wystawa rzeźb mistrza Pinzla w Warszawie i we Wrocławiu // Biuletyn Historii Sztuki. – R. LIII. – Warszawa, 1991. – S. 255-259. – № 3-4.
- Młodawska M, Betlej A.** Kościoły o palladianizujących fasadach w dawnym wojewódstwie podolskim i kijowskim // Sztuka kresów wschodnich.– Kraków, 2003.– Tom 5.– S. 129 – 136.
- Monumenta Ordinis.** – T. XII. – Roma, 1902. – BDK.
- Muszyńska-Krasnowolska M.** Kolegium pojezuickie w Krzemieńcu // “Rocznik Wołyński”. – t. 8, 1939. – S. 65-139.
- Münnich T.** Kościół Sw. Jana Chrzciciela we Lwowie // Czasopismo techniczne. – Lwów, 1888. – № 15. – S. 126-135.
- Niesiecki K.S.J.** Herbarz Polski, powiększony dodatkami późniejszych autorów i wydany przez Jana Bobrowicza. – Tom IX. – Lipsk, 1872.
- Nowak T.** Cztery wieki Polskiej książki technicznej, 1450-1850. – Warszawa, 1961.

- Ogarek Zygmunt Z.K.** Podkamień k. Brodów. Krótki szkic historii kościoła i klasztoru dominikańskiego. – Lwów, 1939. – 64 s. – BDK.
- Okolski S.** Russia Florida Rosis et Liliis.- Leopoli, 1646. – 172 s. – BDK.
- Opacki J.** Przewodnik po Czortkowie i okolicy. – Czortków, 1931.
- Ostrowski J.K.** Inwentarz kościoła i klasztoru Dominikanów w Jaworowie z r. 1708 // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1995. – T. 3. – S. 91 – 95.
- “Samson z lwem” Jana Jerzego Pinsla – geneza kompozycji // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – s. 267-276.
- Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Buczaczu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – I/1. – Kraków, 1993. – S. 15-28.
- Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła w Jaworowie // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – I/1. – Kraków, 1995. T. 3. – S. 75-93.
- Kościół p.w. św. Jacka i klasztor O.O. Dominikanów w Rohatynie. // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 313 – 317 z il.
- Kresy bliskie i dalekie. – Kraków, 1998. – 203 s.
- Rohatyn. Wiadomości na temat miasta i jego zabytków // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 313 – 318.
- Wstęp. Sztuka kościoła rzymskokatolickiego we wschodniej części Ziemi Przemyskiej // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Województwa Ruskiego. – Kraków, 1999. – T. 7. – S. 7 – 21
- Z problematyki warsztatowej i atrzbucyjnej rzeźby lwowskiej w. XVIII // Sztuka kresów wschodnich.- Kraków, 1994.- S. 79 – 87.

-
- Otto M.** Późnogotycki ołtarz św. Katarzyny Sienieńskiej z kościoła OO. Dominikanów w Krakowie // *Analecta Cracoviensia XXIII*. – Kraków: Polskie Towarzystwo teologiczne, 1991. – S. 371-389.
- Petrus Jerzy T.** Dawny kościół p.w. św. Katarzyny i klasztor OO. Dominikanów w Samborze // *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego Wojewódstwa Ruskiego*. – Kraków, 1997. – T. 5. – S. 215 – 223.
- Petrus Jerzy T.** Dawny kościół p.w. św. Andrzeja i były klasztor pp. Dominikanek (MOP) // *Kościóły i klasztory Żółkwi*. – Kraków, 1994. – T. 2. – S. 169-174. – z il.
- Kościół P.W. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztor OO. Dominikanów (OP) zwany *Conventus Regalis* // *Kościóły i klasztory Żółkwi*. – Kraków, 1994. – T. 2. – S. 87-164. – z il.
- Kościóły i klasztory Żółkwi*. – Kraków, 1994. – T. 2. – 199 s. z il.
- Pirawski T.** *Relatio status Almae Archidioecesis Leopoliensis*. – Lwów, 1893.
- Polichromia** kościoła w Czortkowie. *Wieści z naszych powiatów // Gazeta Lwowska*. – R. 4 (1944). – nr. 10, (13 stycznia). – S. 2.
- Polski Słownik** Biograficzny. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980.
- Popek Leon.** *Świątynie Wołynia*. – Lublin, 1997. – T. 1. – 372 z il.
- Poplatek J., Paszenda J.** *Słownik Jezuitów Artystów*. – Kraków, 1972.
- Prusiewicz A.** *Kamieniec-Podolski. Szkic historyczny*. – Wilno, 1915. – 106 s.
- Przedziecki A.** *Podole, Wołyń i Ukraina*. – Wilno, 1841. – T. 1. – 254 s.
- Radwan M.** *Zakony męskie na ziemiach zabranych w XIX wieku*. – Lublin, 2004. – 121 s.
- Rawita-Gawroński, Fr. Zakon OO.** *Dominikanów w Kijowie. Szkic historyczny*. – Kyjów, 1912. – 48 s. – BDK.

- Relikwie** św. Teofila. Wieści z naszych powiatów // Gazeta Lwowska. – R. 3 (1943). – nr. 250. – S. 2.
- Rolle (Dr. Antoni. J.)** Gawędy historyczne. Tom II. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1966. – 660 c.
Zameczki podolskie na kresach multańskich. – Warszawa, 1880. – 3 T.
- Rykvert J.** Ornament ist kein Verbrechen // Architektur als Kunst. – Koln, 1983. – 112 s.
- Sakrum i sztuka.** Opr. N. Cieslińska. – Kraków: Znak, 1989. – 320 s. – BUMK.
- Sejkowski Michał OP.** Dni roczne Świętych, Błogosławionych, Wielebnych y Pobożnych Sług Boskich, Zakonu Kaznodziejskiego, S. Oycy Dominika... – Kraków: Drukarnia Akademicka, 1743. – BDK. (без нумерації сторінок)
- Sito J.** Działalność rzeźbiarza Tomasza Huttera w ziemi Przemyskiej // Biuletyn historii sztuki. – Warszawa, 1995. – c.323-338.
Lwów jako centrum rzeźbiarskie w pierwszej połowie XVIII wieku // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. – Pod red. J. Lileyko. – Lublin, 2000. – S. 581-592.
Warsztat rzeźbiarski Tomasza Huttera. Zagadnienie rozwoju i promieniowania // Sztuka kresów wschodnich. – Materiały sesji naukowej / Red. J. Ostrowski. – Kraków, 1994. – c.105-132.
- Skibiński Sz.** Architektura zakonów żebrzących jako urzeczywistnienie idei Nowego Kościoła. // Nasi Dominikanie. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 20-29.
- Słownik geograficzny** Królestwa polskiego i innych krajów. – T. V. – Warszawa, 1884.
- Spież I.A. OP.** Dominikanie w Kamieńcu Podolskim // Pasterz i twierdza. – Kraków – Kamieniec Podolski, 2001. – S. 249 – 273.
- Spież I. A. OP.** Dominikanie w Polsce. – 51 s. – BUMK.
- Stecki G-F.** Łuck starożytny i dzisiejszy. – Kraków, 1876. - BDK.
- Stefaniak P.** Najstarszy polski klasztor Dominikanek klauzurowych i jego mieszkanki // Nasi Dominikanie. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 120–130.

-
- Stefański K.** Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik – z pracowni architekta i rzeźbiarza. – Katalog wystawy. – Muzeum Architektury we Wrocławiu, 25 lutego – 16 maja 2004. – 24 s. z il.
- Główne nurty w architekturze sakralnej Galicji przełomu XIX i XX w. // “Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej”. – nr 751. – Łódź: “Budownictwo” z. 47, 1996. – s. 79-103.
- Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu Narodowego. – Łódź, 2002.
- Studia** nad historią Dominikanów w Polsce. 1222 – 1972. Pod red. J. Kłoczowskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. – T. I. – BDK.
- Świętochowski R. OP.** Kronika Klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie. – Rękopis. – ADK. – Cz, 20. – BDK.
- Początki Dominikańskiej Prowincji Ruskiej (1596-1602) // Prawo kanoniczne. – 23, 1980. – nr 1 – 2. – S. 51-86. – BDK.
- Ściślak M.** Czortków w latach 1522-1946. – Wrocław, 1993. – 282 c.
- Szumil H.** Sanktuarium Matki Bożej Łatyczowskiej. – Sandomierz, 1994. – 85 s.
- Szyma M.** Fryzy z motywem lilii w kościołach dominikańskich w Polsce // Nasi Dominikanie. – Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa, 2004. – S. 95–108.
- Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztornego do lat dwudziestych XIV wieku. – Kraków, 2004. – 284 s.
- Szymański J. ks.** Kościół katolicki na Podolu. Obwód Winnicki 1941-1964. – Lublin: Norbertinum, 2003. – 493 s.
- Tomkowicz S.** Style w architekturze kościelnej. – Kraków, 1923. – 168 s. – BDK.
- Traidos T.** Kościół katolicki na Podolu (1340-1434) // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Pod red. Feliksa Kiryka. – Kraków, 2000. – C. 129 – 157.

- Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434). – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Polska Akademia Nauk, 1983. – T. I. – BDK.
- Kościół dominikanów lwowskich w średniowieczu jako ośrodek kultowy // *Nasza Przeszłość*. №87: 1997. S. 39-72. – BDK.
- Tyson Jan.** Prof. Jan Sas Zubrzych. Zarys biograficzny. – Lwów, 1999 (mps w zbiorach Krzysztofa Stefańskiego).
- Urbanowski M.** Architektura kościoła św. Jacka w Warszawie // *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222 – 1972*. Pod red. J. Kłoczowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. T. 2. S. 197–271. – BDK.
- Ursu N.** Trzynawowe Świątynie Dominikańskie na ziemiach Prawobrzeżnej Ukrainy w wiekach XVII – XIX // *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. – Kraków, 2005. – № 104. – S. 267-286.
- Wenc L.** Fundacje i fundatorzy klasztorów dominikańskich i bernardyńskich w Polsce w Latach 1580-1648. // *Studia nad historią dominikanów w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. T. 1. – BDK.
- Widman K.** Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie. – Lwów, 1869.
- Woźczański J., Walczewski J.** Świątynie na Wołyniu. Rzymskokatolickie obiekty sakralne w diecezji łuckiej. – Kraków, 2000. – 207 s.
- Wołyniak (M.J. Giżycki).** Wykaz klasztorów Dominikańskich prowincji Ruskiej. – Kraków, 1923. T. 2. 278 s.
- Woroniecki J.** Jacek Odrowąż i sprowadzenie zakonu kaznodziejskiego do Polski. Katowice, 1847. 288 s. – BDK.
- Wujcyk W.S.** Wiadomości o życiu i twórczości Franciszka Ołędzkiego // *Sztuka kresów wschodnich*. – Materiały sesji naukowej. – Red. J. Ostrowski. – T. 3. – Kraków, – 1998. – c.281-289.
- Zabytki Województwa Stanisławskiego.** Wykaz z lat 1922-1929. – Warszawa, 1998. – 138 s.

-
- Zakony męskie** w Polsce w 1772 roku. Kom. red. Bienkowski L., Kłoczowski J., Sułowski Z. – Lublin, 1972. – 179 s. – BDK.
- Zaleski Wincenty, ks.** Święci na każdy dzień. – Warszawa, 1995. – 893 s. – Kraków, 1923. – Cz. 2. – 893 s.
- Zaucha T.** Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła i dawny klasztor OO. Dominikanów obserwantów w Przemyslanach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2003. – T. 11. – S. 211 – 233, il.
- Dawny kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i św. Jacka (obecnie cerkiew grekokatolicka p.w. Zmartwychwstania) w Złoczowie // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2005. – T. 13. – S. 365 – 400, il.
- Zyła W. Ks.** Kościół OO. Dominikanów we Lwowie. – Lwów, 1923. – 69 s., il. – BDK.
- Kościół OO. Dominikanów w Tarnopolu. 1749 – 1779. Lwów, 1917. – 83 s., il. – BDK.
- Zań-Ograbek G.** Jan Sas Zubrzycki (1860–1935). Szkice i fotografie kapliczek i krzyże przydrożnych w zbiorach rodzinnych. – Katalog wystawy w Galerii Stowarzyszenia Historyków Sztuki. – Kraków, wrzesień 2000.
- Zdański K.** Elementa architektury domowej, krótko zebranej na lekcjach szkolnych po łacinie wydanej, a tu na Ojczysty język przełożone ... – Lwów, 1749.
- Zubrzycki Jan Sas.** Dwie właściwości kościołów gotyckich w Polsce. – “Architekt” 1905. – z. S. szp. 65-74.
- Krakowska szkoła architektoniczna XIV nieku. – Kraków: “Rocznik Krakowski”, 1899. – t. 2. – s. 109-150.
- Rozwój gotycyzmu w Polsce pod względem konstrukcyjnym i estetycznym. – Kraków, 1895 (wykład habilitacyjny w C. K. Szkole Politechnicznej we Lwowie w 1895 roku).
- Styl nadwiślański jako odcień sztuki średniowiecznej w Polsce. – Kraków, 1910.
- Styl zygmunowski jako odcień sztuki odrodzenia w Polsce. – Kraków, 1914.
- Żukiewicz K.M.** Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Kraków, 1907.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 495. – Візити Козинського домініканського костелу, 1822 рік.
2. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 329. – Візити Камінь-Каширського домініканського костелу, 1818.
3. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 70. – Візити Любарського домініканського костелу, 1836 рік.
4. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 6, спр. № 306. – Візити Овруцького домініканського костелу, 1819.
5. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1072. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1837.
6. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 256. – Візити Чарторийського домініканського костелу, 1807.
7. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 290. – Візити Невірківського домініканського костелу, 1816.
8. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 377. – Візити Невірківського домініканського костелу, 1819.
9. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 304. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1817.
10. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 467а. – Візити Овруцького домініканського костелу, 1821.
11. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 538. – Візити Камінь-Каширського домініканського костелу, 1823.
12. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1009. – Візити Луцького домініканського костелу, 1832 рік.
13. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 860. – Візити Ляховецького домініканського костелу, 1829.
14. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1238. – Плани по-домініканських костелів в Летичеві (1849 р.) і Сокільці (1858 р.).
15. ДАХО (Державний архів Хмельницької області). – Ф.315. – Оп.1. – Спр. 2619. – Арк. 3, 9.
16. КПДМА (Кам'янець-Подільський державний міський архів). – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823.
17. КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824.
18. КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850.
19. КПДМА. – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 133, 1862.
20. КПМЗ (Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник). Книга Архібратства Святого Розарію з 1605 по 1910 рік. Рукопис. – КВ 75510. – КСП № 185. – 969 с.
21. КПМЗ. Podolsko-Kamienieckiej Dycezyi, Kościół Zakonny WW OO.

- Dominikanów Kamienieckich. – Рукописна книга за 1824 р. – КВ – № 69161. – СТП – № 481. – С. 3.
22. КППМЗ. Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп. – 479.
  23. КППМЗ. Візитація Смотрицького домініканського костелу за 1814 рік. – КВ 75522. – Стп. 197.
  24. КППМЗ. Візитація Смотрицького домініканського костелу за 1821 рік. – КВ 75523. – Стп. 198.
  25. ЛАІУ (Львівський архів інституту «Укрзахідпроектреставрація»). Белз. Келії монастиря. – Ф. 20, оп.1. – арх. сп. ЛО-107-2, 3, 27.
  26. ЛАІУ. арх. сп. І-4-3, 1979.
  27. ЛАІУ. Богородчани. – арх. сп. І-4-3. – 6 с.
  28. ЛАІУ. Богородчани. – арх. сп. І-4-4.
  29. ЛАІУ. Богородчани. – арх. сп. І-4-10. – 5 с.
  30. ЛАІУ. Володимир Волинський. – арх. сп. В-39-2.
  31. ЛАІУ. Жовква. Монастир і костел домініканців ХVІІ ст. – арх. сп. ЛО-57-5, 6, 7.
  32. ЛАІУ. Кам'янець-Подільський (домініканки). – арх. сп. Хм-28-1.
  33. ЛАІУ. Луцьк. Монастир домініканців. – арх. сп. В-7-1.
  34. ЛАІУ. Львів. Дзвіниця ц. Святого Духа. – арх. сп. Л-97-2.
  35. ЛАІУ. Львів. Іоанна Хрестителя. – арх. сп. Л-105-10, 12, 17.
  36. ЛАІУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. Л-22-19.
  37. ЛАІУ. Львів. М. Магдалени. – арх. сп. Л-22-25.
  38. ЛАІУ. Львів. М. Магдалени. Ф.1, оп.1, од. зб. 506-519.
  39. ЛАІУ. Острог. – арх. сп. Р-16-11.
  40. ЛАІУ. Підкамінь. – арх. сп. ЛО-65-1-24.
  41. ЛАІУ. Тернопіль. – арх. сп. Т-9-2.
  42. ЛАІУ. Чернелиця. – арх. сп. І-24-4.
  43. ЛАІУ. Чернелиця. – арх. сп. І-24-5.
  44. ЛАІУ. Яворів. – арх. сп. ЛО-156-1.
  45. ЛАІУ. Яворів. – арх. сп. ЛО-156-4.
  46. ЛАІУ. Яворів. – арх. сп. ЛО-156-5.
  47. Львівська бібліотека ім. Стефаніка АН України (ЛБС). – Відділ рукописів. – арх. сп. УК-46.
  48. ЛБС. Відділ рукописів. – Фонд управління консервації. Яворів. – арх. сп. № 20.
  49. ЛБС. Відділ рукописів. – арх. сп. УК-26.
  50. МДІА (Московський державний музей архітектури ім. Щусева). Рисунок західного фасаду костелу в Летичеві, 20-і роки / Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець».
  51. МДІА (Московський державний музей архітектури ім. Щусева). Рисунок східного фасаду костелу в Летичеві, 20-і роки / Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець».
  52. НІАЗ «Кам'янець» (Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»). Башта близ костелу в м. Летичів.

-
- Малюнок Г. Лукомського // Ежегодник общества архитекторов-художников. – М., 1910.
53. НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Альбом 1 (75 іл.).
  54. НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Альбом 2 (54 іл.).
  55. НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Скульптури гол. фасаду. – 8 іл.
  56. НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Розписи. – 15 іл.
  57. НІАЗ «Кам'янець». Фотоматеріали по-домініканського костелу Св. Миколая в Кам'янці-Подільському. Пам'ятні дошки. – 6 іл.
  58. НІАЗ «Кам'янець». – Літографії Наполеона Орди із зображенням домініканських храмів. – 7 іл.
  59. РДІА (Російський державний історичний архів в Санкт-Петербурзі). – Ф. 821. – Опис 125, спр. № 2671. – Справа про закриття Любарського монастиря і передачу його будівель православному жіночому монастирю, 1864-1893.
  60. РДІА. Ф. 821. – Опис 150, спр. № 737. – Скасований домініканський монастир у Любарі, 1864.
  61. РДІА (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі). Ф. 821. – Опис 150, спр. № 542. – Домініканський монастир в Тарговицях. – 1833.
  62. РДІА. – Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 119. – Перебудова костелу в православний собор в Старокостянтиніві, 1871.
  63. РДІА. – Ф. 1293. – Опис 166, спр. № 120. – Кресленник кам'яної церкви в Чарторийську Волинської губернії, 1878.
  64. РДІА. – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 644. – Костел домініканський, перетворений в православну церкву в м. Козин, 1839.
  65. РДІА. – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 666. – Шумський по-францисканський костел. – 1839.
  66. РДІА. – Ф. 1488. – Опис 1, спр. № 680. – Містечко Чарторийськ. План, фасад і розріз домініканського костелу, перетвореного в православну церкву, 1839.
  67. РДІА. – Ф. 1488. – Опис 3, спр. № 553. – Проект „вежі” в Кам'янці-Подільському. – без року.
  68. РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 543. – Тивровський монастир. Фасади і плани. – 1834.
  69. РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 552. – Шаровецький домініканський монастир. – 1857.
  70. РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 554. – Вінницький по-домініканський монастир. Фасад і план. – 1828-1917.
  71. РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 557. – Летичівський монастир. План і фасад. – 1857.

72. РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 565. – Берездівський монастир. План і фасад. – 1833.
73. РДІА. – Ф. 821. – Опис 150, спр. № 727. – Візити подомініканських костелів Тереховлянського і Язловецького деканатів. – 1811-1812.
74. РДІА. – Ф. 822. – Опис 12, спр. № 2924. – Візити подомініканських монастирів. – 1797.
75. РДІА. – Ф. 835. – Опис 4, спр. № 188. – Види старинних городів, замків и монастирей в Западном крае. Литографии Наполеона Орды – 1722-1915.
76. УМАВОДА (Управління містобудування та архітектури Вінницької обласної державної адміністрації). Матеріали відділу реконструкції історичного середовища. Ох. 970. – 1963.
77. УМАВОДА Матеріали відділу реконструкції історичного середовища. Ох. 992. – 1988.
78. ЦДІАК (Центральний Державний Історичний Архів в Києві). – Ф. 442. – Оп. 356 б. – спр. 121.
79. ЦДІАЛ (Центральний Державний Історичний Архів у Львові). Єзуїць. – Ф. – 146, оп. 84, спр. 2997.
80. ЦДІАЛ. Брульон-план м. Жовкви. – Ф. – 146, оп. 88, спр. 1139 (1841).
81. ЦДІАЛ. Богородчани. План монастиря. Ф. – 146, оп. 84, спр. 2505.
82. ЦДІАЛ. План монастиря в Сидорові. Ф. – 146, оп. 84, спр. 2644.
83. ЦДІАЛ. Яворів. – Ф. – 146, оп. 20, спр. 1368.
84. ЦДІАЛ. Яворів. – Ф. – 159, оп. 9, спр. 1837.
85. ЦДІАУК. – Ф. 220. – Оп.1. – спр. 63. – Володимир Волинський, Арк. 1.
86. ЦДІАУК. – Ф. 2227. – Оп. 1. – спр. 649. – Візити Володимир-Волинського костелу, Арк. 44.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА (польською)

87. AALw. – sygn. 118. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Jazłowcu, 1932. – 16 s.
88. AALw. – sygn. 285. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Sidorowie, 1937.
89. AALw. – sygn. 64. – Akta parafialne. Czernelica, 1923.
90. AALw. – sygn. 66. – Akta parafialne. Inwentarz kościoła ob. łat. w Czerwonogrodzie, 1923.
91. AALw. – sygn. 9353 / 38. – Parafia Potok Złoty, 1939.
92. AALw. – sygn. 3784 / 38. – Parafia Tyśmienica, 1938.
93. AALw., AP-405, fasc. *Copiae documentorum ecclesiae parochialis r(itus) l(atini) przemyslanensis*, act donacyjny dla klasztoru Dominikanów Obserwantów w Przemyslanach, 3 X 1665 (transumpt z 20 X 1783).

-
94. ADK. Kronika klasztoru OO. Dominikanów w Czortkowie (Napisał o. Robert Świętochowski OP). – sygn. Cz-20.–16 s.
  95. ADK. Akt fundacji i uposażenia klasztoru w Kamieniu Kaszyskim. – sygn. Kk. 1.
  96. ADK. Akta związane z powrotem dominikanów do Tarnopola, 1904. – sygn. Tp-2.
  97. ADK. Artykuł o koronacji obrazu w Żółkwi. – sygn. Ż-37, s. 1.
  98. ADK. Dokument fundacji kościoła w Bełzie, 1784. – sygn. Bł-1.
  99. ADK. *Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae sub prima Visitatione Adm. Reverendi Patris Provincialis Fratris Thomae Kruszewski et earum tam Mobilium quam Immobilium, 1708-1709.* – sygn. Pr 26: Bohorodczany. – S. 13-21; Brody. – S. 109-114; Buczacz. – S. 23-26; Czarnobyl. – S. 257-260; Czernelica. – S. 37-40; Czortków. – S. 11-12; Halicz. – S. 58-61; Jaworów. – S. 82-91; Jazłowiec. – S. 29-30; Jezupol. – S. 53-56; Kamieniec (Dominikanki). – S. 5-8; Lachowce. – S. 69-75; Lwów (Katarzynki). – S. 283-284; Mościska. – S. 93-106; Owruć. – S. 261-262, 270; Potok Złoty. – S. 33-35; Rohatyn. – S. 63-67; Tyśmienica. – S. 43-50; Żółkiew (Dominikanie). – S. 116-133; Żółkiew (Dominikanki). – S. 77-81.
  100. ADK. Inwentarz kościoła i klasztoru w Czortkowie. – sygn. Cz-7.
  101. ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-1.
  102. ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-4.
  103. ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-5.
  104. ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-6.
  105. ADK. Kościół w Mościskach. – sygn. Mś-7.
  106. ADK. Opis konwentu w Lachowcach. – sygn. Lch-2.
  107. ADK. Opisanie kościoła w Lubarze. – sygn. Lu-1.
  108. ADK. Podkamień. – sygn. Pk-2.
  109. ADK. Podkamień. – sygn. Pk-8.
  100. ADK. Podkamień. – sygn. Pk-96, 97.
  111. ADK. Potok Złoty. – sygn. PzB-10.
  112. ADK. Protokoły przekazania kościoła w Tyśmienicy klerowi świeckiemu.
  113. ADK. Szkic kościoła Jana Chrzciciela we Lwowie. – Bez sygnatury.
  114. ADK. Tarnopol, plan odbudowy kościoła. – sygn. Tp-22.
  115. ADK. Tarnopol. – Kronika klasztoru. – sygn. Tp-3.
  116. ADK. Tarnopol. – Plan klasztoru, przekrój AB. – sygn. Tp-10.
  117. ADK. Tarnopol. – sygn. Tp-42.
  118. ADK. Tyśmienica, główna fasada. – sygn. Tś-9.
  119. ADK. Tyśmienica, Inwentarz Kościoła. – 1935. – sygn. Pp-421.
  120. ADK. Włodzimierz. Przywilej Zygmunta Augusta – 1531 r. – sygn. Wł-2.
  121. ADK. Złoty Potok, 1935 r. – sygn. Pzł-420.
  122. ADK. Złoty Potok, ołtarz główny. – Bez sygnatury.
  123. ADK. Żółkiew. Sprawozdanie z majątku konwentu Dominikanów z Żółkwi za przełożenia O. Augustyna Peczka, 1901-1904.– sygn. Ż-51.
  124. ADK. Żółkiew, srawa budowy ołtarzy. – sygn. Pp 474.

-
125. ADK. Żółkiew. Fundacja Teofilii Sobieskiej, 1660. – sygn. Ż-32.
  126. ADK. Żółkiew. Liber Consitorum Conventus Zolkievensis Ord. Praed. 1888-1904. – sygn. Ż-33.
  127. ADK. Żółkiew. Akta dotyczące dzwonów.– sygn. Ż-36.
  128. ADK. Żółkiew. Inwentarz z 1797 r. – sygn. Ż-37.
  129. ADK. Żółkiew. Inwentarz z 1819 r. – sygn. Ż-37.
  130. ADK. Żółkiew. Inwentarz z 1929 r. – sygn. Ż-37.
  131. ADK. Żółkiew. Kontrakt z malarzem. Kosztorys na odbudowanie kościoła w Żółkwi – sygn. Ż-35. – S. 1-2.
  132. ADK. Historia klasztoru w Czortkowie. – sygn. Cz-1, 7.
  133. ADK. Historia klasztoru w Czortkowie. – Dokumentacja fotograficzna i ikonograficzna. – sygn. Cz-27.
  134. ADK. Opis fundacji i uposażenia klasztoru w Kamieniu Kaszyskim.– sygn. Kk.-3.
  135. ADK. Archiwum lwowskiego konwentu Dominikanów (AlwKD). – Catalogus Patrum et Fratrum S. Ordinis Praedicatorum z 1889.
  136. AGAD (Archiwum Główne Dawnych aktów w Warszawie). – Perg. 2239.
  137. BJ GR, sygn. I. R. 896. Sierakowski S. Rysunek wieży zegarowej (przerys proj. P.Giżyckiego?) // Betlej A. Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. – Kraków, 2003. – S. 368.
  138. BUW, GR, inw.g. 182. A. Moszyński. Projekty przebudowy kościoła Dominikanów w Tarnopolu // Betlej A. Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. – Kraków, 2003. – S. 368.
  139. MNK (Muzeum Narodowe w Krakowie). – sygn. III ryc. 28900 – proj. Feliks Księżarski (Lwów, M. Magdaleny).
  140. MNK. – sygn. III ryc. 29368 (Lwów, Jana Chrzyciela).
  141. MNK. – sygn. Ew. III 35164 (Kamieniec Podolski).
  142. MNK. – sygn. Ew. III 17342 (Latyczów).
  143. MNK. – sygn. Ew 13572, N.I. 127683 (Złoty Potok).
  144. MNK. – sygn. Ew III 12008, N.I. 134302 (Podkamień).
  145. MNK. – sygn. Ew III 38278 (Żółkwa).
  146. MNK. – sygn. Ew III 35022 (Niewirków).
  147. MNK. – sygn. Ew III 38439 (Stary Konstantynów).
  148. MNK. – Ew III 27806 (Owruć).
  149. MNK. – sygn. III r.a. 4193, N.I. 44217, N. Orda, Teka Wołyńska (Łuck).
  150. MNK. – sygn. III r.a. 4177, N. Orda, Teka Wołyńska (Kozin).
  151. MNK. – sygn. III r.a. 3038, N. Orda, Teka Podole (Szarawka).
  152. MNK. – sygn. N.I. 13 44 93 (Włodzimierz).
  153. MNK. – sygn. III r.a. 4184, N. Orda, Teka Wołyńska (Lachowce).
  154. MNK. – Okolicy Galicji. – sygn. – III ryc. 261-79 – Złoczów.
  155. MNK. – Okolicy Galicji. – sygn. – III ryc. 261-67 – Buczacz.
  156. MNK. – Okolicy Galicji. – sygn. – III ryc. 261-61 – Sambor.
  157. MNK. – Okolicy Galicji. – sygn. – III ryc. 261-61 – Galicz.
  158. ZNO. Wypisy z ksiąg metrykalnych katedry kamienieckiej odnoszące się do rodziny de Witte. – Zbiór A. Czołowskiego. – Rkpsy № 2283, 2284.

